METİN AND

16. YÜZYILDA İSTANBUL

KENT. SARAY. GÜNLÜK YAŞAM

AKBANK

AKBANK KÜLTÜR VE SANAT KİTAPLARI: 59

Akbank Kültür ve Sanat Baş Danışmanlığı'nca hazırlanan bu kitap, 1994 yılında 3000 adet Türkçe, 1500 adet İngilizce olarak basılmıştır.

KİTAP TASARIMI **ERSU PEKİN**
DİZGİ **ANADOLU SANAT YAYINLARI**
RENK AYRIMI, BASKI **TAYF BASIM**
CİLT **BARIN CİLTEVİ**

YAYINCI KODU 92-34-Y.0230.2
ISBN 975-7880-01-9

İSTANBUL 1993

İçindekiler

GİRİŞ *7*

1 KENT *11-95*

KENTİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE PANORAMALARI *13*. NÜFUS VE İSTANBUL HALKININ OLUŞUMU *35*. CAMİLER, TÜRBELER, KERVANSARAYLAR, İMARETLER *43*. AT MEYDANI VE BİRKAÇ İLGİNÇ YER *56*. GALATA *68*. BOĞAZİÇİ *75*. ÜSKÜDAR *79*. BÜYÜK ÇARŞI, ÖTEKİ ÇARŞILAR VE DÜKKÂNLAR *81*. DÜZEN BAĞI VE KENTİN TEMİZLİĞİ *87*. AFETLER: YANGINLAR, SALGIN HASTALIKLAR, DEPREMLER, KITLIKLAR *92*.

2 SARAY *97-167*

TOPKAPI SARAYI ÜZERİNE *99*. ÖTEKİ SARAYLAR *118*. PADİŞAHIN HALKA GÖRÜNMESİ *138*. SULTANIN ELÇİ KABULÜ *143*. SULTANIN YABAN HAYVANLAR KOLEKSİYONU *148*. AVLANMA: SULTANLARA ÖZGÜ BİR AYRICALIK *154*. SARAY ŞENLİKLER *157*.

3 GÜNLÜK YAŞAM *169-311*

FİYAT LİSTELERİ, PARA BİRİMLERİ, ÖLÇÜLER *170*. İSTANBUL'DA BULUNAN BESİN MADDELERİ *173*. MUTFAK, YEMEK VE SOFRA ÂDETLERİ *176*. BALIK, ÖTEKİ DENİZ ÜRÜNLERİ VE BALIKÇILIK *182*. ŞARAP, ÖTEKİ İÇKİLER VE UYUŞTURUCULAR *185*. GİYİM-KUŞAM *194*. AİLE İÇİ YAŞAM *200*. EVLENME, BOŞANMA, DÜĞÜN VE DÜĞÜN ALAYI *211*. İSTANBUL'UN KADINLARI *222*. İNANIŞLAR VE BOŞ İNANÇLAR *229*. TAVIR VE GÖRGÜ KURALLARI *239*. HAMAMLAR VE TEMİZLİK *242*. ADALET VE CEZALAR *252*. BAYRAMLAR, YORTULAR, ŞENLİKLER *260*. SPOR VE OYUNLAR *268*. MÜZİK, DANS VE EĞLENDİRİCİLER *275*. DERVİŞLER VE DİN ADAMLARI *288*. İSTANBUL'UN YAHUDİ VE RUMLAR *298*. KÖLELER VE ESİR PAZARI *308*.

4 KAYNAKÇA *313-326*

KAYNAKÇA NOTLARI *313*. METİNLERİN KAYNAKLARI VE KISALTMALAR *317*. RESİMLERİN KAYNAKLARI VE KISALTMALAR *325*.

TEŞEKKÜR

En başta, kitabın görsel malzemesini sağladığım, son bölümde adları gösterilen müze ve kitaplıkların görevlilerine yardımları için teşekkürü bir borç bilirim. Engin ikonografya bilgileriyle bana yol gösteren ve bazı diapozitiflerin sağlanmasında iki dostum, Marianna Yerasimos ve Ali Özdamar'a, zor Almanca metinlerin anlaşılmasında Petra Breiderbach'a ve öğrencim Dr. Ayşe Selen'e, İtalyanca metinlerde Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu'na, İspanyolca metindeki katkısı için Mukadder Yaycıoğlu'na, fotoğraf işlerindeki yardımları için Doç. Dr. Gürbüz Erginer'e dostlukları ve katkıları için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, bu kitabın hem Türkçe, hem İngilizce yayınını gerçekleştiren Akbank'ın değerli kültür işleri görevlilerine şükran duygularımı sunarım. Ancak, en önemlisi hep güzeli arayan, titiz çalışmasıyla görsel malzemeyi iyileştiren, sayfa düzeniyle yayına hazırlayarak gün ışığına çıkmasını sağlayan dostum Ersu Pekin'e çok şey borçluyum. Sağ olsun.

METİN AND

Giriş

Bu yapıt, 16. yüzyıl İstanbul'undaki günlük yaşamı sergilemektedir. Bu nedenle uzamda İstanbul, zamanda 16. yüzyılla sınırlandırılmıştır. Bir yüzyıl öncesine veya sonrasına bir yıllık bir taşma bile söz konusu değildir.

Osmanlılar üzerine araştırma yapanların, Osmanlı'nın yönetsel yapılanmasını, hükümet örgütlenmesini, savaş hazırlıklarını, savaşlarını ve isyanlarını ve son zamanlarda da ekonomisini makro ekonomi düzeyinde ele aldıklarına bakıldığında, Osmanlılar'ın sosyal yaşamı gözden kaçmış gibi görünmektedir.

Bu yapıtın hiç bir bölümünde ikinci bir araştırma, bilimsel inceleme veya kaynağa rastlamayacaksınız. Birinci el kaynaklar üzerine ben de hiç bir yargı, yorum veya değerlendirmede bulunmadım. Yapıtın malzemesini zamana tanıklık etmiş olanların belgeleri oluşturmaktadır. Bu belgeler iki kategoride sunulmaktadır: Türkler tarafından yazılanlar ve yabancılar tarafından yazılanlar.

Türk tarihleri ve diğer tarihsel incelemeler savaşlara, savaş hazırlıklarına ve hizmetkârları ile sultanların ilerleme ve başarılarına etkileyici bir biçimde yer ayırmışlardır. Ancak sıradan insanların sosyal veya günlük yaşantılarına ait hemen hemen hiç bilgi yoktur. Az da olsa bu tür bilgilere edebi eserler ve arşivlerde rastlanmaktadır. Bunları arayıp bulmak çok zordur ve zaman kaybına neden olmaktadır, üstelik bu iş bilimsel birikim gerektirir. Yine de, kitabımın *Kaynaklar Üzerine Notlar* bölümünde üç Türk kaynağı gösterilmiştir.

Sosyal yaşam bağlamında yabancı tanıklarca sağlanmış bilgiler daha zengindir. Söz konusu bilgiler seyahatnamelerde, günlüklerde ve gezginlerle diplomatların mektuplarında bulunmaktadır. Ancak bu yabancı kayıtlar, her tür yanlış anlama, abartı, çarpıtma ve bile isteye uydurma sonucu bozulmuşlardır. Kimisi yetersizdir, kimisi ise zaten varolan kargaşayı kö-

rüklemektedir. Kimi zaman çelişik ve belirsizdir. Yine de birkaçı, bilimsel merakla donanmış, tarihe karşı sorumluluğunun bilincinde olan, güçlü ve dikkatli gözlemcilerin kaleminden çıkmıştır. Dahası, bir çoğunun aynı konuya eğilmeleri onların doğruluğunu sağlama olanağını vermektedir.

Kendilerine tozlu arşivlerin raflarında dinlenecek bir yer bulmuş olan elyazmalarıyla bu birinci elden belgelerin bir çoğu henüz yayımlanmış değildir. Kimilerine ben ulaşamadım; kimilerini de çözmek zordu. İkinci gruptakilere bir örnek olarak III. Murad'ın sarayında görevli bir İtalyan hekimin tuttuğu kayıtlardan söz edeceğim. *Relazione della gran città di Constantinopoli* olarak kısaltılmış ad altında British Museum'da (Harl. MSS. 3408) elyazması bulunan hekimin adı Domenico Hierosolimitano idi. Bir başka örneği de Lambert Wyts'ın *Reiseberichte*'si oluşturmaktadır. Bu yazmanın, Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde (Cod. 3325) bulunan mikrofilmine başvurduysam da Fransızca metni çözmekte zorluk çektim. Ancak bu yazma bazı suluboya resimler içeriyor; bunlardan yararlandım. Venedikli elçilerin raporlarında aktardıkları değerli gözlemlerden de yararlanılabilir. Ancak itiraf etmeliyim ki, ara sıra değinsem de, yayımlanmış olan seksen kadar cildi ayrıntılı bir biçimde incelemiş değilim.

Bu kitapta kullanılmış olan belgelerin çoğu Almanca ve Fransızca'dır; diğerleriyse İngilizce ve İtalyanca, bir tanesi de İspanyolca'dır. Sıradan okuyucuya kolay anlaşılır bir biçimde sunmak amacıyla kaynaklarımı doğrudan alıntı olarak aktarmadım. Bunun yerine, bunları kendi sözcüklerimle anlattım, yer yer de kısalttım. Meraklılar için sayfa numaralarını verdim. Aynı konu hakkında birden fazla tanık olduğunda birbirleriyle karşılaştırma yapabilsin diye tümünün dediklerini aktardım.

Baştan sona karşılaşılan en büyük güçlük bu denli engin kaynak arasındaki dengeyi sağlamaktı. Bu nedenle, özellikle dinsel konuları, İslâm'ın prensiplerini, hükümet örgütlenmesini, ordu ve benzerleri üzerine kimi bilgileri kitabın dışında bıraktım.

Bu kitapta kullanılan ikinci bir grup kaynağı da görsel malzeme oluşturmaktadır. Kenti ziyaret edenlerin bir çoğu vatanlarına döndüklerinde deneyimlerini arkadaşlarıyla veya amirleriyle ya da hükümdarlarıyla paylaşmak ve anılarını tazelemek amacıyla gördüklerinin resimlerini, karalamalarını veya gravürlerini yapmışlardır. Nicolas de Nicolay, Jérôme Maurand, Schweigger ve Heberer bize böylesi çizimler bırakmışlardır. Ancak bu çizimler siyah-beyazdır. Ben renkli olanları yeğledim ve özellikle bunları kullandım. Bunlar 19 albümde yer almaktadır, fakat kimini kullanamadım. Örneğin Leningrad'daki Hermitage Müzesi başvurumu yanıtlamadı. Oysa ki albümlerin çoğu bu kitapta örneklenmişti. Söz ko-

nusu elyazmalarında yer alan resimlerin iyi çekilmiş modern fotoğraflardan, bilgi aktarma bakımından, aşağı kalır yanı yoktur. Seçim yaparken, aktardığım belgeleri resimlemeyi hedefledim. Ressamlarla yazarlar birlikte yolculuk yaptıklarından, metin ile resim birbirini tutuyor ve resimler anlatılanları aydınlatıyor.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Önce, *Kent*. Bu bölüm panoramalarıyla, anıtlarıyla, surlarıyla, ulaşımıyla, evleriyle, insanlarının ve binalarının sayımıyla, camileri, hamamları, su kanalları ve bahçeleriyle 16. yüzyıl İstanbul'unu konu edinmektedir. İstanbul'un üç ana bölgesi betimlenmektedir. Her bir bölge ayrı bir kente benzetilmiştir: İstanbul merkez, Galata-Pera ve Üsküdar. Yangın, kıtlık, deprem ve salgın hastalıklar gibi felaket ve afetler olduğu kadar, düzenin sağlanması, kamu sağlığının korunması ve kenti temizleme düzenlemeleri de kitabın kapsamındadır.

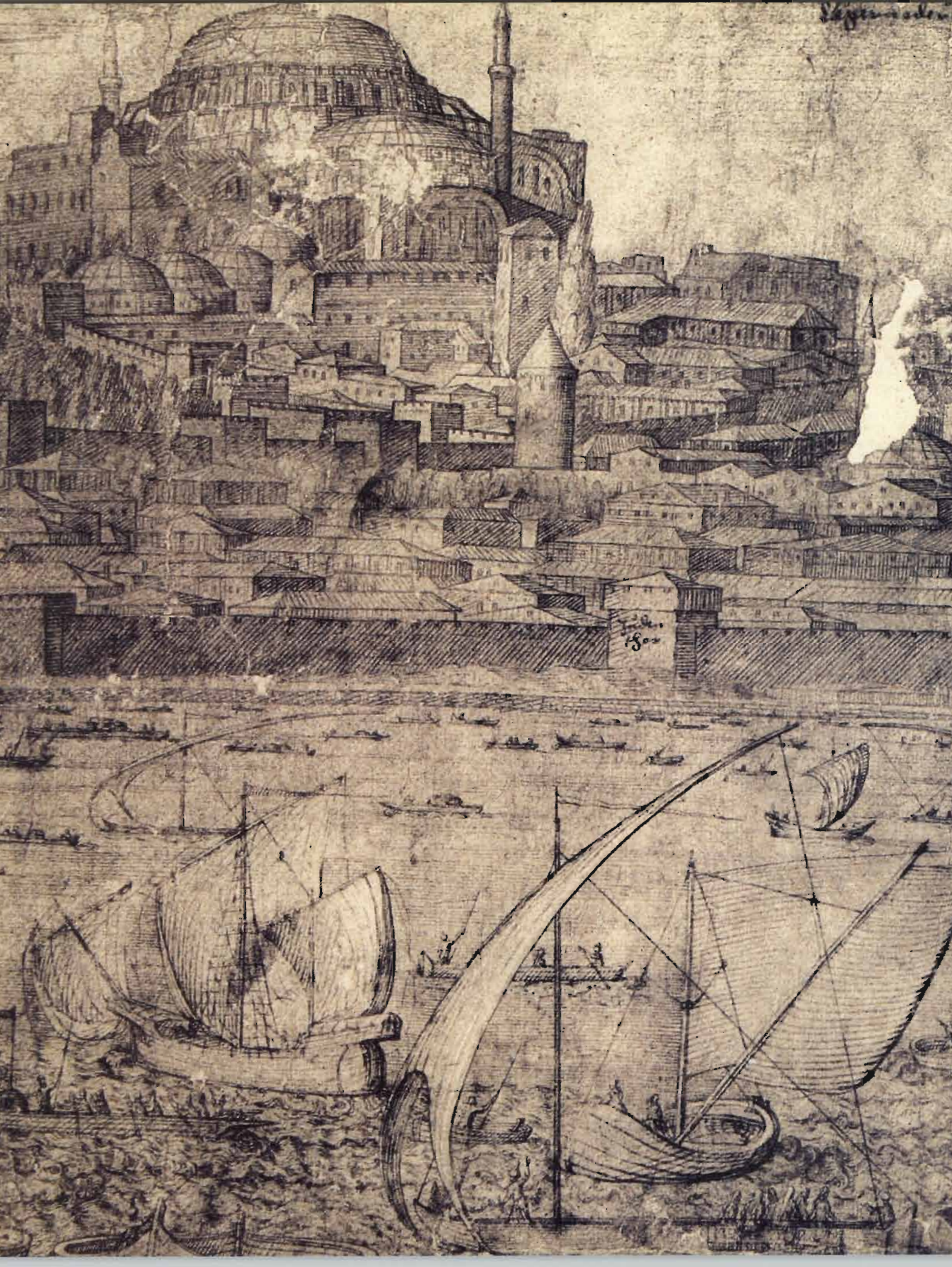
İkinci bölüm *Saray*'a ayrılmıştır. Topkapı, diğer saraylar ve sultanın sarayının betimlemeleri burada yer almaktadır. İmparatorluğun yaşantısı Divan'ın önerilerde bulunduğu, sadrazamın yardım ettiği sultanın kişiliğinde doruğa ulaşıyordu. Okuyucu burada, hükümdarın halkın içine nasıl çıktığına, nasıl av partilerine gittiğine, hanedan kayığıyla yaptığı eğlence gezilerine şenlik ve yemeklere dair betimlemeler bulacaktır. Saray törenlerini anlatan bölümlerde hükümdarın Divan'a başkanlık edişi ve büyükelçileri kabul edişi sergilenmektedir.

Halkı ele alan üçüncü bölüm kitabın ana bölümünü oluşturmaktadır. Hepsi kentin yaşamına ayrı bir renk katan değişik ırk, dil, din ve âdetlerle bezenmiş çok sayıda insan yaşıyordu İstanbul'da. Alıntılar bunların giyimlerini, evlilik âdetlerini, yemelerini, içmelerini, denizlerdeki balıkları ve diğer ürünleri, ödemek zorunda oldukları fiyatları, kadınların yaşamlarını, etiket kurallarını, toplumsal normları, cezaları, fahişeliği, uyuşturucuları ve batıl inançları gözler önüne sermektedir.

Önümüzdeki sayfalar konuyu kuşkusuz tüm ayrıntısıyla sergilemiyor. Malzeme bunu gerçekleştiremeyecek kadar engin. Birçok açıdan da daha geniş bir irdelemeyi gerektiriyor, çünkü ele aldığımız dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün ve debdebesinin zirveye çıkmasına tanıklık etmiş. Ancak genel ve tamamlanmamış bir biçimde de olsa konuya bir giriş yapabildiysem ve 16. yüzyıl İstanbulu'nun günlük yaşamının anlaşılması için yolu açtıysam hedefime ulaştım demektir.

K E N T

Kentin genel görünümü ve panoramaları

Fynes Moryson, İstanbul gezisi sırasında İngiliz elçisi Master Edward Barton'un evinde konuk edilmiş, kenti gezerken güvenliği için emrine bir de yeniçeri verilmişti. Moryson'a göre o dönemde kent, kuzeyden güneye 15 km., doğudan batıya 8 km. uzanan bir dikdörtgen görünümündeydi. Moryson, kentin çevresini, kâh kayıkla, kâh yaya olarak dört satte dolaşabilmişti (MORYSON 91).

Ramberti, İstanbul'un 18 mil çapında olduğunu ve yedi küçük tepe üzerinde kurulduğunu söylemektedir. Görkemli saray ve camiler sayılmazsa, evlerin çoğunun çamur veya tahtadan çok kötü yapılmış olmalarına, kent surlarının yıkılmaya bırakılmasına karşın, tüm dünyada o zamana dek varolmuş en güzel kenttir. Kentin içinde, bakımsız topraklarda selvi ağaçlarını ve başka ağaç türlerini farketmiş Ramberti, ama tuhaftır ki bu ağaçların mezarlıkları gölgelediğini farketmemiş (RAMBERTI 239).

Roma, Venedik, Napoli, Milano, Paris ve Lion'u görmüş olan Pedro'ya göre bu kentlerin hiç biri İstanbul'la yarışamazdı. İstanbul'da büyük bir kentte olması gereken her şey bulunuyordu. Bütün bu Avrupa kentleri bir araya gelseler, İstanbul'la yer, büyüklük, güzellik, ticaret ve bolluk açısından rekabet edemezlerdi. Aslında, İstanbul'un tüm niteliklerini anlatmak için bir ömür yetmez (VIAJE 272-273).

Oldukça ılıman geçen kış mevsimi iki ay kadar sürer, kente hemen hemen hiç kar yağmazdı. Dernschwam'ın İstanbul'da kaldığı sürece sadece üç kez kar yağmış; bir keresinde yerden dört santim kalınlıkta tutmasına karşın, öğleye doğru tümüyle erimiş. Dernschwam, ülkenin diğer bölgelerinde kar yağarken İstanbul'da ancak yağmur yağdığını; nemli havaya alışkın olmayan birçok yabancının bundan rahatsız olduğunu söyler (DERNSCHWAM 49).

Sanderson, 1594 yılında kentin eski surları içindeki yedi tepe üze-

Ayasofya ve çevresi. 1599'da Melchior Lorichs'in 21 parçadan oluşan İstanbul panoramasından VI numaralı parça (panoramanın aslı Leiden'de Kraliyet Üniversitesi'nde bulunmaktadır). Resmin yapıldığı tarihte Ayasofya'nın iki minaresi vardı.

rindeki binaları betimliyor. Edirne Kapısı'ndan giren yolcular Belisarius Sarayı'nın kalıntılarıyla karşılaşırdı. Bu kapıya yakın III. Murad'ın annesi için yaptırılmış küçük ama güzel bir cami vardı. İkinci tepenin üzerinde, bazı Bizans imparatorlarının mermer mezarlarının olduğu, Fener'e bakan St. Mary Pammakaristos Kilisesi vardı, birkaç yıl öncesine kadar. İstanbul patriğinin evi bu kiliseye yakındı.

Fatih Sultan Mehmed Camii ve Türbesi üçüncü ve en yüksek tepedeydi. Sanderson, Türklerin böylesine görkemli binalar yapabileceklerine inanamamış; çünkü Türklerin sanatta değil, savaşta usta oldukları ka-

Melchior Lorichs'in İstanbul panoramasından ayrıntı: Fatih Camii ve çevresi.

nısındaymış. Biçim olarak bu cami Ayasofya'nın bir eşiydi. Yakınında din ya da ulus ayrımı gözetmeksizin tüm yolcuların üç günlüğüne ücretsiz yiyecek ve yatacak yer bulabildikleri kubbeli yüz oda vardı. Ayrıca fakirler için 150 imaret bulunuyordu. Bunlar adam başına günde birkaç akçe dağıtır ve ayrıca ücretsiz yemek verirlerdi. Cami çevresinde, muhtaçlara yardım kompleksi içinde bir akıl hastanesi, ücretsiz ilaç dağıtan bir hastane, öğrenciler için okullar, yurtlar ve hamamlar vardı. Sultan Mehmed vakfının sağladığı kiralardan camiye yılda 60 000 düka yardımda bulunuyordu. 1594'te kiralardan toplanan para 200 000 dükayı geçiyordu. Ayasofya'nın, bedestenlerin, kentteki tüm büyük dükkânların, Topkapı Sarayı'nın gelirleri bunun içindeydi. Bu gelirden camiye günde 1001 akçe ödeniyordu. Dördüncü tepede Sultan Süleyman'ın babası I. Sultan Selim Camii ve Türbesi vardı. Bu cami, öteki büyük camilerle karşılaştırıldığında, daha yalın bir biçimde yapılmıştı. Selim'in babası Sultan Bayezid Camii ve Türbesi beşinci tepedeydi. Önünde büyük bir boş alan vardı. Altıncı tepede en görkemli cami ve türbe Sultan Süleyman'ınkiydi. Yedinci tepede ise şimdi cami olan eşsiz güzellikteki eski Ayasofya yer alıyordu (SANDERSON 69-71).

Bunun dışında da birçok güzel cami vardı. Şehzade Camii, Süleyman tarafından oğullarından birinin anısına yaptırılmıştı. Sanderson'un katolik rahiplerinin manastırlarına benzettiği yeniçeri kışlası da bu camiye yakındı. Cami yaptıran büyük isimler arasında Mehmed Paşa, Davut Paşa, Rüstem Paşa ve Hadım Mesih Paşa sayılabilir. Sanderson'un zamanında Sinan Paşa, Çemberlitaş yakınında bir cami yaptırıyordu; Cerrah Mehmed Paşa ise Avrat Pazarı'nda (SANDERSON 72).

Gerlach, İstanbul'un çok sayıda mahalleye veya bölgeye bölündüğünden söz ediyor. Her mahallede belli sayıda konut vardı. Cami veya kiliseler de bu mahallelerin içinde sayılırdı. Her kilisenin bir rahibi, her caminin de bir imamı vardı (GERLACH 359).

Kentin suyu, çevredeki dağ ve vadilerden Bizanslılar zamanında yapılan bentlerle getirilirdi (DERNSCHWAM 4). Son yıllarda, Sultan Süleyman İstanbul kentine Belgrad Ormanlarından su getirecek olan ve Sinan tarafından yapılan kemerli su yollarının tamamlanışını gördü. Tepelerden gelen su, yeraltı su kanallarıyla kare yontma taşlardan sağlam bir biçimde yapılan sarnıçlara yollanıyordu. Buradan da kemerler arasından geçerek su yoluna ulaştırılıyordu. Gerlach'a göre, su böylece 3.5 Alman mili yol almış oluyordu. 8 Ocak 1577'de Gerlach bunları görmeye gider. Anlattıklarına bakılırsa, dört büyük ve bir çok küçük su yolu vardı. Büyük olanlardan birinci ve ikincisi iki katlıydı. Bunlar kemer payandasıyla, üçüncü-

süyse üç katla desteklenmişti. Her üç su yolunun üzerindeki katta yürünebiliyordu. Bunları ayakta tutan kare biçiminde yontma taşlardan yapılmış duvarlar 20 ayak kalınlığındaydı. Dördüncü su yolu üçüncüden güzel bir çayırla ayrılıyordu ki burada bir de Rum köyü vardı. Bu su yolunun yüksek kemer ve payandaları, iki katı vardı (GERLACH 302).

Pedro'nun dediğine göre İstanbul sokaklarının hiçbirinin adı olmadığından, gidilecek yeri kolayca bulmak için semtin adını ya da çevredeki herhangi bir caminin adını vermek yeterlidir. Çarşılara gelince, orada en çok satılan malın adıyla anılırlar, Tavuk Pazarı *(Taucbazar)*, Balık Pazarı *(Balucbazar)*, Koyun Pazarı *(Coinbazar)* gibi (VIAJE 271).

Fugger'in 1589 yılı belgelerinde İstanbul'da, üzerinde cami bulunan 4492 geniş sokak, 2185 tane de üzerinde cami bulunmayan dar sokak bulunduğu belirtilir. Bu arada 442 kilise, 100 hastane ile düşkünler yurdu, 895 hamam, 942 sebil, 275 ekmek fırını, 585 un değirmeni, yiyecek ile başka çeşitli mallar satılan 20 çarşı, 15 han, 418 kervansaray, 115 değişik okul, medrese, 165 ilkokul vardır. Çevresi 18 mili (=3 Alman mili) bulan kentin surlarında 24 kapı, 360 gözlem kulesi bulunur (FUGGER 129).

Sanderson ve Moryson eski İstanbul kentinin Marmara Denizi'nden Haliç'e açılan 11 kapısı olduğunda birleşiyorlar. Bunlar Yedikule Kapısı *(Aurea)*, Silivri Kapı *(Pagea)*, Topkapı *(S. Roma)*, Edirne Kapı *(Carthasco)*, Yeni Mevlevihane Kapı *(Regia)*, Eğri Kapı *(Caligaria)*, Odun Kapısı *(Xilina)*, Haringna Kapı *(Haringna)*, Fener Kapı *(Phara)*, Aya Kapı *(Theodosia)*, Cibali Kapı *(Siliaca)* (SANDERSON 79-MORYSON 264).

Yüzyıllar boyunca depremler ve yangınlar kent duvarlarına ve kapılarına büyük zarar verdi. 1509'da, Sultan Bayezid'in hükümdarlığı sırasında çıkan yangın 18 gün sürdü. 13 000'in üzerinde insan öldü. Kent surlarının büyük bir kısmı yıkıldı. Bayezid, surları ve tamamı 24 tane olan deniz ve kara kapılarını yeniden yaptırmak için 60 000 işçi çalıştırdı. Daha sonra, III. Murad'ın annesi, yaptırdığı ve destek sağladığı halka açık hamamlara kolay ulaşılsın diye yeni bir kapı açtırdı. Sanderson kendi zamanındaki 25 kapının adlarını, sultanın sarayına yakın olan kentin doğu kapısından başlayarak sıralıyor: **1.** Çıfıt Kapısı, **2.** Balık Pazarı, **3.** Yemiş İskelesi, **4.** Odun Kapısı, **5.** Yeni Kapı, **6.** Un Kapanı, **7.** Cibali Kapısı, **8.** Aya Kapı, **9.** Yeni Kapı (Valide Sultan'ın yaptırdığı), **10.** Petri Kapısı, **11.** Fener Kapı, **12.** Balat Kapısı (Bizans imparatorlarının baş kapısı), **13.** Ayvan Saray Kapısı, **14.** Eğri Kapı, **15.** Edirne Kapı, **16.** Topkapı, **17.** Silivri Kapı, **18.** Yeni Kapı, **19.** Yedikule, **20.** Narlı Kapı, **21.** Samatya Kapı, **22.** Yeni Kapı, **23.** Kumkapı, **24.** Çatladı Kapı ve **25.** Ahır Kapı (sultanın atlarının bulunduğu yer).

Ayvan Saray, kemerli saray anlamına geliyor. Bu kapıya aynı zamanda *Eyüp Ensari Kapısı* da deniyor. Çünkü burada 668'de Araplarca kuşatmada öldürülen Peygamber'in sancaktarı Eyüb'ün türbesi var. Sanderson, Eyüb'ün, İncil'de sabrıyla tanınan *Eyüb* olduğu yanılgısına düşmüştür. Sanderson bu kutsal türbenin yanına bir çok paşa ve diğer önemli kişilerin gömüldüğünü yazıyor (SANDERSON 81). Sanderson'a söylendiğine göre kent duvarları içinde 18 000 ibadet yeri vardı. Ancak Sanderson gerçek sayının 8-9 bin arasında olduğuna inanıyor. Buna 100'ün üzerinde kilise ve sinagog da dahil. Ayrıca, Galata'da 4 ya da 5 Katolik kilisesi, Katolik keşişlerine ait 2 veya 3 manastır da vardı. Bunlardan başka, bir çok Rum kilisesi bulunuyordu. Paskalya yortusundan önceki cuma günü, Rum keşişler de Katolikler gibi kendilerine eziyet ederlerdi. Hıristiyan kiliselerinde çanlara izin verilmiyordu (SANDERSON 69).

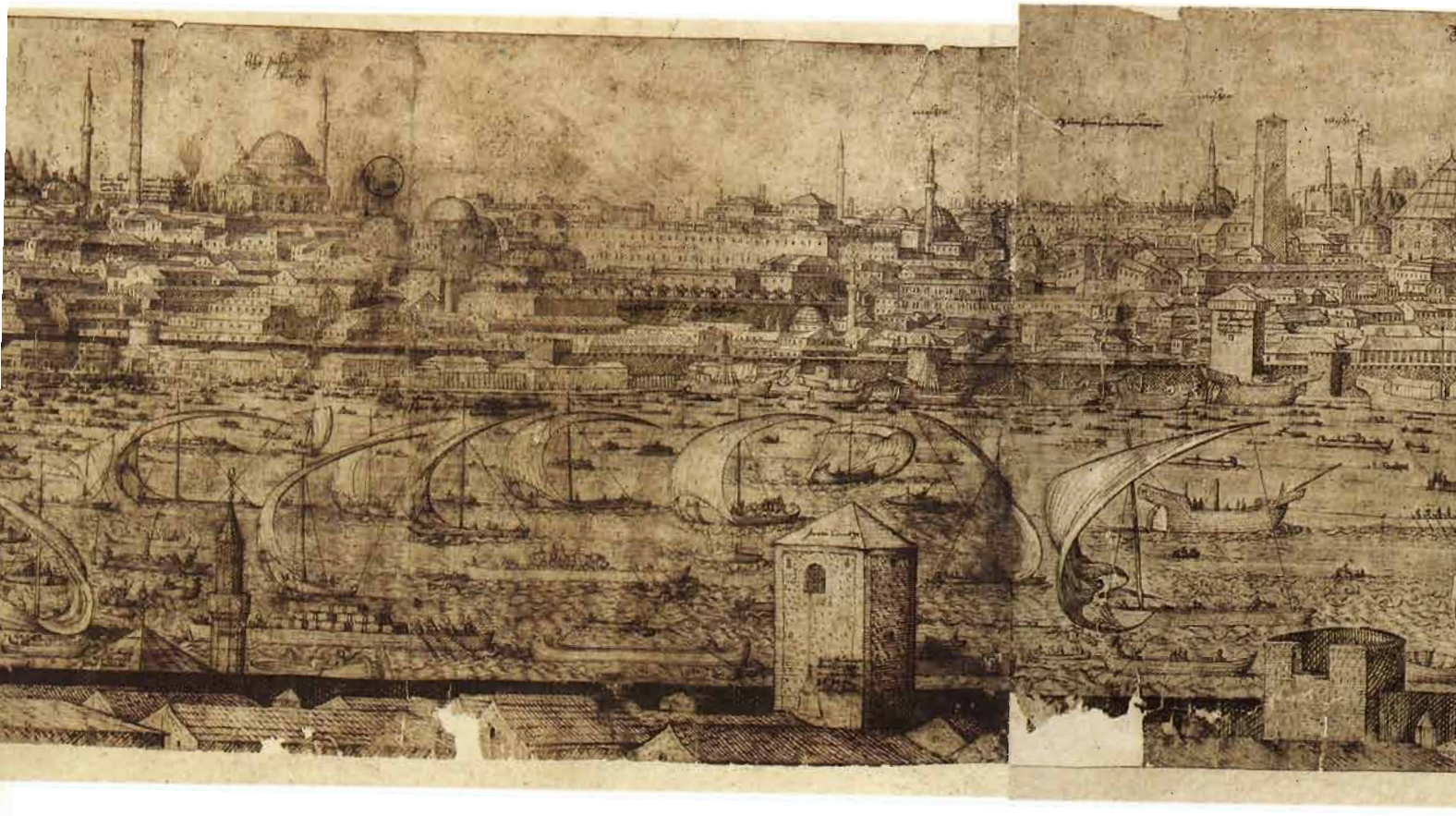
İstanbul'a gelen yolcular arasında Lubenau'nun yaptığı bina sayımı belki de yapılanlar arasında doğruya en yakın olanıydı. Ona göre, 44 Rum kilisesi ve 70 Yahudi okulu vardı. Cami ve mescitlerin sayısı 485, liseye denk medreselerin sayısı 625, yüksek okula denk medreselerin sayısı 515 idi. 110 hastane, 419 imaret (yemek dağıtılan kuruma ait yapı), develer için 150, arabalar için 12 kervansaray vardı (LUBENAU 168).

Don Pedro, İstanbul ve Galata'da birkaç bin cami, hamam ve Rum kilisesi olduğunu tahmin ediyordu. Nüfusu ev sayısına bakarak hesaplamıştı. 60 000 Türk, 40 000 Hıristiyan ve 10 000 Yahudi evi vardı. Ayrıca İstanbul ve Galata'da 10 000 ev daha bulunuyordu. Bunlara Haliç'in kıyısındaki Rum balıkçılara ait kırık dökük evler de dahildi (VIAJE 493). 300'den fazla cami vardı. Hepsi çok güzel inşa edilmişti. Damları kurşundu. Ayrıca 100'den fazla hamam, kervansaray ve imaret vardı (CANAYE 93).

Wratislaw'a göre büyük camilerin hemen hemen hepsi Ayasofya planına göre inşa edilmiş, hayranlık uyandıran yapılardı. Kentin sokaklarının dar, evlerinin kötü olmasına karşın, Türklerin cami, hamam, hastane ve kervansaray yapımına çok para harcadıkları ve şahane binalar yapabildikleri görülüyordu (WRATISLAW 157).

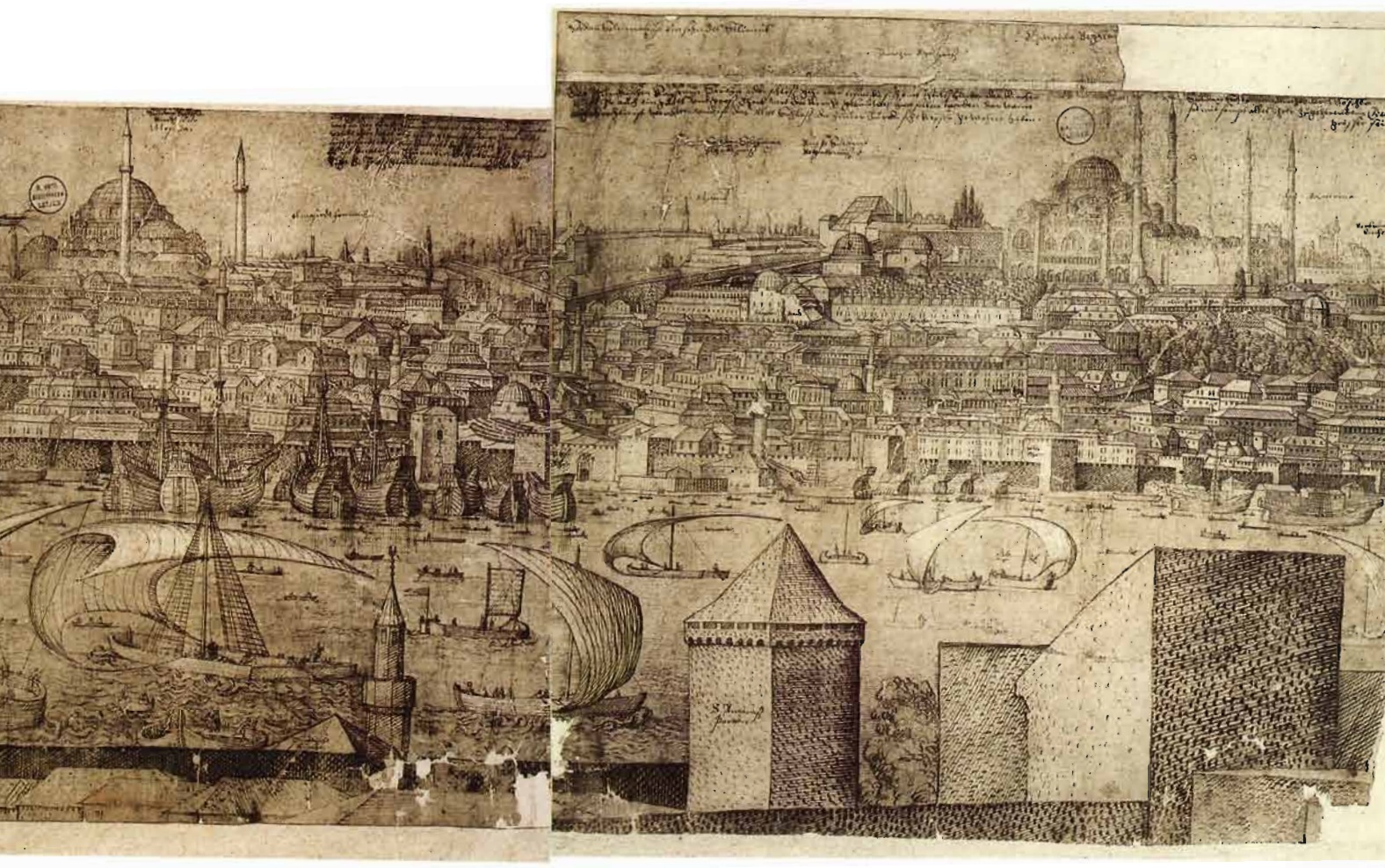
İstanbul'da camiler ve sultanın sarayı dışında pek az bina taştan yapılmıştı. Bir çok ev Türk tarzında inşa edilmişti. Bunlar tahtadan veya kötü fırınlanmış tuğladan yapılmıştı. İki ya da üç kattan yüksek bina yoktu. Kent içinde selvilerin ve diğer ağaçların, büyük ve güzel bahçelerin olduğu boş alanlar vardı (CHESNAU 25).

Bir çok tanık, cami, hamam, imaret, türbe gibi halka açık yapıların çok güzel binalar olduğunda birleştikleri gibi, paşaların ve önemli adamların evlerinin manastır gibi tek başına durduğu, sağlam duvarları,

Melchior Lorichs'in 21 parçadan oluşan İstanbul panoramasından VIII, IX, X, XI, XII ve XIII numaralı parçalar. VIII. paftada Çemberlitaş, Atik Ali Paşa Camii, Elçi Hanı; IX.'da Bayezid Camii; X. paftada Süleymaniye Camii ve Eski Saray; XI. 'de Şehzade Camii ve Valens kemerinin karşısında, Galata'da panoramasını yapan Lorichs -yardımcısının Osmanlı-Türk bir kişi olduğuna dikkat çekelim-; XII. paftada arka planda Yedikule, Arcadius Sütunu ve Zeyrek (?) bölgesi; XIII.'de ise Fatih Camii görülüyor ve panorama böylece Eyüp'e doğru uzayıp gidiyor.

yüksek çatıları, büyük holleri olduğu, ancak bunların özensiz inşa edildiği konusunda aynı görüştedir. Zenginlerin evleri bile taş ve kireçten yapılıyordu. Alman evleriyle kıyaslanamazlardı bile. Türk ve Yunan ustalar Alman ve İtalyan tarzında ev yapmayı bilmiyorlardı. Türkler için yağmur, rüzgâr ve kardan korunmak yeterliydi. Daha başka beklentileri yoktu. Ayrıca taş sıkıntısı vardı. Taş, eşek sırtında taşınıyordu ve 100 eşek ancak iki araba dolusu taş taşıyabildiğinden inşaatlar pahalıya mal oluyordu. Bu nedenle Avrupa'da 200 ya da 300 *gulden* arası olan orta karar bir ev İstanbul'da 1 000 dükaya çıkıyordu. Çatıları kiremit kaplı evlerin büyük yuvarlak mazgalları ışık alsın diye camlıydı. Ancak pencereleri, evin içi komşuların gözlerinden uzak olsun diye tahta pancur-

larla kapanırdı. Evlerin içinde tahta işine ve mobilyaya çok az yer verilirdi. At dışında hayvan beslenmezdi. Hayvanlar için bir ahır, insanlar için iki oda olurdu. Schweigger, evlerin çok ilkel koşullarla ayakta tutulduğunu yazıyor. Çünkü ısıtma düzeni yoktu, ocaklar vardı; kiler ve ahırlarda havalandırma düzeneği de yoktu (SCHWEIGGER 104-107).

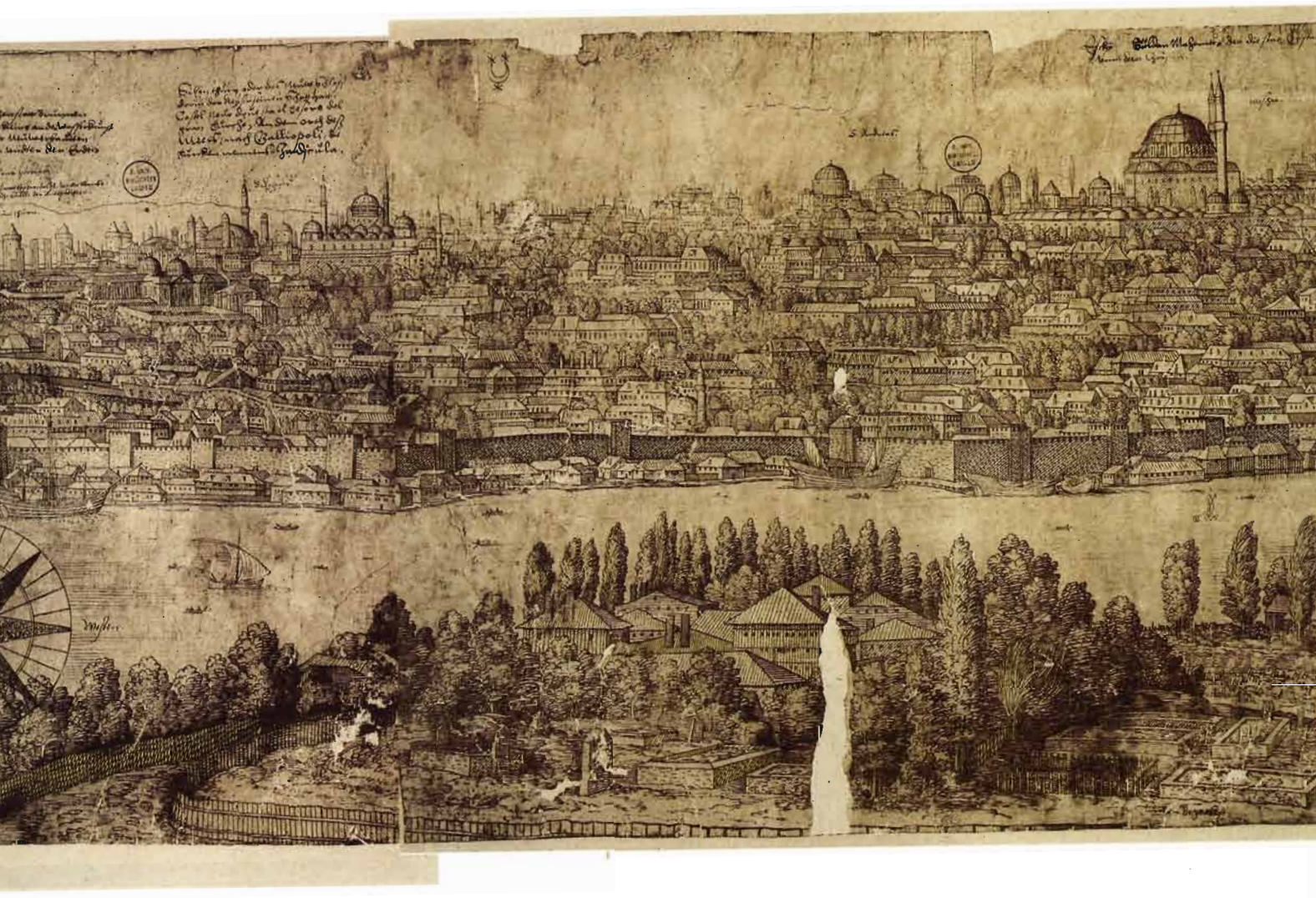
İstanbul'daki yapılaşmaya da, yangınların önlenmesi, limana gelen gemilerden boşalan yük trafiğinin aksamaması, ana yollarda yayaların ve atlıların geçişine, kenti çevreleyen surların kapılardan giriş ve çıkışa engel olunmaması için bir takım kısıtlamalar konmuştu. 1558'de çıkarılan bir karar surların çevresinde yapıların yapılmasını yasaklıyor, güvenlik açısından tüm pencerelere kepenk konması zorunluluğunu getiri-

varlarla çevrelenmiş, üçgenin tepe noktasında Galata Kulesi yer almıştır. Onun sağındaki beyaz, yaygın bina günümüzdeki Galatasaray Lisesi'dir. Bugünkü bina oldukça yeni olmakla birlikte burası II. Bayezid çağında acemioğlanların okulu olarak yaptırılmıştı. Galata'daki bütün binalar, kiliseler, camiler seçilebilmektedir. Bu arada Kılıç Ali Paşa ve tepede Cihangir Camii görülmektedir.

Viyana albümündeki panoramada üçüncü kesim Üsküdar ve Kadıköy'ü göstermektedir. Burada camiler, binalar ve bunlar içinde en önemlisi Üsküdar Sarayı ve sağ köşede SUltan I. Süleyman'ın yaptırdığı Kavak Sarayı.. Denizde de ünlü Kız Kulesi'ni görmekteyiz.

Viyana albümüyle karşılaştırıldığında ilginç sonuçlara ulaşıldığı için bu kitaba aldığımız yerli bir sanatçı tarafından yapılmış tek İstanbul panoraması veya planı, ünlü matematikçi, tarinçi, minyatür ressamı, kısaca

Panoramalar

En eski ve ayrıntılı İstanbul panoramalarından biri 1559 tarihli *Melchior Lorichs*'in çizimidir. Kağıt üzerine sepya ve siyahla çizilmiş panoramada, yer yer yeşil ve pembe dokunuşlar görülür. Eni 0.450 m., uzunluğu ise 11.275 m.'dir. Bu çizim yalnız İstanbul'u göstermekte, Üsküdar ve Galata'yı kapsamamaktadır. 21 paftadan oluşur. 11. pafta sanatçıyı arkadan Galata'da resmini yaparken göstermektedir. Resim, Haliç, Boğaziçi ve Marmara Denizi'nin birleştiği noktadan başlar ve kentin en batısında biter. Çok bozulmuş olan bir paftanın büyük olasılıkla bugün Eminönü diye bilinen yer olduğu söylenebilir. İlk pafta Üsküdar'dan çok

Galata'dan bakışlı yapılan İstanbul panoraması. Sarayburnu'ndan başlayan panoramada sırasıyla Topkapı Sarayı, Aya İrini, Ayasofya, Çemberlitaş, Elçi Hanı, Atik Ali Paşa, Mahmut Paşa, Bayezid Camileri, Eski Saray, Süleymaniye Camii, Şehzade Camii, Bozdoğan Kemeri, gerisinde uzakta Yedikule, Arcadius Sütunu, sağda Fatih Külliyesi ve Sultan Selim Camii. Panorama Tekfur Sarayı ve Eyüp'e kadar uzanmaktadır. En batıda surların ötesinde mezarlık görünmektedir. (VİYANA I)

küçük bir kesimle Kız Kulesi'ni göstermektedir. 1. paftadan 6.'ya kadar olanlar en önemli kesimlerdir. Topkapı Sarayı, Ayasofya buradadır. 8. pafta Çemberlitaş, Elçi Hanı ve Atik Ali Paşa Camii'ni göstermektedir. 9. pafta Bayezid Camii'ne ayrılmıştır. 10. pafta Süleymaniye Camii ile Eski Saray'ı göstermekte ve böylece panorama batıya doğru uzayıp gitmektedir. Çoğu paftalar çok bozulmuştur: özellikle 2, 4, 5, 10, 16, 18, 19, 20 ve 21. paftalar. Kimi paftada yer alan uzun yazılarda binaların üzerinde ne oldukları gösterilmiştir.

Viyana albümündeki bir panorama İstanbul'un üç kesimini de göstermektedir: İstanbul yakasının Galata'dan görünümü, Galata'nın İstanbul'dan görünümü ve Üsküdar. İlk panorama esas albümden ayrılmıştır. En ayrıntılı ve en güzelidir. Öyle ki Marmara'nın güney kıyısını Adalar, Üsküdar ve Kadıköy'ü Haydarpaşa ve Fenerbahçe'ye kadar göstermek-

yordu (AR 58-59). 1559'da çıkan bir kararda ise Galata'daki tüm yapılarda taş kullanılması ve kepenk takılmaması buyruluyordu (AR 59). Ana yollardaki evlerin ve dükkânların önüne yapılacak çardak, vb. çıkıntıların, uzantıların, yayaların ve atlıların geçişini engelleyebileceği düşünülerek bunlar yine bir divan kararı ile yasaklandı (AR 59-60). Divan kararları, yapılarda kullanılacak keresteyi bile, tür ve nitelik olarak saptıyor (AR 64-65), yapılardan sorumlu kişilerin işten anlayan ehil kişiler olması zorunluluğunu da getiriyordu (AR 61).

Canaye'nin İstanbul'da kaldığı süre içinde sultan, Ayasofya'ya yakın tüm binaları yıktırdı. Diğer camilerde olduğu gibi Ayasofya'nın da çevresini bahçe ile donatmak istiyordu (CANAYE 99).

tedir. İstanbul kesimi Sarayburnu'ndan başlar. Topkapı Sarayı'nı ayrıntılarıyla görürüz. Aya İrini ve Ayasofya, Çemberlitaş, Elçi Hanı, Atik Ali Paşa, Mahmud Paşa, II. Bayezid camileri, yüksek duvarları ve içindeki köşklerle Eski Saray üçgen biçimi yüksek duvarlarla çevrilidir. Bu duvardan başlayarak hemen sağda Süleymaniye Camii'nin görkemli görünümü yer alır. Bundan sonra Şehzade Camii ile Bozdoğan Kemeri gelir. Arkada Yedi Kule ve Arcadius sütunu, daha sağda Fatih Camii ve I. Selim Camii bulunur. Panorama, Tekfur Sarayı, Eyüp ve duvarların ötesindeki mezarlığa kadar uzanmaktadır.

İstanbul'un karşısında, Haliç'in kuzey kıyısında, soldan sağa, Tersane'yi görüyoruz. Kasımpaşa'daki bu tersanede kemerli bölmelerde 120 yelkenli gemi barınabilmektedir. Üstteki yeşil alan Ok Meydanı'na kadar uzanmaktadır. Tersane'den sonra Galata gelir. Üçgen biçiminde du-

Matrakçı Nasuh diye bilinen Nasuh üs-Silahî el Matrakî'nin 1537/38 tarihli *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 5964, 1537-38) adlı kitabındadır. Bu kitabında Anadolu, Irak, İran'daki kenteleri, başka kitaplarında da Macaristan ve Fransa'ya kadar Akdeniz kentlerini çizmiştir. Buraya aldığımız İstanbul planı eşsizdir. Pekçok yayında, bu arada bu kitabın yazarının da iki kitabında kullandığı bu planda İstanbul, hem kuşbakışı, hem de binaların karşısından gösterilmektedir. Hiçbir plan Matrakçı'nınki kadar ilgi toplamamıştır. İstanbul planı İstanbul'u, Galata'yı ve Üsküdar'ın küçük bir kesimini göstermektedir.

Viyana albümündeki panorama ile karşılaştırınca Matrakçı'nın planının üstünlüğü kenti yukardan da çizmiş olmasıdır. Böylece Viyana albümünde göstermediği İstanbul'un Marmara Denizi'ndeki güney kesimi-

Matrakçı Nasuh'un Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn adlı eserinden İstanbul minyatürü ***(arka sayfalarda).***

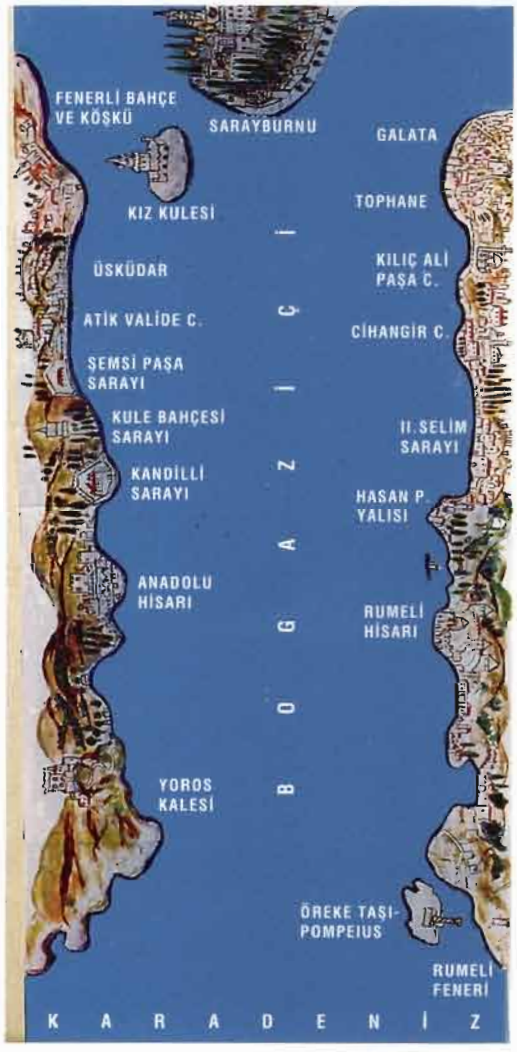

Boğaziçi. Bu resim iyice anlaşılmadığından yalın bir biçimde yeniden yapılmış ve önemli yapılar gösterilmiştir. (BODLEIAN)

nin Matrakçı'nın planında bulunmasıdır. Böylece Matrakçı'nın planında, örneğin At Meydanı'nı, İbrahim Paşa Sarayı'nı, Bedesten'in bütününü, Kadırga Limanı'nı ve çeşitli binaları bulmaktayız. Özellikle Kadırga'daki tersane Kasımpaşa'dan sonra ikinci önemli tersanedir. Buna karşın, Süleymaniye Camii henüz yapılmadığı için Matrakçı'nın planında yer almamaktadır. İki panorama arasında benzerlik çoktur. Her iki resimde kurşun kaplı damlarla kiremit kaplı olanlar renk farkıyla gösterilmiştir. Bugün kendilerinden hiç bir iz kalmamış bazı önemli binalar her iki panoramada da gösterilmiştir. En iyi örnek Eski Saray'dır. Matrakçı, binaları önemlerine göre, boyutlarını da bu öneme göre ölçek dışı olarak çizmiştir. Viyana panoramasında ise binalar ölçeğe uygun olarak çizilmiştir. Böylece her iki panoramada binalar biçim bakımından doğru çizilmelerine karşın boyut ve konumları Viyana panoramasında daha doğrudur.

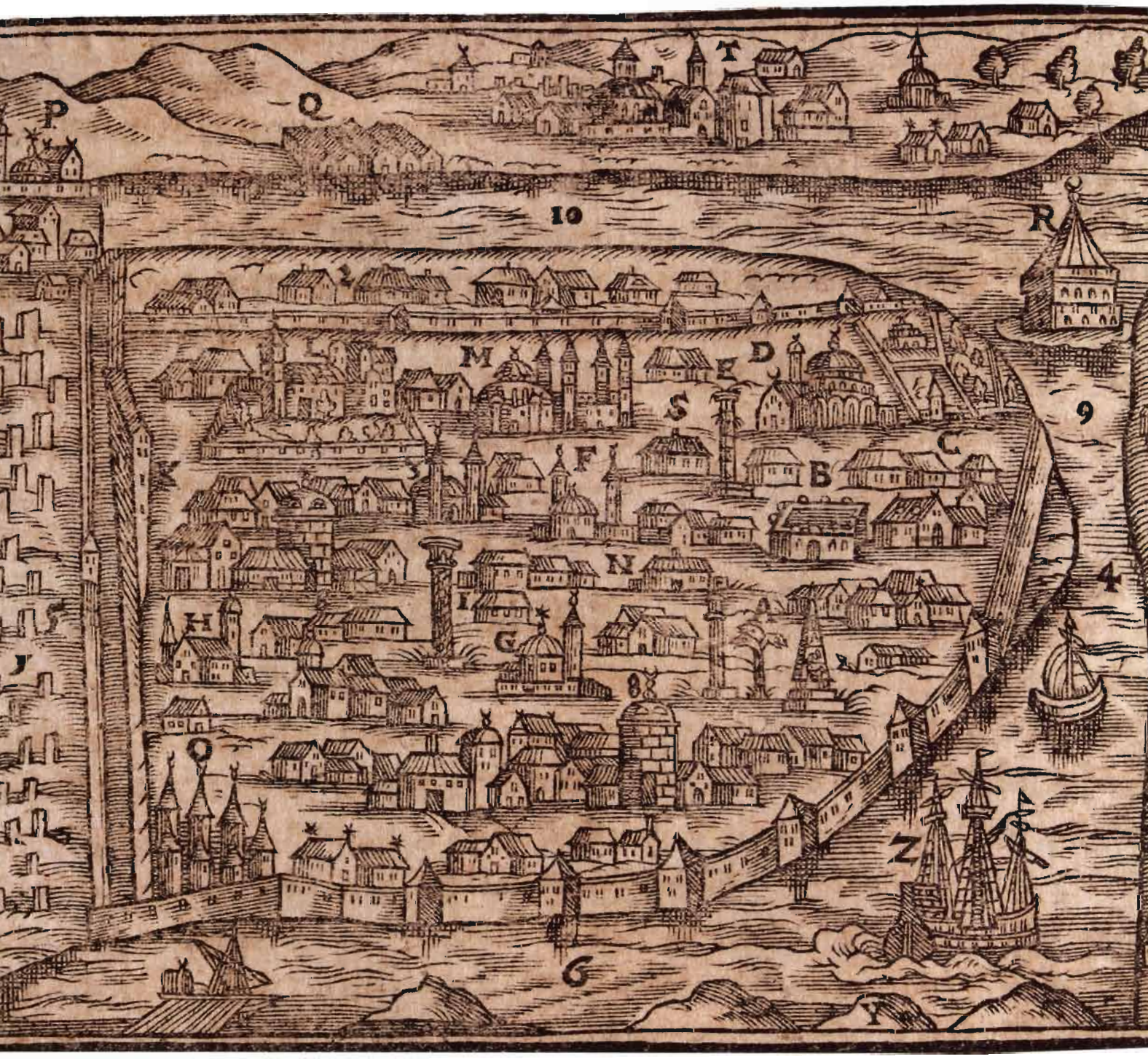
Bir önemli panorama da Bodleian albümünde bulunmaktadır. III. Murad'ın saltanat kayığının Boğaz'ın yarısını kaplaması gibi orantısızlık ve başka gariplikler de içeriyor olmasına karşın, önemli bir bilgi kaynağıdır. Görüntüyü daha iyi aktarabilmek amacıyla yazıları, lekeleri ve işaretleri sildim. Söz konusu panorama Marmara Denizi'nden Karadeniz'e değin Boğaz'ın iki yakasını göstermektedir. Avrupa yakası, külâh biçimindeki

damından kolayca tanınabilecek Galata Kulesi'nin yer aldığı Galata'dan başlamaktadır. Daha sonra, sırasıyla Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii, bir tepe üzerinde Cihangir Camii, ünlü bir paşaya ait bir konak ve *Rapameth* olarak işaretlenmiş ve alt yazısı *"La Vigna Tratia"* diye belirtilmiş, büyük bir olasılıkla Maurand'ın Galata eskizinde Fransız Elçiliği olarak gösterilen bina gelmektedir. Tophane ile Dolmabahçe arasında çeşitli yapılar, dükkânlar ve bahçeler vardır. Dolmabahçe'de II. Selim'in sarayı, ve Beşiktaş'ta daha sonraları sultanların sarayı olarak kullanılacak olan Büyük Amiral Hasan Paşa'nın konağı yer almaktadır. Daha sonra karşımıza yüksek kuleleriyle Rumeli Hisarı kalesi çıkmaktadır. Boğaz'ın en daraldığı yer Anadolu Hisarı ile Bebek arasıdır; yani Boğazkesen. Burası *"Boğazasler"* diye adlandırılır. Dar boğazın Karadeniz yakasında, Rumeli Feneri yanındaki yıkıntılar büyük bir olasılıkla Rumeli Kavağı kalesinden arta kalanlardır. Koyda, öreke taşı olarak bilinen kayalar üzerinde, çağdaşı bir çok yazarın sözünü ettiği Pompeius Sütunu bulunmaktadır.

Bir kez daha Boğaz'ın güney kıyısından yola çıktığımızda Asya yakasında Fenerbahçe feneri, bahçesi ve konağıyla Kadıköy, daha sonra, Şemsi Paşa Sarayı'nın, bir bina kompleksinin ve tepe üzerinde yer alan tek minareli Atik Valide Camii'nin bulunduğu Üsküdar'ı görüyoruz. Az ileride, kıyı boyunca, Şerefâbâd Kasrı sultanın sarayı olarak gösterilmiş. Kuleli'de Kule Bahçe Sarayı göze çarpıyor. Rumeli Hisarı'nın tam karşısında, duvarlarla çevrili yapı ya Kandilli Sarayı ya da Kandilli Bahçe Sarayı. Boğaz'ın Karadeniz'e ulaştığı noktaysa Yoros adlı Bizans Kalesi var.

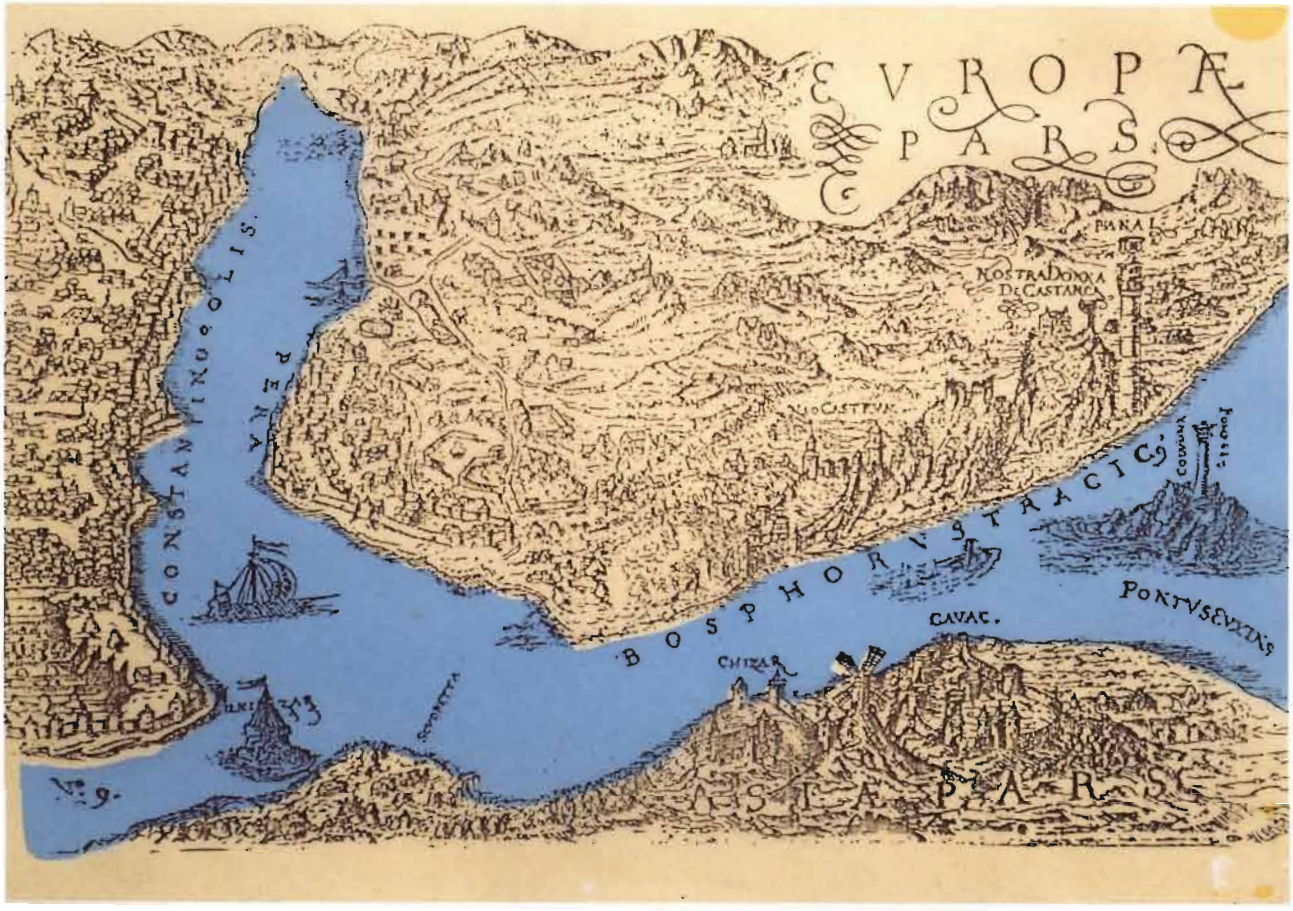
İstanbul'dan bir başka görünümde ise (Bibliothèque Nationale de Paris, Cabinet des Estampes, Res. B. 10'da) Lorichs'inki gibi kent Haliç'in kuzey kıyısından resmedilmiş. Solda ya da batıda sultanın sarayı var ve Ayasofya resme alınmamış. Bu belgenin tarihi hakkında bilgi yok. Süleyman'ın türbesi ve Rum patriği sarayı bu belgenin 1566-1582 tarihleri arasında yazılmış olduğunu gösteriyor.

Kitaplardan aldığımız daha basit çizilmiş, siyah-beyaz üç panorama daha vardır. Bunların ilki Schweigger'in kitabındandır (SCHWEIGGER 102). Belli başlı şu nirengi noktalarını göstermektedir: **A.** Burma Dikilitaş; **B.** Elçi Hanı; **C.** Topkapı Sarayı; **D.** Ayasofya; **E.** Çemberlitaş; **F.** Bayezid Camii; **G.** Yeni Sultan Mehmed Camii; **H.** Ermeni Patrikhanesi; **I.** Arcadius Sütunu; **K.** Konstantin Sarayı; **L.** Rum Patrikhanesi; **M.** Süleymaniye Camii; **N.** Eski Saray; **O.** Yedikule; **P.** Ayvansaray; **Q.** Tersane; **R.** Kız Kulesi; **S.** Bedesten; **T.** Galata; **V.** Üsküdar; **X.** Kadıköy; **Y.** Marmara Adaları; **Z.** Marmara Denizi; **1.** Mezarlık; **2.** Surların dışı; **3.** Eski Sultan Mehmed Camii; **7.** Karadeniz; **8.** Bir hamam; **9.** Boğaziçi; **10.** Haliç.

İstanbul planı. (SCHWEIGGER)

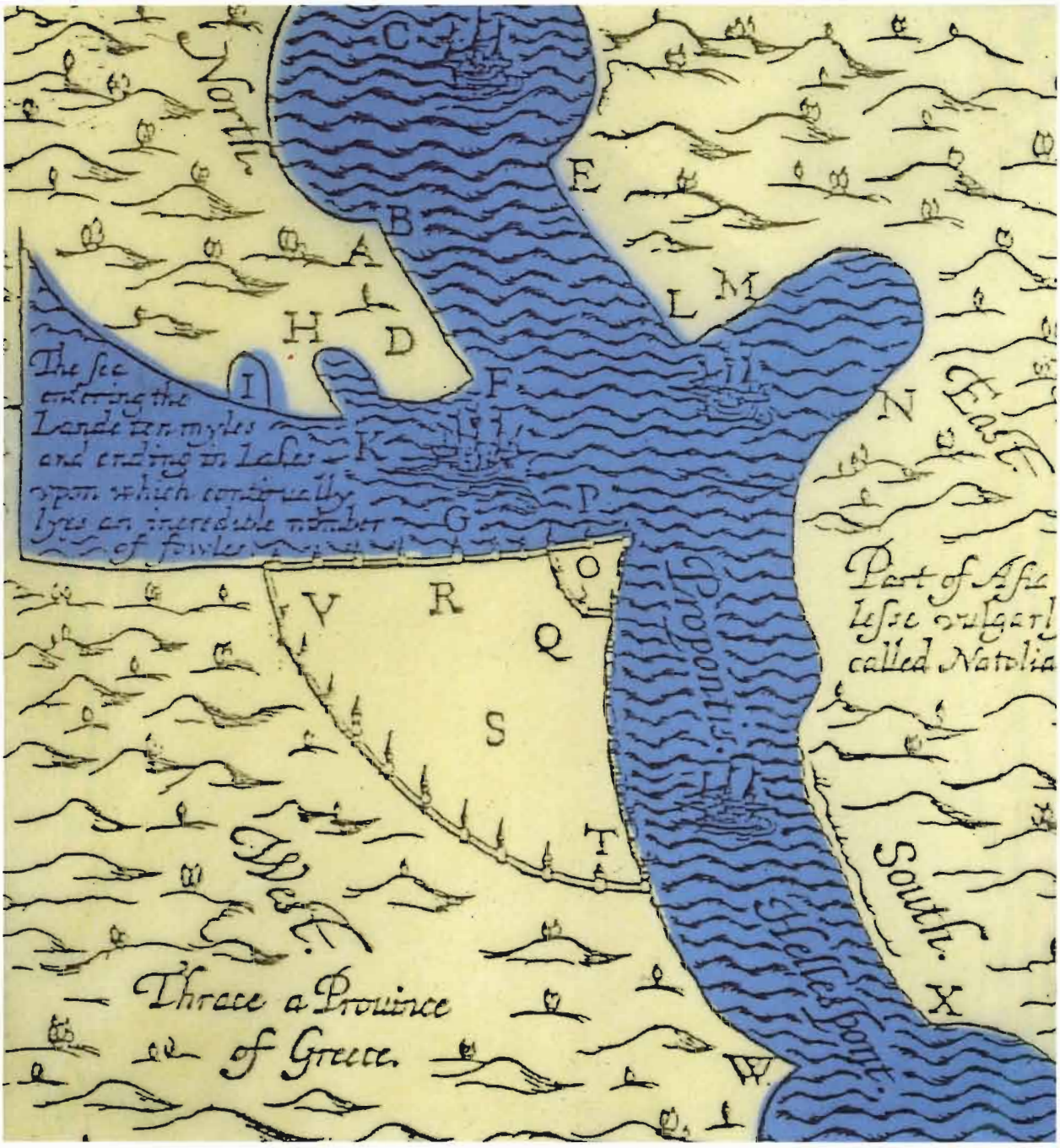
İkinci plan Heberer'in kitabından alınmıştır (HEBERER). İstanbul'u geniş açıdan kuş bakışı olarak göstermektedir: Kent, Haliç, Boğaziçi'nin iki yakası, Karadeniz. Kentten daha çok kırsal kesime önem verilmiştir. Ki-

İstanbul planı. (HEBERER)

mi nirengi noktaları ölçek dışı olarak büyük gösterilmiştir. Karadeniz'deki Pompei Sütunu ve fener, Boğaz'ın iki yakasındaki hisarlar gibi. Heberer bunu Boğaziçi'nden Karadeniz'e çıkarken aceleyle yapmıştır.

Bir başka planı Moryson çizmiştir. Bu, aslında çok orantısız ve çarpık bir harita olmakla birlikte belli başlı noktalar yerli yerine oturtulmuştur. Harflerin açıklaması şöyledir: **A.** Kentin 16 mil uzağında gemilerin güvenliği için bir fener; **B.** Kayalar üzerinde Pompei Sütunu diye adlandırılan mermer sütun; **C.** Karadeniz; **D & E.** Kentin 8 mil uzağında Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı; **F.** Gemilerin demir attığı liman; **G.** Haliç'in iki kıyısında gemilerin palamarla bağlandığı yerler; **H.** Galata: İngiliz, Fransız ve Venedik elçileri burada oturmaktadır. İngiliz Elçisi Edward Barton evini Galata'nın tepesindeki bahçeli güzel bir eve taşımıştır; **I.** Tersane; **K.** Tophane; **L.** Üsküdar; **M.** Valide Sultan'ın bahçesi; **N.** İzmit Körfe-

İstanbul planı. (MORYSON)

zi; **O.** Topkapı Sarayı; **P.** Şölen Köşkü; **Q.** Ayasofya; **R.** Dünyanın sayılı harikalarından Süleymaniye Camii ve Kanuni'nin Türbesi; **S.** Büyük ve Küçük Bedesten; **T.** Yedikule; **V.** Konstantin'in Sarayı'nın yıkıntıları; **W.** Çanakkale Boğazı'nda iki hisar (MORYSON 91-105).

Nüfus ve İstanbul halkının oluşumu

Kentin büyük çoğunluğu Türk'tür. Ancak İspanya, Portekiz ve Almanya'dan sürülmüş çok sayıda Yahudi İstanbul'a yerleşmişti. Esnafın büyük çoğunluğunu da Yahudiler oluşturuyordu. Türkler Yahudilerden bir çok beceri öğrendiler. Hıristiyan nüfusu, temelde, yerli Rumlar, tüccarlar, Venedikliler, Floransalılar gibi ticaretle uğraşanlar oluşturuyordu. Başka ülkelerden gelen az sayıda Hıristiyan, Galata adıyla da anılan, kentin dışında ve Haliç'in en uç noktasında kurulmuş olan Pera'da yaşardı (CHESNEAU 31).

1553 yılının vergisiyle ilgili rakamlar kentte kadın ve erkek 15 053 Yahudi'nin yaşadığını gösterir. Gerlach ise, bu rakamın 30 000 olduğunu; bunun da 10 000'inin Maruni Yahudiler olduğunu, Ermeni, Rum ve Karamanlı Rum Hıristiyanlar'ın sayısının ise 6 785'i bulduğunu söyler (GERLACH 30).

Pedro, bir süre önce Sinan Paşa'nın buyruğu ile yapılan bir ev sayımından sözeder. Buna göre Hıristiyanlar kırk, Yahudiler on bin, Türkler ise altmış bin evde yaşarlardı. Bu sayı kent dışında bulunan on

Bir Arnavut, bir Rum (BREMEN) ***(karşı sayfada).*** *Bir Anadolulu çiftçi (BREMEN)* ***(altta solda)*** *ve bir Bulgar erkeği (BREMEN)* ***(altta sağda).***

bin küçük tahta ev ile Rum balıkçılarının Haliç kıyısındaki kulübelerini kapsamıyordu (VIAJE 269).

1596'da Leonardo Dona İstanbul'un nüfusunu 600 000 olarak hesaplamıştı (SENECA 303). Giovanni Moro'ya 1590-1593 yılları arasında, İstanbul'da nüfusun 1 milyon olduğu söylenmiş. Ancak Moro'ya göre bu sayı 800 000'e yakınmış (RELAZIONI, 14).

Sanderson yerel bir kaynağa dayanarak nüfusu 1 231 207 olarak gösteriyor ve dökümünü veriyor (SANDERSON 82, 93).

İstanbul'un 16. yüzyılda da sorunu olan nüfus artışı, öncelikle besin

Bir Kürt (BREMEN) ***(altta solda)*** *ve bir Ermeni (BREMEN)* ***(altta sağda)***.

sorununun çözümlenmesini gerektiriyordu. Bu bakımdan özellikle et dağıtımını düzenlemek için 1575'te Divan'ın çıkardığı bir kararla o sırada İstanbul'da bulunan kasap dükkanlarından başka kasap dükkânı açılmasını (AR 92), Ramazan ayı dışında kasaplardan başka kimselerin koyun kesmesini (AR 93) ve Hıdrellez'den önce kuzu kesimini (AR 98), bunun yanı sıra üst düzeydeki devlet memurlarının gereksinimlerinden fazla koyun almasını yasakladı (AR 95). 1581 ve 1584'te çıkarılan kararlarda hayvanların İstanbul'a nasıl getirileceği (AR 96-98, 98-100), 1585'te ise et fiyatları belirtildi (AR 101-102). 1567'de de yine bir Divan kararıyla koyun satış-

Bir Arap ulak. (BREMEN)

larında fiyat hayvanın türüne, yaşına ve sayısına göre saptandı. Hayvanların boğularak değil, kesilerek öldürülmesi bir kez daha zorunlu kılındı (AR 89-90).

Kışın çok soğuk geçtiği 1573 yılında İstanbul'a un getirilmesi güçleştiğinde ekmek fiyatları bir Divan kararıyla arttırıldı (AR 91).

Nüfus artışı karşısında besinden sonra ikinci önemli sorun kentteki düzenin korunabilmesi, hırsızlıktan öldürmeye kadar çeşitli suçlara karşı kentte etkin önlemlerin alınmasıydı. Bu arada İstanbul'a akın çoğalmıştı, taşradan toplanan vergilerde de bir düşüş görülmekteydi. 1567'de alınan bir Divan kararıyla Rumeli ve Anadolu'dan İstanbul'a gelen halkın başıboş dolaşmaması için belirli bir biçimde kaydedilmesi ve İstan-

Bulgar köylü kadınları. (VİYANA I)

bul'un yerli halkı olarak benimsenmesi için kentte en az beş yıl yaşamış olması gerekiyordu (AR 139-140). Kentin düzeninin bozulmaması için 1574 de çıkarılan bir başka kararla önlemler daha da arttırıldı. Örneğin, İstanbul'a akın eden dilenciler ve dervişler (AR 143-44) ve özellikle Arap fakirleriyle (AR 143-44) ilgili olarak alınan kararlarla, bunların başıboş bir biçimde dolaşması önlenmeye çalışılıyordu.

İstanbul'da yaşayan, Müslüman olmayan halka Müslümanlara kıyasla bir takım kısıtlamalar getirilmişti. Örneğin, 1577'de çıkarılan bir Divan kararı Yahudilerin ve Hıristiyanların Müslümanlarla aynı tip giysi giymelerini yasaklıyordu (AR 51). Yine bir başka Divan kararı, Yahudiler'in ve Hıristiyanlar'ın Müslümanlar gibi türban takmayıp, Yahudiler'in kır-

İki Arap (BREMEN) ***(altta solda)*** *ve bir Tatar* (BREMEN) ***(altta sağda).***

mızı, Hıristiyanların siyah takke giymesini öngörüyordu (AR 51-52). 1568'de çıkarılan bir başka Divan kararında da Müslümanlar'ın giyeceği kadın ve erkek giysileri kapsamlıca belirtilmişti (AR 47-48).

Ebusuud, Müslüman halk ile Müslüman olmayan halka uygulanan bu ayırımın yalnızca insanların giyeceği giyeceklerle kalmayıp bir fetva ile hayvanlara da uygulandığını söyler (E. 402). Örneğin, bir Müslüman'ın atıyla bir Yahudi'nin ya da bir Hıristiyan'ın atı aynı biçimde bezenemezdi. Çingenelerin at yetiştirmesi, at sahibi olmaları, ata binmeleri bile yasaklanmıştı. Bunlar ancak eşeğe biner, arabalarına eşek koşabilirlerdi (AR 147).

Bir dönem Müslüman olmayan kimselerin köle satın almaları bile yasaklanmıştı (AR 51).

Divan, bir kilisenin bulunduğu yeri onaylamadığından ya da kilisenin izinsiz büyütülmesi, yapısında değişiklik yapılması durumunda yalnızca ilgilileri cezalandırmakla kalmaz, kiliseyi de yıktırırdı. Bu konudaki kararlara örnek olarak, 1563'te Ermeni Kilisesi (Sulu Manastır) (AR 46-47), 1564'te (AR 45-46) ve 1565'te Balat'taki bir kilise (AR 44-45) için alınan kararlar verilebilir.

Bir Arap kadın (BREMEN) ***(yanda)*** *ve iki Bulgar kadın. (BREMEN)* ***(karşı sayfada).***

Camiler, türbeler, kervansaraylar, imaretler

Canaye, Sultan Süleyman Camisi'nin çok güzel bir yapı olduğu düşüncesinde. Cami, tüm kentten görünebilecek bir tepe üzerinde. Ancak Ayasofya kadar büyük değil. Kesme taştan çok pahalıya yapılmış. Büyük kare avlusu iyi cins mermerle döşenmiş. Pırıl pırıl parlayan sütunlar üzerinde duran bir revak ile çevrelenmiş bir avlu. Ortadaki fıskiye o

Ayasofya. Sol köşede Sultan II. Selim'in Türbesi, ayrıca Sultan Selim'in beş oğlunun sandukaları (VİYANA II) ***(karşı sayfada).*** *II. Selim Türbesi'nin içi (FRESHFIELD)* ***(altta).*** *Süleymaniye Camii (VIENNA I)* ***(arka sayfalarda).***

denli ustalıkla yapılmıştı ki, su sürekli olarak şelale gibi mermer havuza akardı. Duvarlardan biri boyunca 30 çeşme vardı. Burada, inananlar camiye girmeden önce abdest alırlardı (CANAYE 103).

Moryson, cami haline getirilmiş olan Ayasofya'nın içine de girebilmişti. Oysa, Müslümanlar Hıristiyanlar'ın camilere girmesine izin vermezler, üstelik kendilerinden daha az yıkandıkları için onlardan iğrenir-

lerdi. Moryson, Müslüman geleneğine uyarak camiye girmeden önce pabuçlarını çıkartarak dışarda bekletilen başka pabuçların yanına bıraktığını söyler. Hep *kilise* diye andığı Ayasofya'nın, kırmızı tuğladan bir yapı olduğunu, duvarların ve yerlerin mermer kaplı, tavanlarınsa bozul-

maya yüz tutmuş eski mozaiklerle bezendiğini, Türklerin yerlere serilen halılarda yatıp kalkarak namaz kıldığını yazar (MORYSON 91).

Gerlach, Ayasofya'yı ziyaret ettiğinde hepsi de mermerden, en az sekiz etkileyici, çok yüksek kapı saymış. Sultanın sarayına yakın olan ana girişte bir revak vardı. Sultan burada atından iner, dua etmek için içeri girerdi. Ayasofya'nın yakınında belki de İstanbul'un en yüksek binaları

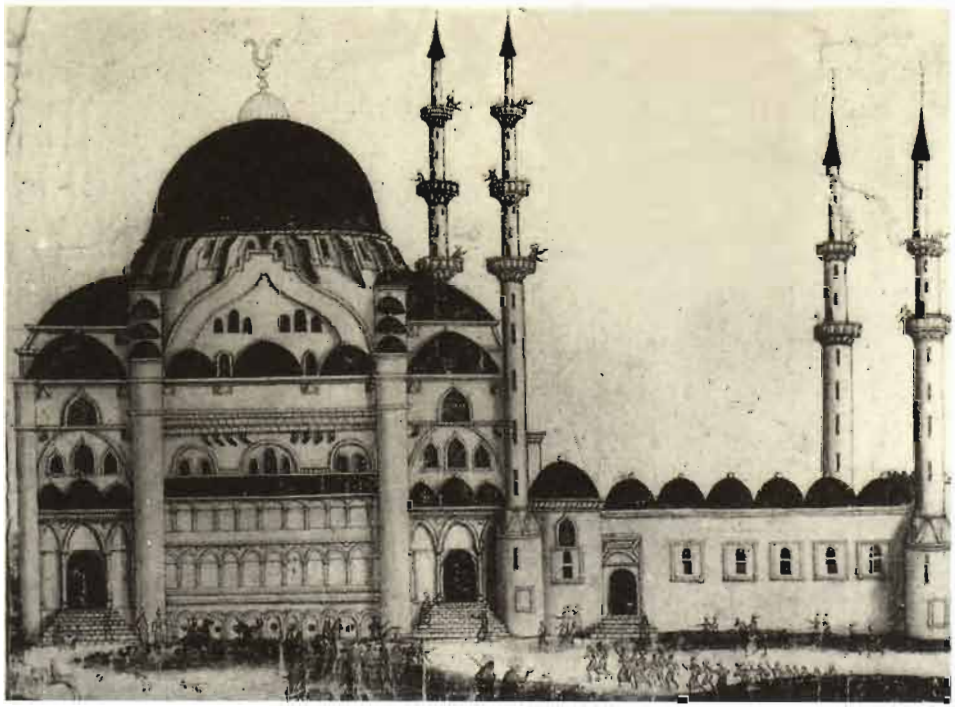

Sultan Süleyman Camii (FRESHFIELD) ***(karşı sayfada)*** *ve Kanuni Süleyman'ın türbesi (FRESHFIELD)* ***(yanda)***.

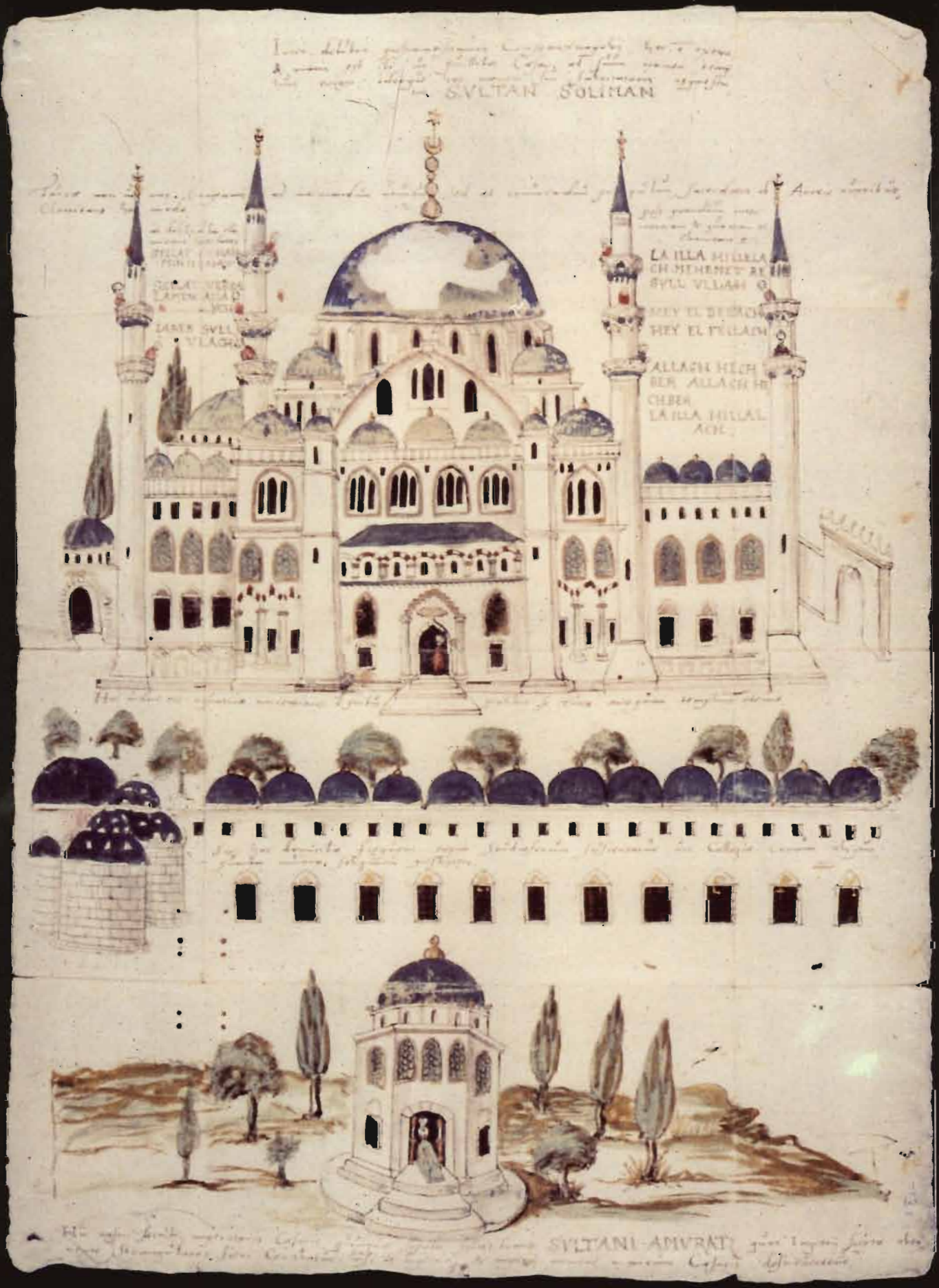
vardı. Sultanın yaban hayvanları aynı yerdeki Aziz John Kilisesi'nde korunuyordu. Gerlach, Ayasofya'dan çıkıp Sinan Paşa'nın ağaçlarla çevrili malikânesinin duvarları boyunca yürümüştü. Burada, Sinan Paşa'nın çok sayıda esirinin binanın önünde oturduğunu görmüş (GERLACH 336).

Fynes Moryson'a göre Osmanlı mimarisinin en güzel yapıtları sultan türbeleri, bunların da en güzeli, bir caminin bahçesine inşa edilen Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesidir. Moryson, bu türbelerin, kentin her yanından görünebilmeleri için genellikle tepelere ve camileriyle birlikte yapıldığını, kubbelerinin pirinç veya kurşunla kaplandığını, iç bölümlerin birçok pencereyle çok iyi aydınlandığını söyler. Bu türbelerde sultanlar, tahta en son geçen sultanın önlem olarak boğdurttuğu şehzadeler, sultanların anaları ve nikahlı eşlerinin mezarları bulunurdu. Ölüler bu türbelerde

Süleyman Camii (DRESDEN) ***(yanda).***
Süleyman Camii (BODLEIAN) ***(karşı sayfada).***

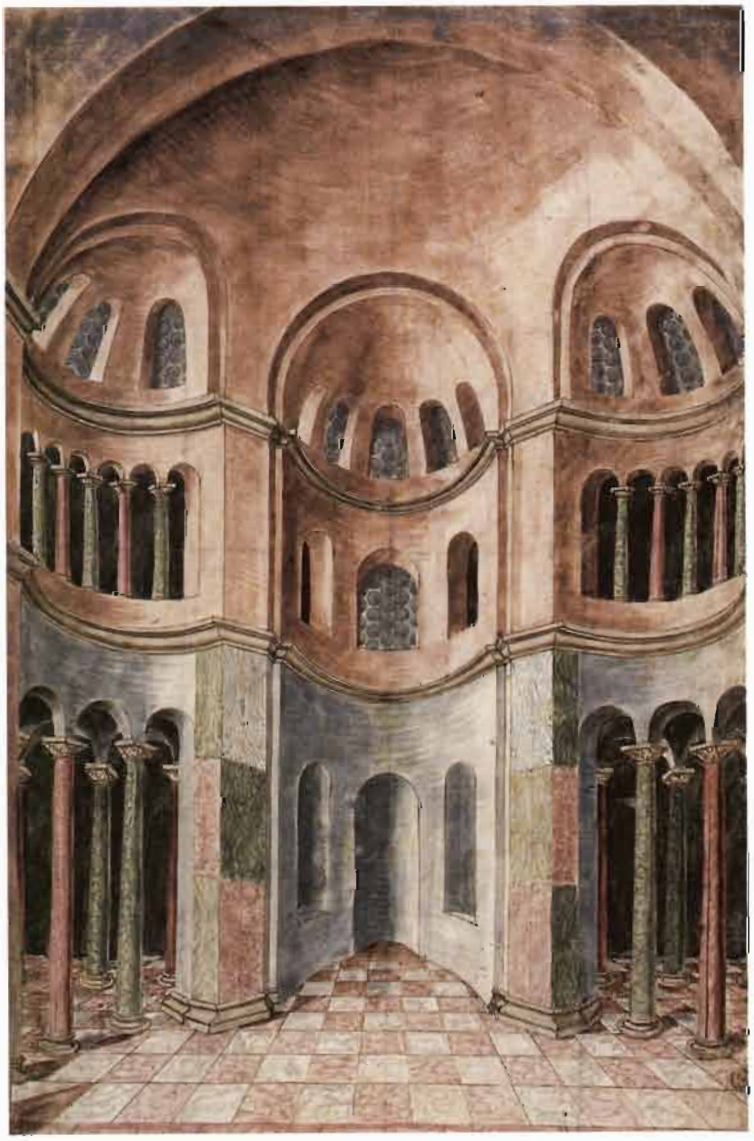

bulunan sandukaların içine konur, sandukanın başına da ölünün mertebesini belirten, üzerinde taşlar bulunan sarıklar yerleştirilirdi. Bahçeye gömülen başka saraylıların da mezarının başına bir selvi ağacı dikilir, mezarlar demir parmaklıklarla çevrilirdi. Türbenin içindeki sandukaların çevresinde yerlerde halılar bulunur, insanlar adeta ölüleri yalnız bırakmamak istercesine buralarda oturur, dua ederlerdi. Oysa, bu türbelerin

SVLTAN SOLIMAN
SVLTANI-AMVRATI

dışında, halk mezarlarına hiç özenilmez, ölü gömüldükten sonra mezarına, başını gövdesini ve ayaklarını işaretlemek üzere üç tane yüksekçe taş dikilirdi. Moryson, gezisi sırasında vezir ve paşalar için yapılmış hiçbir görkemli mezara rastlamadığını yazar (MORYSON 483-484).

Süleyman'ın mezarı çiçeklerle bezenmiş küçük bir bahçedeydi. Camiye yakındı. Yüksek, yuvarlak bir yapı içindeydi. İmparatorlukta bulunabilecek en iyi mermerden yapılmış sütunlarla süslenmişti. Süleyman yeşil bir örtüyle örtülmüş mermer bir tabutun içinde yatıyordu. Bu örtü-

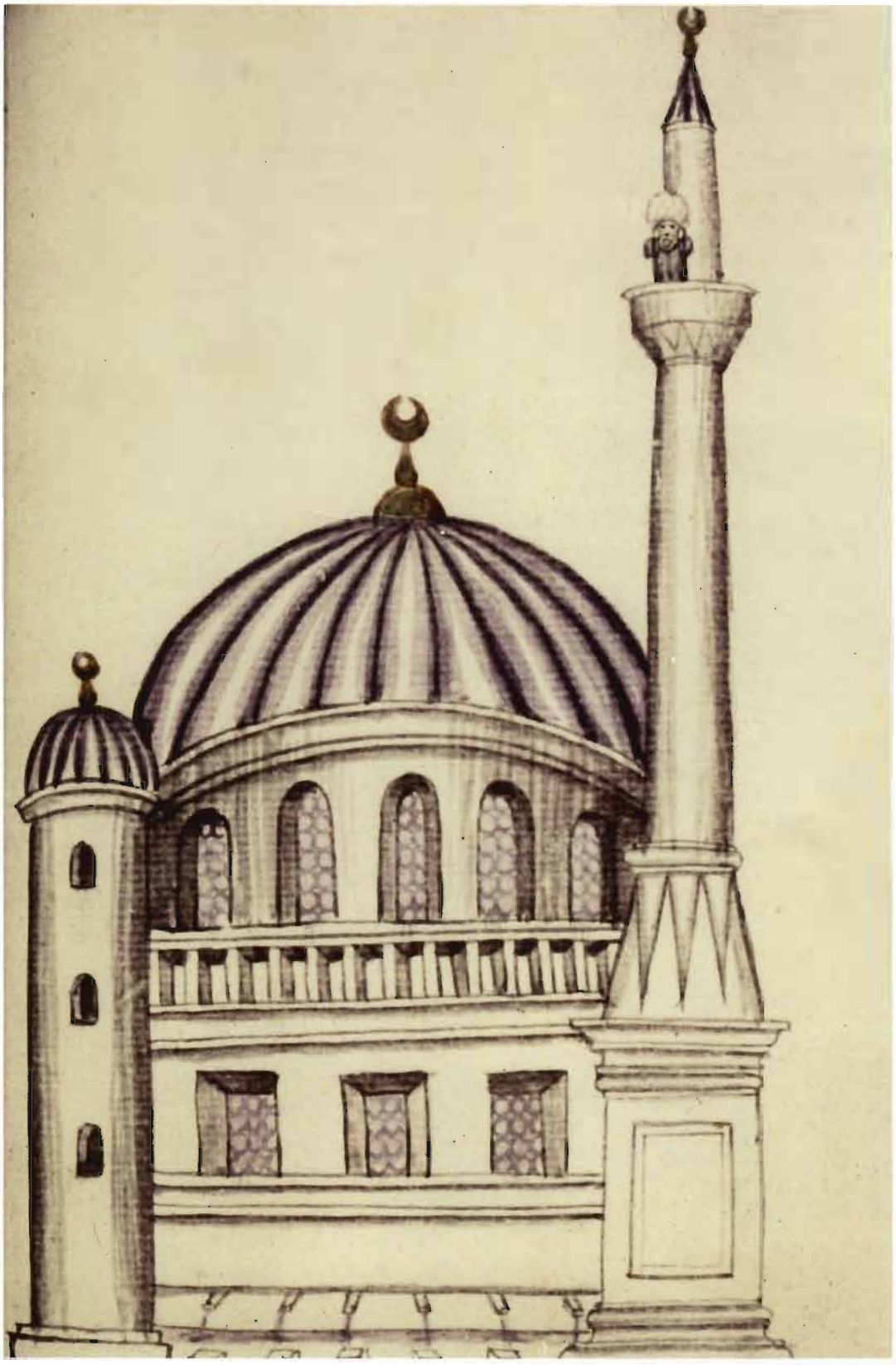
nün üzerinde Süleyman'ın hastayken giydiği giysi, baş kısmındaysa siyah sorguçlu bembeyaz, lekesiz bir türban vardı. Tabutun çevresinde 4-5 imam yer alıyordu. Tabutun yanına yalnızca onlar girebiliyordu. Bu imamlar hiç durmadan Süleyman'ın ruhu için dua ediyorlardı. Türbenin çevresinde sayısız kedi vardı. Türbeye gelenler onlara yiyecek verirdi. Süleyman'ın karısı Hurrem ve oğullarından biri de beraberce yandaki bir mezarda gömülüydüler. Hurrem'in mermer tabutunun üzerinde işlemeli siyah kadifeden bir örtü vardı. Türban yerine, yakut ve turkuazlarla süslü bir sorgucu olan bir başlık bulunuyordu.

Ayasofya'nın içinden üç görünüm (FRESHFIELD)

Caminin avlusu aynı zamanda kervansaray, görkemli bir hastane ve bir imarete de bakıyordu. Bu imarette, Türk veya Hıristiyan herkese günde üç kez yemek veriliyordu (CANAYE 103, 105).

Ayasofya'nın yanında bulunan Sultan II. Selim'in ve o dönemde yeni tamamlanmış olan Sultan III. Murad'ın muhteşem türbeleri de Morysson'u çok etkiler. Bunlardan, kurşun ve pirinç kaplı büyük kubbeli, çok pencereli muhteşem yapıtlar olarak söz eder. Ölen sultanın, çok büyük bir sandukanın al-

Adı bilinmeyen bir cami
(ALL SOULS)

tında yerden biraz yüksekçe bir düzeyde yattığını, sandukanın baş tarafında en güzel beyaz ketenden, üzerinde en değerli taşlar bulunan yarım küre biçiminde sarılmış bir sarık bulunduğunu, onun yanındaysa (çocuklarının anası olan kadın efendinin sandukasının bulunduğunu), bu sandukanın yanında da, yeni sultanın tahta çıkınca boğdurttuğu çocuk şehzadelerin sandukalarının yer aldığını yazar (MORYSON 99).

Wratislaw, Türk sultanlarının ve kimilerinin boğdurulduklarını söylenen eşlerinin ve çocuklarının türbelerini gezdi. Bütün mezarlar kurşun damlıydı. Küçük, dairesel mabetlere benziyorlardı. Tabutlar, pahalı kırmızı, baş tarafında altın brokarı olan kumaşlarla örtülüydü. Her tabutun baş tarafının arkasında iki büyük mum vardı. Başucundaysa ölenin sağlığında kullandığı, sorgucu tuğlu turna tüyünden türbanı vardı. Sultan Süleyman'ın tabutunun yanında taşlarla süslü bir pala, bir yay ve ok kılıfı bulunuyordu. Bunlar onun seferde öldüğünün göstergesiydi (WRATISLAW 156-157).

Sultan Selim'in türbesi de Ayasofya'ya yakındı. Tabutunu örten örtü altın sırmalı motiflerle süslüydü. Başucunda, sorgucu olan bir türban duruyordu. Tabutun her iki ucunda kalın bir mum yanıyordu. Aynı türbede Selim'in yanında 5 oğlu (en büyüğü oğlu Sultan Murad'ın kardeşleri) yatıyordu. Onların tabutları üzerinde giysileri, altın kemerleri, altın kenarlı siyah ve beyaz mendilleri vardı. Etraftaki cam vazolarla güller, çiçekler ve çelenkler vardı. Gerlach, bir çok imamın türbede dua edip ilahiler söylediğini görmüş. Türbenin dışında da insanlar diz çöküp dua ederlermiş (GERLACH 79).

Türkler, Sultanlar ve çocukları öldüğünde onları yaptırdıkları büyük camilerin yanındaki türbelerde, toprak düzeyinden yukarıda içi altın kaplı tabutlarda saklarlardı. Bu türbelerin bakımından sorumlu olan imamlar her gün burada dua eder, sandukaların başına yeni sarılmış sarık koyarlardı (DERNSCHWAN 112).

Canaye ve arkadaşları Fatih Sultan Mehmed ve Sultan Beyazıd tarafından yaptırılmış olan camilere de gittiler. Bunların ikisi de kentin en güzel camileri arasındaydı. Yerel âdetlere uyarak ayakkabılarını çıkartıp içeri girdiler, çünkü yerler İskenderiye'den getirilmiş ve incelikle dokunmuş halılarla ve Kahire'den getirilmiş kilimlerle kaplıydı (CANAYE 105).

Fatih Sultan Mehmed tarafından daha önceden St. Peter ve Paul kiliselerinin olduğu yerde yaptırılan caminin yanında saray ya da yeniçerilerin barakaları vardı. Buraya da gittiler ve buranın ne denli düzenli olduğunu yazıyor. Tüm silahlar, kılıçlar, diğer askeri malzemeler ve kumaş torbalar kılıfları içinde duvarlara asılmıştı (WRATISLAW 171-172).

Tahta geçen bütün sultanlar İstanbul'da bir çok hayır kurumu kurmuşlar ve bunlara büyük bağışlarda bulunmuşlardır. Sultan Mehmed'in kurduğuysa, Ayasofya'ya büyüklük ve biçim açısından rakiptir. Ayrıca buraya her yıl yılda 6 000 düka verirdi. Bunun yanındaki ek binalarda kurşun damlı 100 mesken/oda yapılmıştı. Buralarda bilginler ve hacılar ikamet ederdi. Bunun dışında yardıma muhtaç 150 kişinin barındırılabileceği bina vardı. Burada kalmak isteyenlere günde bir akçe ve yeteri kadar yiyecek verilirdi. Ancak kimi muhtaç insanlar buradan yararlanamıyordu, çünkü Postel boş odalar görmüştü. Hastanede yatan hastalara ve delilere de para yardımı yapılırdı.

Tüm imaretler Sultan Mehmed'in yaptırdığı büyüklükteydi. Ancak, bunlardan Sultan Beyazıd adlı olanı küçüktü. Çünkü Beyazıd'ın oğlu Selim babasını zehirledikten sonra yaptırmıştı burayı. Amacı hayırseverlik değil, kuşkuları kendisinden uzaklaştırmaktı (POSTEL 62-63).

Camilerin etrafına yapılmış binaların okullardan sonra en önemlileri imaretlerdi. Bunlar yoksul ve hastalar için kalacak yer sağlamazlardı. Asıl işlevleri muhtaç olanlara yiyecek vermekti. Yemek, koyun etli pilav, ekmek ve darıdan imal elde edilen bozadan oluşurdu. Zengin ya da fakir, Müslüman ya da Hıristiyan, kimse kapıdan geri döndürülemezdi. Yolculara üç gün için yatacak yer ve yiyecek verilirdi ama üç günden fazla da ağırlanmazdı. Binanın kalbi çok büyük bir mutfaktı. Kemer biçimindeki odalar yemekhaneydi. Ayrıca yolcuları ağırlamak için sayısız küçük oda vardı. Schweigger, İstanbul'a bir çok kez gittiğinde bu tür yerlerde kaldıklarını, yemek yediklerini, daha sonra hanlarına döndüklerini, zengin ya da mevki sahibi kimselerin de buralarda kalmayı ya da yemeği asla aşağılamadığını yazıyor (SCHWEIGGER 112).

Fatih Mehmed Camisi külliyesinde şeriat bilginleri, ulema ve imamlar için 100 kubbeli oda vardı. Camiye yılda 60 000 düka bağışta bulunuluyordu. Ayrıca tüm zenginler, dilleri ya da dinleri ne olursa olsun, üç gün boyunca burada ücretsiz yatacak yer ve yiyecek bulabilirlerdi, hem kendileri, hem de esirleri ve atları için. Ayrıca kentteki yoksullar için 150 oda vardı. Burada kalanlar günde 1 akçe ve ekmek alıyorlardı. Ancak bu odaların çoğu boştu, çünkü Türkler dilenerek yaşamaktan hoşlanmıyorlardı. Fakirlere ayrılan para harcanmadan kalırsa, parayı dağıtanlar onu hastanedeki hastalara, cüzzamlılara ve delilere verirlerdi (NICHOLAY 58a).

Busbecq, kervansarayları dikdörtgen taş yapılar olarak betimliyor. Duvarlar öylesine yapılmıştı ki her duvarda gözler vardı. Bunlar yerden yaklaşık 90 santim yükseklikte, 120 santim genişlikte, yolcuların yatak ve yemek masası olarak kullanabilecekleri gözlerdi. Gözlerin arasında ye-

mek pişirecek olan yerleri vardı. Yataklar eyerde taşınan kilimin üzerine bir cübbe sererek ve eyerleri de yastık yerine koyarak hazırlanırdı. Yolcular yatarken gündüz giydikleri ayak bileğine uzanan kürk astarlı cübbelere sarınırlardı. Aynı duvarın dibine hayvanlar bağlanırdı. Hayvanların başları gözlere uzanırdı. Sahipleri hayvanları oturdukları gözlerden rahatlıkla besleyebiliyorlardı (BUSBECQ 17).

Önemli her caminin yakınında yolcular için bir han bulunurdu. Bu han ya da kervansaraylar Hıristiyan ülkelerdeki hanlara hiç benzemezdi, çünkü bunlarda yolculara ne yemek ne de içki verilirdi, para verecek bir hancı da yoktu. Kervansarayların içleri tamamen boştu. Bunlar yalnızca rüzgar ve yağmurdan koruyan yapılardı. Yolcuların yakıtlarını, yiyeceklerini ve yemek pişirmek için gerekli malzemeleri yanlarında getirmeleri gerekliydi. Bunlar kare ya da dikdörtgen olarak inşa edilmişti. Böylece yolcular, hizmetkârları, atları, arabaları, yük hayvanları ve tüm eşyalarıyla barınabilirlerdi. Daha rahat kervansaraylarda avlunun etrafında küçük odalara açılan galeri bulunurdu. İlk katta hem yemek, hem de ısınmak için ateş yakacak büyük bir yer olurdu. Sıradan kervansaraylar yalnızca bir barınaktı. Ortada 60 santimetre eninde, yaklaşık bir metre yükseklikte bir platform bulunurdu. Bu platform üzerine yolcular yataklarını koyar, eşyalarını yığarlardı. Genellikle seyisler ve sürücüler dışarıda dört kazık üzerine kurulmuş tenteler altında, hayvanlarla birlikte uyurdu. Atlar yemlerini ahır yemliği bulunmadığından ya yerden, ya da boyunlarına asılı bir torbadan yerlerdi. Bir çok yerde saman, hayvan yiyeceği ve ateş yakacak odun satılırsa da tutumlu ve temkinli yolcular bunları yanlarında bulundururdu. Şanslıysalar kaldıkları kervansarayın yakınlarında yemek yiyecek bir imaret bulunurdu (SCHWEIGGER 117-118).

Camiler ve saraylar öylesine görkemliydi ki Ramberti Türklerin istediklerinde güzel evler yapabileceklerine inanıyordu. Sultan Mehmed, Beyazıd ve Selim'in yaptırdığı büyük camilerin yanısıra, ünlü kişilerce yaptırılmış benzer güzellikte başka camiler de vardı. Sultan Mehmed tarafından yaptırılmış olan camiye bağlı bir de imaret ya da başka bir deyişle bir konukevi bulunuyordu. Bu imarette, milliyeti ve inancı ne olursa olsun, herkes üç gün kalabilir, bal, pilav, et, ekmek ve su bulabilirdi. Söylendiğine göre bir gün içinde bir çok ülkeden binin üstünde kalan olabiliyordu. Aynı caminin yanında hamamlar ve çeşmeler vardı. Diğer camilerin de hamamları vardı (RAMBERTI 240).

At Meydanı ve birkaç ilginç yer

Kentte en geniş cadde At Meydanı'na giden Divan Yolu'ydu. Yüzyıllarca At Meydanı kentin en geniş alanıydı ve burada atlı sporlar, okçuluk, güreş gibi spor gösterileri yapılırdı. Şenlikler de burada düzenlenirdi. Ayrıca açık hava pazar yeriydi.

At Meydanı 1453'de İstanbul'un alınışından önce bile oldukça haraptı, ama gene de burada turnuvalar ve Bizanslıların Türklerden öğrendikleri cirit oynanırdı. Ciridi bu meydanda Türkler de oynuyordu ve oyunlar 19. yüzyıla dek sürdü. 15. yüzyılın başlarında, imparatorun locası duruyordu. Bu da Ayasofya ile At Meydanı arasındaki Bizans Büyük Sarayı'nın bir bölümüydü. Önceleri Roma'dan getirilmiş meydana bakan yerde dört bronz at heykeli vardı, ama 1204'te Haçlılar bunları söküp Venedik'e götürmüşlerdi. Gerçi 15. yüzyılın başlarında imparator locası duruyordu, ancak Sphendone'nin bir kesimi dışında pek birşey kalmamıştı. Çeşitli bronz heykeller de kaldırılmıştı. Kanuni Sultan Süleyman çağında Sphendone'nin 17 sütunu duruyordu, ancak daha sonra Süleymaniye Camisi'nin yapımında kullanılmak üzere sökülmüşlerdi. Birkaç yıl sonra da meydanın ekseninde olan sütunlar Selimiye Camisi'nin yapımında kullanılmak üzere Edirne'ye götürülmüştü. Böylece 16. yüzyılın sonlarına doğru At Meydanı'nda yalnızca üç anıt kalmıştı.

Dernschwam, At Meydanı üzerine aşağıdaki bilgileri veriyor: Ayasofya'ya yakın bir yerde, Bizans imparatorlarının at yarışı ve başka eğlenceleri izledikleri, eski adı Hipodrom olan, Türkler'in At Meydanı dediği, zemini toprak çok geniş bir alan vardır. Burada bulunan birçok anıtın en güzeli olan beyaz mermer tabletler, Sultan Süleyman'ın emriyle alınarak bir caminin yapımında kullanılmıştır. Alanda kalan anıtlardan birisi olan çok uzun, dört köşeli bir sütunun yüzeyini kaplayan son derece güzel mermerler sütunun üzerinden koparılarak alınmış olmasına karşın,

geri kalan bölümü yine de düzgün ve çok güzeldir, der Dernschwam. Dernschwam buraya gelmeden on yıl önce, bir Türk'ün, bayram şenliklerinde bu sütuna tırmanmaya çalışırken bir mermerin sütunun yüzeyinden kopup başına düşmesiyle öldüğünü duyar. Üzerinde yazı olmayan iki mermer sütun daha vardı.

Dernschwam'ın gezisinden birkaç yıl önce İbrahim Paşa, At Meydanı'nda saray gibi büyük bir konak yaptırmıştı. Bu evin önüne de üzerinde, Budin'deki saraydaki gibi, Herkül'ün heykeli bulunan, beyaz mermerden, uzun, kalın bir sütun dikilmişti. İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki konağının ana kapısında Budin'deki köprüden alınmış iki bakır büst de vardı. Bunlarla birlikte bu konakta bulunan üç başka heykel paşanın ölümünden sonra kaldırılıp atılmıştı. Paşa, Arnavut kökenli olduğu için, konağında dinin yasakladığı heykelleri bulundurmasını, kimileri gizli bir Hıristiyan kaldığı biçiminde yorumladı.

Sultanın sarayının bulunduğu yerden At Meydanı'na, yanyana birkaç atlının sığabileceği kadar geniş bir yokuş inerdi. Sultan, İbrahim Pa-

At Meydanı'nın çarpıtılmış bir görünümü. İlgiyi çeken, burada güreş, okçuluk ve atlı sporların gösterilmiş olması. (WYTS)

şa'nın konağına bu yoldan giderdi. Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid'in görkemli sünnet düğünleri İbrahim Paşa'nın bu konağında yapılmış; oysa, bir süre sonra Sultan, Paşayı öldürtmüştü.

Dernschwam, İstanbul'a gelmeden dört yıl önce, İran Şahı Elkas (Elkas Mirza), kardeşinin tahtı ele geçirmesi üzerine, Türkiye'ye sığındığında At Meydanı'nda padişahın kendisine hazırlattığı konakta oturtmuştu. İstanbul'da Elkas'ı ağırlamak için birçok gösteri, kılıç oyunları vb. yapılmıştı.

Bayramlarda yapılan şenliklerde bu alanda kuzu çevrilir, halka dağıtılırdı. Şenliklerden sonra salınan kurt, tavşan, tilki, köpek, kuş gibi birçok canlı hayvanı halk neşeyle ve birbirini ite kaka yakalamaya çalışırdı (DERNSCHWAM 98-100).

Ramberti, eskiden at yarışları yapılan Hipodrom'da, yirmi beş metreden daha yüksek, gittikçe incelen bir iğne biçiminde güzel bir sütun görmüş. Tuttuğu kayıtlara göre sütun birbiriyle çimento ile birleştirilmemiş taşlardan oluşuyor, dört mermer top üzerinde yükseliyordu. Oysa ki bugün de ayakta kalan bu Mısır dikilitaşı yekparedir ve dört bronz küp üzerinde yükselir. Hipodrom'un ortasında dikilitaşın tarihinin, eskiden Hipodrom'da bulunan başka şeylerin ve Tiyatronun değişik renkli mermerlere oyulduğu muazzam bir anıt vardı. Ayrıca bir de birbirine dolanmış üç yılandan oluşan bronz bir sütun ve Macaristan'dan getirtilmiş bir Herkül heykeli yer alıyordu.

1536'da bu betimlemeler yazıldıktan kısa bir süre sonra, bu anıtın ortaya konulmasını sağlayan İbrahim Paşa, sultanın gözünden düşer ve öldürülür. Anıt da ortadan kaldırılır (RAMBERTI 240).

Kentteki en büyük alan eski Hipodrom'du. Buraya Türkler At Meydanı diyorlardı. At Meydanı'nın yanında Sultan Süleyman'ın veziriazamı İbrahim Paşa'nın güzel bir sarayı vardı. Daha önceleri, bu sarayın önünde Süleyman'ın Buda'yı ele geçirmesinden sonra Macaristan'dan getirdiği üç bronz heykel vardı. Ancak İbrahim Paşa gözden düştüğünde ve öldürüldüğünde bu heykeller ayaklanan halk tarafından kırıldı. Sanderson İstanbul'dayken, bu malikanede, III. Muradın veziriazamı ve damadı olan, bir başka İbrahim Paşa oturuyordu. At Meydanı'nın yakınında, büyük bir malikane vardı. Bunu, Rüstem Paşa

kızını Ahmet Paşa ile evlendirdiğinde yaptırmıştı (SANDERSON 74-76).

Sanderson'a göre, At Meydanı'nda dört, çok uzun, kaideli sütunlar vardı. Obelisk ile pirinç yılan sütunu arasında sütun başı vardı. Ancak III. Murad'ın babası Selim bunları Edirne'de yaptırdığı cami için oraya götürdü (SANDERSON 76).

Bu sayfadaki resim, İbrahim Paşa'nın sarayından güney-doğuya doğru, At Meydanı'nı göstermektedir. Bu resim, bu manzarayı en azından yarım bir perspektif içinde gösteren en eski örneklerdendir. Ayasofya iki minaresi ile hemen seçilmektedir. Ayasofya'nın hemen solunda, ön planda viran bir grup yapı göze çarpmakta, bunların arkasında ise eğimli çatısı ile galeriye benzer yüksek bir yapı yer almaktadır. Elimizdeki resim bu galerinin altında bazı gri çizgiler içermektedir. Ancak özgün eskizde bunlar kısmen kırmızıya boyanmış eklentiler altında kalmış ö-

At Meydanı'nın İbrahim Paşa Sarayı'ndan görünümü (FRESHFIELD)

nemli eski bir yapının büyük bir olasılıkla bir parçası olan sütunu mermer ya da taş duvarlarını göstermektedir. Galerinin üstünde yer alan, binanın kirişlerini gösterir yüksek bölümü harabe görünümündedir. Eskizin bu bölümü üzerine değişik yorumlarda bulunulmuştur. Kimi bu yapıları Aziz Stephen Kilisesi'nin kalıntıları olarak betimler; imparatoriçe ve nedimelerinin imparatorluk tribününde oturmadığını göz önüne alarak, onların Hipodrom'da olup biteni, galerileri ayakta tutan duvardan izlediğini düşünürler. Ancak biz bu taş yapının Zeuxippus hamamları olduğu düşüncesine katılıyoruz. Benzer bir yapı da Matrakçı'nın İstanbul panoramasında yer almaktadır. Ancak bunda bu yapı At Meydanı'nın kuzey ucundadır. Çağdaş belgelere göre sultanın hayvanat bahçesi buradadır. Bugün Sultan Ahmed Camisi'nin bulunduğu yerde, At Meydanı'nın karşısında, yüksekliği değişen uzun bir duvar ve arkasında yer alan binanın alçak kırmızı damını görüyoruz. Sundurmalı iki geniş giriş kapısı ve bunların üzerinde kirişleri yeşile boyanmış camlı küçük balkonlar var. Burası büyük olasılıkla Sinan Paşa'nın ya da Ahmed Paşa'nın konağı. Her ikisi de sadrazam olan Sinan Paşa ve Ahmed Paşa'nın konakları Hipodrom'a çok yakındı. Bu resimde yer alan öteki ayrıntılar, üç dikilitaş ve bugün de önemli bir cadde olan, Ayasofya'nın avlusundan başlayan geniş ana yoldur.

İstanbul'da her yerde, antik kalıntılara, kemerlere, mermer sütunlara, su kemerlerine ve çeşmelere rastlanırdı. Ramberti'ye göre bunların kimisi Tuna ya da yakındaki nehirlerden getirilmişti. Ancak Ramberti coğrafi bir yanlışlık yapmış. Çünkü Tuna 200 mil kadar uzaktadır. Kentin karşısında, Asya kıyısında Ramberti bir dolu eski eser görür. Marmara Denizi'nde bir koy olan Kadıköy'de dört güzel sütunun taşıdığı eski bir çatısı olan mermer bir kuyu görmüş. Bu kuyudan bir su yoluna su taşınıyormuş. Bir çok yerde tapınak kalıntıları ve eski Hıristiyan kiliselerine rastlanıyormuş (RAMBERTI 241).

Ayakta kalan eski binalardan, patriğin evinden, İmparator Konstantin'in kısmen yıkılmış sarayından ve en iyi sütun ve mermerden, İmparator Justinien tarafından yaptırılmış Ayasofya Kilisesi'nden söz ediyor (RAMBERTI 240).

Kayıkla kente dönerken, Canaye gördüğü manzara karşısında şaşırdı. Buraları daha önce gördüğü diğer yerlerden hiç de aşağı kalmıyordu. Çünkü sahil bir kaç kilometre uzunluğundaydı, güvenceliydi, birçok geminin yükünü gemiyle kıyı arasında yalnızca bir kalas koyarak boşaltmasına olanak verecek biçimde kolaylıkları olan bir sahildi, deniz balık kaynıyordu; öyle ki hanımlar evlerinin pencerelerinden uzanıp elleriyle

Theodosius'un 390 yılına diktiği Mısır Sütunu'nun dört bir yandan görünümü (FRESHFIELD) ***(ön sayfalarda).*** *Büyük Konstantin'in Delphi'den İstanbul'a getirttiği Yılanlı ya da Burma Sütunu. Günümüzde üç yılanın da başı kopuktur* (FRESHFIELD) ***(karşı sayfada solda).*** *Collossus ya da Constantin Porphyyogeniturs Sütunu diye bilinen örme taştan sütun* ***(karşı sayfada sağda).***

Büyük Konstantin'in 330 yılında diktiği Çemberlitaş (FRESHFIELD) ***(üstte).*** *Kutsal Roma İmparatorluğu'nun elçilerinin oturduğu Elçi Hanı'nın avlusu (VİYANA II)* ***(karşı sayfada solda).***

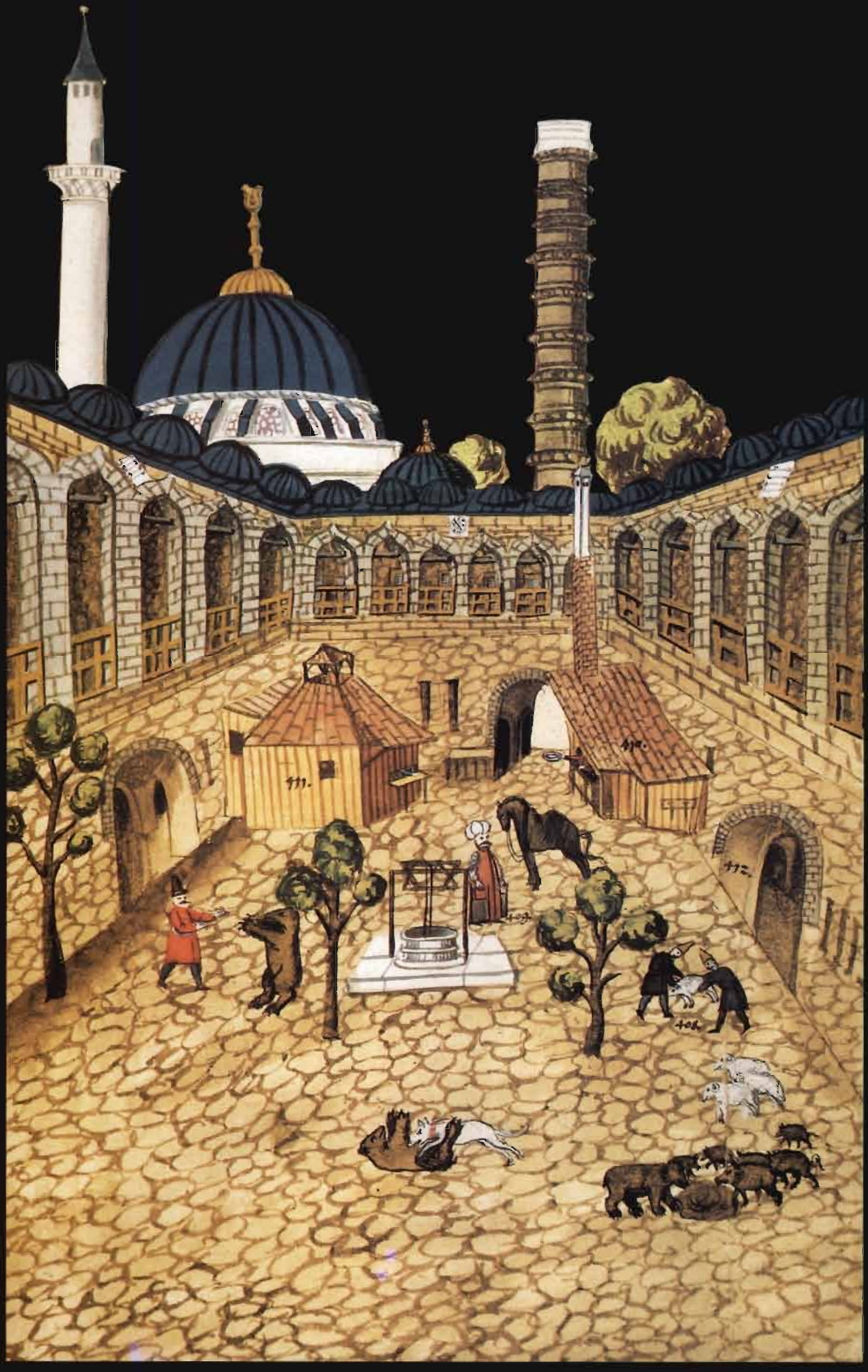
balık yakalayabilirlerdi. Bu liman doğa tarafından öylesine düzenlenmişti ki buraya gemiler yelken ya da kürek kullanmadan süzülüp girip çıkabiliyorlardı. Çünkü rüzgârın ne tarafa estiği değil, Boğaz boyunca biri güneye, diğeri kuzeye akan akıntı etkili oluyordu. Limanın bir tarafında 200 kapalı gemilik gözleri olan büyük tersane vardı. Her gözde 1 kadırga yapılabilir ve doğrudan denize indirilebilirdi (CANAYE 111).

Haliç'e giriş, İstanbul'a Akdeniz ya da Karadeniz' den gelen her çeşit geminin yüklerini boşalttıklarını dünyanın en büyük, en güvenli ve en güzel limanıydı. Türk ticareti İstanbul yakasındaki gümrüklerden geçerken, Hıristiyan ticaretine gümrük denetimi Pera'da uygulanıyordu (CHESNEAU 32).

Pera yakınlarında, kıyıda, Ramberti tersaneyi görmüş. Doksan iki kemerli gözler denize doğru yan yana dizilmişse de bu tersane Ramberti'ye küçük ve kötü yapılmış görünmüş. Çünkü gözlerin içi bir gemiyi, hatta gemi yapmak için gerekli malzemeyi ve keresteyi alacak kadar büyük değilmiş. Tersane denetçisine günde 40 akçe, sekreterine 25 akçe ve onun emrindeki memurlara 10'ar akçe veriliyordu. Elli ustabaşı, veya gemi ustası vardı ki bunlara çalışırken günde 12 akçe, çalışmaları istenmeyen günlerde 6 akçe ödeniyordu.

İşgücü bin işçiden oluşuyordu. Çalışanların sayısına göre 4 000 akçe dağıtılıyordu. 2 000 akçe verilen iki yüz kalifiye eleman vardı. Ancak Ramberti'nin söylediğine göre gerekmedikçe bunların hepsi çalıştırılmıyordu. Genellikle tersanede çalışanların sayısı iki yüzü geçmiyordu. Diğer yandan, Türklerin gemi yapımı sanatında yetenekleri çok kısıtlıydı. Bu nedenle gemileri İtalyanlarınki gibi sağlam ve süratli olmuyordu. Türkler'in yaptığı nadir iyi gemiler ise iyi maaşla tutulmuş Hristiyanların denetiminde üretilmiştir (RAMBERTI 255).

Haliç'in bir tarafında inşa edilmiş olan 92 çok büyük göz vardı. Burada donanmanın tüm kadırgaları ve öteki gemiler üstü kapalı olarak korunabiliyordu. Çok sayıda usta, burada yeni gemiler yapıyor, eskilerini yeniden onarıyor, halat, yelken gibi, kadırgalara gereken her türlü donanımı sağlıyordu. Kıyının biraz ilerisinde, Pera'nın kapılarından birinde

topların yapıldığı bir dökümhane vardı. Bu kıyıda M. d'Aramon Fransa, Venedik, Cenova, İspanya ve Sicilya'dan ve çok sayıda her türlü geminin demir attığını görmüş. Bunlar kentin düşürülmesi sırasında kullanılmış ya da açık denizlerde ele geçirilmişti (CHESNEAU 38).

İmparator Arkadius'un 402 yılında diktiği Arkadius Sütunu'nun üç değişik yüzü. Sütunun üzerinde aşağıdan yukarıya kadar imparatorun zaferlerini gösteren sarmal yarım kabartmalar yer almıştır. (FRESHFIELD)

Deniz kıyısındaki kent surlarının bir köşesinde, Gelibolu'ya bakan yönde, yedi kuleli çok büyük bir kale vardı. Yüksek, kalın duvarlarla çevrelenmiş bu kaleyi topçular koruyordu. Kalenin komutanı, kendisine büyük saygı duyulan, önemli bir adamdı. Komutanın emri altında, daha önceden hepsi yeniçeri olan, beş yüz adam vardı. Bunların her birine yılda 5000 akçe ödenirdi. Bu kalede Sultan Süleyman, kendinden önceki sultanlar gibi, hazinesini saklardı. Fakat Sultan Süleyman buraya pek gelmezdi (NICHOLAY 51a).

Pedro, Yedikule'yi anlatırken, burada hazine saklı olduğuna inanıldığını, ancak kendisinin yalnızca saman balyaları gördüğünü yazıyor. Yedikule yakınında kentin et gereksinimini sağlayan mezbaha yer alıyordu (VIAJE 272).

Gerlach, Eyüp'ün eski, güzel türbesini ve yanındaki mezarlığı ziyaret etti. Tüm mezarlar beyaz taştan yapılmıştı. Mezarların başuçlarında üzerinde türban olan dik beyaz taşlar vardı. Güller ve çiçeklerle bezenmiş çok hoş bir yerdi. Kubbeli olan türbe Mehmed Paşa tarafından çocukları için yaptırılmıştı. Pencereleri demirliydi. Pencere üstleri yeşil, mavi ve beyaz camlarla süslenmişti (GERLACH 157).

Galata

Heberer de, Lubeneau da Galata ve Pera'yı ayrıntılı bir biçimde betimliyorlar. Kentten Galata'ya kara yoluyla gitmek yarım gün sürerdi. Deniz yoluyla uzaklık bir Alman miliydi. Bu herkesin kullandığı yolun uzunluğuydu. Haliç'in sonuna doğru boğaz yavaş yavaş daralıyordu. Pera'nın bulunduğu tepenin üstünde yüksek, silindir biçiminde bir kule vardı (Galata Kulesi). Bu kulenin hemen yanıbaşında, ağır cezalara çarptırılmış 1500 Hıristiyan mahkumun çalıştırıldığı, yüksek duvarlarla çevrili bir alan vardı.

Galata'da birbirinden duvarlarla ayrılmış üç mahalle vardı. Lubenau'nun söylediğine göre Galata Kulesi'ne yakın olan, *Kulassa* diye adlandırılan mahallede çoğunlukla Cenovalı Hıristiyan tüccarlar yaşıyor-

du. Ambar denilen mahallenin çoğunluğunu Yunan zanaatkârlar oluşturuyordu. Bu mahallede, Yunanca, Latince, İspanyolca, İtalyanca ve başka dillerde kitapların satıldığı kitapçılar vardı. Lubenau'nun yazdığına göre böylesi bir ticaret İspanya'da yürütülemezdi, yalnızca Türkler öteki dinleri hoşgörüyle karşılıyordu. Kimi kuyumcu olan Türkler ise Arap Kapısı denilen üçüncü mahallede yaşıyorlardı. Bu mahallede Yahudi tüccarlarının da dükkânları vardı. Galata Kadısı da bu mahalledeydi. Galata'nın sokaklarının dar olmasına karşın, çoğunlukla Hıristiyanların güzel, büyük ve konforlu evleri vardı. Venediklilerce yaptırılmış olan bu evler, İstanbul'da Cenovalıların yaptırdıklarından daha yüksekti. Ancak, yazları büyük ölçüde su sıkıntısı çekiliyordu.

Galata'nın merkezinde Hıristiyanlar, Yahudiler ve Türkler arasındaki anlaşmazlıkların sonuca bağlandığı kent meclisi binası bulunuyordu (LUBENAU 205, HEBERER 361).

Bir çok Katolik kilisesinin yanı sıra, St. Francis, St. Benedict, St. Peter (Cizvit Kilisesi), Notre Dame, St. George, St. Paul, St. Clare, St. Anne, St. John ile Yunan ve Ermeni kiliseleri vardı (LUBENAU 211-212).

Galata'nın bir kesimi dik bir yamaca, öteki kesimi de bir vadiye yapılmıştı. Ancak bölge öylesine susuzdu ki buraya İstanbul'dan su getirilip satılırdı. Nüfusu kalabalıktı. Birçok Latin ve Yunan tüccar vardı. Bunlar Türkler gibi giyinirlerdi. Ancak giysileri siyahtı. Uzun dış giysilerinin önü açıktı, yakaları dikti. Şapkaları Dubrovnik veya 17. yüzyıl kadınları-

Tepe noktasında Galata Kulesi'nin yer aldığı üçgen biçiminde surların çerçevelediği Galata. Kiliseleri, camileri ve Kılıç Ali Paşa Camii ve tepede Cihangir Camii görülmektedir. (VİYANA I)

nın giydiği bol manto türündendi. Venedik Bailio'su (Venedik elçisi) Pera'da otururdu. Burada sayısız Latin ve Yunan kilisesi keşiş ve calover manastırı bulunuyordu. Bunların farklı giysileri vardı. Diğer Yunan papazlarının tersine kadınlarla ilişki kurmaz ve et yemezlerdi. Rum patriğinin de giysisi aynıydı ve bu manastırlardan birinde yaşardı. Yunanca'da *calover* "iyi yaşlı adam" anlamına geliyordu. Bu papazlar eskiden büyük bilginlerdi. Ama, artık yalnızca konuşulan Yunanca'yı biliyorlardı. Konuşulan Yunanca, İtalyanca ve Türkçe'den etkilenmişti. Bu papazların çok azı eski Yunan metinlerini okuyup anlayabiliyorlardı. Burada özellikle Venedik bölgesinde, birçok insan hem İtalyan, hem de Yunan dialektlerini konuşabiliyordu; sultanın egemenliğindeki Hıristiyan teb'anın Yunanca ve Türkçe'yi bilmesi gibi (CANAYE 80-81).

Nicholay'ın zamanında Pera ya da Galata duvarlarla eşit olmayan üç bölüme ayrılmıştı. Frenkler bir bölümde, Rumlar öbüründe ve az sayıda Yahudi'yle Türkler ise bir başka kesimde yaşıyorlardı. Yahudilerin çoğu İstanbul'daydı. Pera'nın yüksek kesimlerinde bağlar, yabancı Hıristiyanların oturduğu güzel bahçeli malikâneler vardı. Rumların buralarda oturması sultanın buyruğuydu. Ancak Fransız elçiler, Venedikli ya da Floransalı elçiler veya rehineler İstanbul'da oturuyorlardı. Böylece diplomatik ve ticarî işlerini daha kolay yürütebiliyorlardı (NICHOLAY 63b).

Galata Kulesi'nin sağında, köprüye benzer çok dar bir geçit vardı. Bu

Galata'dan Katolik bir erkek ***(karşı sayfada).*** *Haliç'in kuzeybatı kesiminde Kasımpaşa Tersanesi, üstte Okmeydanı'na uzanan yeşil yamaç görülmektedir* ***(altta).*** (VİYANA I)

yol mezarlıklara, bahçelere ve bağlara gidiyordu. Fransız ve İngiliz elçilikleri de burada, duvarların dışında yer alıyordu. İçerde, bu dar sokak tepenin eteklerindeki St. Peter Kilisesi'ne uzanıyordu. Bu noktadan sonra sokak genişliyordu ve bir başka geniş sokakla kesiştiği noktada, üzerinde resim bulunan eski taş bir anıt vardı (HEBERER, 356-357). Bu resimde sağ ayağıyla bir topuz, soluyla bir kalkan tutan bir kurt var. Ayakta duran bir arslan kalkanın kenarını ısırmış. Ortada bir fil, filin üstünde iki çıplak genç adam var. Biri, öbürünü omuzunda taşıyor. Resmin öteki yanında başı kadın, bedeni kuş, bacakları kartal pençesi olan bir figür yer alıyor. Bu figür keman çalıyor. Kuyruğu ise birbirine dolanmış iki yılan. Bu alegorik figürlerin açıklamasını yapan bir Rum, Heberer'e, kurdun Türk sultanını, arslanın Venedik Hanedan'nı, filin Asya ve Afrika'yı, çıplak gençlerin Yunan ahlâksızlığını, kartalınsa Roma İmparatorluğu'nu simgelediğini söylemiş (HEBERER 357-359).

Galata'nın kara yakası Tophane'ydi. Burada büyük bir alanda büyük toplar ve çok güzel bir fıskiye vardı. Deniz kıyısında ise Kılıç Ali Paşa Camisi yer alıyordu ki bunun Kılıç Ali Camisi ile hiç ilgisi yoktu. Barbaros'un yaptırmış olduğu bir başka cami ve içerlerde Fransız Elçiliği'nin arkasında bir saray

vardı (Galatasaray). Burada bir ağanın gözetiminde eğitilen, sayıları 400-500'e yaklaşan Acemi Oğlanlar bulunuyordu. Sarayın hemen yanında güzel bir hamam yer alıyordu (HEBERER 361-364).

Pedro'nun Galata yöresi üzerine verdiği bilgilere göre, Galata'nın ana caddesi San Pedro ticaret merkezi olduğundan, *'Lonja'* diye de anılır. Galata'nın batısında Arsenal (tersane), doğuda ise çoğu savaşlarda düşmandan toplanan topların bulunduğu yer vardır. Tersane'den dolayı Galata'da bir çok gemici bulunur. Bunların arasında gemi kaptanları, tayfalar, gemi yapımında kullanılan köleler yer alır. Pedro, gemi yapımı ve onarımı için yüz kadar tezgâh gözlemiştir. Bu arada Galata'da Vene-

dikli ve Floransalı tüccarların da evleri vardır. Bunların sayısı bin kadardır. Kölelerin çoğu Galata Kulesi'nde, öbürleri de sonradan camiye dönüştürülen San Paolo (San Pablo) Kilisesi'nde barındırılır. Kaptanıderya paşanın kendi köleleri özel bir kulede, gemi kaptanlarının özel köleleri de kaptanların evlerinde kalırlar. Pedro, Galata'da bulunan Latin kiliselerini de sayar. Bunlar Saint François (Sant Francisco), Saint Pierre (Sant

Pedro) ile Saint Benoit'dır (Sant Benito). Yakın Doğu'nun en büyük kilisesi son derece güzel mozaiklerle bezenmiş Saint Benoit'da tek bir papaz, Dominiken kilisesi Saint Pierre'de on iki papaz, Saint François'da ise yirmi dört papaz bulunur. Bu kiliselerden her saat dua edenlerin sesi gelir ama org bulunmaz, çan sesi duyulmaz. Kutsal günlerde bile org yerine borazan çalınır. Kilisenin kapısında duran yeniçeri hem kiliseyi koruma görevi görür, hem de Müslümanların içeri girmesini engeller. Yahudiler, Galata'da dükkânları bulunmasına karşın, İstanbul'un Avrupa yakasında oturmayı yeğler, akşam olunca dükkânlarını kapatıp evlerine giderler. Rumlarla Ermeniler ise Galata'da otururlar. Pedro, Rumların yaptığı ana-

Galata'dan bir Hıristiyan dul kadın ***(karşı sayfada solda)****, Hıristiyan bir gelin* ***(karşı sayfada sağda)*** *ve çocuğu ile evli bir Hıristiyan kadın* ***(altta).*** (BREMEN)

sonlu, susamlı ekmeğin dünyanın en güzel ekmeği olduğunu, buna da "yerli" anlamına gelen *"melanthio"* dendiğini söyler (VIAJE 265).

Pera (Beyoğlu) mahallesinde bir Dominiken, bir de Fransiskan manastırı vardı. Yahudilerin kendilerine ait bir sinagogu bulunuyordu. Bunlarda herhangi bir tasvir yoktu. Yalnızca lambalar ve bir çok sıra yer alıyordu (CHESNAU, 32).

Pharus, seu (vt vulgo vocant) Phanaro
ad littora Europæ Ostij Ponti Euxini
quà ingreditur Bosphorum Thracium influit, con-
stitutus Lucerna nocte nauigantibus
lucentem.

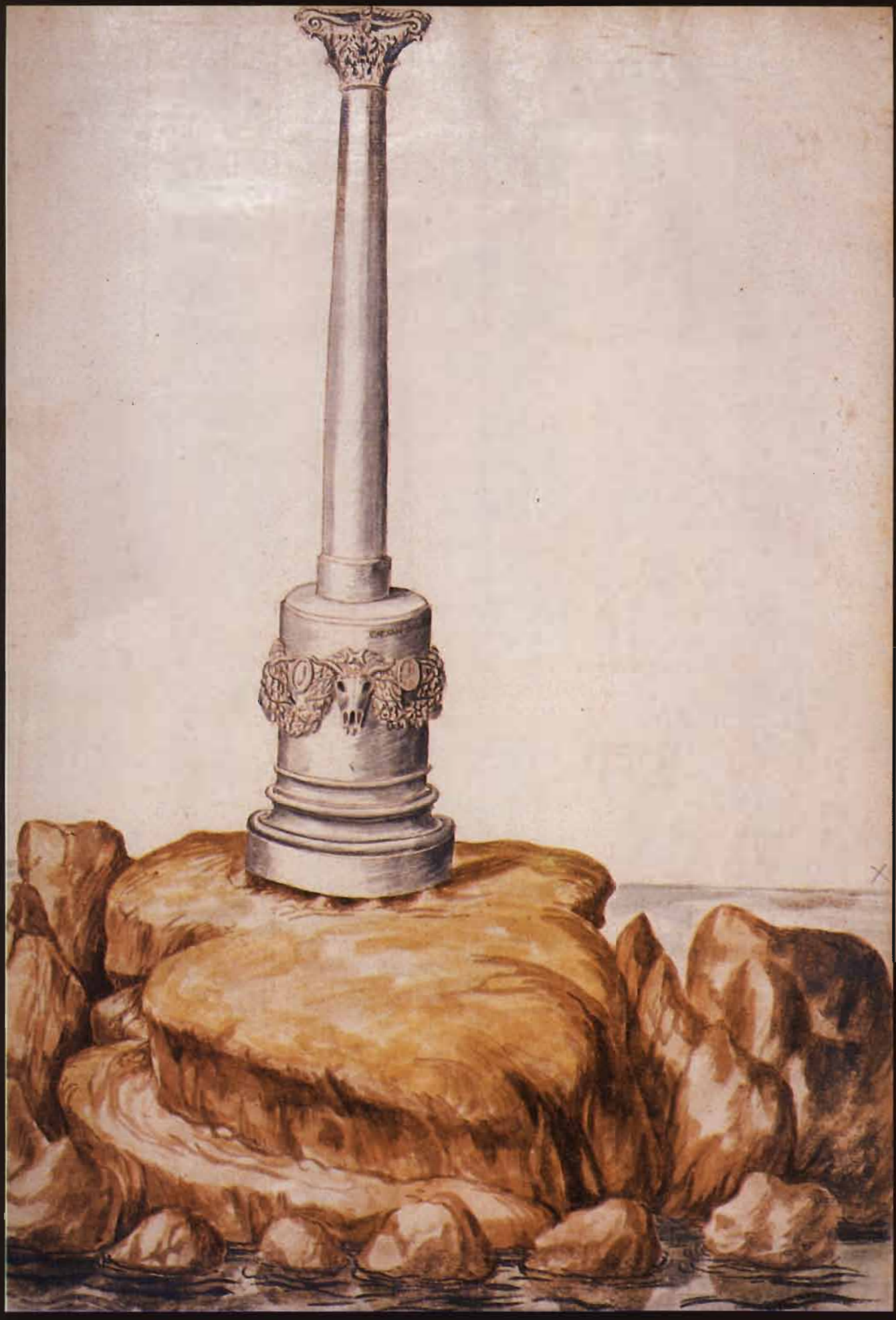
Boğaziçi

Canaye, Boğaziçi'nin doğasına hayran olmuş. Bu güzelliği, Karadeniz'in vahşetinden, kuzey kapısındaki kayalık adalar koruyor, Boğaz'daki ters yönlü iki akıntıysa büyük zorluklar çıkarıyordu gemicilere. Ama aynı zamanda gemiler kendilerini akıntıya bırakarak hızla yol alabiliyorlardı. Kuvvetli bir rüzgâr çıktığında her iki kıyıda da sığınacak yer bulmak olasıydı, çünkü tepeler rüzgârı kesiyordu. Manzara anlatılamayacak kadar güzeldi, çünkü toprak verimliydi. Her yerden ağaç ve çiçekler fışkırmıştı. Avrupa kıyısında bahçe azdı, çünkü Pera'dan Karadeniz'e kadar yan yana evler sıralanmıştı. Akıntılar boyunca kuş sürüleri uçardı. Güzel bir günün sonunda Tophane'ye yaklaştıklarında, kıyıya kadar kayıklarına yunuslar eşlik ederdi (CANAYE 91-92).

Boğaziçi'ni görmek için elçi Canaye, bir yeniçeri, tercümanı ve altı adamın kürek çektiği bir kayıkla gezintiye çıkardı. Akıntı onları Avrupa kıyısına götürür ve Karadeniz'e erişene kadar 18 millik yolu çabucak geçerlerdi. Ufak adalardan birine giderlerdi. Bu adalar tamamen kayaydı ve Boğaz'ın ağzındaydılar. Daha sonra Canaye yakınlardaki deniz fenerini gezer. Bu fener sekiz köşeli bir kuledir. Türkler değil, Hıristiyanlar tarafından yapılmışa benzemektedir. Tepesinde bir fener vardır. Her gece Karadeniz'den gelen gemilere Boğaz'ın dar ağzından geçerken yardımcı olmak, yol göstermek için yakılır. Usta olmayan denizciler bu geçitten ürkerler, çünkü akıntı onları kayalara sürükler ve kıyıya çok yakın bir yerde parçalanabilirler (CANAYE 84-85).

Boğaz'ın Karadeniz'e çıkışında Batı yakasındaki fener (FRESHFIELD)

Avrupa tarafındaki bu ada dik ve sarptı. Tepeye çıkmak çok zordu. Tepede, asma rölyefleriyle bezenmiş mermer bir kaide üstünde, mermerden eski bir sütun vardı. Bu sütunun Pompey tarafından Pontus Kralı'na karşı kazandığı zaferi kutlamak için dikildiği söylenirdi. Pontus Kralı, Karadeniz kıyısındaki krallığın kralıydı. Ancak Canaye bu iddiayı kuşkuyla karşılamış, çünkü aşınmış mermer üzerinde *"Caisus Sesar"*

adını okuyabilmiş. Yıllar sonra Thévet yazıları şöyle çözmüş: *CAESAR TANTUS ERAT QVOD NVLLVS MAIOR IN ORBE*, bir başka gezginse şöyle okumuş: *C. SAESARI AVGVSTO F C L ANNIDIVSL F CLA FRONTO* (THÉVET 79).

Kente dönmek için kürekçiler Asya yönündeki akıntıdan yararlanırdı. Canaye, burada Diana'nın tapınağının kalıntılarını görür. Daha sonra Boğaz'ın en dar yerine varırlar. Burası 1 milden geniş değildir. Darius tekneleri yanyana dizdirmiş, bu tekne köprüsünden geçerek Avrupa kıyısına ulaşmış. Avrupa kıyısında ürkütücü Rumeli Hisarı vardır. İstanbul kuşatması sırasında askerlerini barındırmak için Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Şimdi, önemli mahkumların hapsedildiği yer. Kalın zincirlere bağlı olarak, mum ışığından bile yoksun olarak. Bu mutsuz zavallıları para bile kurtaramazdı. Fransız elçisi bir savaşçısını buradan kurtarmak için boşuna uğraşmıştı. Yapabildiği tek şey zincirlerinin azaltılması, pencerelerinin açılması ve yemek gibi günlük ihtiyaçlarının dışardan getirilmesine izin verilmesini sağlamak olmuştu (CANAYE 86).

Anadolu yakasında da iyi korunan bir hisar vardı. Böylece, İstanbul'un girişi iyi korunuyor ve Karadeniz'den Boğaz'a giren gemiler denetlenebiliyordu. Canaye kente yakın, İbrahim Paşa'da sultanın bahçesini gezdi. Burası denize nazır çok hoş bir yerdi. Çiçeklerin renklerinin, kokularının zevkini çıkardı. Canaye, Türklerin çiçekten aldıkları zevk karşısında şaşkınlığa uğrar. Türkler çiçeklerle saçlarını süsler ya da ellerinde taşırlardı. Kimi sultan bir ağacı çok sevdiğinde onun yamacına güzel bir çiçeğin ekilmesini buyururdu. İbrahim Paşa'da dar yollar selvi ağaçlarıyla bezenmişti. Ancak sultan hep yalnız yürüdüğünden yol dar tutulmuştu. Bahçenin arkasındaki tepeler ve ormanlarda yaban domuzu dahil bir çok hayvan vardı. Sultan avdan döndüğünde dinlenmek için ya bahçenin yukarı bölümündeki hamama giderdi ya da denizde sağlam direkler üstüne yapılmış pavyona. İçi değerli mermer ve çok güzel çinilerle süslenmişti. Kapı ve pencereler İran tarzında boyanmıştı. Sultan Süleyman bunları Tebriz'den getirtmişti.

Daha sonra bir başka bahçeye, Kulebahçe'ye gittiler. Bu, kulenin bahçesiydi. Birincisi kadar güzeldi. Bu, çeşmeleri, gölgelikleri, suni yeraltı odaları olan, tepe üzerinde kurulmuş bir bahçeydi. Denize yakın olan bölümünde sağlam, taştan, kare biçiminde bir kulesi vardı. 5 katlıydı. Her katta 1 oda yer alıyordu. Canaye'nin gördüğü en yüksek binaydı. Türk yapıları genellikle yüksek değildi. O denli ustalıkla yapılmıştı ki, her kata su çıkıyordu ve her katta bir fıskiye vardı. Kapı ve pencereler pirinçtendi. Kulenin ayağında, özel bir bahçe içinde, nadir balıkların bulunduğu bir havuz vardı (CANAYE 87-89).

Boğaziçi'nin Karadeniz'e çıkışında Pompeius Sütunu diye bilinen anıt (FRESHFIELD)

Bir gün Wratislaw'ın elçisi kayıkla Boğaz'da Karadeniz ağzına kadar bir gezinti yaptı. Bu, İstanbul'dan bir günlük yoldu. Boğaz'ın kuzey ucunda, Avrupa tarafında, gemilere yol göstermek için her gece yakılan bir fener vardı. Bunun yanında tabanında Latince yazı olan bir sütun bulunuyordu. Elçi ve maiyetine yakındaki akıntıda Kadıköytaşı *(Chalcedony)* ve akik taşı *(sardonyx)* olduğu söylendi. Dönüşte, rehber, İran Kralı Darius'un ordusunu Avrupa'ya geçirdiği yeri gösterdi. Marmara Denizi ile Karadeniz arasında, ortaya yakın bir yerde karşılıklı iki hisar vardı. Türkler İstanbul'u fethetmeden Asya kıyısındaki hisarı ele geçirmişlerdi. Avrupa kıyısında olansa Sultan Mehmed tarafından kenti kuşatmadan yaptırılmıştı. Sultan Mehmed şehre Fatih olarak girene dek Kara Kulesi'nde yaşamıştı. Buranın yerleri iyi cins mermerdendi. Şimdi, iki hisar da önemli mahkumlar için hapishane olarak kullanılıyor. İkisi de öyle iyi korunuyor ki şimdiye dek hiç kaçabilen olmamış. Gardiyanlar kalenin dışındaki evlerde oturuyorlar. Bunlar savaşa gönderilmiyor. Bütün işleri gece-gündüz mahkumlara bakmak. Eğlence gezisindekilerle beraber olan genç Wratislaw'in iki yılını Kara Kule'de geçireceği aklının ucundan bile geçmemişti (WRATISLAW 192-194).

Heberer, Boğaz'ı, Karadeniz yakasına kadar gezmiş, Boğaz'ın kimi yerlerde bir ineğin karşıdan karşıya yüzerek geçebileceği kadar daraldığından söz ediyor. Böyle bir yerde, birbirine karşı kıyılardan bakan iki kale, Rumeli ve Anadolu hisarları yer alıyor. Avrupa kıyısındaki Rumeli Hisarı'nda önemli mahkumlar barındırılırmış. Burası aynı zamanda Avrupa'dan Asya'ya göç eden leyleklerin de rotası üzerindeymiş (HEBERER 303-305).

İstanbul çevresinde, özellikle Barbaros'un mezarına giden yolun solunda, sahil yolu boyunca bahçeli çok güzel yalılar vardı. Belon'un yazdığına göre bunların çoğu Türkiye'ye yerleşen İspanyol kökenli Yahudilere aitti. Denizde gel-git hareketi olmadığından bu evler hemen deniz kıyısında yapılmıştı. Ayrıca, zengin balık akımından yararlanan bir çok köy vardı (BELON 127a).

Boğaz'da Karadeniz'e doğru deniz yoluyla giderken, Busbecq, sultanın birçok güzel bahçesini görür. Sultanın boş zamanlarını uğraşlarıyla ilgilenerek ya da dinlenerek geçirdiği sarayların bir çoğunu gezmesine izin verilir. Bunlardan birinde Sultan Selim ile İran Şahı Şah İsmail arasındaki savaşı çok canlı gösteren bir resim vardır (BUSBECQ 39).

Üsküdar

Canaye, Üsküdar'da Mehmet Paşa'nın sarayına gitti. Burası onun kent içindeki evinden kat kat güzeldi. Canaye'ın, Hanım Sultan'ın odasını görmesine izin verildi. Duvarlar sedef kakmayla süslüydü. Paha biçilmez değerdeydi. Bahçede, her zaman rastlanan fıskiyeden başka, balık havuzu ve lamba biçiminde camdan bir oda vardı. Hanım Sultan orada oturduğunda tüm bahçeyi kimse tarafından görünmeden seyredebiliyordu. Bahçede özel hamamı da vardı. Burada yıkanabiliyordu. Esirleri ona masaj yapıyordu. Üsküdar, Sultan'ın en güzel ve en lüks saraylarının bulunduğu kalabalık bir yerdi. Sultan her gün kayıkla buraya rahatlamaya ve eğlenmeye gelirdi. Sultan'ın isteği üzerine av köpekleri, atlar ve şahinler beslenirdi. Tazılar teker teker bağlanırdı. Soğuktan etkilenmesinler diye üzerlerine beyaz bir örtü örtülürdü. Uzun tüylü kulakları vardı. Kuyrukları, kulakları ve ayakları rengârenk boyanırdı. Üsküdar'dan sonra Boğaz'ın genişlediği yerde eskiden büyük bir kent, sonra da küçük bir Yunan yerleşim merkezi olan Kadıköy vardı. buraya bazan "körlerin kenti" denirdi, çünkü burayı kuranlar öyle bir yer bulmuşlar ki limanı ya da diğer hoş mekânları yokmuş. Üstelik daha sonra İstanbul'un kurulacağı tam karşı sahili de görememişler (CANAYE 90).

Schweigger ve Lubenau, İran, Ermenistan ve Arabistan'dan getirtilen güzel atların satıldığı Üsküdar'daki (eski Chrisipolis) büyük pazar yerinden söz ediyorlar. Bu atlar büyük paralarla getirtiliyordu. 100 dükadan başlayarak 1 000 dükaya kadar varan bu harcamaların ne denli çok olduğu 1 dükanın 2 gulden olduğu anımsandığında daha da iyi anlaşılıyor (SCHWEIGGER 135 & LUBENAU 222). Sultan'ın annesinin Üsküdar'da bir sarayı, esirleri için bir evi ve bir de güzel bir camisi vardı (SCHWEIGGER 135-136). Bir başka camiyse Kaptan Paşa tarafından yaptırılmıştı (LUBENAU 223).

II. Selim'in iyi ahbabı, içki arkadaşı ve zamanın Sultanı III. Murad'ın dostu olan Şemsi Paşa Üsküdar'da oturuyordu. Sultan Selim'le şarap iç-

tiğinde her yudum arasında bir mısra söylermiş. Üsküdar'dan yarım mil ötede, Kadıköy'de (eski Kalkedon) çok eski bir Rum kilisesi vardı. Bu alanın havası güzel, toprağı bereketliydi ve Sultan'ın bu iki küçük kent arasında ve bir de Üsküdar'ın kuzeyinde eğlence bahçesi yer alıyordu. Bir kez Schweigger, 200 baş öküzün Galata'dan Üsküdar'a Boğaz'ın en dar yerinden yüzerek geçtiğini görmüş. Schweigger'e göre, Üsküdar halkı İstanbul halkından çok farklıydı. Esmerdiler, kaba bir köylü şivesiyle konuşuyorlardı. Sarıklarını bile doğru dürüst saramıyorlardı.

Üsküdar ve Kadıköy üzerine yazdığı kısa betimlemelerde, Betzek buralarda çok sayıda Rum ve Türk'ün yaşadığını, kimi Türkler'in bahçeleri olduğunu ve Anadolu'dan getirilen atların satıldığını anlatmaktadır (BETZEK 23).

Rüstem Paşa'nın, İstanbul Boğazı'nın Asya yakasında bulunan Üsküdar'da, büyük bir bahçenin içinde muhteşem bir konağı vardı. Bu evin yakınına ölünce bahçesine gömülmek için bir cami; caminin yanında da, gezginlerin az bir paraya konakladıkları, yoksullara aş (çorba ve koyun eti) dağıtılan bir kervansaray yaptırmıştı (DERNSCHWAM 57).

Üsküdar ve Kadıköy camileri, Üsküdar Sarayı ve denizde Kız Kulesi, sağ köşede 1555 yılında yaptırılmış Kavak Sarayı. Geri planda Kadıköy (VİYANA I)

Büyük çarşı, öteki çarşılar ve dükkânlar

Lubenau'ya göre dünyanın başka hiç bir yerinde İstanbul'da olduğu kadar çok pazar yoktu. Bedestenlerden başka bir çok özel pazar vardı. Birinde yalnız altın ve gümüş eşya satılırken, bir başkasında yalnızca eyerler ve koşum takımları, bir başkasında halılar ve bir diğerinde de değerli işlemeli örtüler bulunurdu. Kağıt, pirinç, fasulye, balık pazarları vardı. Kafkasyalı Gürcüler mücevherat, pahalı taşlar satarlardı. Omuzlarına değen yuvarlak halka küpe takan erkekler tüccar oldukları kadar savaşçıydılar. Bir omuzlarında çanta, öteki omuzlarında yay, bellerinde bir kılıç taşırlardı. Çok az konuşurlardı. Kendilerinden bir şey satın alanlar parayı avuçlarına saymalıydı (LUBENAU 178).

Kentin güzel binalarından ikisi Büyük ve Küçük Bedesten binalarıydı. Esirler ve daha bir çok değerli mal satılırdı. Büyük Bedesten tuğla kemerlerden yapılmıştı. Her zaman öylesine kalabalık olurdu ki içerde sı-

cağa dayanmak olanaksız bir hal alırdı. Sucular bedava olarak porselen kaplardan su dağıtırlardı. Tüm mallar bir tür açık arttırmayla satılıyordu. İlgilenen alıcı alacağı mala bir fiyat biçerdi. Tüccar malı bir hamala verirdi. Hamal çarşı içinde hem malı gösterir hem de verilen fiyatı bağırırdı. Alıcılardan biri fiyatı yükseltebilirdi. Daha sonra hamal malı geri getirirdi. Fiyat yükseltilmişse ilk fiyatı veren ya fiyatı yükseltirdi ya da daha iyi alış-veriş yapacağı günü beklerdi. Bu binadaki küçük dükkânlarda ince işlenmiş, yaldızlı süslü koşum takımları, altın vazolar, turkuaz ve yakutlarla süslü sorguçlar ve birçok başka mücevherat vardı. İnsanın elini cebine atmaması çok zordu. Bedesten'in dışında, çepeçevre saatçılar, nakış-süsleme satıcıları, kandil ve havlucular yer alıyordu. Türk kadınlarının zarafetinden şüphe edenler satılan malların güzelliğini görmeliydi (CANAYE 94-95).

Her tür mücevher, altın ve gümüş işleri ve çok pahalı şeyler bedesten denilen iki pazarda satılırdı. Bunlar taştan yapılardı. Tavanlar kemerli ve kubbeliydi. Cami stilinde üstüste iki sıra direkle desteklenirdi. Bedestenin içi duvarlarla bölümlere ayrılırdı. Her bir duvar boyunca tahta bir raf ya da sıra olurdu. Bu raflar arasında, duvara yaslı duran, çok raflı tahta dolaplar vardı. Dolaplar içinde tüccarlar değerli mallarını kilit altında tutabiliyorlardı. Her dolabın ön tarafı dükkânın tabanını oluşturuyordu. Bunların üzerine halılar konurdu. Halıların üzerinde altın işlemeli kadife yastıklar vardı. Yastıkların üzerine her ulustan (Rum, Yahudi, Ermeni ve diğerleri) insan otururdu. Burada alışveriş yaparlar, arkadaşlarıyla içki içip eğlenirler, bazan da hoş vakit geçirmek için müzik yaparlardı. Bunların çoğu beyaz saçlı, yaşlı insanlardı. Arkalarında her cins ve renkten, altın işlemeli ve nakışlı değerli ipekler sergilenirdi. Dükkânlar arasındaki koridorlar öylesine genişti ki 6 kişi yanyana yürüyebilirdi. Bazen dükkân sahipleri mallarını dükkânlarının önünde sergilerlerdi. Bu durumda rahat yürümek zorlaşırdı. Bedestenlerin dışında küçük tablalar vardı. Bunların içinde diğer mallar dışında otlar ve kocakarı ilaçları satılırdı (DERNSCHWAM 93-94). Kent içinde Bedesten diye bilinen bir yapı vardı. Cuma günleri dışında her gün açıktı. Burası İstanbul'da ipek ve keten de dahil olmak üzere her türlü kumaşın, gümüş ve altın işleyicilerinin ürünlerinin, at, ok, esir ya da akla gelebilecek her şeyin alınıp satıldığı yerdi. Buradaki ve kentteki dükkân sahiplerinin çoğunluğu Yahudiydi.

Bu Yahudilerin birçoğu İspanya'dan sürülmüşlerdi. Bunlar arasında Hıristiyan âdetlerine göre vaftiz edilmiş, ancak kendi dinlerine bağlı kalmış olan Morrano, İspanyol Yahudileri ve Faslılar vardı. Bu mültecilerin

becerilerini de beraberlerinde getirdikleri kuşkusuzdur, ancak Ramberti, Türkler'in tüm yararlı zanaatları onlardan öğrendiklerini iddia ettiği zaman abartmış oluyor (RAMBERTI 241).

Pedro da Bedesten'den *(Baziztan)* yüksek kemerli, kalın duvarlı, üzeri kapalı büyük bir yapı olarak söz eder; dört ana kapısının dört geniş sokağa açıldığını, bunların aralarında da birçok dar sokak bulunduğunu söyler. Çarşı en soğuk havalarda bile ısıtılırdı. Burada, kuyumcudan kumaşçıya kadar pek çok dükkânda, ipek, atlas her çeşit kumaştan gümüş ev gereçlerine, baharattan silaha her şey satılırdı (VIAJE 270-71).

Kentte her türlü değerli mal Bedesten'de satılırdı. Bedesten daire biçiminde bir tapınağı andırıyordu. Birbirine bakan dört kapısı vardı. Altın sırmalı, ipek ve kadife kumaşların yanısıra altın ve gümüş de satılırdı. Esir tüccarları mallarını burada pazarlarlardı. Esirler genellikle Hıristiyan erkek, kadın ve çocuklardı. En fazla para verene açık arttırmayla satılırlardı. Kadın esirlerin yüzü bir peçeyle örtülü olurdu. Alıcılar sanki at alırcasına kadınların peçelerini kaldırır, yüzlerine bakar, dişlerini, ellerini ve bedenlerini incelerlerdi. Bedesten cuma günleri hariç her gün açıktı (CHESNEAU 34-35).

Bedesten büyük bir hol gibi çok büyük bir kare biçiminde bir binaydı. Dört bir yanında birer kapı vardı. Bu kapılar ortada çakışan sokaklardan birine açılıyordu. Bu sokaklarda dükkanlar sıralanmıştı. Çok pahalı mallar satılırdı buralarda (NICHOLAY 62b): mücevher, değerli taşlar, değerli kürkler, her tür iyi cins kumaş, kılıç, kalkan ve yaylar. Burada aynı zamanda, her yaş ve ülkeden Hıristiyan köleler de satılıyordu. At gibi sergilenen bu insanları satın almak isteyenler bedenlerini soyup her yerine bakarlardı. Nicholay, 13 ya da 14 yaşlarında olan bir Macar kızın bir saat içinde 3 kez soyulup bakıldığını görmüş. Kızı sonunda yaşlı bir Türk tüccarı 4 buçuk dükaya satın almış. Türklerin Hıristiyan tutsaklara zalimce davranması Nicholay'ın acıma ve nefret hislerini uyandırmış (NICHOLAY 63a).

Kentteki çok sayıda pazar arasında yer alan saraç pazarında iyi cins koşum takımı satılırdı. Bir başka pazarda kuyumcular, bir başkasında ipek süslemeler, bit pazarında ikinci el eşyalar bulunurdu. Ancak en iyi mallar Bedesten'de olurdu. Türkler'in kutsal günü olan cuma dışında her gün açıktı (NICHOLAY 63a).

Küçük Bedesten'de hem kadın, hem de erkek esirler satılırdı. Kadın bir esir almak isteyen dikkatle onun dişlerini ve saçını iyice inceler ve yüzünü tükürükle ıslatarak yanaklarının boya olup olmadığına bakardı. Sonra kadının vücudunun her yerini eller, yoklardı. Zavallı kadınlar -er-

kekler de- yere bakarak sessiz beklerlerdi. Kötü muameleye karşı çıkmazlardı (CANAYE 96).

Pedro'ya göre her gün iki bini aşkın kadın tutsak büyük bir hanın avlusunda satışa sunulurdu. Bu kadınların en güzelinin fiyatı bile, sayılarının çokluğundan dolayı, elli ile yüz riyal arasında değişirken, erkek çocuklar iki yüz riyale satılırdı (VIAJE 237).

Ünlü Çemberlitaş anıtının yanında bir zamanlar Pretorium Leophorus Sarayı'nın bulunduğu bir alan vardı. Dernschwam buradaki birçok küçük dükkânda çok güzel mallar satıldığını söyler. Yine Dernschwam'a göre, bu dükkânların sahipleri cami yapımı için bağışta bulunmak zorundaydı. Bu ticaret merkezinin ana ticaret konusu, ister toptan ister perakende olsun, tavuktu. Tavuk toplayıcılar tüm ülkeyi köy köy dolaşır; bu pazara getirmek üzere tavuk toplarlardı.

Arkalarından çektikleri atların sırtında tavukları canlı canlı koyup taşımak için birbiri üstüne merdiven gibi konan tahta kafesler yerleştirirler, tavukları bu büyük alandaki tavuk pazarlarına kadar bunların içinde taşırlardı. Pazara gelince burada tavukları bir yetkili kontrol ederek fiyatlandırırdı. Bundan sonra, tüccarlar toptan aldıkları tavukları, bazan dükkânlarına götürüp orada keserler, çoğunlukla da, kesilip yolunmaları için başka tavuk pazarlarına götürüp, bu işlemlerden sonra aynı gün satarlardı. Tavukların fiyatları ağırlığına göre saptanır, ciğer ve taşlantıları halka parasız verilirdi. Besili bir tavuk beş altı akçe ederdi. Dernschwam, Türklerin pişirmesini bilmediğinden, tavukların kafalarıyla ayaklarını çöpe attıklarını; İstanbul'da odun pahalı olduğundan tavuğu da Hıristiyanlar gibi hafif ateşte pişirmeyip sadece haşladıklarını söyler (DERNSCHWAM 96-97).

Haftada bir Arcadius Sütunu ayağı çevresinde kurulan pazarda alıcılar da, satıcılar da kadındı. Pedro bu pazarın gelirini 1 000 000 düka olarak hesaplamıştı (VIAJE, 272).

Avratpazarı'nda dikili olan, Romalılar'dan kalma çok güzel anıtı Dernschwam, alttan üste doğru, eski zaferlerin ve olayların yansıtıldığı spiral motifler kazınarak bezenmiş, ince, uzun, yuvarlak bir kule olarak tanımlar. Yuvarlak taşların, aralarına harç konmadan, birbirlerinin üstünde durabilmesi onu çok şaşırtır. Böylesine güzel bir taş oymacılığı karşısında etkilendiğini yazar. Bu sütunun, İstanbul'u zaman zaman sarsan depremlerin etkisiyle yer yer çatlamış olduğunu da yine Dernschwam'dan öğreniyoruz.

Dernschwam, Arkadius Sütunu'nun bulunduğu yerde, beyaz mermerden bir ayak üzerinde, her iki yüzeyi de kabartma oymalarla bezenmiş

dört köşeli bir anıt daha gördüğünü söyler.

Pazar günleri Arcadius Sütunu çevresinde kurulan pazarda küçük tezgâhların üzerinde genellikle tahıl, sebze ve diğer yiyecek maddeleri satılırdı. Burada birçok meyhane bulunurdu. Dernschwam, bu tezgâh ve meyhane sahiplerinin, hocalara ve diğer din görevlilerine ödedikleri verginin bu ucuz yerlerin gerçek değerinin çok üzerinde olduğunu öğrenir (DERNSCHWAM 97-98).

Bedesten'in dışındaki yol, dükkânların hizasında değil, daha aşağıdaydı. Dükkânlara ulaşmak için yayalar bir revak oluşturan yolun iki yanında yükseltilmiş kaldırımlardan yürürlerdi. Bu revağın üstü yol seviyesinde olan, aralıklı tahtayla kaplıydı. Yağmurlu havalarda bu yol büyük kolaylık sağlıyordu. Her tür mal için ayrı bölümler vardı. Palaların tümü bir yerdeydi. Kakmayla süslenmiş bıçaklarsa ayrı bir yerde. Şahinler için başlıklar satan dükkânlar vardı; potinler, altın süslemeli, renkli ayakkabılar, işlemeler, yüz havluları, başlıklar ve türbanların yerleri hep ayrıydı (CANAYE 96-97).

Saraçhane'de deri işlemecileri ve saraç ustaları İstanbul'u ziyaret eden yabancıların hayranlığını kazanıyordu (SANDERSON 78).

Uzun bir sokak yalnız saraç işlerine ayrılmıştı. Kırmızı ve sarı saraçlar, gemler ve her türlü koşum takımı, ayrıca heybeler, sefer sandıkları ve başka deri işleri satılıyordu. Edirne saraçlarının en iyi olduğu kabul ediliyor ve onların ürünleri aranıyordu (CANAYE 97).

Neredeyse tüm dükkânlar boyalıydı, kimisi de yaldızlıydı. Dükkân sahipleri halı kaplı divanlarda otururlardı. Saten elbiseler giyerler, sincap kürkü takarlardı. Görünüşleri hukuk doktorlarınınkine benziyordu.

İstanbul'da her tür haşlanmış ya da fırınlanmış yiyeceğe ve Venedik'te, Noel'de satılan şekerlemelere rastlanabilirdi (CANAYE 97).

İstanbul'da, Fransa'da bilinmeyen birçok beceriye sahip zanaatkâr vardı. Parlak bir yüzey elde etmek için kağıdı cilalamak bu zanaatlardan biriydi. Türkiye'de kağıt yapılamıyordu. İtalya'dan satın alınıyor ve deniz yoluyla ülkeye getiriliyordu. Kağıt cilalayıcıları getirtilen kağıt tabakalarını hafifçe kubbeleştirilmiş tahta bir kutu üzerine iyice gererek yayarlardı. Daha sonra dikkatle, bir kol uzunluğundaki tahtanın kenarına monte edilmiş oniks ya da yeşim türünden bir taşla tutup bir ileri bir geri kağıda sürterek tüm tabaka parlayıncaya dek devam ederlerdi. Henüz Türkiye'de matbaa da yoktu ve yazıcılar genellikle parlak kâğıt üzerine yazmayı yeğliyorlardı.

Güzel mücevherata Türkler büyük önem veriyordu. Türkiye'deki kuyumcuların elinde Fransa'dakilere kıyasla, daha çok değerli taş vardı. Bu

kuyumcular Fransa'dakilere göre taşları kesmede ve yerleştirmede daha ustaydılar.

Renkli kumaşlar üzerine motif çizmekten başka işle uğraşmayan dükkânlar vardı. İstenilen renge boyanmış olan keten ya da pamuklu kumaşlar sıkı sıkıya gerdirilir ve sonra da parlak bir yüzey elde edilinceye dek ovuşturulurdu. Bu zanaatkârların çiçek ve yaprak rölyefleri kazınmış tahta kalıpları vardı. Bu blokları değişik renklerde boyayarak ve bunları kumaşın üzerine basarak çok kısa bir zaman içinde çok güzel düzenlemeler yapabiliyorlardı.

Bıçak sapı yapan dükkânlarda şaşırtıcı miktarda boynuz, diş ve fildişi olurdu. Belon, antilop ve gazel boynuzları, fil, su aygırı ve mors dişleriyle büyük deniz kıyılarından toplanmış bir çok garip hayvanın boynuzlarını da gördüğünü yazıyor (BELON 133a-133b; 134a).

Aşçılar sultana özel olarak belirlenmiş bir vergi öderlerdi. Kasaplar, aşçılar dışında kimseye et satmazlardı. Kelle, paça, akciğer ve barsaklar da aşçınındı. Pişmiş sığır dili 1 akçeydi. Kimi kez kasaplardan el altından dil almak olasıydı. Ama böylesi bir alışveriş pahalıya mal oluyordu (DERNSCHWAM 126).

Yahudiler dükkânlarında kesilmiş, yolunmuş, pişmeye hazır tavuk satarlardı. Bunlar, tavuğu kendileri kesmez, bir akçenin sekizde biri değerinde olan bir *'tern'* karşılığında hahama kestirirlerdi (DERNSCHWAM 96-97).

İstanbul'da kimi çiçeklerin 500 dükaya satıldığı, çok sayıda çiçekçi dükkânı vardı. Türkler çiçek seven insanlardı ve kadınlar başlarını süslemek için tüm paralarını çiçeğe harcayabiliyorlardı (VIAJE 272).

İstanbul sokaklarının çoğunda alkolsüz içkilerin satıldığı ahşap kulübeler bulunurdu. Bu içkiler fıçı yerine toprak kaplarda saklanırdı. Her gün taze taze yapılan çeşitli şerbetler müşterilere teneke veya toprak kaplarda sunulurdu (DERNSCHWAM 106).

Düzen bağı ve kentin temizliği

Yeniçeriler elinde uzun sopalarla kentte kol gezer, karanlık bastırdıktan sonra sokakta buldukları kimseleri götürür, şüphelendiklerine elli, yüz kez sopa atarlardı. Bu yeniçeriler, doğrudan doğruya sultanın emrinde olduklarından, Sultan ve başlarındaki Yeniçeri Ağası dışında hiç kimse, paşalar bile, bunlardan hesap soramazdı. Yeniçeri Ağası, her

Yeniçeri Ağası'nın gece devriyesi
(VİYANA I)

gece bir grup yeniçeriyle sokaklarda dolaşıp çevreyi denetlerdi. Bu arada kin yüzünden komşunun komşuyu haksız yere şikâyet ettiği durumlara da sıkça rastlanırdı. Kimi kez bir evin kapısı ya da penceresi, içerde ateş ya da lamba yanıp yanmadığını kontrol etmek bahanesiyle, bu yeniçeriler tarafından aniden açılırdı. Dernschwam'a göre, böyle bir durumda yakalanan iki Hıristiyan, dayak ve para cezasına çarptırıldıktan başka, burunlarından geçirilen şişe takılmış mumlarla sokaklarda ibret için dolaştırılmışlardır (DERNSCHWAM 118-119).

Subaşı (BREMEN) ***(karşı sayfada).***
Asesbaşı (BREMEN) ***(yanda).***

İstanbul'da geceleri evlerdeki ışıklar belli bir saatte söndürülürdü. Her mahallede gece devriyesi dolaşırdı. Bu adamın bir elinde lamba, ötekinde sopa bulunurdu. Monsieur d'Aramon İstanbul'la ilgili söz etmeye değer anılarından birinde, bu gece bekçilerinin tek başlarına Paris'te devriye başı ve bir bölük silahlı adamından daha iyi asayişi sağladığını belirtiyor. Üstelik, İstanbul'da kimsenin geceleyin sokakta soyulma korkusu yokmuş (CHESNEAU 47-48).

Şehremini İstanbul sokaklarının ve sultan savaşa gittiğinde tuttuğu yolun asayişinden sorumluydu. Şehremini aynı zamanda kamuya ait binaları, su kemerlerini ve çeşmeleri de denetliyordu. Ramberti, Şehremini'nin günlük kazancını elli akçe olarak aktarıyor. Yardımcısı ve sekreteri yaklaşık otuz sekizer akçe günlük alıyorlardı. Şehremini'nin emrinde bin kişi çalışıyor ve bunlara dağıtılmak üzere günde toplam bin akçe veriliyordu (RAMBERTI 252).

Pedro, dünyanın her yerinde olduğu gibi İstanbul'da da fuhuşun yapıldığını, buradaki yaşam kadınlarının Yahudi, Hıristiyan, Müslüman kadınlarından karma bir grup oluşturduklarını, değişik kimselerin, çingenelerin bile, randevuevi çalıştırdıklarını söyler. Ayrıca, birçok kadının, bu gibi evlere bağlı olmadan, sokaklarda dolaşmadan da bu tür bir yaşam sürdürdüğünü belirtir (VIAJE 237-38).

Gelibolulu Âli fazla kadın düşkünü kimseleri, cinsel sapıkları, eşcinselleri, sevicileri, kadın tüccarlarıyla bunlar için çalışan kadınları, cinsel yaşamlarında bazı aletleri kullananları, cinsel olarak kendini tatmin edenleri de şiddetle kınar (GELİBOLULU ÂLİ 159-160).

Divan bu türlü davranışlara karşı birçok karar çıkarmıştı. Örneğin 1565'te Galata'da (Cihangir Camisi çevresinde) yörede yaşayanların yakınmaları üzerine bazı kadınların -Arab Fatı, Narin, Giritli Nefise (öteki adı Kamer), atlı Ases (Balatlı Ayni olarak da bilinen)- evleri ellerinden alınarak, kendileri kentten atılmıştı (AR 38). Bundan iki yıl sonra çıkan bir kararla yörede uygunsuz bir yaşam sürdüren kadınları ilgililere bildirme sorumluluğu imamlara ve müezzinlere verildi (AR 39). Ayrıca, geçmişi temiz olmayan bir kadınla evlenen erkeklerin de kentten sürülmesi yine karara bağlandı (AR 39). Genç adamların kadınlarla uygunsuz bir biçimde buluşabilecekleri kuşkusuyla çamaşırcı kadınların kendi evlerinde ya da ayrı bir yerde çamaşırcı dükkânı açmasına izin verilmezdi (AR 39-40).

Bu gibi önlemler, kutsal sayılması bakımından Eyüp Sultan'da daha da tutucuydu. Burada kadınlar kaymakçı dükkanına giremezdi. Müslüman olmayanlar bu yörede dükkan açamaz, diğer yörelere kıyasla çok daha dikkatli davranmaları gerekirdi (AR 40-41).

1580'de ve 1583'te çıkarılan iki kararla kadınların erkeklerle Boğaz'da ya da Haliç'te aynı kayıkta yolculuk etmeleri yasaklandı (AR 41-42).

Gemilerle Galata'ya getirilen şarap deri tulumlar içinde taşınırdı. İçinde şarap olan bu tulumlar Müslüman halkın giysilerine değdiği için şarabın tulumda taşınması 1571'de Divan'ca yasaklandığından, şarap bundan sonra fıçılarda taşınmaya başlanmış, bu kurala uymayanlar cezalandırılmıştır (AR 48-49). Divan daha sonra başka bir kararla şarap ve rakının

İstanbul'a girişini de bir ölçüde yasaklamıştır. Bu karara göre şarap, ister fıçıda, şişede ya da tulumda, ister başka bir biçimde olsun, gündüzleri herkesin göreceği gibi ortalıkta taşınmayacak, başta Müslümanlar olmak üzere kimseye satılamıyacak, yalnızca Müslüman olmayanların özel kullanımı için geceleri taşınabilecekti (AR 49-50). Divan, Müslümanların oturduğu yörelerdeki meyhanelerle şaraphaneleri kapatmıştı (AR 50-51). Başka bir kararla da, Üsküdar çevresindeki (Maltepe, Kartal, Darıca) bağlarda yetiştirilen üzümün şarap yapılması yasaklanmıştı. Bu yörenin üzümünden yalnızca, pekmez ya da sirke yapılabilirdi (AR 86). İstanbul'daki meyhaneleri, şaraphaneleri, hatta bozacıları, çay ve kahvehaneleri yasaklayan birçok Divan kararı çıkarılmıştır. 1567'de şaraphaneler, meyhaneler çayhaneler, kahvehaneler kapatıldığı gibi boza da dahil olmak üzere mayalandırılmış içkilerin tümü yasaklanmıştı (AR 141). 1583'te çıkarılan başka bir Divan kararı, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki gibi yine tüm alkollü ve mayalandırılmış içkilerin kullanımını ve alım satımını yasaklar (AR 146-47). Bu arada Langa yöresinde bazı sarhoş kimselerin hamam basması, camilerden zorla müezzini alıp meyhanede içmeye zorlaması, başından aşağı şarap dökmesi üzerine bu yöredeki tüm meyhaneler kapatılmıştı (AR 14142).

Yeniçeri Ağası. Resmin yapıldığı yıllarda Yeniçeri Ağası, Çerkes Mustafa Ağa idi. (BREMEN)

Kentte çöplerin dökülmesi, sokakların, kaldırımların, genel alanların temiz tutulması gibi temizlik önlemleri de Divan kararlarıyla saptanırdı (AR 61-62, 67).

Bassano, İstanbul'da kentin temizliğinden sorumlu bir Bokçu Başı'nın varlığından söz ediyor. Bokçu Başı'nın temel görevi ölü at, eşek, deve ve diğer hayvanların kentin dışına çıkartılmasını sağlamaktı. Herkesin evinin önünü temiz tutmasını, kışın evlerin önünün çamurdan arınmasını, kimsenin sokaklara çöp atmamasını, çöpün sokaklarda birikmemesini sağlar ve denetlerdi. Emirlerine karşı gelenler para ya da hapis cezasına çarptırılırdı (BASSANO 36b-37a).

Âfetler: Yangınlar, salgın hastalıklar, depremler, kıtlıklar

İstanbul'da çıkan yangınları yeniçeriler söndürürdü. Bunun dışında özel bir itfaiye ekibi yoktu. Padişahın paralı askerleri olan yeniçeriler yangın söndürmeyi savaşa gitmek gibi onurlu bir görev sayarlardı. Yangın çıktığında, atla ya da yaya olarak koştururlardı (DERNSCHWAM 62-63).

Gerlach'a göre yeniçeriler yalnızca yangınlarda değil, başka olaylarda da çevreyi yağmalıyorlardı. II. Selim 22 Aralık 1574'de öldüğünde ve III. Murad tahta geçtiğinde, tüm Yahudiler ve diğer zenginler değerli eşyalarını gizlediler. Çünkü ne zaman bir sultan ölse Sipahiler ve Yeniçeriler evleri yağmalıyorlardı (GERLACH 70).

Gerlach kentte, bir fırının, birçok dükkânın ve bir kilisenin yandığı, 1 Şubat 1576 tarihli bir yangından söz ediyor (GERLACH 161).

8 Aralık 1554'te güneşin doğmasına üç saat kala İstanbul'da büyük bir yangın çıktı. Yangın, yağ eritmeye çalışan bir adamın bulunduğu bir dükkândan başladı. Ayasofya'nın karşısında bin küçük ahşap dükkânla bir vakfa ait bir sürü küçük kulübe tümüyle yandı. Bunların kirası günde 13 000 akçeydi. Tahtakale'ye sıçrayan yangında burada da yabancılara ait birçok lokantayla kumarhane yandı. Çevredeki tutukevinde dolandırıcılık, hırsızlık, adam öldürme vb. suçlarından tutuklu yüzlerce suçlu, yeniçerilerin son anda kapıları kırarak içeri dalması sonucu yanmaktan kurtarıldılar. Oysa, yeniçeriler kadın tutukluları kaçırıp alıkoydular.

Büyük miktarda hayvan ve bitki yağı, fasulye, bezelye, pirinç, kına, Mısır ve Kırım'dan gelen birçok mal bu yangında kül oldu. Yangın genişleyip alevler kenti sardıkça bunlara sadece yeniçeriler yaklaşabiliyor, evlerden içeri atlayıp kurtarabildikleri her şeyi dışarıya taşıyorlardı. Yangını söndürmek için su bulunmasına karşın, merdiven yokluğundan yeniçerilerin çalışması yetersiz kalıyordu. Evleri yıkacak kancalar da yeteri kadar büyük değildi. Güçlü rüzgâr nedeniyle alevler çevredeki dar

sokakları sardıkça yeniçeriler ahşap ve kerpiç evleri yıkıyorlardı. Yeniçeriler bir yandan yangını söndürmeye çalışırken bir yandan da evlerde buldukları değerli eşyayı yağmalıyorlardı. Bu korkunç yangından sonra Sadrazam İbrahim Paşa, geceleri ateş ve lamba yakılmasını yasakladı. Saat 8'de akşam ezanından sonra tüm ateşlerin söndürülmesi emredildi. Oysa, 9 Eylül 1555'te kentte başgösteren ekmek sıkıntısı üzerine günde iki kez ekmek çıkarmak zorunda olan fırıncılar dayakla cezalandırılmaları pahasına geceleri gizli gizli fırınlarını yakmaya başladılar.

Yeniçeriler yangın söndürdükleri gibi, bazan da yangın çıkarırlardı. Yangınlar bazan da çeşitli nedenlerle, genellikle bir yeri yağmalamak amacıyla başka kişilerce de çıkarılırdı. Dernschwam'ın İstanbul gezisi sırasında insanlar yangından öylesine korkar duruma gelmişlerdi ki; mallarını dükkânlarında bırakmayıp başka yerlere taşımaya başladılar. 1554'teki yangını, 18 Ocak 1555'te büyük Galata yangınıyla, Fransız manastırının yeniçerilerin yağmalamasından son anda kurtulduğu, 20 Ocak'taki yangın izler (DERNSCHWAM 118-119).

25 Haziran 1586 tarihli Fugger raporunda kentte çok önemli bir salgın hastalığın baş gösterdiği, bu hastalıktan ölenlerin sayısının iki yıl önceki salgında ölenlerin sayısından çok daha fazla olduğu yazılı. Yalnızca, İbrahim Paşa'nın sarayında ölü sayısı 100'ü geçtiğinden, salgın hastalık yüzünden kentten ayrılmaya çabalayan birçok kişi gibi sultanın da sekiz-on gün içinde çocukları ve ailesiyle birlikte kentten ayrılarak Karadeniz'de kendisi için hazırlanan konağa gideceğinden söz edilir (FUGGER 91).

Wratislaw'ın İstanbul'da bulunduğu sırada çok tehlikeli bir salgın oldu ve binlerce insan öldü. Her gün elçilik binasının önünden sayısız cesedin taşınıp mezarlığa gömüldüğünü gördüler. Elçinin evinde altı Hıristiyan bu salgın hastalıktan öldü. Elçiye bunları Galata'da, altı manastıra sahip Fransisken keşişlerince gömdürmesine izin verildi. Kentteki koku ve korku elçiliktekilerin çoğunun hastalanmasına yol açtı. Wratislaw'ın ateşi öylesine yüksekti ve öylesine ağır bir diyare geçiriyordu ki iyileşmesinden ümit kesilmişti (WRATISLAW 251-52).

Heberer'in İstanbul'da kaldığı süre içinde kentte ve Galata'da bir salgın oldu. Heberer'e göre bunun nedeni pis sokaklardı. Heberer bir çok kez sokaklarda ölü at, köpek ve sıçanlara rastlamıştı. Heberer bir gemide esirken askerlerden birinin salgından öldüğünü anımsıyor. Gemi subayı hasta adamı temiz hava alması için güverteye çıkardığı için kaptan onu 200 sopa cezasına çarptırmış. Ancak Tanrı, acımasız

kaptanı, bir ay içinde 40 adamını salgında yitirmekle cezalandırmış. Ölenlerden biri Heberer'in dostuymuş. Kaptanın da yazıcısı olduğu için kaptan onun Galata'da bir kilisenin bahçesine gömülmesine izin vermiş (HEBERER 303-305).

Busbecq veba salgınının sardığı kentten ayrılmak için sonunda izin aldığı gün Büyükada'ya gitti. Burası İstanbul'dan 4 saat çekiyordu. İki köyü barındıran ve yakındaki adalardan daha büyük, çekici bir yerdi. Busbecq'i kentten ve Pera'dan arkadaşları ile Ali Paşa'nın evindeki Almanlar arasıra ziyaret ettiler. Söylendiğine göre vebadan ölenlerin sayısı günde 1200 ya da 1000'den 500'e düştü. Türkler hastaları yalıtmaya kalkışmadılar. Çünkü Türkler ölüm zamanı ve biçiminin insanın alınyazısı olduğuna inanıyorlardı. Kaderi değiştirmeye çalışmanın bir anlamı yoktu. Eğer bir insanın kaderinde vebadan ölmek varsa, önlem almanın bir yararı yoktu. Eğer kaderinde yoksa, önlem almanın yine anlamı yoktu. Bu nedenle Türkler salgından ölenlerin terden sırılsıklam olmuş giysilerini bile giymemezlik etmediler. Alabildiğine bir aldırışsızlık içindeydiler. Böylece hastalık iyice yayıldı. Kimi zaman bir aileden sağ çıkan olmuyordu (BUSBECQ 188-189).

Türkler salgın hastalıkların önemini anlamış değillerdi. Her insanın alnına yazılmış olduğundan, bir insanın ölüm nedenini araştırmak anlamsızdı. Schweigger zavallı bir dilenciyi evinin yakınında yerde ölü yatarken gördüğünü yazıyor. Öteki dilenciler adamı tamamen çıplak kalıncaya kadar soymuşlar. Sonunda iki dilenci adama acımış da cesedi sokak ortasından alıp götürmüşler (SCHWEIGGER 201).

Kullanılmış malların satıldığı çarşıyı anlatırken, Bassano buraların salgınların yuvası olduğunu yazıyor. Çünkü ölülerin (bunlara vebadan ölmüş olanlar da dahil) giysileri buralarda satılıyordu (BASSANO 91).

1596'da İstanbul'da, Leonardo Dona, her yıl en az bir kez bir salgın çıktığını yazıyor. Bunun nedeni hava koşulları değil, kent halkının, özellikle Yahudilerin alışkanlıklarıydı (SENECA, 303).

İstanbul deprem bölgesindeydi. Bir gece, Busbecq tüm binanın müthiş bir biçimde sallanmasıyla, gece yarısı uyanır. Yer sarsıntıları bir kaç gün sürer. En kalın duvarlarda bile büyük çatlaklar görülür (BUSBECQ 37).10 Eylül 1509'da İstanbul, tarihinin en şiddetli depremini yaşadı. Depreme tanık olmayan yazarlar bu depremin yol açtığı hasar ve kayıpları değişik sayılarla göstermişlerdir. Ancak felaket sırasında kentte olan İtalyan Nikolo Zusignan'ın 15 ve 25 Eylül 1509 tarihlerinde yolladığı raporlara göre İstanbul ve Pera'da 1500 ev hasar

görmüş, 4000 kişi ölmüş, 10 000 kişi yaralanmış. Kentin kara ve deniz surlarının büyük bir kesimi, ayrıca saray ve camiler de yıkılmış. Gerek Pera, gerek İstanbul'da hasar görmeyen bina çok azmış. Venediklilere hiç bir şey olmamış ama Floransalılar'ın evi tamamiyle çökmüş ve üç kişi ölmüş. Sultan 5000 marangoz ile duvarcıyı ve 80 000 işçiyi tamir ve yeniden yapım işlerinde görevlendirmiş (SANUTO IX. p. 3261).

Giovanni Moro'nun İstanbul'da kaldığı 32 ay boyunca ciddi boyutlarda 3 ya da 4 kıtlık başgöstermiş ve özellikle ekmek fiyatları çok artmış (RELAZIONI 43).

S A R A Y

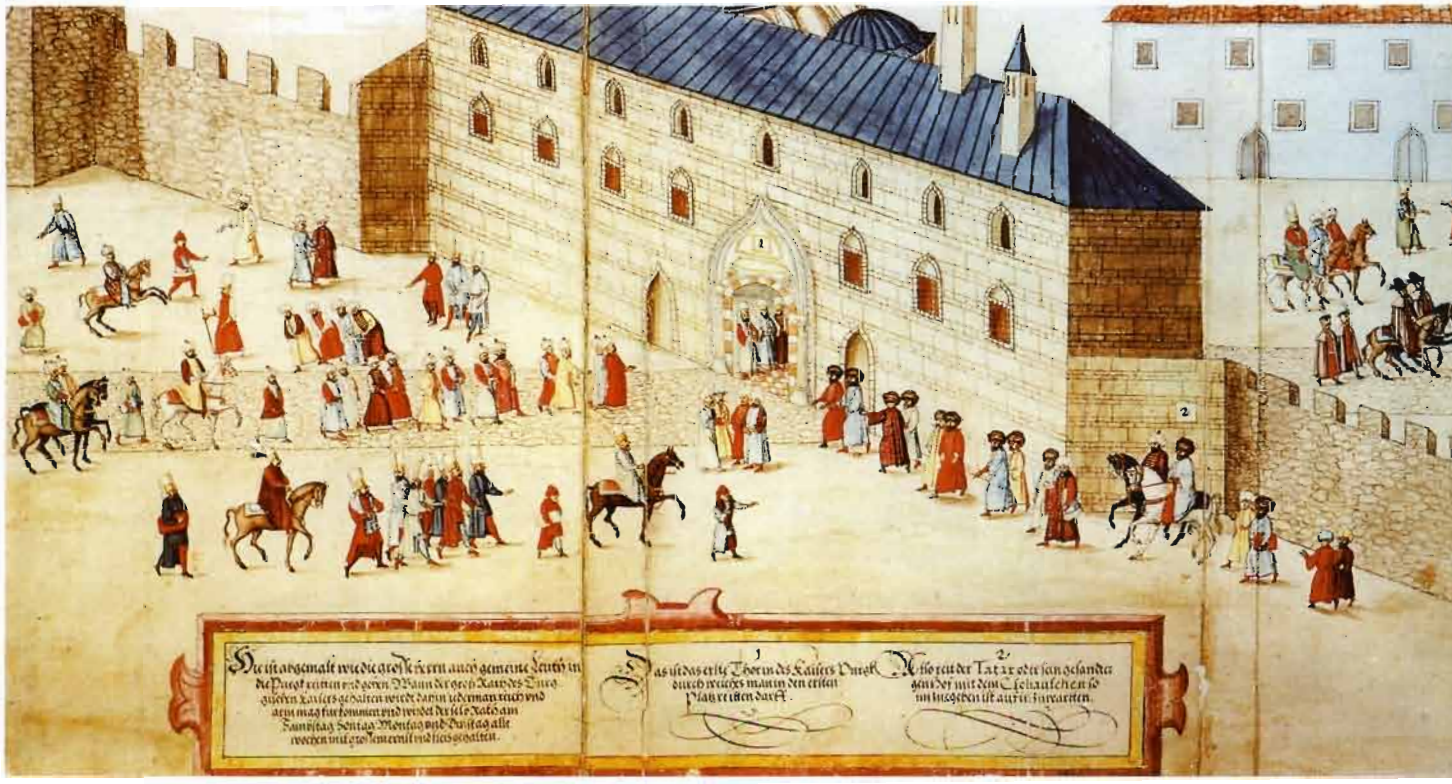

291.
290.
295.
294.

Topkapı Sarayı üzerine

Fatih Sultan Mehmed, ilk sarayını bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yere, üçüncü tepeye, yaptırdı. Sultan, yeni bir saray tasarladı; bunun için daha güvenli olan bir yer seçmişti. Bu da Haliç ile Marmara Denizi arasındaki burunda kıyıdan Bizans surlarıyla çevrili olan bugün Sarayburnu diye bilinen yerdir. Saray adını surlardaki kapılardan biri olan *Topkapı*'dan almıştır. Sarayın yapımına yaklaşık 1459'da

Topkapı Sarayı'nın ilk kapısı, Bab-ı Hümâyun. Arkada Aya İrini'nin kubbesi görülüyor (VİYANA II) ***(karşı sayfada). Topkapı Sarayı'nın ilk kapısı, Bab-ı Hümâyun (DRESDEN) (altta).***

başlanmış ve 1478'de bitirilmiştir. 19. yüzyıla gelinceye dek Osmanlı sultanlarının evi olmuş, daha sonra sultanlar yeni saraylar yaptırmışlardır. Aşağı yukarı beş yüz yıl iktidarın merkezi olmuş ve duvarları arkasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi yazılmıştır.

Giderek buranın karakteri bir kaleden saraya dönüşüm yapmış, yalnız sultanın evi, makamı olmakla kalmamış, yüksek yargı, yürütme ve yasa-

Topkapı Sarayı'nın ilk avlusu. Solda şikayetçi halkın dilekçelerinin verdiği Deavi Kasrı görülmektedir.
(DRESDEN)

ma güçleri ile görevlilerin sanat ve bilimde eğitimleri için bir merkez olmuştur. Topkapı Sarayı birçok değişimler sürecinde gelişmiştir. Yıllar boyunca bir biri ardınca, sultanlar yeni binalar katmışlar. Bir dizi büyük yangınlarla bir çok erken tarihli binalar yokolmuş ve sık sık onarımlar yapılmıştır. Kimi yapılar eklenmiş kimileri de tamamen yok olmuştur. Bu süreci sonucunda günümüze başlangıçtaki yapılardan pek azı gelebilmiştir. Bu bakımdan 15. ve 16. yüzyıldan birinci elden bilgiler çok değerlidir.

Bu kitapta Topkapı Sarayı'nı Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak döneminde incelemeye çalıştım. Kitabın bütününde olduğu gibi Topkapı Sarayı için de iki tür kaynağa başvurdum. Birincisi görgü tanıklarının yaptıkları resimler, bir de görgü tanıklarının yazdıkları.

Topkapı Sarayı üzerine en iyi resimler Topkapı Sarayı'nda saklanan *Hünername*'nin ikinci cildinde bulunan 5 minyatür. Burada ilk minyatür ilk kapıyı, Bâbıhümâyun'u, Birinci Avlu'yu ve orta kapı ya da Bâbüsselâm'ı göstermektedir. İkinci ve üçüncü minyatürler ise, bunlardan biri avlunun doğu kesimini ikincisi ise batı kesimini göstermektedir. Burada Divan'ın toplandığı Kubbealtı da gösterilmiştir. Dördüncü ve beşinci minyatürler ise Üçüncü Avlu'yu göstermektedir. Bunlardan birisi avlunun doğu kesimini bu arada üçüncü kapı ya da Bâbüssaadet'i ve Arz Odası'nı göstermektedir. Beşinci minyatür ise avlunun batı kesimini ve Harem'i göstermektedir. Bu minyatürler daha önceki çeşitli yayınlarda kullanıldığı için tekrardan kaçarak bu kitaba almadık. Bunun yerine yabancı görgü tanıklarının yaptıkları resimleri kullandık. Bunların ikisi Viyana, birisi de Dresden albümündendir. Bilgi vermek bakımından günümüzdeki fotoğraflardan hiç aşağı kalmazlar. Bildiğim kadarıyla bunların çoğu ilk kez bu kitapta yayınlanmaktadır.

İlk kümedeki resimler birinci kapıyı göstermektedir. Bu resimde Aya İrini'nin kubbesi de görülmektedir. İkinci grup resimde Birinci Avlu'yu görüyoruz. Bu resimlerde günümüze kalmamış yapılar görülmektedir. Bunlardan biri de şikayetçilerin dilekçelerini verdikleri Deavi Kasrı'dır. Aynı resimlerde Orta Kapı ve İkinci Avlu'nun küçük bir kesimi görülmektedir. Üçüncü kesim resimlerde İkinci Avlu'yu görüyoruz. Bugüne kalmamış yapılardan biri saray okulunun hastanesi, öteki bir çeşmedir. Bu resimlerden biri de Divan-ı Hümâyun'u toplantı halinde göstermektedir. Burada divan üyeleri görülmektedir. Veziriâzam, iki kazasker (Rumeli ve Anadolu), Reisülküttab, İstanbul Kadısı, Defterdar, Nişancı, Yeniçeri Ağası, Kaptan Paşa.

Kadınlı erkekli bir kalabalık Divan'ın önünü doldurmaktadır. Bahçede ayrıca Divan kararıyla falakaya yatırılanlar görülmektedir. Divanı gösteren bir başka resimde yabancı elçi grubuyla yemek yemektedir. Elçi Veziriâzam'ın sofrasında yer verilerek onurlandırılır.

Altıncı grup resim Üçüncü Kapı ve Üçüncü Avlu'dan yalnız Arz Odası'nı göstermektedir. Resim burada üst üste iki resimden oluşur, birinci resim, Üçüncü Avlu'ya açılan üçüncü kapıyı dizi sütun ve kemerleriyle göstermiştir. Bu resim alttaki resmin üzerine tutturulmuştur. Bu resim yukarıya kaldırılınca altındaki resim Arz Odası'nın içini göstermektedir.

Burada Üçüncü Avlu'da dar sütunlu revak da görülmektedir. Günümüzde Üçüncü Kapı çok değişik bir görünümdedir, Padişah bu kapıdan giren yabancı elçileri Arz Odası'nda kabul ediyordu. Arz Odası'nın içini gösteren bir başka resimde elçi heyetini III. Murad'ın kabul edişini görüyoruz. Burada ocak, işlemeli yastıklar, zengin kumaşlarla kaplı sedirler, çiniler, halılar, tavan süslemeleri ve sultanın gücünü simgeleyen tavandan sarkan iki altın top çok ayrıntılı yapılmıştır.

Dresden albümünden sonuncu resim, altındaki belirsiz yazıya karşın kanımızca gene Topkapı Sarayı'nın bir parçasıdır. **U** biçiminde bir bina, ortadaki bina bize bugün Çinili Köşk diye bilinen ve çini müzesi olarak kullanılan yapıyı anımsatmaktadır. Gerek birinci kat, gerek merdivenle çıkılan ikinci katın pencereleri yoktur. Burasını Fatih Sultan Mehmed 1472'de yaptırmıştır. Fatih döneminden günümüze kalan tek yapıdır. Ortadaki binaya bağlanan iki yandaki kanat binalarında kafesler ve çok kapalı görünümünden buranın Harem olduğunu çıkarabiliriz. Sol kanattaki merdivenler başka binalara bağlandığını düşündürmektedir. Bundan bu kanatların Harem'in öteki kesimleri olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

İngiltere Kraliçesi Elizabeth, kapitülasyonların yeniden verilmesi umuduyla Sultan III. Mehmed'e armağanlar göndermek istemişti. Ancak, bunların gönderilebildiği yıl olan 1599'da İngiliz elçisi Sir Edward Barton ölmüş bulunduğundan, armağanlar sultana elçinin kâtibi Henry Lello tarafından sunulmuştu. Bu armağanların en ilginci, Thomas Dallam tarafından yapılan ve sarayda kurulması için yapıcısının gönderildiği bir orgdu. Dallam İstanbul'da kaldığı sırada tuttuğu gezi notlarında çalgının, en görkemli, en büyük konut olan saraya Boğaz'dan kayıklarla götürüldüğünü yazar.

Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusu (DRESDEN) ***(karşı sayfada)****. Topkapı Sarayı'nın birinci avlusu (VİYANA II)* ***(arka sayfalarda)***

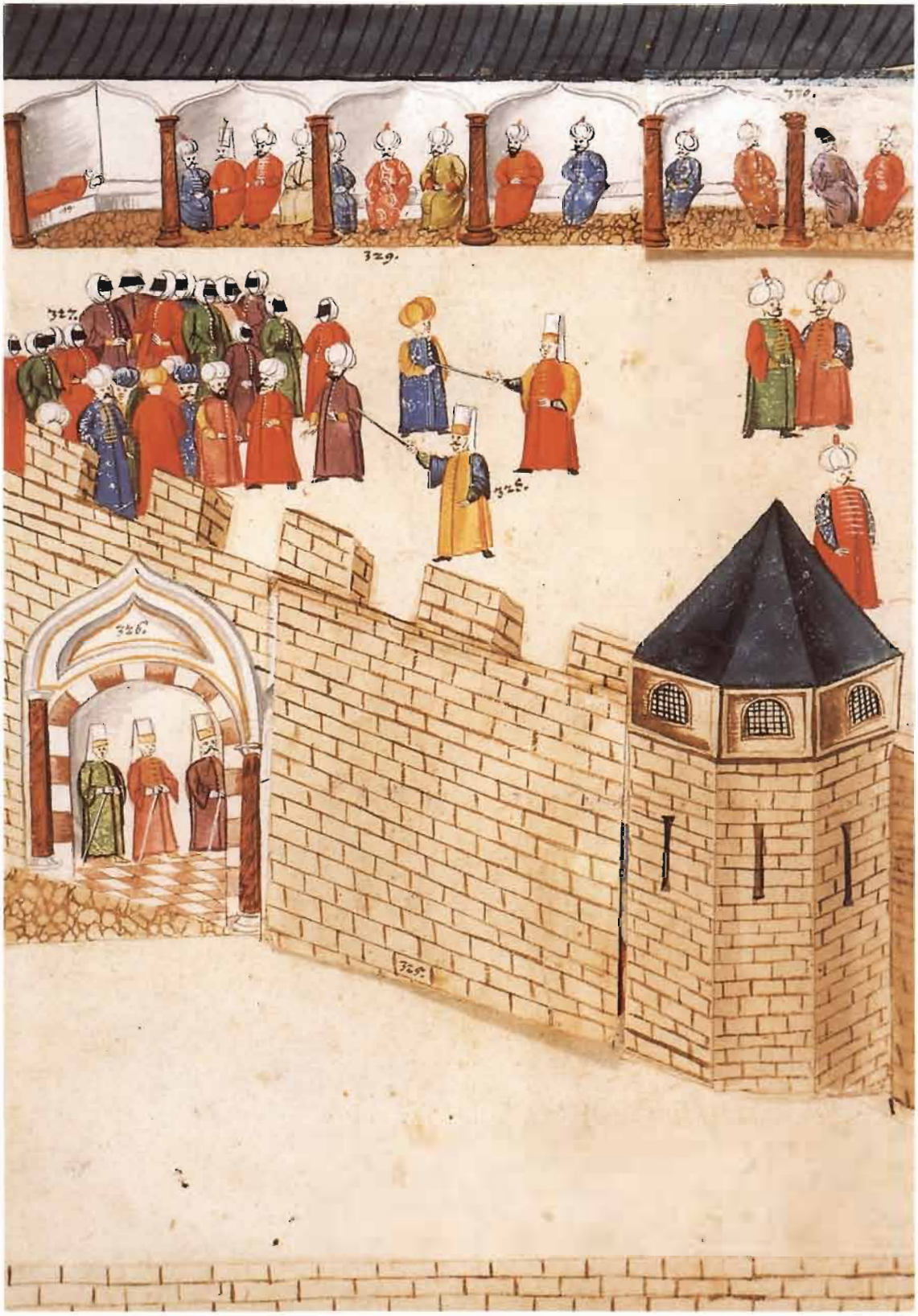
Bu notlara göre, sarayın bulunduğu alanı çifte duvarlar sınırlıyordu. Dış duvarlarda yer alan kapılarının her birinde, iri yarı kapıcılar vardı. Bunların görevi içeri girip çıkanı kollamak, gözcülük etmekti. İç duvarlardan açılan kapılar demirden yapılmış olup sürekli kapalı tutulur, sarayla ilgisi olmayan kimsenin içeri girmesine izin verilmezdi. Bu kapılar acemioğlanlar tarafından açılırdı. Dış duvarlarla iç duvarlar arasındaki uzaklık dört yüz metreye yakın yüksekçe bir alandı. Burası, bakımını acemioğlanların yaptığı, dünyada eşi görülmemiş bostanlarla kaplıydı. Bu alandaki tek konak da Bostancıbaşı'nın konağıydı. İç duvarların içindeki alandaysa sultanın sarayı ve sarayla ilgili, avluları mermer kaplı, çok görkemli yapılar vardı. Bunların çevresindeki bahçelerde meyva ağaçlarıyla üzerinde her türlü üzüm bulunan asmalar yer alıyordu. Sa-

306.
309.
302.
300.
310.
305.
303.

300.
313.
315.
314.
310.
312.
295.b.
296.

rayın bulunduğu bu bölümde orgun yerleştirileceği konut saraya oranla daha küçük bir yapıydı. Burası, tavan ve duvarlarındaki renkli, yaldızlı, oymalı, cilalı süslemeleriyle küçük, güzel, biraz da garip bir yerdi. Dallam'ın gezisi sırasında III. Mehmed on dokuz erkek kardeşini burada boğdurttuğu için burası bir zevk yuvası olduğu kadar bir tür yıkım eviydi. Sarayın ana yapısının önünde, başlıkları yaldızlanmış pirinç olan çift sıra sütunlar bulunuyordu. Orgun yerleştirildiği evin üç bir yanında bulunan duvarların üzerinde kepenkler vardı. Bunlar çoğunlukla açık bırakılır, rüzgâr, fırtına, yağmur gibi hava koşullarında kalın pamuklu perdeler aşağıya, iyi havadaysa yukarıya çekilirdi. Ev dördüncü yanından başka bir eve bitişikti. Bu yandaki duvar, insanın bakınca rahatça kendisini görebileceği kadar parlak, çok iyi bir türde, somaki mermerle kaplıydı. Bu evde masa, iskemle, koltuk gibi eşyalar olmayıp yalnızca bir sedir vardı. Bir yanda da içinde her türden, rengârenk balıkların yüzdüğü bir havuz bulunuyordu (DALLAM 67-69).

Topkapı Sarayı ikinci kapı ve ikinci avlu (VİYANA II).

Dallam'ın anılarında, deniz kenarında küçük, güzel bir köşke, büyük bir olasılıkla İncili Köşk'e de değinilmekte. Burası kimi kez sultanın yemek çağrıları için, çoğunlukla odalıklarıyla buluşma yeri olarak kullanılıyordu. Yapının kare biçimindeki damı kurşunla kaplıydı ve en tepede bir prizmayla bitiyordu. Tavanı yaldızlı ve renkli süslemelerle bezenmişti. Köşkün denize bakan yüzünde Boğaz'ın ve Haliç'in gözlenebileceği bir taraça vardı.

Bu köşkün arkasında da sütunlar üzerine yapılmış başka güzel evler bulunuyordu. Bunların da tavanları yaldızlı, renkli süslemelerle bezenmiş, yerleriyse değerli halılarla kaplanmıştı. Dallam, anılarında, bu güzellikleri anlatmaya sözcüklerin yeterli olamayacağını belirtir (DALLAM 78).

Harem'in özelliğinden dolayı, burayla ilgili bilgiler bize doğrudan doğruya görgü tanıklarından değil de, dolaylı olarak ulaştığından, orgu yerleştirmek için her gün saraya girip çıkabilen Dallam'ın notları özel önem taşımaktadır. Örneğin, kendisine yardımcı olmak için görevlendirilenlerden birisi, Dallam'ın haremi uzaktan gözleyebilmesini sağlamıştır. Dallam, bununla ilgili olarak, sultanın odalıklarını demir bir kafesin arkasından görebildiğini yazar. Harem'in bahçesinde güle oynaya top oynayan kızları önce uzaktan erkek sanmış, oysa bellerine varan uzun saçlarını görünce bunların kız, hem de çok güzel kızlar olduğunu anlamıştır. Kimisinin örgülü saçlarının ucuna inci ya da başka değerli taşlardan süsler tutturulmuştur. Başlarında sadece tepelerini örten küçücük takkeler vardır, bürümcükten yapılmış gömleklerinin üzerine bellerine kadar inen küçük ceketler, altına beyaz ince kumaştan, içinden baldırlarının sezilebildiği

dizlerine kadar inen şalvarlar giymektedirler. Çıplak boyunlarına yalnızca inci ya da başka taşlardan yapılmış gerdanlıklar takmışlardır. Kimisinin ayağında güderiden yapılmış çarık, kimisinin de 'pantufla' denilen, kalın çuhadan yapılmış yüksek topuklu terlikler vardır. Kimisinin bacağı çıplak olup ayak bileğinde halhal bulunmaktadır. Dallam kızları gözlemekten çok hoşlandığını, kendisine bu olanağı sağlayan görevlinin, Dallam'ın gözleme süresini uzatması karşısında kızgınlıkla ayağını vurup onu ancak oradan uzaklaştırabildiğini de ayrıca belirtir (DALLAM 74-75).

Dallam'ın anılarında sarayda bulunan iki yüz kadar içoğlanının da giysilerine yer verilmiştir. Bunlar dizlerine inen sırmalı kumaştan yapılmış tulum, ipekten gömlek, bunun üzerine cepken giyerler; başlarında küçük takkeler, ayaklarında da güderiden çarıklar bulunurdu. Dallam, içoğlanlarının saçlarının iyice kazınıp, yalnızca kulaklarının arkasında sincap kuyruğunu andıran bir tutam saç bırakıldığını söyler (DALLAM 67).

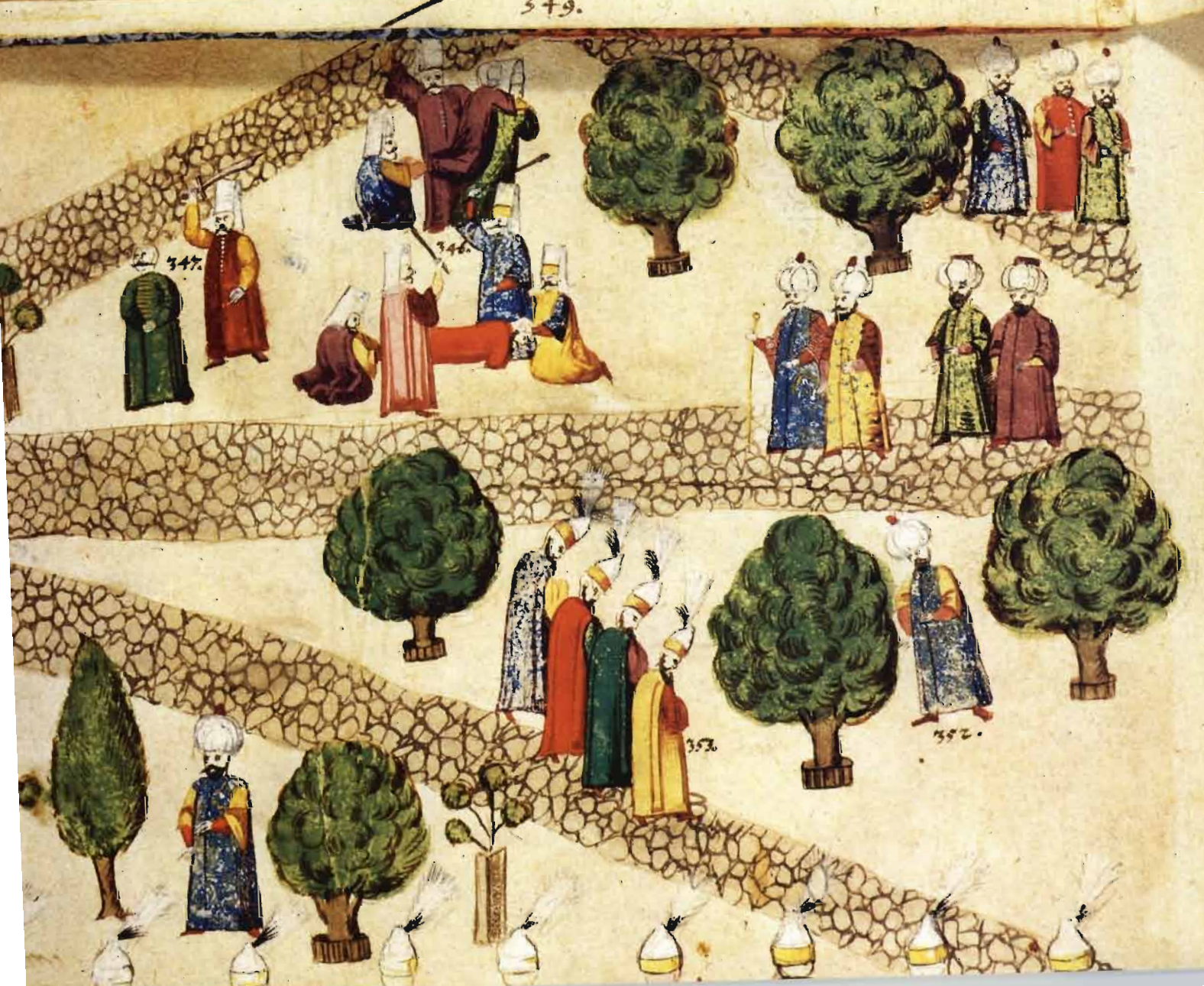
Pedro, sultanın sarayıyla ilgili olarak çok bilgi vermemekle birlikte, deniz kenarında yer alan sultanın sarayının Hıristiyan dünyasında bir eşi bulunmadığını söyler. Sarayla deniz arasında, kayıklara binmek üzere geçilen, yeşime benzeyen mermerle kaplı çok büyük bir avludan, bunun tam ortasında da üzerinde iki yüzden fazla oyuk bulunan bir geçitten söz eder. Sarayı, kent duvarlarını andıran yüksek duvarlar çevreler, bunların tepesinde de üzerinde toplar bulunan altı kule vardır. Pedro, bu kulelerden birisinde saklanan hazinenin eşini dünyanın başka hiç bir yerinde görmediğini belirtir. Saraydaki görevlilerle görevlerinden söz ederek (VIAJE 217-218), Divan meclisinin yapısı, üyelerinin aylıkları, sultanın Divan toplantılarını kafes arkasından gözlemlediği, Divan üyelerinin toplantıdan sonra birlikte yemeleri gibi çok çeşitli konularda da bilgi verir. Örneğin, Divan'ın cezalandırdığı bir kimse kendisine verilen cezayı işlediği suç için çok bulursa uzun bir sopanın üzerine dilekçesini yazar, cuma günü sultanın namaza gitmek üzere at üzerinde saraydan çıkışını bekler, dilekçesini bağışlanmak umuduyla ona uzatır (VIAJE 216-217).

Bütün alanı, çapı yaklaşık 2 mil olan yüksek, sağlam bir sur çevreliyordu. Ortadaki küçük tepeden denize doğru, içinde küçüklü büyüklü bir sürü bina olan, güzel bir bahçe vardı. Sultanın yazın kaldığı ana binada bir galeri yer alıyordu. Kolonlar üzerinde yükselen bu galerinin çevresinde manastırlarınki gibi bir bahçe vardı ve iki yüz kadar oda bu galeriye açılıyordu. Tepenin daha aşağısında Bayezid'ın yarım daire biçiminde yapılmış bir kameriyesi vardı. Madeni çubuklarla bir arada tutulan, camdan yapılmış bu kameriyenin altından pırıl pırıl bir kaynak başlıyor ve bahçe boyunca akıyordu. Bayezid buraya dinlenmek üzere geliyor ve su-

Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda Divan-ı Hümâyun ve Kubbealtı Vezirleri'nin oturumu (VİYANA II) ***(karşı sayfada).*** *Divan'da Kubbealtı Vezirleri yabancı elçi ve adamlarıyla yemek yiyorlar (VİYANA II)* ***(arka sayfalarda).***

349.

A
L
C
G
E

B
C
D
F
H

yun sesiyle keyifleniyordu. Fakat Nicholay burayı gördüğünde kameriye yer yer yıkılmıştı.Duvarla çevrelenmiş bu alan içinde sultanın eşinin ayrı bir sarayı vardı. Bu sarayda görkemli hamamlar bulunuyordu. Bir başka bina daha vardı ki saray hizmetlileri yedi ya da sekiz yaşına dek burada kalırlardı. Sultanın en iyi atlarından elli kadarı sarayın ahırında korunurdu.

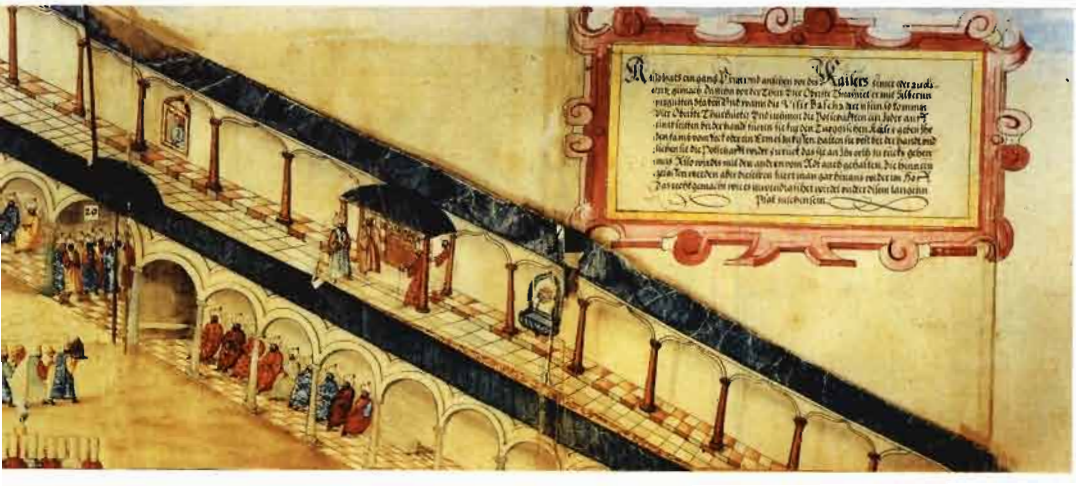
Sarayın ana girişi Ayasofya'ya bakan büyük kapıydı. Kemerler ve kapılar değişik renklere boyanmıştı. Üzerlerine altından Arap harfleriyle yazılar yazılmıştı. Bu geçit, düzenlenmemiş geniş bir bahçeye açılıyordu. Bu bahçenin uzak bir köşesinde iki büyük kule arasında başka bir kapı daha vardı. Bu kapıyı çok sayıda muhafız ve yeniçeri bekliyordu. Bunların silahları ve

Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısı. Sütunların arkasında üçüncü avlu ve Arz Odası (DRESDEN).

zırhları kapıda asılıydı. Burada herkes attan inip yandaki bahçeye yürüyerek gitmek zorundaydı. Paşalar bu bahçede, haftada üç kez halka açık konuşma düzenlerlerdi. Dil veya din ayrımı gözetilmeksizin herkes gelir, devlete ait konular, davalar ya da çözümlenmesi gereken her tür iş konuşulurdu. Bu binanın kalabalığına karşın, büyük bir sessizlik vardı. Tek tük öksürük sesi duyulurdu.

Ana kapı kara yönündeydi. Sultan kayıkla gezmek istediğinde, surdaki küçük kapıdan sarayın dışına çıkardı. Orada bahçe kıyıya dek uzanırdı. Sultan sık sık Anadolu yakasında yaptırdığı bahçeye gitmek isterdi. Burası Kadıköy diye bilinirdi. İki direkli gemi deniz kapısına bağlanırdı.

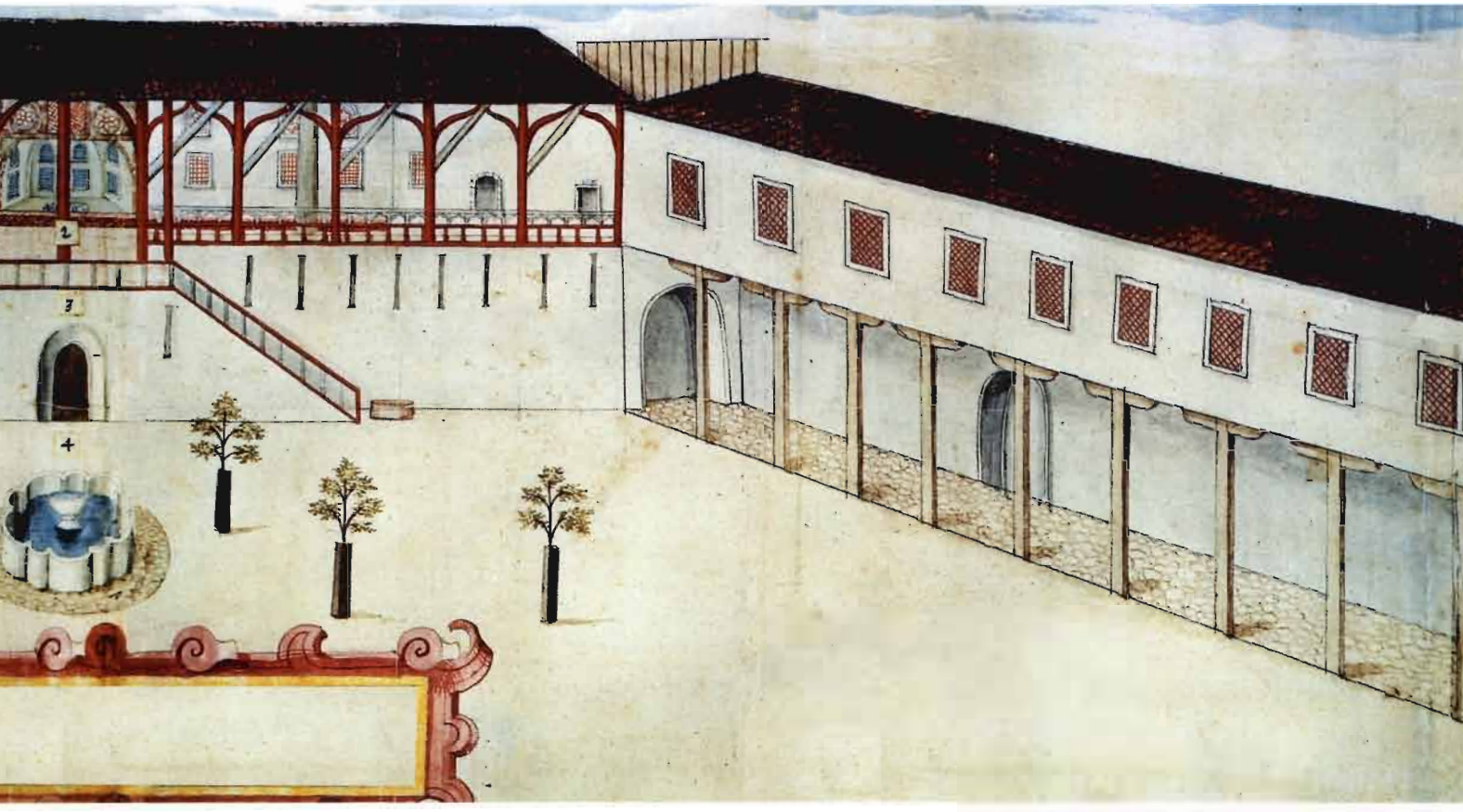

Topkapı Sarayı'ndaki iki yandan uzantısı olan ortadaki bina bugün Çinili Köşk diye bilinen yapıyı anımsatmaktadır. İki yanındaki kanat ise kafesleri ve kapalılığı ile sarayın harem kesimi olduğunu düşündürmektedir. Sol kanadın sonundaki yukarıya ve aşağıya uzanan merdivenler buranın Topkapı Sarayı'na bağlantısı olabilir. (DRESDEN)

Sultan bu gemilerden birisiyle Boğaz'dan karşıya Bostancıbaşı ve adamları eşliğinde götürülürdü. İkinci bir gemi güvenliği sağlamak için onları izlerdi (NICHOLAY 51b-52a).

Sultan Süleyman'ın sarayı, Boğaz'ın Marmara Denizi'yle birleştiği noktada, kıyının denizin içine doğru sarktığı bir yerdeydi. Buraya Bâbıâli deniyordu. Üç mil uzunluktaki duvarlar içerisinde hem ikametgâhı, hem de divanı yer alıyordu. Bu sarayın yapımı Fatih Sultan Mehmed tarafından başlatılmış ve Ramberti'ye göre, Sultan Mehmed vasiyetnamesinde sarayın yaptırdığı caminin mülkü olmasını ve bu camiye günlük 1000 akçe (20 düka) ödenmesini buyurmuş. Bu ödeme Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında da sürüyormuş.

Sarayda sultana özel olarak seçilmiş altı genç erkek hizmet ediyordu. Gündüzleyin bu gençlerden ikisi sultana özel odasında hizmet veriyordu. Geceleyin nöbette yine iki genç oluyordu. Bunlar sultan uyurken nö-

bet tutuyorlardı. Biri ayakucunda diğeri başucunda, ellerinde yanar meşalelerle. Bunlar sabahleyin sultanın giyinmesine yardım ederlerken, her gün onun kaftanının ceplerinden birine 1000 akçe, diğerine 1000 altın düka koyarlardı. Geceleyin, gençler sultanı yatırmaya hazırlarken onun ceplerinde buldukları tüm parayı bahşiş olarak alırlardı. Ancak söylendiğine göre sultanın ihsan dağıtırken eli öylesine açıktı ki ceplerinde yalnızca birkaç kuruş kalırdı. Sultan avlanmak için ya da başka bir amaçla saraydan çıkarken kendisine, Haznedarbaşı, eşlik ederdi ve sultan istediği zaman dağıtabilsin diye sultanın ceplerindekilerin yanı sıra yüklü bir miktar da o taşırdı (RAMBERTI 243-244).

İlk avlu oldukça genişti. Burada, sağda, eski Bizans kilisesi Aya İrini vardı. Öbür taraflarda birçok dükkân yer alıyordu. Bu dükkânlarda saray zanaatkârları kendi ürünlerini yaparlar ve satarlardı. Denize inen yokuştaki bahçeler birçok duvarla çevriliydi ve çok iyi korunurdu. Ger-

lach elçilikle birlikte sarayı gezdiğinde ikinci bahçeye açılan kapıda bir hol olduğunu görmüş. Ayrıca bu bahçenin çevresinde kemerler vardı. Her iki taraftaki yüksek duvarlar üzerinden görebildiği kadarıyla çok geniş bahçeler yer alıyordu. Bu bahçelerde geyikler olduğu söylenmişti kendisine. Kadınlar bu bahçelerde gezinebiliyorlardı. Bu ikinci bahçede birkaç yüz asker sessizce nöbet tutuyordu. Elçilik grubu bu askerlerin önünden geçip üçüncü kapıya geldi. Bu kapı sultanın dairelerine gidiyordu. Buraları yeniçerilerce korunuyordu (GERLACH 111).

Wratislaw ve arkadaşları her zaman olduğu gibi yanlarından bir yeniçeri olduğu halde sultanın ahırlarını gezdiler. Sultanın kullandığı atları, tırıs gidenleri, arabaya koşulanları gördü; ayrıca develeri de. Her yıl Arabistan ve Berberistan'dan tay olarak getirilen çok sayıda aygır vardı. Çok küçükken bunların ne kuyrukları ne de yeleleri vardı. Türkler atlar dört yaşına gelinceye kadar binmezlerdi. Wratislaw aslında atların güçlü olduğunu yazıyor. Oysa Bohemya'da atlar gençken çok çalıştırılırlardı. Bu yüzden de Türklerin atları gibi dayanıklı ve kuvvetli olamazlardı.

Bu gezinti sırasında Wratislaw ve arkadaşlarına sultanın yazlık sarayını gezmelerine, bahçesine girmelerine izin verildi. Bahçede çok güzel kokulu çiçekler topladılar. Büyük ve harika bahçe dereciklerle sulanıyor ve ağaçlarla gölgelendiriliyordu (WRATISLAW 169-171; 173).

Sarayın bahçeleri çok genişti. Ramberti'ye göre, Bostancıbaşı'ya ya da Baş Bahçıvan'a, bahşişlerin yanı sıra, günde 50 akçe ödenirdi. Kâhya'ya da baş yardımcı günde 20 akçe alıyordu. Onun denetiminde çalışan ve her birinin emrinde on bahçıvan bulunan Bölükbaşılar vardı. Yaklaşık otuz beş bahçıvan ya da bostancı olurdu. Bunlar saraydan verilen bir örnek mavi giysi ve gömlek giyerler ve günde beş akçe kazanırlardı. Bu bahçıvanlar acemi oğlanlardı. Saraydan ayrıldıklarında yeniçeri olurlar ya da başka uygun büro işlerine yerleştirilirlerdi. Saray bahçeleri ve bostanları öylesine verimliydi ki bu bahçelerdeki meyva ve sebzelerin satışından sağlanan gelirle sultanın günlük giderleri karşılanabiliyordu. Sultanın sarayının önünde demirli iki küçük gemi bulunurdu. Sultan, bahçeler boyunca gezintiye çıktığında bahçıvanlar küreğe, Bölükbaşı da dümene geçerdi (RAMBERTI 244-245).

Sultanın sarayında çok sayıda bina ve köşk bahçe ve havuz vardı. Bahçelerin bakımından Bostancıbaşı sorumluydu. Bostancıbaşı'nın emrinde iki yüz-üç yüz kadar yeniçeri çalışıyordu. Bunlara Acemi Oğlan deniyordu. Yüksek sarı başlıklar giyiyorlardı. Sultan, eğlence merkezlerinden birine ya da kentin dışındaki kıyılara bile gitttiğinde deniz yoluyla giderdi. Bir ya da üç kişiyle çıktığı bu küçük yolculuklarda sultan yir-

mi dört kürekçinin çektiği kayığında yerini alırdı. Bostancıbaşı dümen yekesini tutardı. Bu Bostancıbaşı Sultan'ı o denli severdi ki yolculuk sırasında sultanıyla söyleşirdi (CHESNEAU 39).

Pazarları, pazartesileri ve salıları tüm paşalar, müftü, kadı, hazineci ve yüksek rütbeli devlet memurlarıyla şafak vakti saraya giderlerdi. Sabah 10'a kadar toplantı yaparlardı. Aynı çağı yazan diğer yazarlar Divan'ın haftada dört gün toplandığını belirtirler. Her tür hukuk davaları onlara getirilirdi. Savunma veya dilekçe olmazdı. Yasaların tartışması kısa ve özlü olurdu. Karar çok kısa sürede verilirdi. Divan aynı zamanda imparatorluk gelirleriyle de uğraşırdı. Gelirler memurlar tarafından dikkatle rapor edilirdi. Her toplantı sonunda paşalar sultanı beklerdi. Mehmed Paşa, sultana yaptıklarını anlatırdı. Sultan avda olunca Mehmed Paşa ona Divan'da yapılanları yazılı bir raporla bildirirdi (CANAYE 131-132).

Sultanın sarayında yüz elli aşçı vardı. Erkekler ve oğlan çocukları hepsi acemioğlanlar arasından seçilmişti. Usta aşçılara günde 8 veya 10 akçe, oğlanlaraysa 3 akçe ödeniyordu. Hepsi yılda bir kez baştan ayağa giydirilirdi. Göğüs hizasında yassı madeni düğmelerle vücutlarına iyice yapışan uzun deri giysiler giyerler, başlarına yüksek, beyaz *zerkülâh* denilen şapkalar takarlardı. Bu şapkalar yeniçerilerinkine benziyordu ancak herhangi bir süs veya altın yaldızdan kenarları yoktu. Sultanın yemeği özel bir mutfakta ayrı pişiriliyor, porselen tabaklarla sunuluyor ve onun önünde kesiliyordu. Dört görevli hem sultanın hem de diğer saray mensuplarının yemeklerinin hazırlandığı genel mutfağı denetliyordu (NICHOLAY 90b).

Sultanın oğulları ergenlik çağına geldiğinde ya da yaklaştığında, annelerinden ayrılır ve başka bir sarayda yaşamaya başlarlardı. Burada savaş sanatını ok, yay, kılıç, pala, kalkan kullanmayı, arkebüs ateşlemeyi ve ata binmeyi öğrenirlerdi. Bu süre içinde sıkı sıkıya denetlenirler, iffetsiz, ahlâksız, kötü ya da onları kötü yola sürükleyebilecek insanlardan uzak tutulurlardı (POSTEL 34-35).

Devşirme oğlanların en yakışıklı ve en zekileri sultanın hizmetine verilirdi. Günde 8 akçe bağlanan ve tepeden tırnağa giydirilen bu oğlanlar, sultanın sofrasını da içeren tüm hizmetlerini yaparlar; yiyeceği yemekleri bile önceden bunlar tadarlardı.

Büyüdükleri zaman devlet memurluğuna getirilen veya orduya alınan bu genç oğlanlara günde 18 akçe bağlanırdı. Sultan bu devşirmelerin en zeki ve değerlilerine paşalık, kadılık, valilik veya başka önemli görevler de verirdi. Sultanın her sarayında bu devşirme oğlanlardan üç yüz, dört yüz veya beş yüz tanesi eğitilirdi (DERNSCHWAM 139).

Öteki saraylar

Fatih Sultan Mehmed sarayını kentin ortasına yaptırmıştı. Sağlam surlarla çevrili olan bu sarayda çok sayıda ev, mutfak ve başkaca gerekli binalar vardı. Burası daha sonra *Eski Saray* olarak anılmaya başlandı. Sultan Topkapı'ya geçince, bu Eski Saray imparatorluk haremi olarak kullanılmaya başlandı. Nicholay İstanbul'dayken burada iki yüzü aşkın cariyenin yaşadığı sanılıyordu. Hemen hepsi Hıristiyan olan bu cariyelerin bir kesimi savaşta, denizde veya karada tutsak alınmıştı. Öbürleri tüccarlar tarafından sultana sunulmak üzere Beylerbeyi'ne, paşalara ve kaptanlara satılmıştı. Birçok ulustan kız vardı ama çoğu Yunan, İtalyan veya Macar'dı. Haremi hadım edilmiş bir harem ağası yönetiyordu. Harem ağasına günde 60 akçe, yılda iki kez ipekli giysiler veriliyordu. Emrinde kırk hadım edilmiş erkek çalışıyordu. Her on kız bir kadının emrindeydi. Kızları yöneten bu kadın onlara her çeşit iğne işi öğretiyordu. Sultanın cariyelerinden biri hamile kalırsa ötekilerden ayrılıp daha büyük bir eve yerleştirilirdi. Kız sultana erkek çocuk doğurursa sultanın eşlerinden biri olurdu (NICHOLAY 53b).

Saray ilişkini hanımlar, daha önce Fatih Sultan Mehmed'e ait olan ayrı bir sarayda ikamet ediyorlardı. Bu sarayda hanımları hadımlar korurdu. Ağa ya da Hadım Başı ve onun emrindekiler günde toplam 120 akçe alırlardı. 600 akçe, üç Kapıcıbaşı ya da Baş Kapıcı, yüz kapıcı ve yeniçeri bekçisi arasında, kıdemlerine uygun olarak paylaştırılırdı. 40 akçe de su taşıyan on saka arasında paylaştırılıyordu. Bu saray etrafındaki duvarların uzunluğu bir buçuk mil civarındaydı ve duvarların içinde kalan binalar çok büyüktü. Bunların içinde sultanın anneleri ve eşleri için özel daireler bulunmaktaydı. Zamanın sultanının oğulları anneleriyle kendi bölümlerinde, hizmetlerinde hadımlarla, bu sarayda yaşıyorlardı. Ramberti bu sarayda yaşayan kızların sayısını üç yüz olarak veriyor.

Sultan III. Murad (VİYANA I)

Sultan III. Selim (BREMEN) **(yanda).**
Vezir peyklerle **(karşı sayfada).**

Bunların tümü saraya getirildiklerinde bakireymiş. Yaşlı kadınlar tarafından eğitilmişler. Sultan, özellikle çeşitli örnekler işlemeyi, nakış işlemeyi öğrenmelerini buyurmuş. Kızların gençleri kendilerinden büyük kızlara ve kâhya kadınlara hizmet ediyorlarmış. Her bir kıza günde 10 ilâ 20 akçe arasında değişen bir günlük verilirdi. Yılda iki kez, iki bayramda sultan onlara yeni ipek giysiler armağan ederdi. Bir kız sultanı memnun ettiğinde sultan onu yatağına alır ve sonra da ona altın bir başlık ve 10 000 akçe verir, özel bir daire tutar ve günlük harcamalarını karşılardı.

Yirmi beş yaşına dek tüm kızlar sarayda kalırdı. Sultanın beğenisini kazanmamış olanlar sultan tarafından subaylarla veya saray mensuplarıyla evlendirilirdi. Bu erkekler de sultanın köleleriydi. Giden kızların yerine yeni kızlar getirilirdi (RAMBERTI 253-254).

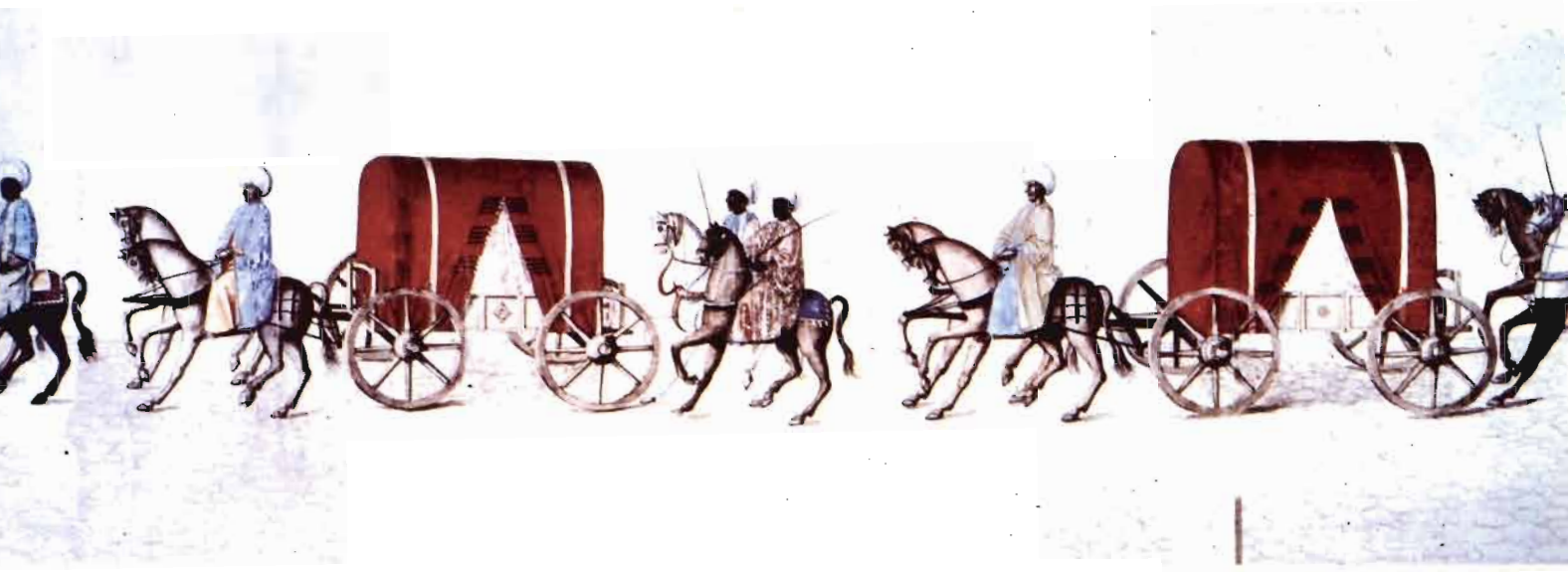
Kentin merkezinde, Bayezid ve Süleyman meydanları arasında Fatih Sultan Mehmed'in kendisine konut olarak yaptırdığı Eski Saray vardı.

Valide sultanın Eski Saray'a alayla gelişi (DRESDEN) ***(üstte)***. ***(soldan sırayla)*** *Sultanın yedek atı* (VİYANA I), *Sokollu Mehmed Paşa, 1565-1579 yılları arasında sadrazam* (BREMEN), *Mirahor* (VİYANA I), *İmrahorbaşı yada Mirahorbaşı* (BREMEN), *Hadım ağaları* (VİYANA I).

(üst sıra soldan itibaren) *Kapıcıbaşı (BREMEN), vezir rütbesinde iki paşa (BREMEN), İki Kazasker: Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri (BREMEN), vezir rütbesinde iki paşa (BREMEN).* ***(alt sıra soldan itibaren)*** *Dört saraylı (BREMEN), Kapıcıbaşı (BREMEN). Sultanın sancaktarları (VİYANA I)* ***(karşı sayfada).***

Sultanın sancaktarları (VİYANA I) ***(karşı sayfada).***

Sultan Süleyman bu yapının bahçesinin yarısını kendi adına cami yaptırmak için almadan önce bunun yüksek duvarlarının çevresi 11/4 mil olarak tutuyordu. Sanderson'un zamanında bu duvarlar yine çok büyük bir alanı çevreliyordu. Duvarların içinde bir çok bina, bahçe, hamam ve havuz vardı. Sultan buraya keyif için giderdi. Saray hanımları da burada yaşardı. Fetihten önce burası Hıristiyan İmparatorların avlanma alanıydı (SANDERSON 72).

Peykler (VİYANA I)

Hurrem Sultan'ın sarayı, padişahın emriyle bir cami, kervansaray, hamamlar, medrese ve birçok dükkânın yapılmakta olduğu, önceleri boş bir alan olan yerde, padişahın sarayından uzaktaydı. Bu çok büyük alandaki binaların yapımı, Dernschwam'ın İstanbul'da bulunduğu üç yıl içinde henüz tamamlanmamıştı. Hurrem Sultan'ın oturduğu, önünde geniş bir avlu bulunan sarayın bahçesinde haremdeki başka kadınların sarayını kent duvarları gibi yüksek duvarlar çevreliyordu.

Dernschwam, Hurrem Sultan ve diğer harem kadınlarının yaşadığı bu bölgeyi gezerken dış kapılardan çok uzaktan geçmesi gerektiğinin bilincindedir. Saraydakilerin bolluk içinde yaşadığı, içeri giren malların çokluğundan bellidir. Her gün at üstünde girip çıkan şişman Musevi kadını dışında haremden hiçbir kadın ve genç kızın buradan dışarı çıktığını görmez.

Acemioğlanlar (VİYANA I)

Genç Hıristiyan kızları sultanın beğenisine sunulurken, topluca salına salına kendilerini beğendirmeye çalışarak padişahın önünden geçirilirlerdi. Sultan da beğendiği kıza içinde 1000 akçe bulunan bir kese atardı.

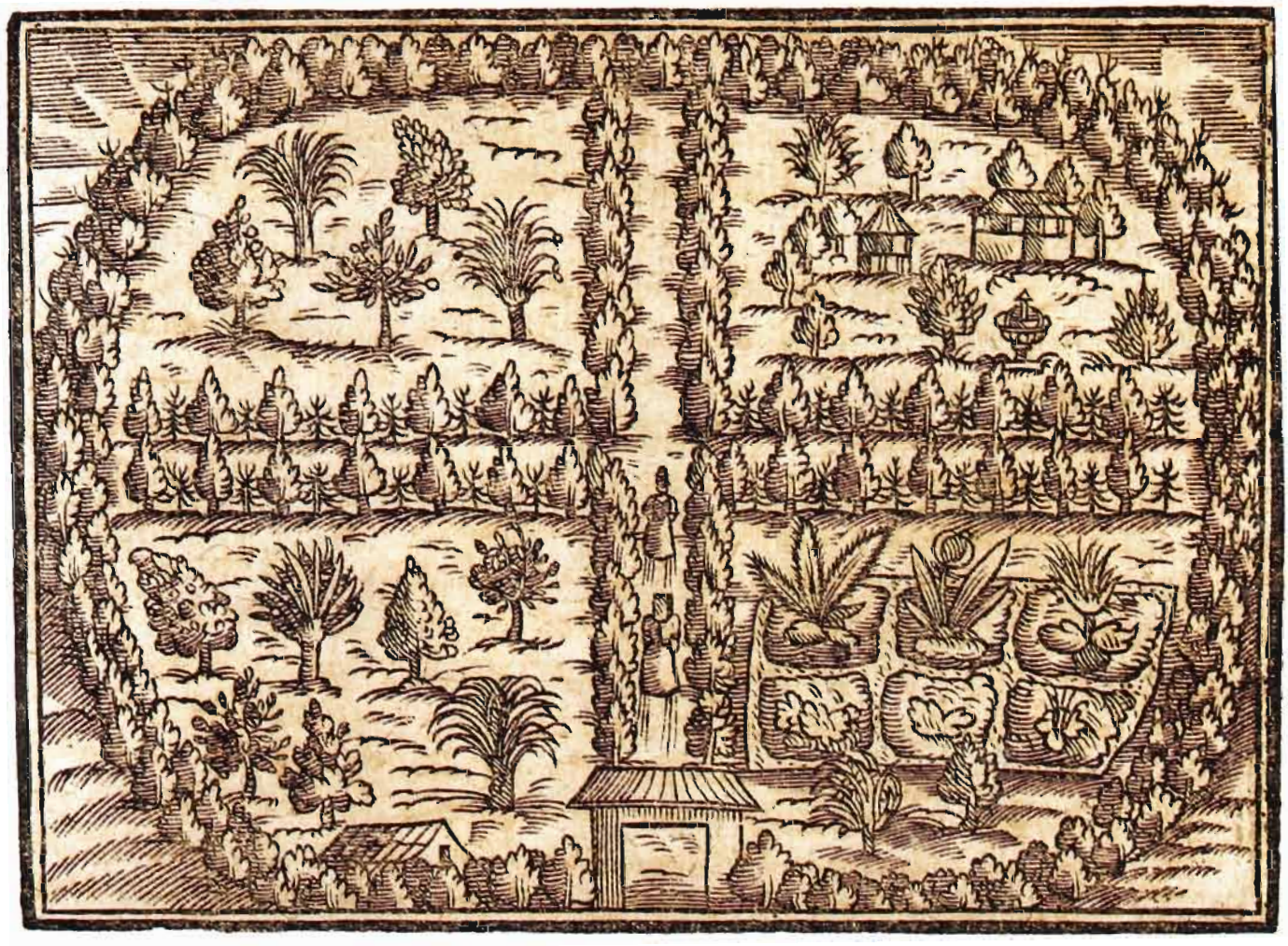
Beğenilen kız bundan sonra yaşlı bir kadın tarafından hemen hamama götürülür, yıkanır, giydirilir, süslenir ve o gece zenci harem ağaları kızı sultana sunarlardı. Sultandan gebe kalmak her ne kadar iyi bir olgu sayılırsa da, doğan çocukların ne olduğu, nereye götürüldüğü pek bilinmezdi (DERNSCHWAM 137-138).

Sultanın gözdesi ve harem kadınları (VİYANA I) ***(yanda).*** *Sultanın bahçelerinden biri (SCHWEIGGER)* ***(karşı sayfada).***

İstanbul'da kaldığı sürece Schweigger kentin dışındaki mesire bahçelerinden birini gezmiş. Bunun adı *Karabali*'ymiş. Burada ara sıra at yarışları düzenlenirmiş. Bahçeleri çok güzel olarak betimliyor. Bunların içinde kenarlarında selvi ağaçlarının dizildiği birbirini kesen yollar varmış. Araları ise biberiyelerle bezenmiş. Bu bahçelere bahçıvana yarım ya da daha çok *thaler* bahşiş veren herkes girebilirdi. Bahçıvanlar devşirmeydi. Oradan sorumlu olan resmi kolcular Bostancıbaşı'nın emri altında çalışırlardı. Schweigger bahçe içindeki köşkten düşkırıklığına uğra-

mış. Ona göre bu köşk çok kötü yapılmış. Sıradan bir evden daha büyük olmayan bu yapı kötü döşenmiş. İçerde yüzülebilecek ya da yıkanılabilecek büyüklükte bir havuz varmış. Biraz uzakta kiremit damlı küçük bir kulübe yer alıyormuş. Schweigger'e söylendiğine göre sultan kendisine çok yakın olan insanlarla yemek, içmek istediğinde buraya gelirmiş.

Bu eğlence bahçesi sultanın Galata'da, deniz kıyısındaki sarayından çok uzakta değildi. Sultan Selim içmeyi çok sevdiğinden buraya sık sık gelirdi (SCHWEIGGER 126).

Sultanın kentin içinde ve dışında bulunan sayısız çiçek ve meyva bahçesine, Hıristiyanlık'tan Müslümanlık'a devşirilen acemioğlanlar bakar-

dı. Bu bahçelerde, bol bol yeşil salata, marul, yeşil soğan, sarmısak, maydanoz, hıyar, havuç, pancar, meyvalardan kiraz, badem, armut, elma, erik, kavun, balkabağı, vb. yetiştirilirdi. Buralarda yetiştirilen sebze ve meyvalar, sadece saraylara değil, kentteki tüm evlere de yeterdi. Tümüyle sultanın olan bu bahçelerin ürünlerinin satılışı saraya büyük bir

Harem kadınları (BODLELAN) ***(yanda).***
Sultan Hanım (COBURG) ***(karşı sayfada).***

gelir sağlardı. Bu bir gelenekti. Ürünler deniz kenarında özel bir ambara taşınır, buradan kabzımallara satılır; onlar da kentteki çeşitli küçük manavlara satarlardı. Sultanın bahçelerinden yeterli ürün alındığı sürece kabzımallar başka yerden sebze ve meyve alamazdı.

Wie die Hunnische Königin Amalasuntha

Başka saraylılar ya da zengin Türkler de, eski yapıtların yıkılarak geniş yerlerin açıldığı kent dışı yerlerde, meyva ve sebze yetiştirdikleri bahçeler edinmişlerdi (DERNSCHWAM 55).

Elinde yemiş ya da sebze tutan bir Bostancı (KASSEL) ***(karşı sayfada).***
İki ahçı ve dört acemioğlan (VİYANA I) ***(üstte).***

Öteki saraylarda hizmet eden yüz elli kadar hadım ağası vardı. İstanbul'da, bu sarayların birinde sultanın evinin kadın ve kızları yaşıyordu. Kentteki öteki saraylardan birindeyse, Pera bahçelerinin içindeki sarayda olduğu gibi küçük çocuklar barındırılıyordu. Kadın ve kızların sayısı beş ya da altıyüze yaklaşırken küçük çocuklar üç ya da dörtyüzdü. Bunların hepsi sultanın Hıristiyan teb'asının kızları ve oğullarıydı (CHESNEAU 39-40).

Padişahın halka görünmesi

Bassano'ya göre sultan genellikle ya Ayasofya'ya ya da II. Mehmed Camisi'ne giderdi. Ancak kimi kez sultanın Mustafa Camisi gibi başka camilere gittiği de olurdu. Her ziyaretin maliyeti 1000 akçeydi. Bu para saray ödeneğinden karşılanırdı. Süvarilerin önünde giden 30-40 kadar çavuş haberci görevini üstlenmişlerdi. Sultanın geldiğini bağırarak duyurur, ellerindeki sopalarla yolu açarlardı. Arkada 2000 yeniçeri, atlı sipahiler, kılıç kuşanmış solaklar ve daha sonra da at üzerinde ok ve yay, kılıç ve eyerlerinde sopa taşıyan saray görevlileri gelirdi. O denli sessizdiler ki yalnızca atların nal sesleri duyulurdu. Sultanın arkasında, yularlarından adamların tuttuğu on beş-yirmi kadar at bulunurdu. Bu atların üzerindeki eyerler kadife veya diğer süslü kumaşların altında gizlenirdi. Elmas, yakut, firuze ve başkaca değerli taşlar, üç sepette ok ve yaylar, altın bir ibrikle kokulu su, bu atların üzerindeydi. Yolların iki yanına dizilen kalabalık içinden birinin ona yaklaşmasını önlemekle görevli dört hizmetkâr dışında sultanın yanında kimsenin ata binmesine izin verilmezdi. Sultan, ağır ağır geçerken yolun iki yanına dizilmiş insanları, cinsiyet ve ırk ayrımı gözetmeksizin, başıyla selamlar ve gülümserdi. Bera-

Sultanın camiye gidişi (DRESDEN)

berindekilere bir soru sormak istediğinde bir paşa, Beylerbeyi veya Kazasker'in tersine herhangi bir el hareketinde bulunmazdı. Caminin içinde Sultan, sayısı 4000'i aşan alaydan daha yüksek bir yerde otururdu. Buraya ancak oğulları girebilirdi. Cuma namazı iki saat kadar sürer, duadan sonra alay aynı yoldan geri dönerdi (BASSANO 12).

Elçi Han'ın ön cephesi sultanın sarayına giden sokağa bakıyormuş. Sultan her cuma namaza giderken bu sokaktan geçermiş. Saray görevlileri ve yeniçeriler de girişte Sultan'ı bekler ve Sultan atıyla ilerledikçe onu selamlarlarmış. Türkler'de, önce sultanın kendisine saygı göstermek için halkı selamlaması, sonra da halkın onu alkışlayıp iyi dileklerini sunması töre gereğiydi (BUSBECQ 93).

Sultan'ın camiye gitme törenini görmek için Canaye aylar boyunca beklemek zorunda kaldı. Her cuma camiye giden babası Süleyman'ın tersine Sultan Selim halka açık camilere sık gitmiyordu. Canaye'ın İstanbul'a gelişinin üstünden üç ay geçmişti. Bu süre içinde Sultan Selim, camiye iki kez gitmişti. Sultan'ın camiye gideceğini haber alan Fransızlar onu izlemek üzere bir Fransız dönmenin dükkânına gittiler (CANAYE 120-122). Camiden dönüşünde Canaye, Sultan'ı bir kez daha gördü. Dükkânın önünden geçerken Canaye'ın yönünde baktı, yanakları içkiden şişmişti, bıyığı uzundu, sakalı gibi saçı da sarıydı. Tahminine göre bu geçit alayına üç yüz atlı, bini aşkın yaya katılmıştı (CANAYE 127).

Sultan sefere ya da yolculuğa çıktığında yeniçeriler ellerinde tüfekler ve palalar onun önünde, arkasında ve yanında olmak üzere kendisine refakat ederdi. Ayrıca sultanın koruyucuları da vardı. Bunlar Solak adıyla anılan, yeniçeriler arasından seçilmiş en iyi üç yüz okçuydu. İki kesime ayrılmışlardı. Solak olanlar sultanın sağında, sağak olanlar sultanın solunda yürürlerdi. Böylece oklarını sultana asla arkalarını dönmeden kullanabilirlerdi. Okları da yaylarına takılı olurdu (CHESNEAU 43-44).

Sultan askerî bir seferden döndüğünde üç gün üç gece bayram yapılır,

bu süre içinde dükkânlar yiyecek sağlamak için açık olurdu. Sultan kente girdiğinde Yahudiler ona dua ederler ve ayakları altına 200 gulden değerinde kumaşlar ve üzerlerinden çıkardıkları giysilerini sererlerdi (BASSANO 23a-b).

Sarayın bahçeleri deniz kıyısındaki surlara doğru iniyordu, kayıkla denizden bu burnu dönerken Canaye, Sultan Selim'i iki kez görmüş. Birincisinde Sultan atla tek başına dolaşıyormuş, attan inmiş bir sıraya oturmuş, gözdesi bir kaç köleyle şimdiye değin hiç görmediği güzellikte cüceler de sultana katılmışlar. İkinci kez, Sultan'ı gene aynı insanlarla görmüş, dolaşan dedikoduya göre sultan ne zaman sarayın bahçesinde birkaç gün geçirse, ya da adalardan birine birkaç gün için keyif etmeye gitse yanına paşaları, kaptanıderyaları ya da devlet işlerinde danışabileceği kimseyi almazmış. Canaye, tek başına sultanın buyruklarıyla yönetilen bu koskoca imparatorlukta, kararlarına yardımcı olacak danışmanlarından kimseyi yanına almayışına şaşmış (CANAYE 128-130).

Gerlach, Sultan III. Murad'ın evinin önünden geçişini anlatıyor. Sultan'ın ilk geçişi 1576 Nisan ayındaymış. Önde birçok atlı varmış. Bunların arkasından çok sayıda acemioğlan yürüyormuş. Daha sonra çok iyi giyimli iki zenci ve bir genç adam at sırtında geliyorlarmış. Sonra da Sultan'ı taşıyan araba. Arabanın iki yanından sarkan kırmızı kumaş Sultan ve iki oğlunun dışarıyı görmesine olanak verecek biçimde dokunmuşmuş. Arabanın arkasında altı araba daha bulunuyormuş. Bu arabalarda da aynı kırmızı kumaş varmış. Her bir arabanın arkasından iki zenci geliyormuş (GERLACH 180).

Gerlach'ın Sultan'ın kortejini ikinci görüşü 18 Nisan 1577'ye rastlıyor. Kortej bir öncesine benzerdi. Sultan'ın büyük oğlu arabanın perdelerinin aralığından bakıyordu. Gerlach evinin üst penceresinden seyrettiği için oğlanın yüzünü görememiş. Sultan'ın arabasının basamakları gümüştendi. Ancak onun arabasını izleyen arabalar o denli süslü olmadığı gibi altın ya da gümüş merdivenleri de yokmuş (GERLACH 334).

Sanderson saltanat kayığını betimlerken bunun görkemli bir biçimde süslendiğini ve dekore edildiğini yazıyor. Kayığın kıç tarafı fildişi, abanoz, mors dişi, sedef, altın ve değerli taşlarla süslüydü. yirmi dört çift kürek özel seçilmiş adamlar tarafından çekilirdi. Bazen köpek ulumaları gibi sesler çıkarırlardı. Sanderson'a göre bu seslerin nedeni Bostancıbaşı'yla sultanın konuşmalarının başkalarınca duyulmasının istenmemesiydi. Sultan yalnızca en sevdiği cücelerini ve sağır-dilsizlerini yanında götürürdü. Öbürleri başka bir kayıkta onların arkasından gelirdi. Kadınlar geldiğinde de ayrı bir kayıkta sultanı izlerlerdi (SANDERSON 89).

Marmara'da gemiler: Kalyon (sol üstte), pereme ve yelkenli (sağda ve üstte), sultanın kayığı (altta). (VİYANA II)

Sultanın elçi kabulü

Sultan, Türkiye'den ayrılan elçilere çok değişik türden bir eğlence düzenletirdi. Postel'e göre elçileri, Sultan ender olarak huzura kabul edermiş. Elçiler, genellikle, işlerini Divan'la veya paşalarla hallederlermiş. Ancak ayrılmadan önce Sultan'ın elini öperlermiş. Postel, elçilere eşlik etmekle görevli vezir paşanın, elçileri sultanın huzuruna çıkardığını yazıyor. Daha sonra vezir onu Divan'ın toplandığı yere götürmüş. Burada, vezir Postel'in yanında oturmuş. Bu Divan'da, Ayas Paşa, Kasım, Barbaros Hayreddin ve elçinin çevirmeni varmış. Herkes değerli halının üzerine daire biçiminde oturduktan sonra dizlerinin üstüne uzun, keten bir havlu konulmuş ve ellerini yıkasın diye su getirilmiş. Daha sonra etli pilav, horoz, yağmur kuşu ve her tür hayvan etiyle dolu altı porselen tabağı taşıyan büyük gümüş bir tepsi getirilmiş. Tüm bu yiyecekler ö-günlerden birini oluşturuyormuş. Bunların yanında gül şerbeti içmişler. Postel'in yazdığına göre, Kuran'da yasaklandığından, bu şölenlerde asla şarap ikram edilmez. Ama kimi Müslümanlar gizli gizli şarap içerler, Hıristiyan ve Yahudi azınlıklar üzüm bağları yetiştirir ve çok iyi cins şarap üretirler.

Elçinin maiyeti de sarayın bahçelerinin birinde yer alan bir kemer altında ağırlanmış. Yere, çağrılıların tümünün oturabileceği büyüklükte bir halı serilmiş. Bunun üzerine, bir dolu porselen tabak içinde etli ve tavuklu pilav konulmuş. Yeniçeriler ve saray hizmetlileri yabancıların yemek yeyişlerini izlemiş. Üç ya da dört saat boyunca kalabalık hareketsiz davetlileri seyretmiş. Bu, yabancı görevlilerin her ağırlanışında yinelenmiş (POSTEL 21-24).

Sultan III. Murad Arz Odası'nda yabancı elçi heyetini kabul ediyor. (VİYANA I)

Fransız elçisi, François de Noailles İstanbul'a ulaşır ulaşmaz sultanın huzuruna çıkmayı ister. Elçilerin önce veziriazamca kabul edilmeleri töreydi. Böylelikle sultana elçilerin geliş nedeni bildirilmiş olurdu. Sokollu

Mehmed Paşa'nın sarayına gidecek olan elçi ve adamlarına Türk giysileri verildi. Sokollu Mehmed Paşa törene gerek duymadan onları kabul etti ve elini öpmelerine izin verdi. Vezirin sarayı şaşırtıcı bir biçimde çok sadeydi. Ne yüksek katını, ne de varsıllığını göstermeyecek denli mütevazıydı. Ancak ahırlarında çok değerli atlar vardı. Bu atlar hem çok bakımlı, hem de çok iyi eğitilmişlerdi. Hiçbir atın ne binicisini üstünden attığına, ne de onu utandırdığına tanık olunmuştu.

Arz Odası içi ***(altta)*** *ve dışı* ***(üstte)*** *(KASSEL)*

Elçinin, veziri ziyaretinden birkaç gün sonra da Noailles'in halefine Sultan'dan armağanlar geldi. Sultanın İstanbul'dan ayrılan elçilere armağan yollaması âdetti. Birçok hediyenin yanında 30 000 akçe para da yollanmıştı. Zaten İstanbul'da kaldığı sürece günde 20 şilin almış, odunu sağlanmış, sayıları otuzu aşan atlarının yemi yollanmıştı. İstanbul'da yaşamak elçiler için kârlı oluyordu (CANAYE 54-57).

Veziriazam ile görüştükten bir hafta sonra, 9 Mart 1572'de yeni elçi ve adamları Sultan'ın elini öpme onuruna eriştiler. Debdebeli bir resmigeçitten sonra saraya varan elçi ve adamları son derece görkemli Türk giysileri içindeydiler. Sultan'ın kendilerini kabul edeceği odaya varana dek geçtikleri odalarda yeniçeriler ve saray muhafızları vardı. Hepsi silahsızdı (CANAYE 57).

Elçi, Divan'a alındı. Burada veziriazam ve ötekiler onu dostça karşıladılar. Zengin bir sofra kuruldu, konuklar dahil herkes yere bağdaş kurup oturdu. Ancak yeniçeriler ve diğer askerler saatler boyunca, yedi saatten fazla yemeden, içmeden, hiç kımıldamadan sessizce ayakta beklediler. Elçi, halefi, Fransız kralının özel elçisi, Veziriazam Mehmed ve Piyale de gümüş bir sofrada yemek yediler. Yanlarındaki bir başka sofrada paşalar ve Rumeli Beylerbeyi vardı.

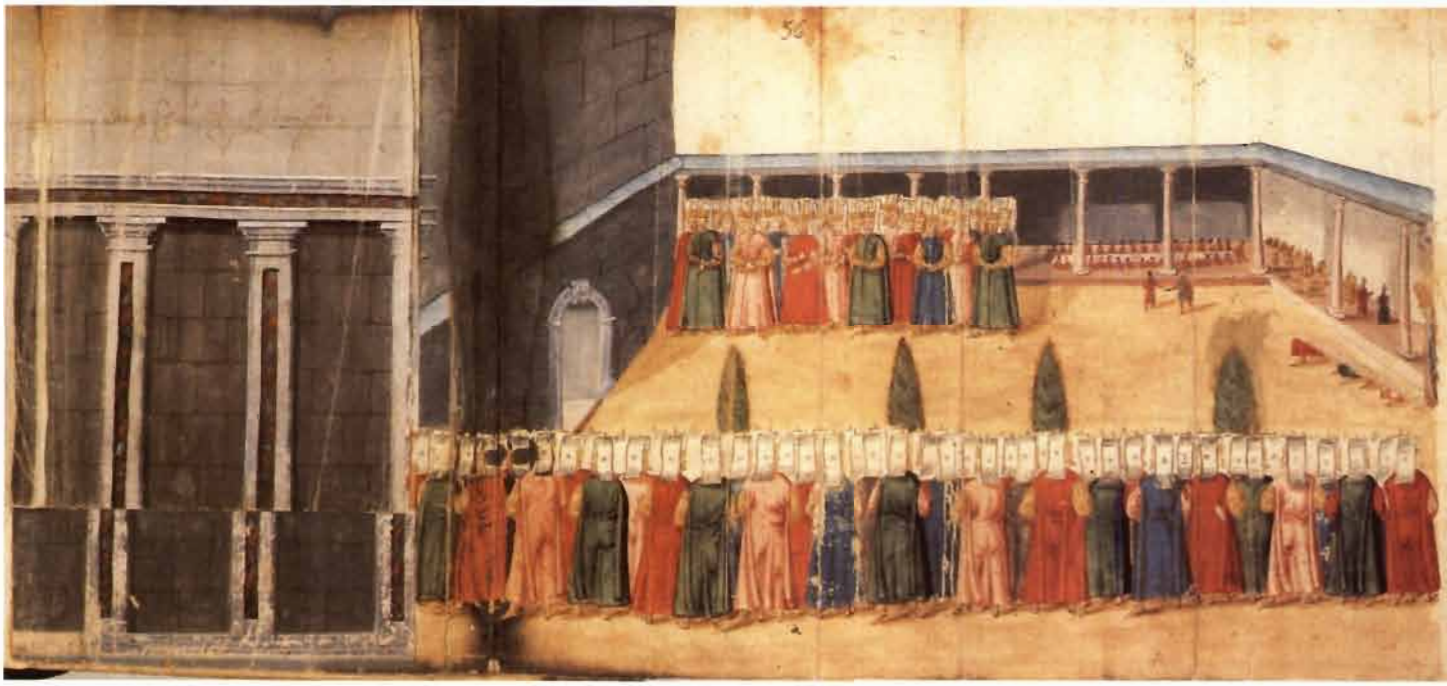
Yemekten sonra konuklar adları okunarak, teker teker huzura kabul edildiler. Sultanın huzurundaki tüm yüksek mevki sahibi insanlar görkemli giysiler içindeydiler. Konukların sultanın eteğini öpmelerine izin verildi. Daha sonra sultana arkalarını dönmeden yerlerine oturdular.

Sultan'ın arz odasında mermer ve altın egemendi. Ocak gümüş işlemeli, fıskiye kristaldi. Sultanın oturduğu divan ağır Bursa işlemesindendi. Giysisi, ayaklarını koyduğu yastık gibi altın işlemeliydi. Ancak ayakları ve elleri giysisinden görünmüyordu. Bu yüzden, aslında, kimsenin onun elini öpmesi pek mümkün değildi. Sultan gözlerini ateşten ayırmıyordu. İfadesi sıkıntılı, kötü ve ürkütücüydü. Çevresinde sağır-dilsiz kolcular vardı. Bunlar Sultan'ın en sadık adamlarıydı. En sevdiği de Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa'yı boğan cellattı.

Herkes Sultan'a takdim edildikten sonra elçi sultana hitap etti. Öylesi-

ne güzel konuşuyordu ki Sultan da konuşmadan duramadı. Ancak Mehmed Paşa karıştı ve sultanın elçilerle çok konuşmasının saygınlığıyla bağdaşmadığı yolunda elçiyi uyardı. Elçi ve adamları saraydan çıkıyorlardı ki o saatlerce kımıldamadan disiplin içinde duran yeniçeriler birden koşmaya başladılar. Elçi ve adamları neredeyse eziliyorlardı (CANAYE 57-72).

Schweigger, Sultan Selim'in hizmetkârlarını ve onların çalıştıkları yerleri ayrıntılı olarak betimliyor. Sultana herhangi bir yemek getirildiğinde

Çeşnicibaşı sultanın yanı başındaki alçak masada diz çökmüş hazır beklermiş, bu arada kâhya yiyecekleri kesmek ve düzenlemek için ayakta olurmuş. Getirilen yiyecekler yemeğin ancak bir öğününü oluştururmuş. Sultan elde dokuma bir halı üzerinde serpiştirilmiş görkemli Türk halılarının üzerinde bir yastıkta bağdaş kurup otururmuş. Önündeki masa bir karıştan daha yüksek değilmiş. Bu masanın üzerinde maden bir tepsi, tepsinin üzerinde bir deri, derinin çevresinde deriye geçirilmiş deri bir ip bulunurmuş. Bu ip çekildiğinde tepsi ve üstündekiler devrilmeden bir cüzdan içinde durur gibi dik olurdu. Yemek, koyun eti (fırınlanmış ya da kızartılmış) güvercin, tavuk ve çeşitli biçimlerde (sade, safranlı, kızartılmış, tatlı ya da değil, fırınlanmış vb.) pişirilmiş pilavdan oluşurdu. Balık, her çeşit meyve ve şekerlemeler en iyi cins porselenlerde sunulurdu. Sultan, altın ya da porselen bir kaptan sulandırılmış, tatlı meyve hoşafı ve şerbet içerdi. Şerbet, sultan nereye giderse gitsin, at sırtında veya yürüyerek üç içoğlanından biri tarafından sunulurdu. Bunların ilkinin, *Cıvadar* (İbrikdâr)'ın görevi, ibadet saatinde sultanın dinsel vecibelerini yerine getirmesi için altın su ibriğini taşımaktı. İkincisinin,

Yabancı elçi heyeti Arz Odası'na gidiyor. (KASSEL)

Stupter (Çuhadar Ağa)'nın görevi, sultanın yağmurlu ya da soğuk havalarda giyeceği giysiyi taşımaktı. Üçüncüsünün, Silahdar'ın görevi, sultanın palasını ve yayını taşımaktı (SCHWEIGGER 147-148).

Gerlach, 1576 Mayıs ayında olan bir olayı anlatıyor. Sultan, on-on iki bin süvari ve piyadenin bir geçit yapmasını buyurdu. İran elçisine kudretini göstermek için hepsinin çok güzel giyinmesini buyurdu (GERLACH 192).

Ancak bu olay Schweigger tarafından daha iyi betimleniyor. Geçit, elçinin gelişinin dördüncü gününde yapıldı. Sultanın buyruğunca binlerce boş gezen kimse İstanbul varoşlarından toplandı ve birliktenmiş gibi giydirilip silahlandırıldı. Bir tiyatro gösterimi gibi geçit yaptılar. Gerçek deliler gibi, kimileri kan akana dek ellerine hançer ya da mızrak saplıyordu. Kimisi yüksek tahta ayaklar üzerinde yürüyordu. Çavuş, İran elçisine ne düşündüğünü sorduğunda elçinin cevabı umursamazcaydı. Sultanın böylesine bir kalabalığın başında nereden geldiğini çavuşa sordu. "Avlanmaktan" cevabını aldığında, bu kadar çok adamla ava çıkmanın tehlikeli olacağını, yok eğer amaç gücünü göstermekse o zaman da böyle bir gösterinin çok zavallıca olduğunu söyledi (SCHWEIGGER 77-78).

Sultanın yaban hayvanları koleksiyonu

Sultan'a armağan olarak imparatorluğun uzak bölgelerinden gönderilen yaban ve nadir hayvanlar Aslanhane denilen iki ayrı yerde bulunuyordu. Bu hayvanların kimi özel olarak eğitilmişti ve genel şenliklerde gösteriler yapıyorlardı. Yabancı tanıklar ve elçilik mensupları özellikle zürafa ve fil gibi ilk kez gördükleri bu hayvanları uzun uzun anlatıyorlar.

Birçok vahşi hayvan kentte bir yere toplanmıştı ve iyi bakılıyordu. Bu hayvanların arasında aslanlar, vaşaklar, kurtlar, yaban kedileri, leoparlar, yabani katırlar ve devekuşları vardı. Bir başka yerdeyse M. d'Aramon ömründe gördüğü en korkunç, çirkin ve pis kokan canavar olan garip bir hayvan gördüğünü yazıyor. Kendisine bu hayvanın Nil'den getirildiği söylenmiş. M. d'Aramon'un betimlemelerine göre Afrika yaban domuzları gibi bir hayvanmış.

Aynı yerde iki de fil vardı. Büyük olan 100-120 yaşındaymış. Küçük olan ise yaklaşık 35 yaşındaymış. M. d'Aramon Fransa'da fillerin eklemlerinin olmadığına inanıldığını ve bu nedenle de fillerin yatamadıklarının sanıldığını yazıyor. Ancak kendisi fillerin bacaklarını bükebildiğini gördüğünü, dolayısıyla da bu inancın yanlış olduğunu belirtiyor. Ayrıca, M. d'Aramon Fransız büyükelçisine hediye edilen bir fil yavrusunu da incelemek olanağını bulmuş. Bu fil Halep'teki Fransız elçiliğinde sultanın kampında ölmüş. İstanbul'daki fillere iki zenci bakıyordu. Filleri az bir para karşılığında isteyenlere gösteriyorlardı. M. d'Aramon fillerin hortumlarını, karınlarını doyurmak, seyircilere taş ya da dal atmak veya su fışkırtmak için beceriyle kullanmaları karşısında şaşkınlığa uğramış. Sakız Adası'nda kışı geçirmekte olan Fransız kadırgalarından birinin muhasebecisi bu filleri görmeye gitmiş. Filleri kızdırmak için altın düğmeler ve altın bir madalyonla süslü, güzel kadife şapkasını sallamış. Fil

göz açıp kapayıncaya kadar hortumuyla adamın elinden şapkasını kapmış ve yutmuş. Adam köpürmüş ama filin bakıcısı oralı bile olmamış, çünkü filin pisliğinden çıkacak olan altın süslerin daha sonra kendisinin olacağından eminmiş (CHESNEAU 35-37).

Belon'un İstanbul'da gördüğü en ilginç yerlerden biri her tür hayvanın (aslan, kurt, vahşi merkep, kirpi, ayı, kakım, misk kedisi) barındırıldığı Hipodrom yanında eski bir kiliseymiş. Çok iyi bakılan bu hayvanlar sultana imparatorluğu içindeki insanlarca yollanmış. Kimi aslanlar sokaklarda gezdirilirmiş. Belon, bu nadide ya da olağandışı hayvanları görmek istemeyen soylu bir Türk'e rastlamadığını yazıyor (BELON 132a-132b).

Wratislaw, aslanlar, vaşaklar, yaban kedileri, leoparlar ve ayılar gör-

Sultanın yabanıl hayvan koleksiyonundan: Fil. (MAYER II)

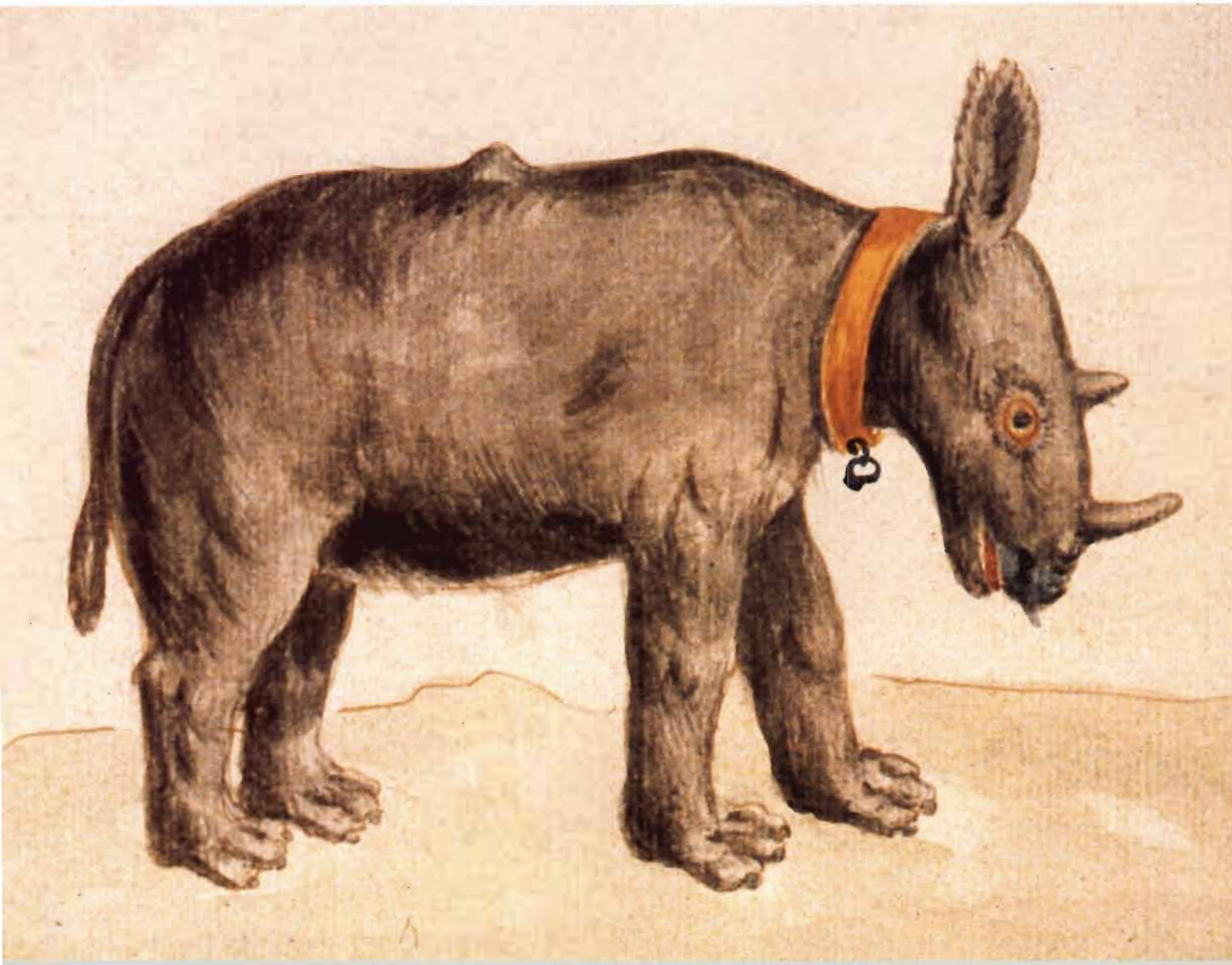
düğünü yazıyor. Bunlar öylesine evcilleştirilmişlerdi ki zincirleriyle kent sokaklarında dolaştırılabiliyorlardı. Wratislaw'ın daha önce hiç görmediği yılanlar ve kuşlar da vardı. Kimi yeşil kuşlar öylesine akıllıca eğitilmişlerdi ki biri elini çok uzaktan kaldırsa bile kuş havalanıp onun eline konuyordu. Ve eğer adamın elinde 1 akçe varsa onu alıp sahibine götürüyordu. Sahibi de ona ödül olarak yem veriyordu. Bir Türk böyle birçok kuşa sahipti. Kafeslerinden teker teker çıkardığı bu kuşlarla dünyanın parasını kazandı. Çünkü yabancılar kuşların yetkin gösterileri karşısında hayrete düşmüşlerdi (WRATISLAW 160-161).

At Meydanı'nın sonunda, Ayasofya'ya yakın bir yerde, Sanderson eski tiyatronun kalıntılarını gördü. Burada sultanın aslanları ve öteki hayvanları bulunuyordu. Burada büyük bir yeraltı sarnıcı vardı. Suyu tertemizdi. Tavanı üzerinde kabartma yazılar olan mermer sütunlar üzerindeydi. Sanderson, ayrıca, ipek eğirmek için kullanılan büyük tekerlekler gördü (SANDERSON 76-77).

Sultanın yabanıl hayvan koleksiyonundan: Habeşistan'dan gelen gergedanlar. (FRESHFIELD)

Dernschwam ise bir zürafa görür. Bu zürafa, bir zamanlar Bizans imparatorlarının yaşadığı yıkık harap bir sarayda barındırılıyordu. Aynı yerde iki tane de yavru fil vardı. Bunlar, Dernschwam'ın daha iyi görmesi için dışarı çıkarıldı. Bakıcıları bunlara bir iki oyun bile yaptırdı. Önce, üzerinde ziller bulunan deriden bir top attı; fil bunu hortumuyla yakaladı. Bakıcısı, topu bir daha attı; fil bu kez hortumuyla topu sıkıca tuttu ve salladı; ziller çaldı. Bundan sonra, sırtüstü yere uzandı, çimenlerin üzerinde yuvarlandı, oturdu, diz çöktü. Bakıcısının ileri doğru fırlattığı bir sopayı yakalayarak geri getirdi. En sonunda da kocaman bir boru sesi gibi tuhaf bir ses çıkardı. Leopar, kaplan, vaşak ve ayı gibi birçok vahşi hayvan, önceleri kilise olan bir binada tutuluyordu (DERNSCHWAM 53).

Bu hayvanların bakıcılarından birisinin çocuğu bir leopar tarafından parçalanınca, babası da leoparın derisini yüzüp, sırtına geçirerek yarı deli sokaklarda dolaşmaya başlamıştı (DERNSCHWAM 120-121).

İstanbul'da, hayvanat bahçesinde çok çeşitli türde hayvan vardı: Vahşi kediler, vaşaklar, panterler, leoparlar ve aslanlar. Aslanlardan birisi öylesine iyi eğitilmişti ki bakıcısı yemeğe başladığı koyunu ağzından geri alabiliyordu. Busbecq'in en hoşuna giden topla oynaması öğretilen bir fildi. Fil hortumuyla topu yakalayıp, yine hortumuyla geri fırlatabiliyormuş. Bir de zürafa varmış. Ama Busbecq İstanbul'a gelmeden ölmüş. Bu yüzden, bu ender bulunan ve hakkında çok az şey bilinen hayvanın kemikleri gömüldüğü yerden çıkarılmış. Busbecq de bunları incelemiş (BUSBECQ 38-39).

Sultan'ın yabanıl hayvanlar koleksiyonuna fazlaca yer vermiş olan Lubenau, bu hayvanların Ayasofya'nın bitişiğindeki eski bir kilisede barındırıldığını yazıyor. Lubenau'nun söylediğine göre her biri bir kafeste sekiz arslan varmış. Bunlar kent sokaklarında yürüyüşe çıkartılırmış. Kendilerini okşayan insanlara saldırmazlarmış. Büyük arslanların yanı sıra küçükleri de varmış. Ayrıca iki büyük kaplan, bir genç, bir yaşlı panter, altı yaban kedisi, iki huysuz yabani eşek, kurda benzeyen iki köpek, çeşitli boylarda bir çok maymun ve sultanın av partilerinde yanında götürdüğü leoparlar bu koleksiyonda yer alan hayvanlarmış. Kediye benzer, tilki renkli, tavşan kulaklı, küçük, sivri kuyruklu bir hayvan durmadan zincirinden kurtulmaya çalışıyormuş. Küçük bir direğe bağlı bir de sırtlan varmış. Bu hayvanın insan dilinden anladığına inanılıyordu. Kendisine kötü söz söyleyen biri olduğunda kızıyor, güzel söz söyleyen biri olduğunda sevecenleşiyordu. Lubenau'ya söylendiğine göre sultan ve paşalar sırtlan etini seviyorlardı. Bu yüzden Anadolu'da çok sayıda sırtlan avlanıyordu. Kent duvarları dibindeki eski bir yıkıntıda iki fil ve bir zürafa vardı. Bakıcıları fillerden birine bir top attığında fil topu yakalıyordu. Bakıcı sopasıyla yere vurunca fil dans etmeye başlıyordu. Bakıcının ritmine uygun olarak adımlarını değiştiriyor ve vücudunu sallıyordu (LUBENAU 152-154).

Sultanın yabanıl hayvan koleksiyonundan: Deve (MA YER).

Sultanın hayvanat bahçesinde, Betzek bir topu yakalayıp geri atabilecek biçimde eğitilmiş bir fil ve bir zürafa (daha önce hiç bilmediği) görmüş. Zürafanın adının *Surnapa* olduğunu söyler (BETZEK 31).

Ayasofya'nın çevresinde, Canaye garip hayvanlar gördü. Sultan bunları daha önceleri kilise olan bir yerde tutuyordu. Bu, İsa'yı ve Hıristiyan inancını aşağılamak içindi. Birçok aslan, kurt, kaplan, yaban eşeği, ikisi sırtından çıkan altı ayaklı bir ineğin yanı sıra üç misk kokulu, oldukça uzun vücutlu ve kısa bacaklı, kediye benzeyen siyah-beyaz yaratıklar; ayrıca korkutucu büyüklükte bir balina başı vardı (CANAYE 100).

Fugger'in 2 Ekim 1585 tarihli muhabir raporu İbrahim Paşa'nın sultana verdiği armağanlar arasında bir yavru fil, bir yavru zürafa iki de ölü timsah bulunduğunu belirtir (FUGGER 80-81).

Sultanın yabanıl hayvan koleksiyonundan: Zürefa. (MAYER-solda; WYTS&VİYANA II-sağda)

Avlanma: Sultanlara özgü bir ayrıcalık

Av, özellikle sultanlara, genç şehzadelere, zamanları izin verdiği ölçüde beylerbeyi ve beylere özgü bir meraktır. Zamanının tümünü devlet işleriyle geçiren vezirlerse ava fırsat bulamazlar. Avı bilen hizmet erbabı da avda efendilerine eşlik eder. Oysa, bazı kimselerin ve grupların avlanması; tazı, kartal ve akbaba beslemesi yasaktır. Yaşamlarını sanat ve zanaatla kazanan iş erbabıyla av merakını ana babalarından edinenler bu gruptandır. Avlanma hakkı herkese verilmemiştir.

En çok avlanan hayvan ceylan ve yabani ceylandır. Bunları turna, yaban kazı, sülün ve keklik izler. Üçüncü olarak da geyik, tavşan, yaban eşeği, kaplan, tilki ve kurt gelir. Bu hayvanların bazılarının eti yenir, bazısının yenmez; ancak derilerinden ve diğer yerlerinden yararlanılabilir ya da bunlar satılabilir.

Başka bir zevkli uğraş da, olta ya da ağla balık avlamaktır. Bazıları bu işe o kadar meraklıdır ki tek bir balık tutmak için bile neler vermezler (ÂLİ 61-65).

Sultan, Asya yakasında ava çıkmak istediğinde Boğaz'ı, sarayın kayıkhanesinde duran altın yaldızlı dört kayığından biriyle geçerdi. Bu kayıklara genç yeniçeriler, acemioğlanlar bakardı. Acemioğlanların başı olan

Sultanın av partisi (DRESDEN) ***(altta).*** *Sultanın Doğancılar'ı* (VİYANA I) ***(karşı sayfada).***

Bostancıbaşı dümende, acemioğlanlar ise küreklerde olurdu. Karşı yakada özenle bakılan atlar, av köpekleri ve şahinler sultanı ve maiyetini beklerdi. Şahinlere bakan adamlardan her biri iki şahinden sorumluydu. Sultan ne zaman ava çıksa yanında en az üç yüz kişi olurdu. Bassano'nun ayrıntılı anlatımında Sultan'ın Edirne dolaylarında yaptığı av seferi aktarılıyor. Bu seferde Sultan'a beş bin kişi eşlik etmiş. Bunların arasında Yahudiler ve Hıristiyanlar da vrmış (BASSANO 23a-24a).

Sultanın Zağarcılar'ı (VİYANA I)

Betzek, 24 Ocak'ta, sabahın yedisinden onuna kadar, avdan dönmekte olan Sultan'a eşlik eden alayı izlemiş: En önde ok ve yaylı beş bin asker varmış, daha sonra siyah bir at üzerinde beyazlar giymiş Sultan, baş vezir ve sayılamayacak kadar çok içoğlanı ile kıymetli taşlarla yüklü altı at (BETZEK 31-32).

Sultanın iradesinde olan avcılıkta, avlanacak hayvanların türü ve avlanılacak yerler Divan kararlarıyla bildirilirdi. Örneğin, bir süre Hasköy ile Arnavutköy'deki bostanların çevresinde avlanılması (AR 2-3) ve Halkalı Sarayı çevresinde av sırasında şahin ya da köpeklerin kullanılması yasaklanmıştı. Bu kurallara uymayanların şahin ve köpekleri alınacak, kendileri de şiddetle cezalandırılacaktı (AR 6-7).

Gerlach'a söylediğine göre Sultan Selim ve Sultan Murad müzisyen, akrobat, jonglör, oyuncu ve diğer eğlendiricilerin gösterilerini çok severlermiş; özellikleyse oğlanların. Sultan Murad sık sık her tür Yahudi komikleri sarayına çağırtırdı. Karısı ve çocuklarıyla bunları saydam bir perde ya da bir kafes arkasından izlerdi. Murad ve babası Selim kendilerinden önceki sultanların tersine, zamanlarını Harem'de geçirmekten hoşlanırlardı. Kendilerinden önceki sultanlar zamanlarını eğlenceden çok savaşa ayırıyorlardı (GERLACH 372-383).

Saray şenlikleri

Saray şenlikleri hükümdarın ve sarayın yaşamıyla ilgili olayları kutlamak için yapılan genel törenlerdi: Doğumlar, evlenmeler, şehzadelerin sünneti, tahta geçme, zaferler, savaşa gidiş, fetih, önemli bir elçinin ya da konuğun gelişi gibi olaylarda kimi kez kırk gün kırk gece süren şenlikler yapılırdı. 18. yüzyılda bunlara yeni bir vesile katıldı: III. Ahmed çağında başlayan Lâle Şenlikleri. Şenliklerin iki önemli amacı vardı: Saray mensuplarıyla halkı eğlendirmek ve tüm dünyayı sultanın gücü ve görkemiyle etkilemek. Kimi kez Türk sultanları savaşta yenilgiye uğrayınca, bunu unutturmak ve halkın gözünde bu yenilginin izlerini silmek için görülmedik görkemlilikte şenlikler düzenliyorlardı. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed 1457'de Belgrad'dan çekilmek zorunda kalınca ve Kanuni Sultan Süleyman Viyana'dan çekildiğinde halkın gözünden bunu silmek için kızlarının düğünleriyle oğullarının görkemli sünnet düğünlerini düzenlemişlerdir.

İslâm dünyasında bir erkek çocuğun sünnet olması şenlik vesilesidir ve bu vesileyle armağanlar verilir, bir bakıma kızların evlenmesi gibi. Nitekim, her ikisine de düğün denilir. Bir şehzadenin sünneti onun için bir eriştirme törenidir, haremde kadınlarla birlikte yaşarken Anadolu'da bir ile vali olarak gönderilir, babasının ölümüne kadar orada kalır, ya tahta geçer ya da kementle boğulur. Bir başka deyişle, İslâm anlayışına göre evlenme düğünü gelin içindir, damat için değil; bu yoldan onun kadınlığa erişmesi için çektiği acıyı ve gözyaşlarını dindirmeye yöneltir. Damadın düğünü ise erkekliğe geçişte sünnet töreniyle olur. Çoğu kez evlenme için yapılan şenlik sünnet töreniyle birleşir. Kimi zaman da şenlikler bir başka vesileyle, çoğunlukla Kurban Bayramı ya da Peygamber'in doğumuyla, mevlidle bir araya gelir.

Şenliklerde dörtlü amaç buluruz: **1.** Şenlikler toplumsal ya da politik

Düğün alayı (DRESDEN) ***(üstte).*** *Nahıllar (VİYANA I)* ***(karşı sayfada altta).*** *Nahıl (KASSEL)* ***(altta).***

bir anlam vurgular, kimi zaman da bir askerî zafer için şükranı belirtir. Toplumun tüm katmanları katıldığı için, toplumun bağlarını perçinler, halkla hükümdarı birbirine yaklaştırır. Şenlikler hükümdarla uyruklarını bir araya getirir. **2.** Şenlikler oyunlar, müzik, geçit alayları ve eğlentilerle halk birlikte hoşça vakit geçirme olanağı sağlar. Bu da sıkı kuralları olan bir toplumda bir çeşit güvenlik sübabı yerine geçer. Çünkü şenlik sırasında kuralların dışına çıkılır. Örneğin şarap yasak olmasına karşın, şenlik sırasında göz yumulur, kısıtlamalar kaldırılır. Bu özgürlüğe karşın, özellikle yabancı tanıkların belirttiğine göre, yığınların katıldığı şenliklerde gürültü ve taşkınlık çok azdır. **3.** Şenlikler katılanlara ve seyircilere (burada yabancı devletlerin temsilcileri de vardır) kutlamanın önemi kadar sultanın gücü üzerine bilgi verir ve etkiler. Şenlik ne denli görkemli ve pahalı olursa o ölçüde değerlidir. **4.** Şenlikler günümüzdeki uluslararası fuarlar gibi mimarlık, sanat ve teknolojik bakımdan önemlidir. Esnaf loncaları için rekabete dayanan reklam yerine geçer, her bir esnaf loncası ötekinden daha üstün olduğunu kanıtlamak olanağını bulur. En güzel sonuçların alınması için keşfedilmemiş yaratıcılıklar sergilenebilir. Bir iş dalının, bir grubun ya da tacirlerin güçleri tanıtılır. Böylece yetenekler, güzellik anlayışları ve esnafın buluşları ortaya çıkar.

Sanatlar için bu şenlikler çok önemlidir. Şenlik kendi başına bir sanat değildir ama sanatın doğal ortamı ve onun vitrini gibidir. Bir bakıma her sanat yaratısından daha geniş ama ondan daha alt düzeydedir. İster müzik, dans, oyunculuk gi-

bi zaman sanatları, ister resim, heykel, mimari gibi uzam sanatları olsun şenlikler onları bir araya getirir, bir örgütü bir birliğe ulaştırır. Ama her bir sanat gene de kendi özelliklerini korur. Şenlik bir sanat eserine göre daha aşağı düzeydedir, çünkü onun gibi yaratıcı bir zekânın ve planlanmış bir tasarımın ürünü değildir. Ancak her bir sanatın gelişimi için çatı oluşturur, sanatın işlevi için gerçek bir ortam yaratır. Çeşitli türleri bir araya getirir, bununla birlikte her birinin sınırlarını da belirler; uzam ve zaman sanatlarından oluşan bir kesit sunar. Böylece çeşitli sanatlarla, sanat sayılmayan teknoloji ve nesneler tek bir üstün sanatı oluşturan bir bileşime varırlar. Sanatlarla zanaatın birleşmesi Avrupa'daki sanatları birbirinden ayıran, güzel sanatlarla uygulama sanatlarını ayrı yerlere koyan anlayıştan farklı olarak, Osmanlılar bu ayrımı kaldırmışlardır. Güzel sanatlarla uygulamalı sanatları eşit olarak görürler. Örneğin sünnet ve evlenme için düzenlenen şenliklerin zorunlu ve simgesel öğesi olan ve *nahıl* denilen yaşam ağacı bolluğu simgeler. Türkler nahıl yapımını güzel sanatlardan biri olarak görürler. Bunların kimisi dev boyutta konik yapılardır ve üzerinde rengarenk çiçekler, yemişler, gümüş ve altın bezemeler vardır. Büyük boyda olanlar bir sedye üzerinde taşınır, ya da dört ayaklı bir sehpa üzerindedir. Kimisinin üzerinde aynalı lambalar ve en tepe noktalarında bir ay bulunur. Boyları ve biçimi bakımından erkek cinsel organına benzediği için erkeğin gücünü, üzerindeki bol sayıda yemişler de gelinin döl bereketini simgeler.

Bir şenlikte sanatlar ve zanaatlar bir araya geldiklerinde bunlar arasında önem farkları olabilir, ancak her biri kendi alanında öteki kadar önemlidir. Ayrıca, Osmanlı şenlikleri sanatçıyı çağın teknolojisine yaklaştırır. Başarılı sanatçılar, müzikçiler şenliğe profesyonel katkıda bulunmakla kalmazlar, ayrıca çeşitli teknik buluşlar getirerek gösterileri zenginleştirirler.

Şenlik yaşamla sanat tasarımını bir araya getirir. Böylece sanatlar yaşamdan farklı biçimde görülmezler. Aynı zamanda şenlik gösterilerine katılmış olurlar. Halk şenlikte yaşamın bir uzantısı olarak seyir alanı ile bütünleşir. Böylece seyirciler gözlemci olmaktan çok katılımcı olurlar. Halk her şeye açıktır. Şenlik çeşitli olaylardan oluştuğu için, şenlikte bulunanların her türlü algılamasına yönelir. Her bir ayrıntıyı algılamasa bile, şenlikle bütünleşir.

Seyirci görsel ve işitsel çeşitlilik içinde her şeye ilgisini yoğunlaştıramaz, bunun için seçimler yapar. Toplumun çeşitli katmanlarını değişik bakımlardan ilgilendirir. Tıpkı söz öncesi kut törenler gibi sonuçtan çok, yaratma süreci özümsenir. Zamandaş eylemlerin, çoğul iletişim araçları-

Cibinlik altında gelin (VİYANA II)

nın, beklenmedik olayların beklenmedik bir biçimde sıralanması sonucu, ne belli bir odak noktası, ne de bir süre duygusu vardır. Gerçekte bir karmaşıklık görülür, nereye bakacağı, neyi işiteceği konusunda izleyenleri seçim yapmaya zorlar ve bunun sonucunda izleyenler bu karmaşaya bir düzen verirler.

Nahıllar (VİYANA II) ***(altta)*** *ve Cibinlik altında gelin (VİYANA II)* ***(karşı sayfada)***

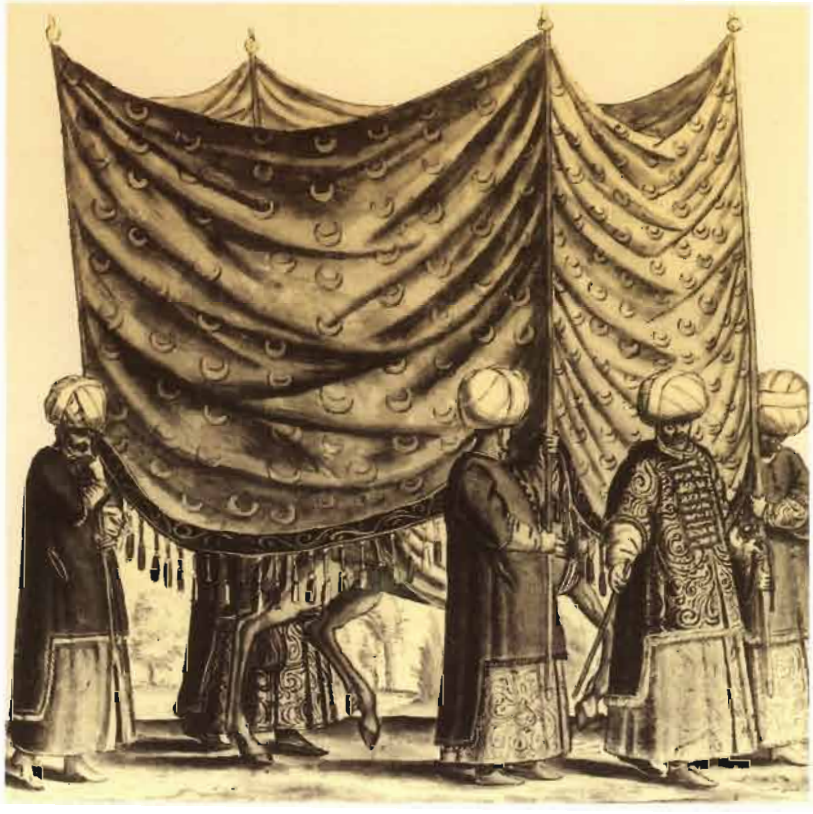
Şenlikler çok görkemli, çeşitli ve gösterişli oldukları için ayrı bir incelemeyi gerektirir. Bu kitabın yazarı, bu konuda iki kitap yazmış, bir üçüncüsünü hazırlamakta olduğundan, burada yalnızca 16. yüzyılda en önemli evlenme ve sünnet düğünlerinin bir listesini vermekle yetinecektir. En parlak ve görkemli şenlikler şunlardır:

1524: 22 Mayıs 1524'te Kanuni Sultan Süleyman kızkardeşini Sadrazam İbrahim Paşa'yla evlendirirken sekiz gün süren görkemli bir şenlik düzenlemişti. Şenlik sürerken 28 Mayıs'ta Kanuni'nin adını Selim koyduğu bir oğlu doğmuştur. Bu şenlik için At Meydanı'na gösterişli çadırlar kurulmuş, sultan için de büyük bir taht konulmuştu (SANUTO XXXVI, 506-507).

1530: 27 Haziran 1530'da Kanuni Sultan Süleyman'ın dört oğlunun sünneti için üç hafta süren görkemli şenlik yapıldı. Bundan çok hoşnut kalan Kanuni, damadı Sadrazam İbrahim Paşa'ya sordu:

"Sence en güzel şenlik hangisiydi, senin kızkardeşimle düğünün mü, yoksa oğullarımın sünnet düğünü mü?"

Cibinlik altında gelin (WYTS)

İbrahim Paşa yanıtladı:

"Benimki kadar güzel bir düğün ne şimdiye dek oldu, ne de olacak."

"Nasıl?" diye Süleyman biraz bozularak sordu.

"Majesteleri, çünkü hiç bir şenlikte sizinki gibi bir konuk yoktu; benim düğünümü varlığı ile onurlandıran Mekke ve Medine'nin Padişahı, çağımızın Hazret-i Süleymanı'dır."

Bu zekice pohpohlanmadan hoşnut kalan Kanuni dedi ki:

"Seni, beni bana anımsattığın için binlerce kez teşekkür ederim." (SANUTO LII, 443-459).

1539: Kanuni Sultan Süleyman'ın iki oğlu, Bayezid ve Cihangir için 11 Kasım-26 Kasımda üç hafta süren sünnet düğünü, Kanuni'nin kızı Mihrimah ile Rüstem Paşa'nın düğünü aynı tarihe rasladı.

1582: III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in sünnet düğünü için yapılan şenlikler tüm şenlikleri sönük bırakmıştı. İki aya yakın sürmüştü, hem görkemi, hem süresi hem de zenginliği bakımından ne önceki ne de sonra gelen şenliklere kıyasla çok parlaktı. Ayrıca ne İslâm ülkelerinde, ne de Avrupa'da şenlikler böylesine belgelenmemişti. Avrupa'nın yaklaşık tüm devletleri bu şenliğe temsilciler göndermişlerdi, bunların içinden kimileri görgü tanıklığına dayanarak bu şenliği tüm ayrıntılarıyla yazıya geçirmişlerdi. Pek çok sayıda Fransızca, İngilizce, Almanca ve İtalyanca belgeler bulunmaktadır. Türkçe olanlar ise hem sayıca daha kabarık, hem de çok ayrıntılıdır. Türkçelerin içinde biri çok geniş kapsamlı olan *Surname-i Hümâyun* vardır; Topkapı Sarayı Müzesi kitaplığında bulunan bu yazmada şenliği elli beş günü ve gecesini gösteren tam sayfa yaklaşık 427 minyatür yer almıştır. (DISCOURS 1-48; HAUNOLT 468-515; LEBELSKI; LUBENAU; PALERNE, 442-88; FUGGER 61-69).

1586: III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'la, Sadrazam Kanijeli İbrahim Paşa'nın düğünü gösteriş bakımından öbürlerinden aşağı değildi (HAUNOLT II, 532-36; Feste Fatte).

Yukarıda listesi verilen önemli şenliklerin yanı sıra gözlemciler daha az önemli olanlara tanıklık etmişler ve gözlemlerini yazıya geçirmişlerdir. İşte bunlardan örnekler:

Gerlach, Kasım 1576'da Ahmet Paşa'nın kızının Yeniçeri Ağası Cigala ile olan düğününü ayrıntıyla anlatır. 5 Kasım'da Ahmed Paşa'nın kızına gönderdiği hediyeler alayı Gerlach'ın konutunun önünden geçer. Alayın en önünde atlı saray görevlileri, sonra gelinin sağdıcı olan Rumeli Beylerbeyi ve daha sonra da sıra halinde yürüyen müzisyenler vardı. Bunların arkasından birçok katıra yüklenmiş hediyeler geliyordu. Daha sonra Rumeli Beylerbeyi'nin çeşnicibaşısı, onun arkasında yeniçeriler yer alıyordu. Alayın en arkasında ikişer kişinin taşıdığı renkli şekerden fil, deve, aslan ve kuş heykelleri geliyordu. Düğün kutlamalarının ikinci gününde havai fişekler atıldı.

Kasım 7'de, Gerlach, gelinin eşyalarını babasının evinden yeni evine taşıyan alayı izledi. İnci ve değerli taşlarla süslenmiş altın kaplamalı araba, içindekiler görülsün diye açık bırakılmıştı. Altı adet çok büyük gü-

müş şamdan, baş ve ayakucu altın kakmalı bir karyola, İran ve başka türden halılar, giysi, şilte ve diğer ev eşyasını taşıyan 116 katır ve Ahmed Paşa tarafından kızına hediye edilen 40 köle vardı. Kölelerin kimi altın işlemeli, kimi ipek giysiler giymişlerdi. Her 5-6 köle grubu arasında çok sayıda gözcü bulunuyordu.

8 Kasım'da, gelin damadın evine götürüldü. Alayın önünde nahıl taşıyan bir sürü erkek vardı. Bunlar çok güzel biçimde gerçek gibi görünen gül, elma, üzüm ve başka meyvalarla süslenmişti. Her nahılın üzerinde çok büyük, kırmızı, yeşil, sarı, mavi veya başka renkte bir mum vardı. Daha sonra beşik veya başkaca çocuk eşyaları geliyordu. Bunlar da altın veya yarı değerli taşlarla bezenmişti. Bunların arkasında, yelesi ve kuyruğu altın sırmalarla örülmüş bir atın çektiği bir beyaz at üzerinde gelin geliyordu. Atın yalnız başı ve boynu görünüyordu. Gelin ve at altın bir cibinlik ile tamamen kapanmıştı. Arkasında kırk kadın esir vardı. Gerlach'ın duyduğuna göre gelinin gelinliği altın ve değerli taşlarla süslenmiş ve 100 000 dükaya malolmuştu. Şekerleme heykelcikler 20 000 dükaya malolmuştu, öteki düğün masrafları ise 70 000 dükayı buluyordu (GERLACH 265).

Nahıl (COBURG)

Diğer bir saray düğünü ise II. Sultan Selim'in kızı Fatma ile daha sonra veziriâazam olan Rumeli Beylerbeyi Kanijeli Siyavuş Paşa'nın düğünüydü. Gerlach'a söylediğine göre Beylerbeyi çocukken Sultan Selim tarafından 500 dükaya satın alınmış bir köleydi. Sultan Selim, çocuğu oğlu gibi sevmiş ve kızıyla evlenmesini arzulamıştı. Ondan sonra genç adamın genç kadınlarla ilişkiye girmesi yasaklanmış, oğlanlarla eğlenmesine izin verilmişti. III. Murad kızkardeşinin Siyavuş Paşa ile evlenmesine izin vermişti. 25 Mart 1575'te tören gerçekleşti. Kutlamalar bu tarihten kısa bir süre sonra yer aldı. Damadın sağdıcı Amiral Uluç Ali Paşa'ydı. Sağdıç prensese bir çift ayakkabı, bir yüzük ya da 50 000 düka verecekti. Bu düğündeki kent, saray, fil ve diğer hayvan biçimindeki şekerleme heykelcikler için 20 000 düka harcandı. Damat karısını ziyaret etmek için izin istemek zorundaydı (GERLACH 25&97).

Canaye İstanbul'dayken, Piyale Paşa'nın kızı (Piyale Paşa ikinci. büyük paşaydı) sultanın şahincibaşısı ile evlendirildi. Söylentiye göre paşa kızının güzelliğini duymuş ve kızını karısının dairesinde gizlice görmeye gitmiş. Bunu duyan karısı ve kızı hiddetlenmişler, çünkü iyi ailelerde bir kızı kocasından başka hiç bir erkek göremezmiş. Canaye, güzel kızların neden kilit altında tutulup da ayıların, aslanların ve diğer vahşi hayvanların serbestçe, zincirsiz sokaklarda gezdirildiğini bir türlü anlayamamış. Bu hayvanların korkusundan, düğün vesilesiyle yapılan turnuvalara ve spor gösterilerine katılamamış. Düğün için çok masraf yapılmış. Yine de havai fişek gösterisini izleyebilmiş. Papa taç giydiğinde Roma'daki tören kadar görkemliymiş bu gösteri. Geceler boyunca izlediği gösteriler sonucunda Türklerin birçok sanatta usta oldukları kanısına varmış. Oysa daha önceleri buna inanmıyormuş. Türkler mükemmel mühendislere ve zanaatkârlara sahiptiler ve Hıristiyanlık'ı bırakanlardan ya da firarilerden Hıristiyan dünyanın becerilerini öğrendiler. Üstelik Hıristiyanların sahip olmadığı erdem ve meziyetlere sahiptiler (CANAYE 119-120).

Bassano, sultanın kız kardeşleri ve kızları için evlilikler düzenlerken soylu kan bağına önem vermediğini görünce şaşırmış. Sultan, Rüstem Paşa örneğinde olduğu gibi, hanedandan bir kızı, yoksul bir köylü, ana babadan doğma bir köleyle evlendirebilirdi. Gerçi Rüstem Paşa daha sonra sadrazamlığa kadar yükseldi. Sultan kızkardeşini fakir bir aileden gelen, ancak daha sonra başvezir olan Lütfi Paşa'yla evlendirmişti. Ancak kızkardeşinin paşanın genç erkeklerle ilişki kurduğunu söylemesi üzerine sultan onu kovmuştu. Aynı biçimde, sultan da eşlerini haremdeki esirler arasından seçiyordu. Eğer bir kızın görünüşü sultanı etkilemişse kız saraya götürülürdü. Sultan kızı severse, kız sultanlardan biri olurdu. Kız sultanı özel bir biçimde memnun etmişse baş kadın olurdu. Ancak evlilik töreni ya da nikah yapılmazdı ve sultan ondan bıkınca başka bir kız alırdı (BASSANO 21a).

Bir prens ya da yüksek mevkiden biri -Türkler arasında da soyluluk vardı- gelin kocasının evine görkemli bir törenle götürülürdü. Gelin bir atın üzerine oturtulur, üstü tamamen altından, ipek kumaştan yapılmış ve değerli şeylerle bezenmiş bir cibinlikle örtülürdü. Bu çibinliğin dört bir ucunda dört hadım ağası bulunurdu. Gelinin yanında refakatçileri ve akrabaları olurdu. Hepsi değerli atlar üzerinde en göz alıcı giysileri içinde yer alırdı. Tören alayı kentteyken çalgıcılar onlara katılırdı. İki kent arasında yol alırken atlar, develer, arabalar ve esirler gelinin çehizindeki mücevher ve değerli eşyaları taşırdı (POSTEL 11).

GÜNLÜK YAŞAM

Fiyat listeleri, para birimleri, ölçüler

Fiyatları en ayrıntılı veren Hans Dernschwam olmuştur. Kendisi eli sıkı biri olduğundan aldatılmamak için şarap alırken kendi ölçü kabıyla bir kez de kontrol ediyordu.

1 koyun: 22-24 akçe; 1 piliç: 4 akçe; 1 tavuk: 5-6 akçe; dışardan gelen 1 okka hayvan yağı: 6 akçe, 1 okka bal: 4.5 akçe, 1 okka en iyi bal: 5-6 akçe; 1 okka beyaz bal: 10-12 akçe; 1 okka balmumu: 12 akçe; 1 okka rafine balmumu: 16 akçe; 1 okka şeker: 17 akçe; 1 okka ince beyaz toz şeker: 18-20 akçe; 1 okka karabiber: 45 akçe; 1 dirhem en iyi cins safran (yaklaşık 3 gram): 2 akçe; 150 dirhem Transilvanya'dan getirtilen kaya tuzu: 1 akçe; 1 kile iyi cins beyaz deniz ya da göl tuzu: 12 akçe; 1 kile gri tuz: 9-10 akçe; 1 kile pirinç: 10-12 akçe; 2 somun ekmek: 1 akçe (bu fiyat, ekmek bir önceki günden kalmış ise, 3 ekmek için ucuzlatılırdı); 4-5 okka kuru soğan: 1 akçe; tartılarak satılan bir bidon sirkenin 2 okkası: 2 akçe; bir at yükü odun (3 kantar): 7 akçe idi (DERNSCHWAM 46-49).

1 kile Viyana *meczen*'inden biraz daha az, 1 *bushel*' ya da yaklaşık 34 litre kadardı.1 çuval beş kile alır, bir beygire 2 çuval pirinç yüklenebilir, bir adam merdivenlerden ancak 1 çuval çıkarabilirdi. 1 okka 400 dirhem, ya da 110 Macar kilosu ederdi. Tenekeden bir kantarın Lemburg'daki fiyatı 28 *florin*'di. 1 Polonya florini 45 akçe ettiğine göre, bir teneke kantarın İstanbul'daki fiyatı, taşıma ve gümrük dışında, 1260 akçe idi (DERNSCHWAM 143).

Genellikle iyi bir tavuğun fiatı 6 akçeydi. Büyük bir tavuk ya da kısırlaştırılmış bir hindi 9-10 akçe civarındaydı. Tavuklar mısırla beslendiklerinden etleri lezzetli değildi (DERNSCHWAM 126). Pedro da tavuk fiyatlarına bile değinerek, yolunmuş, temizlenmiş besili bir tavuğun bir *riyal*'e, iğdiş edilmiş bir horozun ise bir buçuk riyale satıldığını söyler (VIAJE 271).

Şarap tartıyla satıldığından fiyatında hile yapılamazdı. 1 kile şarap 2

okka gelirdi. 1 metra şarap 4 kileye eşitti.Kendi metal kabıyla ölçen Dernschwam 1 kilenin 6 Viyana *seydel*'ine eşit olduğunu söyler (DERNSCHWAM 47). Şarap, İstanbul'da 2 okka ya da 2.5 Macaristan kilosu veya 6 Viyana *seydel*'ine (sıvı ağırlığı ölçü birimi) eşit ağırlıkta kaplar içinde de satılırdı.

1 *Klunder* 1 *metra*'ya eşitti (DERNSCHWAM 101). 14 *metra* su; 4 kile. 1 *kile* arpa: 4-5 akçe; 1 kile kırmızı şarap: 3-4 akçe; adalardan getirtilen 1 kile Malvasia şarabı: 3 akçe; Midilli adasından getirtilen 1 kile müskat şarabı: 4-5 akçe; kırmızı şaraba kıyasla daha az bulunan beyaz şarap, kırmızı şarabın iki misli pahalıydı. Bir erkek kölenin fiyatı ise 1000 akçeydi (DERNSCHWAM 140).

Bassano'ya göre Türkler genellikle, ne İtalyan *scudo*'sunu ne de İspanyol *doblico*'sunu kabul ediyorlardı. Bu yüzden bu paraları akçeye değiştirmek gerekli oluyordu. Akçe İtalyan *baiocco*'sundan biraz büyük madeni bir paraydı. Kalpına çok rastlandığından insanlar eski ya da zedelenmiş akçe kabul etmiyorlardı. 4 akçe 1 *carlino*, 50 akçe 1 *altın scudo*, 60 akçe 1 *düka* ve 1000 akçe 20 *altın scudo* ediyordu (BASSANO 15, 42, 92).

Çeşitli fiyatlara gelince, Bassano'nun yazdığına göre Haliç'te İstanbul'dan Pera'ya kayıkla geçmek kayıkçı başına (1 ya da 2 kayıkçı olurdu) 1 akçeydi (BASSANO 15). Hamamda ödenen para 1 ila 4 akçe arasında değişiyordu. Kadınların hamam giysisi 6 ila 8 akçe arasındaydı (BASSANO 15, 18). Sünnet törenlerinden önce davetlilerin çocuğun babasına akçe ya da *carlino* vermesi adetti. Böylece baba bu parayı tören için yapılacak hazırlıklara harcıyordu (BASSANO 83). At pazarında atları kaydedip gösteren adama 4 akçe veya 1 *carlino* ödenirdi (BASSANO 92). Bir koyun budunun fiyatı 1 *carlino*'nun altındaydı (BASSANO 76). Türkiye'de yaşayan Hıristiyan erkeklerden yılda 1 *scudo* alınıyordu (BASSANO 109). Müslüman olmayı reddeden tutsaklar esir olarak kalıyorlar ve Galata'daki hapisanede tutuluyorlardı. Günde 1 akçe alıyorlardı (BASSANO 90).

Tahta geçen sultanın bastırdığı altın para, Macar duka altını ayarında olup, buna *Sultanon* denirdi. Afrika'nın Berberi kıyılarında Hıristiyanlar arasında kullanılan duka altınını ise Türkler ülkelerinde hemen hemen hiç kullanmazlardı. Bu yirmi üç karatlık Berberi duka altını üç İngiliz *Penny*'si ağırlığında ve dokuz gümüş *shilling* ve dört *penny* değerindeydi. Oysa, Venedik altını *zechine* gümüş Venedik parası ile İspanya'nın dört ve sekiz *riyal*'lik gümüş paraları ise Türkiye'de, neredeyse Türk parasından bile fazla kullanılırdı. Venedik yönetiminde olan Yunan adaları Zante ve Girit'te bir altın *zechine* 11 Venedik lirası, Kıbrıs'ta 11 Venedik lirası ya da 120 Türk akçesi ederken İstanbul'da bir altın *zec-*

hine 125 Türk akçesi, bir Fransız kuronu 100 akçe, bir Alman doları 75 akçe idi. İstanbul'daki tüm ticaret, başka altın ve gümüş paralar da kullanılmasına karşın, akçe üzerinden hesaplanırdı. Küçük işlerde, akçeler kese içinde sayma sorunu olmasın diye tartıyla verilir, çok daha büyük işlerde ise eşek yüküyle hesaplanırdı (MORYSON 158-161).

O dönemde beş *shilling* olan bir İngiliz lirası 70-80 akçe ettiğine göre, bir akçe de yaklaşık üç çeyrek *penny* edermiş (MORYSON II, 71).

İstanbul'da genel ulaşım, Boğaziçi ve Haliç'te, irili ufaklı kayıklarla yapılırdı. İskeleler, kayık fiyatları, kayıklara kaç kişinin bineceği zaman zaman değişen Divan kararlarıyla belirlenirdi. Örneğin, 1564'te çıkarılan bir karar Üsküdar'a gidip gelen kayıklarla (AR 69) ilgiliydi. Eyüp Sultan'ın kayık trafiğiyle ilgili bir başka kararına göre (AR 145-146), altı kürekli kayıklar 5 akçe, dört kürekli kayıklar 4 akçe, iki kürekli kayıklar 3 akçe alacak, dolu kayığa binildiğinde ise yalnızca yarım akçe verilecekti. Yemiş-Kağıthane arası 10 ile 15 akçe arasında değişirdi. Muhtesip Çardağı ve Unkapanı'ndan Sütlüce'ye 3 akçe, Hasköy'e ise kürek sayısına göre yarım akçe ile 6 akçe arası verilirdi. Başka yörelere gidiş fiyatları da etraflıca belirtilmişti. Divan kararlarından, tüm iskeleler de adlarıyla izlenebilir: Muhtesip Çardağı, Eyüp Sultan, Yemiş, Kağıthane, Kasımpaşa, Yağ Kapanı, Balık Pazarı, Galata, Fındıklı, Tophane vb.

İstanbul'da bulunan besin maddeleri

İstanbul'da çok çeşitli sebze bulmak olasıydı. Ama bezelye ve turp yoktu. Lahana çok boldu. Türkler lahanayı yalnızca turşu olarak yiyorlardı. Patlıcanın turşusu da yapılıyordu, dolması da. İki çeşit havuç vardı: Biri altın sarısı, diğeri kiremit kırmızısı. Maydanoz boldu, Avrupa'dakiler gibi lezzetli değildi. Pancarın genellikle salatası yapılıyordu. Hardal tohumu, dövülüp koyun etine lezzet katsın diye kullanılırdı (DERSCHWAM 128).

Hayvansal yağlar İstanbul'a Tataristan'ın Kefe kentinden gemiyle gelirdi. Bu arada çuvalların içindeki yağlar sıcak havada gevşer, erimeye yüz tutarsa tayfalar çuvalları hemen geminin dışına bağlayarak yağların soğuk suyun etkisiyle tekrar sertleşmesini sağlardı. Acımış, iğrenç bir kokusu olan bu yağlar, inek, koyun, manda ve at sütünün hepsinin karışımından yapılırdı. Türkiye'de iyi meralar, dolayısıyla saman az olduğu için pek fazla inek de yoktu. Bu yüzden Türkler pek fazla tereyağı yapmazlar; oysa, çok süt içer, bolca yoğurt, beyaz peynir yerlerdi. Yahudiler ise, kendileri için özel olarak yaptıkları süt kuzusunun yağını yerlerdi.

Türkler, her öğünde fırından taze çıkmış beyaz ekmek yediklerinden, fırınlar hergün çalışırdı. Fırınlar yağlı ekmek ve çeşitli hamur işlerini de çıkarırlardı. Venediklilerin yaptığı küçük tip ekmekler ise, yalnızca Galata'da yapılırdı. Bu tip ekmek, bir arada dört tane küçük ekmekten yapılır, üzerine de haç biçiminde bir çizik atılırdı. Bunların tanesi 1 akçeydi.

Pirinç, çoğunlukla İskenderun limanına Mısır'dan gelirdi. Türkiye'de yulaf bulunmaz; Türkler genellikle atlarına tahıl yerine sadece geceleri az miktarda ot verirlerdi (DERSCHWAM 46-49).

Türkler çeşitli kavun yetiştiriyorlardı. Bunlar ağırlıkları tartılarak satılırdı ve ucuzdu. Özellikle karpuz çok seviliyordu, çünkü çok suluydu. Bir tür kavun asılarak bahara dek saklanabiliyordu. Kış boyu balkabağı

bulunabiliyordu (DERNSCHWAM 127).

Bassano, Türklerin yeme alışkanlıkları üzerine verdiği ayrıntılı bilgiler arasında onların yemeklerinin basit olmasının nedenini Türklerin yemeği tad almaktan çok gereksinim için yemelerine bağlıyor. Türk yemeklerinin tadının güzel olmasına karşın, Avrupalı'ya yavan geldiğini belirtiyor. Et için Türkler av hayvanlarını yeğliyorlardı. Keçi, koyun, kuzu ve sığır eti de yerlerdi. Nadiren süt danası eti yerlerdi, çünkü buzağının yenmesinin ineğin sütten kesilmesine neden olacağına inanırlardı. Ateşte pişmiş kuzu ve keçi şişi severler, güveçlerine ve öteki yemeklerine dövülmüş sarmısak koyarlardı. Pirinçle yapılmış etli çorba da severlerdi. Paket halinde satılan pişmiş yiyecek satan birçok dükkân vardı. Buralardan Türklerin çok sevdiği kelle, paça ve çift satılan katı yumurta alınabilirdi. Çoğunlukla ekmekleri kötü kaliteli büyük somunlar halindeydi. Haşhaş, kimyon ve başka şeyler de katılırdı. Ekmekler kötü öğütülmüş undan yapılırdı. Ancak bir de daha iyi kalite bir ekmek vardı. Uzun olarak pişirilen bu ekmeğe biraz beyaz un ve tereyağ eklenir, üstüne yumurta sürülürdü, piştiğinde kabuğu kızarsın diye (BASSANO 35a-36b).

Pedro, ekmeğin, etin ve meyvenin İstanbul'da çok bol bulunduğunu yazar. İki okkalık bir somun ekmeğin fiyatı yarım akçe, incecik beyaz undan yapılan bembeyaz bir başka çeşit ekmeğin fiyatı da yarım akçedir. En iyi cins koyun etinin iki yüz dirhemi için bir akçe yeterlidir. Pedro canlı hayvan satın almanın kesilmiş hayvan almaktan daha kârlı olduğunu, besili bir koyunun yarım dükaya alındığını, koyunların yaklaşık on okka çektiğini bunun beşte birini de kuyruğun oluşturduğunu söyler. Kuru incir, kuru üzüm, badem, ceviz, fındık, kestane gibi kuru yemişler ile kiraz, elma, erik, kavun gibi meyvelerin da çok bol olduğundan söz eder (VIAJE 268-69).

Türklerin, bütün kış yedikleri üzüm, kayısı, kavun, balkabağı gibi ürünlerin yanısıra başka birçok meyve yetiştirdiklerini; sıcak havalarda bunlardan bazılarından yapılan soğuk şerbetlerin sağlığa zararlı olmayıp çok şifalı olduğunu söyler. Moryson, ateşli hasta olduğu bir gün, bu meyvelerden yapılan soğuk bir şerbetin zararlı olabileceğini sanmasına karşın içer; oysa, soğuk şerbet hastalığına zarar vermediği gibi, ateşini bile düşürür (MORYSON 127).

Yakın yerleşim bölgelerinden kente çok sayıda meyve gelirdi. Ancak Avrupa'daki gibi iyi ve lezzetli değildi çünkü olmamışken toplanıyordu. İyi elma bulmak çok zordu. Çok çeşitli erik ve kiraz vardı. İlk çıkan büyük kirazlar çok pahalı olur, mevsim ilerledikçe ucuzlardı. İstanbul'a gemiyle çok sayıda ekşi ve tatlı portakal, limon, diğer turunçgiller, nar ve

incir getirilirdi. İtalya'dan fıçılar içinde limon suyu geliyordu. Bursa'dan okkası dört akçeye kestane gelirdi. Başka yerlerden gelen kestane küçük olurdu. Fıçılar içinde zeytinyağı, susamyağı gemilerle Galata'ya gönderilirdi. Yahudiler susam yağını çok kullanırlardı (DERNSCHWAM 126).

Her sonbaharda üzüm bolluğu olurdu. Çoğunlukla hemen yenirse de bir kısmı kış için saklanırdı. Ayrıca üzüm suyundan pekmez denilen tatlı bir şurup yapılırdı. Üzümler yemeklik olarak kurutulurdu. Ama Dernschwam küçük İzmir üzümü görmemiş (DERNSCHWAM 124&126).

İskenderun'dan deniz yoluyla büyük miktarda hurma getiriliyordu. Şeftali çok boldu. Şeftalinin sarı olan bir cinsi vardı ve tanesi 1 akçeden satılıyordu. Birçok çeşit küçük meyve vardı. Bunlardan biri deniz kıyısındaki yamaçlardaki çalılarda yetişen çileğe benzer bir meyveydi. Bir diğeri hünnap ağacının meyvesiydi. Bu, kış için kurutulur ve bir tür içecek yapmak için kaynatılırdı. Bir başka içecek de eski vişneleri kaynatarak elde edilirdi (DERNSCHWAM 128).

Busbecq'e göre Türkler yemeye alıştıkları pirincin büyük yararını görüyorlardı. Ulaşımda kullandıkları devenin de. Pirinç besleyiciydi ve çok kişiyi doyurmak için az pirinç yeterliydi. Develer ise az yiyip çok ağır yükleri taşıyabiliyorlardı. Atlara göre de fazla bakım istemiyorlardı. Busbecq develerin nasıl eğitilip üzerlerine yük konulmasına izin verdiklerini görmüş. Ancak yükleri çok ağır olduğunda ayağa kalkmayı reddederlermiş. Yemek yerken bir daire oluşturup, çömelirler, yemeğin kötü veya az olmasına aldırmazlarmış. Saman yoksa severek böğürtlen çalısı ya da diken çiğnerlermiş (BUSBECQ 108).

Mutfak, yemek ve sofra âdetleri

Bu dönemde Türkiye'ye gelen tüm Avrupalı gezginler gibi Nicholay da Türk mutfağını inceliksiz ve yalın bulmuş; ne salça çeşidi, ne de süsleme zevki varmış. Türkler genellikle koyun eti, keçi ya da dana yiyorlardı. Bunları kızartıyor ya da haşlıyorlardı. Lezzet katmak için kullandıkları tek şey sarmısaktı. Çok az dana eti yiyorlardı. Çünkü danası ya-

Üç Türk erkeği sofra başında (BREMEN)

nından alınırsa ineğin sütten kesileceğine inanıyorlardı. Tavukları, Nicholay'ın Fransa'da yedikleri kadar lezzetliydi. Koyun paçası çok fazla lüks sayılıyordu. Bunlar dükkânlarda hazır pişmiş satılıyordu. Kıyma da hazır satılıyordu. Türk tarzında et pişirmek için madeni bir kaba kömür koru konuyor ve bunun üzerine bir ızgara yerleştiriliyordu. Daha sonra da et bunun üzerine konulup deliklerden gelen ateş üzerinde kızartılıyordu. Etle beraber badem ve tereyağla pişirilmiş lezzetli pilav yeniyordu (NICHOLAY 90b).

Türkler, baharatlarla tavşan, geyik, yabani tavşan ve benzeri av etlerini pişirmeyi bilmezlerdi ama değişik biçimlerde tavuk pişirirlerdi. Hafif ateşte haşlanmış tavuğu keser, pirinç çorbasına katar, yenmeden az önce buna, maydanoz veya tarçın koyarlardı. Kızarmış tavuğu soğanla doldururlardı. Kireç ocağı gibi kubbeli büyük fırınlarda kızartılmış tavuk satan birçok dükkân vardı. Bu fırınların bir ya da iki gözü vardı. Korlaşmış ateşin ısısı alttaki deliklerden yukarıya ulaşırdı. Et ya da tavuk kapaklı çömleklere konurdu, böylece kendi buharıyla pişerdi. Genellikle bu kapların yanına, tepsinin üzerinde ekmek hamuru da konur ve ye-

Türk yemek sofrası (SCHWEIGGER)

mekle ekmek aynı anda pişmiş olurdu (DERNSCHWAM 124).

Türkler koyun etini yeğlerlerdi. Parası olan hemen hemen her yemekte koyun eti yerdi. Her gün peynir yenirdi. Fakir olanlar, neredeyse yalnız yeşil sebze, fasulye ve mercimekle yaşarlardı. Sığır eti sevilmezdi ve İstanbul'da zor bulunurdu. Bulunduğunda ise bu, ölümü yaklaşmış yaşlı sığırların eti olurdu (DERNSCHWAM 124).

Dernschwam'ın beğenisini kazanan tek Türk yemeği tatlılar olmuştu. Bu tatlılar, muhallebi, pirinç, süt, un, şeker ve yağdan yapılır, üzerine ya

Türk yemek sofrası (KASSEL)

gülsuyu ya da başka kokulu şeyler dökülürdü. Başka bir tatlıyı yapmak için, bir kaşık dolusu çırpılmış yumurtayla un karışımı, kızgın madeni bir kaba konurdu. Bu karışım pişerken gözleme gibi yayılırdı. Sonra kalın bir gülsulu şeker tabakasıyla sıvanır, üzerine badem ya da ceviz konur, üst üste bir kaç kat oluşurdu (DERNSCHWAM 124).

Busbecq, Türkler'in yemek konusunda azla yetindiklerine tanık ol-

muş. Yalnızca ekmek, tuz, sarmısak, soğan ve yoğurtları varsa bunları yakınmadan yerlerdi. Susadıklarında bu yoğurdu soğuk suyla sulandırıp içine biraz ekmek doğrayarak içerlerdi. Bu içecek yalnızca çok iyi bir susuzluk giderici değil, aynı zamanda hazmettirici ve lezzetliydi. Yolculukta, Türkler sıcak yemeğe ya da ete gereksinim duymazlardı. Öğünlerini çoğunlukla peynir ve suda kaynatılmış çeşitli meyveler oluştururdu. Bunlar büyük toprak tepsilere konurdu. İsteyen istediğini alırdı. Meyvelerin sularına ekmek banılır sonra da kalan meyve suyu içilirdi. Bu yiyeceklere o kadar az para harcarlardı ki Busbecq'in kendi vatandaşlarının yiyeceğe bir günde harcadığını bir Türk'ün on iki günde harcayacağını belirtiyor. Resmî yemeklerde bile yalnızca koyun etli ya da tavuklu pilav verilir, arkasından tatlılar ve şekerlemeler ikram edilirdi. Türkler horoz bilmez, sülün ve ardıç kuşu gibi küçük kuşları da yemezlerdi. Yemek sırasında, şekerli ya da ballı su içerlerdi. Bu onlar için lezzetli bir içkiydi (BUSBECQ 52-53).

Pedro, Türkler'in yiyeceklerinin başında, et ve tavuk suyuna yapılan çorbayı *(sorbas, tauc sorbas)*, koyun etinin suyuna yağ katılarak yapılan pirinç pilavını *(pilao)*, bol soğanla pişirilen koyun etini, dereotlu nohut yemeğini, ıspanak, biber gibi sebzelerle yapılan yemekleri, ince hamurun arasına kıyma döşeyerek yapılan böreği; tatlılardan da sütle yapılıp tavuğun göğsünün dövülerek içine konduğu tavuk göğsünü, 'sarı pirinçle' yapılan zerdeyle bademli erik hoşafını sayar. O dönemde İspanyolların henüz tanımadığı havyarın da İstanbul'da çok bol bulunduğunu, özellikle Rumlar'ın bunu içki içerken yemeyi sevdiklerini, tüm bir ev halkına yetecek kadar havyarın yalnızca bir akçeye alınabildiğini yazar (VIAJE 254-57).

Kabak ve patlıcan, sarmısak, baharat ve tuzla iyice harmanlanmış koyun etiyle doldurulur ve sade suda pişirilirdi. Havuç da aynı biçimde doldurulurdu. Bu tür yemek genellikle üzerine yoğurt dökülerek yenirdi. Asma yaprağı benzer biçimde doğranmış etle sarılır ve altına ekşi erik konarak suda pişirilirdi (DERNSCHWAM 12).

Poğaça denilen çok lezzetli küçük börekler bir parmak kalınlığında yuvarlanmış tuzsuz hamurdan yapılıyordu. Toprak çömleğin içine korlaşmış mangal kömürü konurdu, bunların üzerine de poğaçalar. Daha sonra çömleğin çevresine ve kapağın üstüne de kor halinde kömür konurdu. Böylece poğaçalar on beş dakikadan az bir zaman içinde pişerdi. Sıcak poğaçaları satmadan önce ekmekçi kömür bulaşmış yerleri bıçakla kesip atardı (DERNSCHWAM 128).

Fırına konmadan önce, genellikle ekmeğin üzerine susam ya da siyah

kimyon tohumu konurdu veya ekmeğe susam yağı sürülürdü. Simit denilen ekmekler üzerine beyaz haşhaş tohumu konurdu (DERNSCHWAM 128).

Her yerde pişirildiği gibi ekmek ayrıca hamur yoğrulup korlaşmış madeni bir kap üzerinde ya da çömlek bir kap içinde de pişiriliyordu. Dernschwam, Türkler'in ekmeği her zaman taze yemek istemediklerini garip buluyor. Bu nedenle ekmek gibi günlük bile olsa fırıncılar bir ekmek parasına iki ya da üç ekmek satarlardı (DERNSCHWAM 125).

Yönetici sınıftan olan varsıl Türkler iyi besleniyordu. Ancak orta ve alt sınıf genellikle çok basit yiyecekler yiyorlardı çünkü yemek pişirme sanatından habersizdiler. Baş yemekleri çorbaydı. Hem sabah kahvaltısında hem öteki öğünlerde çorba içiyorlardı. Çorba genellikle et suyuna pirinç, kimi zaman da bulgurdan yapılırdı. İçine karabiber, sirke ve limon suyu katılırdı. Suyu kaynatılarak çorbada kullanılan koyun eti dikkatlice parçalara ayrılır, soğanla karıştırılır ve fırınlanırdı. Yanında yemek için yapılan pilav önce suda kaynatılır, sonra yağla pişirilirdi. Yenmeden önce pilavın üzerine kızarmış badem konurdu. Yemekten sonra meyve yenirdi (DERNSCHWAM 123).

Aşure, zeytinyağlı yemekler ya da kıyma, un, yumurta ve peynirle yapılan kaygana gibi yemekler zaten çok çeşitli şeylerden yapıldığından, bu yemekler sofrada başlı başına sunulabilirdi (ÂLİ 164-165).

Sayıları en azından 4000 olan Yeniçeriler Bölümü'ne yiyecek İstanbul'dan geliyordu. Bunların çok azı et yiyordu. Busbecq'e, şalgam, soğan, sarmısak, yabani havuç ve salatalığın tuz ve sirkeyle karışımını tahta bir tabaktan zevkle yiyen bir yeniçeri göstermişler. Bu adamlar sudan başka bir şey içmezlermiş. Bu basit yemek hem keseye hem sağlığa yararlıymış (BUSBECQ 150-151).

Fynes Moryson'un izlenimlerine göre, en varlıklı Türkler bile yemeklerini lüks ve gösterişten uzak, çökmüş terziler gibi sinilerin önünde diz çökerek ya da dere kenarında veya bahçede yerlerdi. Sofralarını oluşturan siniler öylesine alçaktı ki; yerde otururak rahatça yemeklerini yiyebilirlerdi. Yemekten sonra ellerini masa örtüsüne veya yerdeki çimenlere silerlerdi. Gezide olan Türkler yiyeceklerini, sarı ya da bordo renkli deriden yapılıp iple bağlanmış çanta gibi bir çıkında gezdirir, bunu yayıp yemeklerini üzerinde yerlerdi. Türkler, bıçak kullanmayıp elle yedikleri için eti çok güzel pişirirlerdi. Sofralarında genellikle yalnızca tek çeşit yemek olurdu. Sofraya hep birlikte oturur, kısa bir duadan sonra, sessizce ve çabukça yemeklerini yerlerdi. Sofrada (domuz olmamak koşuluyla) bolca et bulunmasına karşın pek balık yemezlerdi. Türk mısırını genellikle İngiliz mısırından daha büyük taneli ve daha lezzetli bulur

Moryson. Yine Moryson'a göre Türklerin yemek pişirme sanatında pek üstün oldukları söylenemezdi. En zenginleri bile sade suya pilavla yetindiğine göre, aylarca süren savaşlarda büyük orduları besleyebilmelerine pek o kadar şaşmamak gerek der, Moryson (MORYSON 125-126).

Yine Moryson'a göre Türklerin ev eşyası pek fazla olmayıp, eski bir tencere, tahta bir kaşık, tahta veya deriden bir su kabı, bir şilte, bir yorgan, bir kerevet ve üzerinde yemek yemek için bir sini yeterliydi. Mutfakta aşçılara, bulaşıkçılara da pek gereksinim yoktu. Türkler, ekmek yerine pide, yemek yerine de çoğunlukla peynir ve yoğurt yerlerdi. Tavuk

Türk yemek sofrası (BODLEIAN)

ve dana eti de pilavla birlikte yenir, pirinç etin suyunda pişerdi. Yüksek sınıftan kimseler bile yemeklerini tencereden yer, ayrı kap kullanmazlardı. Moryson, Türklerin yediği geyik ve keçi etinin yanı sıra Suriye ve diğer komşu ülkelerden gelen koyunun da çok iyi besili, büyük ve yağlı olup kuyruğunun onbeş kilo geldiğini de ayrıca belirtir (MORYSON 126-127).

İstanbul'da bir çok tatlıcı vardı. Bunlar her tür tatlı yapıyorlardı. Bu tatlılardan ikisini Dernschwam çok sevmişti. Birisi badem, yumurta beyazı ve balla yapılıyordu, ötekisiyse sertmiş gibi görünen ama ağızda eriyen helvaydı (DERNSCHWAM 125).

Balık, öteki deniz ürünleri ve balıkçılık

Türkler pek az balık yerlerdi. Türkler balık ya da diğer deniz ürünlerini pişirmeyi bilmezlerdi. İstanbul'da Yahudilerin işlettiği özel bir balık pazarı vardı. Müşterisinin çoğunluğunu Yahudiler ve Hıristiyanlar oluşturuyordu (DERNSCHWAM 125).

Belon, Türklerin ve Rumların balığı ete yeğlediklerini, sülün ve keklığe pek yüz vermediklerini yazıyor. Bu yüzden İstanbul pazarlarında balık çok satılırken, av kuşuna az rastlanıyordu. Sultan ve çevresi bile eti av kuşlarına yeğliyordu (BELON 123b-124a).

İstanbul'da bulunmuş birçokları gibi, Busbecq de büyük balık sürülerinin Karadeniz'den Boğaz yoluyla Marmara Denizi'ne, sonra Ege ve Akdeniz'e, ya da tam tersi yönde akmalarına hayret etmiş. Kimi kez balık sürüleri o denli yoğunlaşırmış ki elle yakalamak olasıymış. Kılıç balığı, çipura, karagöz, mercan türü balıklar, uskumru, tekir, kefal ve orkinos çok rastlanan ve avlanan balıklarmış. Balıkçıların çoğunluğunu Rumlar oluşturuyormuş, Türkler pis olmadığına inandıkları sürece balığı çokça yiyorlarmış (BUSBECQ 35).

Busbecq, Büyükada'da üç ay kaldı. Ada halkının hemen hepsi Rum' du. Busbecq Rum bir ailenin yanında kolaylıkla yer buldu. Adaya kadar kendisiyle gelen, elçiliğin Türk görevlileri onun adadaki hareketlerini kısıtlamadılar. Bu nedenle istediği zaman uzun yürüyüşlere çıkabiliyor, öteki adalara gidebiliyordu. Zamanının büyük kısmında balık avlıyordu. Yerli denizcilerin de yardımıyla, serpme ya da *drag-net* (kelebek ağı gibi ağ) ile çipura, mercan, karagöz, levrek, çarpanbalık, lapina, iskorpit ve kayabalığı tutuyordu. Şansının yaver gittiği bir gün Ali Paşa'ya armağan olarak balık gönderdi. Kentteki kuşlara olan ilgisi gibi Busbecq balıkların yöresel adlarını ve yaşayışlarını araştırmaktan zevk duyuyordu. Çatal uçlu zıpkınla yengeç ve ıstakoz da yakalıyordu (BUSBECQ 186-187).

Belon'un yazdığına göre Paris'te çok makbul olan yunus balığı Türkler, Rumlar, Yahudiler ve Levantenlerce yenmezdi. Yahudiler havyar da yemezdi. Oysa Türkler ve Rumlar havyarı çok severdi. Çünkü Yahudilerin dini, pullu balıkların dışında her türlü deniz ürününün yenmesini yasaklamıştı. Ancak Yahudiler de bir başka balığın tuzlu kırmızı balık yumurtasını yerlerdi. Bu da çok lezzetli oluyordu. İstanbul ve Pera balık tüccarları salamuraya batırılmış uskumru barsağından *garum* denilen bir balık sosu hazırlarlardı. Bu sos eskiden de sevilirmiş. Türkler ve Rumlar bu sosu Batılı ulusların sirke kullandıkları gibi balık yemeklerine çeşni verecek bir sos olarak kullanırlardı (BELON 129b-130b).

Çeşitli gemiler. Ortadaki balıkçı gemisinde balık ağını çekmek için büyük boy bir bocurgat kullanıldığı görülmektedir. (VİYANA II)

Balık neslinin tükenmemesi için 1577 kararıyla ığrıpla balık avlanması yasaklanmıştı (AR 94). Belon, Marmara Denizi'nde balık avlamak için kurulan balık tuzaklarını anlatıyor. Sığ sularda, genellikle kıyılarda, deniz yatağına gemi direkleri gibi çok uzun kazıklar yerleştirilirmiş. Bu kazıkların üzerine enine tahtalar çakılırmış. Böylelikle bsalıkçılar bu tahtalara rahatlıkla tırmanabilirmiş. Kazıkların tepesinde üstü kapalı oturaklar olurmuş. Bu oturaklardan balık sürüleri gözlenirmiş. Balıkçılar ikili çalışırmış. Her bir kazığın üstünde bir adam otururmuş. Ellerinde ucu denizin içinde kaybolan bir halat tutarlarmış. Bu halatlara balık ağları bağlı olurmuş. Balıkçılar balık sürüsünü gördüğünde her biri halatı çekermiş. Bu halatlar büyük bir incelikle ağı çevreleyen öteki iplere bağlı olduğundan halatlar çekilince balıklar ağın içinden çıkamazmış. Sonra adamlardan biri sandala inip ağı boşaltır, ağı

yeniden denize bırakır ve daha sonra da kazığın üstündeki gözetleme yerine çıkarmış. Bu yöntemle balıkçılar çok çeşitli balık yakalarmış: Uskumru, tekir, kefal, levrek, baraküda, yunus, torik, kikla, çipura, karagöz, mercan gibi...

Marmara denizcileri, ağlar batmasın diye mantar değil çam ağacı kabukları kullanırlardı. Torba biçimindeki ağla, tarak ağıyla denizin dibini tarayarak balık tutarken ağ, bir tek kayığın arkasına değil yan yana giden iki kayığın arasına bağlanırdı. Kayalıksız bir bölge seçilir ve kıyıya doğru gidilirdi. Sığa gelince kürek çekilir ve ağı aynı anda kayıktakiler yukarı alırdı. Ahtapot yakalanmışsa, öldürmek için ahtapotların başını dişleri ile ısırırlardı, muranaları sopayla vurarak öldürürlerdi. Muranaların kendilerini ısırmasından korkarlardı. Vatozların ve tırpanaların kuyrukları, sokmasın diye hemen kesilirdi (BELON 123b-126a).

Halk, kepçe biçiminde ağları denize sallandırarak küçük boy ve su girintilerinde çamuka cinsi küçük balık avlayabiliyordu. Ağın ağzı tahta bir çerçeveyle açılmıştı. Buraya bir çıta bağlıydı. Çıta da tahta bir direğe bağlıydı. Bu tahta direk mil vazifesi görüyordu. Böylece küçük bir ipi çekerek ağ yukarı hareket ettirilebiliyordu. Halk bir başka yöntemle daha büyük balık avlıyordu. Küçük balıkların kaynadığı kayalıkların arasına üzerinde çengeller olan bir ip gerilir ve bu çengellere çamukalar takılırdı. Küçük balıkları izleyen yılan balıkları, köpek balıkları sonunda zokayı yutardı.

Kadırgalar ve gemiler ağsız asla denize açılmazdı. Hava durgun olur olmaz ya denizin dibini tarayacak biçimde ağ atarlar ya da denizin üstünde yüzen ağlarını atarlardı.

Karadeniz'de, Boğaz'da ve Marmara'da balıkçılar gece lambalarla aydınlatılmış küçük kayıkları ile çifter çifter balığa çıkarlardı. A-damlardan biri kürek çekerdi, ötekiyse kayığın kıç tarafında elinde çatallı zıpkınıyla çömelir ve denizi gözlerdi. Denizin dibinde uyuyan bir balığı görür görmez yumruğunu sıkıp gevşeterek arkadaşına haber verirdi. Çünkü en küçük bir ses bile balığı uyandırırdı. Kürekleri çeken kayığı balığın tam üstüne getirir getirmez diğeri beş ya da altı çatallı zıpkını balığa saplardı. Bu yöntem özellikle ahtapot ve kalamar avında iyi sonuç veriyordu ama her çeşit pullu balık avlamada da kullanılıyordu.

Gece avlanmasında izlenilen bir başka yöntem de iki ya da üç yüz yemli oltayla avlanmaktı. Bunlar akşamdan denize bırakılırdı. Batmamaları için su kabaklarına bağlanırdı. Sabah olduğunda balıkçılar oltaları toplarlardı (BELON 127a-129a).

Şarap, öteki içkiler ve uyuşturucular

Meyhanelere giden erkekler ikiye ayrılır: Kadın düşkünü genç erkekler ve ayyaşlar. Birincisi, arkadaşlarıyla meyhaneye gidip birkaç kadeh attıktan sonra evine döner; ikincisiyse, vaktini sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar meyhanede geçirir. Bunlar, cuma namazını kıldıktan sonra camiden sonra evlerindeki kadınlarla ya da erkek hizmetçileriyle yatar.

Bozacılar, mayalanmış ak darı ile hindistancevizinden yapılan koyu ve ekşi bir içki olan bozanın içildiği yerlerdir. Biraz alkollü olmasına karşın üzümden değil de tahıldan yapıldığı için içilmesi günah değildir. Bozacılara Tatarlar ve aşağı sınıftan kimseler gider. Bu kimselerle ilişki kurmak sakıncalıdır. Buralara sürekli olmamak koşuluyla arada bir gidilebilirse de, en iyisi ekşi boza yerine kişinin kendi evinde tatlı boza içmesidir.

Fazla şarap, sarhoşluk ve başağrısı yapar. Bazıları keyiflenmek için tütün, nargile ya da haşhaş çekerler. Bunların dozunu gitgide arttırmak akılsızlığında bulunanlar bir süre sonra isteseler de bunları bırakamaz, bağımlı bir duruma girerler. Afyon ya da haşhaş çok zararlıdır. Bu zararlı maddeler, afyon sütü, kenevir, tatula, tarçın, karabiber, hindistancevizi tohumu vb. baharatlardan, şekerden ya da bu türden bir karışım olan dilberdudağından yapılıp, fazla alındığında kullanana çok zarar verirler. Başka bağımlılar, *gubari* gibi toz ilaçlar alıp, kafayı bulur, düşler görürler. Bunlar, tüm gün boyunca işsiz güçsüz oturur; pislik ve tembellikten kaşınırlar. Bu maddelere bağımlı olanların karnı seyrek acıktığında tatlı yiyecekler isterler. Bunlar parasızsa, *ağda* denen tatlı bulamaç; orta sınıftan bir kimse ise, ballı şerbet; zengin bir kimse ise de çeşit çeşit şerbetler ya da tatlılardan, normal insanın bir haftada yiyeceği kadar miktarı bir oturuşta yiyip, sonra da derin bir uykuya dalarlar. Uyuş-

turucu bağımlılarının, bağımlı oldukları zararlı maddeyi bulabilmek için yapmayacakları şey, hatta birlikte yatmayacakları kimse yoktur.

Gelibolulu Âli, bunları böylece yazıp ilaçların zararlı olduğunu savunur. Oysa kahve, şehveti ve uykuyu azalttığından ve idrar söktürdüğünden bunlar gibi zararlı değilse de, yine de çok miktarda içilmesi doğru değildir. Gelibolulu Âli'ye göre, dinimizde yasak olmasına karşın, en iyi içki, uyarıcı etkisi olan kırmızı şaraptır. Oysa, bu da çok içildiğinde insanı halsiz ve titrek bir duruma getirir, uyku verir, alıngan ve saldırgan yapar,

İçki ve şarap satan bir dükkân (KASSEL)

düşlere sürükler. Bu yüzden dikkatli içilmelidir (ÂLİ 78-81; 187-193).

Busbecq, Muhammed'in şarap içmeyi neden yasaklamış olduğunu merak edermiş. Kendisine yapılan açıklamalardan birine göre bir gün Muhammed bir düğüne çağrılmış. Konukların neşesinden ve çevresindekilerin iyi dileklerinden etkilenmiş. Bu atmosferin şaraptan kaynaklandığını öğrendiğinde, şarabı dostluk havası yarattığı için kutsamış. Ancak ertesi gün aynı evin önünden geçerken korkunç bir kavgaya tanık olmuş. Yer kan gölü halindeymiş. Çevrede orası burası kesilmiş insanlar yatıyormuş. İçmeye devam eden konukların eğlencesi bir süre sonra sarhoş rezilliğine dönüşmüş ve parti kanlı bir kavgayla sonuçlanmış. Şarap içmenin böyle sonuçlanması sonucunda dehşete düşen Muhammed şarabı lanetlemiş ve inananların şarap içmesini yasaklamış.

Busbecq'in yazdığına göre sarhoş edici maddelerin bulunmaması sultanın kampındaki askerlerin davranışlarının aşırıya kaçmamasını sağlıyordu. Kuşkusuz bunun bir nedeni de aşırı askerî disiplindi. Hiç bir suç, küçük de olsa cezasız bırakılamazdı. Bu cezalar rütbe indirimi, dayak, malının kamulaştırılması ya da ciddi suçlar için ölümdü. Dayak en yaygın ceza biçimiydi. Bu ceza yeniçerilere bile verilirdi. Ancak ölüm cezasıyla cezalandırılmazlardı. Ağır suçlar karşısında yeniçeriler ya ordudan atılıyordu ya da rütbeleri sökülüp sıradan asker derecesine indirilip uzak bir garnizona sürülüyorlardı. Bu cezalar öylesine onur kırıcıydı ki ölüm cezası yeğlenebilirdi. Çok ciddi bir suç karşısında ölüm cezası sürgünde gerçekleştiriliyordu (BUSBECQ 154-155).

Genellikle Türk subayları içki içen Hıristiyanları özellikle yabancıysa görmezden geliyorlardı. Yeniçeriler de içki içen Hıristiyanları hoşgörüyle karşılıyorlardı. Yeniçerilerin çoğu açıkça şarap içiyordu. Hem sultan onları tuttuğu, hem de sultanın koruyuculuğunu yaptıkları için istedikleri gibi eğlenebiliyorlardı. Ancak aylıkları çok azdı, bu yüzden de içkiye çok az para ayırabiliyorlardı (DERNSCHWAM 84&135).

Pedro, şarap konusunda da etraflı bilgi vererek, Türklerin şarap içmemekle birlikte meyhane işlettiklerini, ancak Hıristiyanlarla Yahudilerin meyhanelerinin çok daha iyi olduğundan söz eder. Meyhanelerde müşteriye şarap verilmeden önce *"Beyaz mı, Kırmızı mı?", "Kandiya'mı, Gelibolu mu?", "Kaç yıllık?"* gibi şarapla ilgili birçok soru sorulur. Dört yıldan yaşlı *Misket şarabı (muscatel)* ile biraz daha üstün kaliteli *Malvasia*'nın bir galonu 4 escudo, bir iki yıllık aynı kalite şarabın ise galonu üç akçe idi. Pedro, bunların San Martin şarabından çok daha iyi olduğunu, en iyi şarabın ise, Rumların *topico* dediği ('yerli' anlamına gelen) rengi açık, tadı sert bir şarap olduğunu; İspanyol şarabı *toro*'yu andıran bu şarabın bir galonunun iki akçe ettiğini söyler. Midilli ile Sakız adalarından gelen şarabın galonu bir buçuk akçedir. Galonu yalnızca yedi maravedi olan, Marmara Adası, Eğriboz, Trabzon'dan gelen şarap en ucuz şarap olduğu için tutsaklarla, köleler bile bunu içebilir (VIAJE 265-66).

Türkler şarap ticaretiyle kesinlikle uğraşmıyorlardı. Tüm ithalat ve ticaret Yahudilerin ve Rumların elindeydi. Dernschwam, en iyi şarabı Yahudilerin sattığını yazıyor. Rumları ise şaraba su kattıkları için suçluyor. Yazdığına göre en iyi şarap adalardan, özellikle Midilli'den geliyordu. Bu tür şarap tatlı, alkol derecesi yüksek ve kaliteliydi. Girit'ten gelenler de iyiydi. Malvasia şarabının kilesi 3 akçeydi, Misket üzümünden yapılanı 4 ilâ 5 akçe arasında değişiyordu. Bunun da en iyisi hafif sarıya çalan, beyaz üzümden yapılanıydı. Çok lezzetliydi ama nadiren bulunurdu ve kilesi 6 akçeye çıkardı (DERNSCHWAM 47&102).

Avrupalıların tersine Türklerin içki bardakları hoş değildi. Hanımları ya da yardımcılarıyla oturup içmezlerdi. Bunun nedeni belki de gündelikleri 3 ya da 5 akçeyi geçmediğindendi. Yerli Rumlar ve az para alan Hıristiyan ve Yahudi hizmetkârlarının ve hanımlarının içki içmelerine izin vermezlerdi. Bunun nedeni erdem değil, yoksulluktu (DERNSCHWAM 104&135).

Kentin Türklerin oturduğu bölümünde şarap satan dükkânlar ya da meyhaneler yoktu. Tüm meyhaneciler Yahudi, Rum ya da Ermeni'ydi. Bunlar yalnızca kötü kırmızı şarap verirdi. İyi şarap yoktu. Dernschwam'ın yazdığına göre bu şaraplar bulanık ve koyu kırmızıydı. Dö-

küldüğünde kumaştan lekesini çıkarmaya olanak yoktu, çünkü meyhaneciler bu şarabı mürver ağacının meyvesine benzer, küçük kırmızı vişne suyuyla sulandırıyorlardı. Kentin yerlileri şaraba bal ya da şeker veya *brandy* katmayı seviyorlardı. Türkler meyhanelere gizlice ve korkarak gelirlerdi; çünkü meyhanede yakalanmanın ya da sokakta sarhoş dolaşmanın cezası çok ağırdı. Ramazan'da içki içmenin cezası çok daha büyüktü. Bir keresinde Rum meyhanelerinden birinde yakalanan üç genç Türk'le dört genç kadın ve meyhaneci eşeklere ters bindirilerek ve eşeklerin kuyruklarını tutarak sokaklarda gezdirilmişti. Ayrıca kadınların elbiseleri çıkartılmış ve salıverilmeden önce çok kötü dövülmüşlerdi (DERNSCHWAM 85).

Moryson, Lübnan'da ve İstanbul'da yetiştirilen üzümün, Yunanistan'da yetiştirilen ekşimiş ve mideyi yıpratan üzümden çok daha güzel olduğu kanısındadır. Ona göre en iyi şarap Anadolu'da *Palormo*'da yapılan İspanyol şarabını andıran, *Kanarya* şarabı kadar lezzetli, oysa, *Jerez* şarabı kadar sert olmayan beyaz şaraptır.

Moryson, Osmanlı askerinin savaşa giderken şarap bulamazsa, afyon suyu içip galeyana geldiğini; batıda afyonun zararlı sayılmasına karşın, varlıklı olsun, zengin olsun birçok Türk'ün afyonu hiç de zararlı bulmadığını; uzun bir yolculukta afyon suyu verildiğini söyler (MORYSON 129).

Şarap yasaktı ama Türkler'in çoğu çok şarap içerdi. Nicholay Türkler'in Fransız Elçiliği'ne konuk olarak çağrılmayı istemelerinden şikayet ediyor. Çünkü, elçilikte bol bol sunulan iyi şarabı parasız ve kana kana tıka basa içebiliyorlardı (NICHOLAY 91b).

Ancak birçok Türk gizlice ve büyük miktarda içki içerdi. Erkekler içki meclisinde bir araya geldiklerinde, ceketlerinin altına gizledikleri içki şişelerini çıkarırlardı. Sokakta içki şişesiyle göründüklerinde tutuklanabilirlerdi. Bir keresinde, elçilik hizmetkârlarından biri elçiliğe tahta bir kap içinde şarap getirirken bekçiye yakalanır ve elindeki şaraptan olur (DERNSCHWAM 96).

Dernschwam'a göre Türklerin içki içmelerinin yasak olması onların yararınaydı. Çünkü içtiklerinde çok içiyor ve daha fazla satın almak için gömleklerini bile satıyorlardı. İçki içmek serbest olmuş olsaydı Türkler dünyanın en kötü sarhoş ulusu olurdu (DERNSCHWAM 104).

Üzüm hasadından sonra ürünler, altında tahta çıtalar olan uzun, derin teknelere konurdu. Bir sıra üzüm, bir sıra kireç ya da kireçli toprak döşenir sonra tahammüre bırakılırdı.

Alttan akan saf şarap aşar vergisi olarak sultana verilir, kalan da şarabı yapanın olurdu. Kullanılan kireç şarabı korumaya, ona iyi bir renk

vermeye yarardı. Bardakta berrak ve parlak olurdu. Ancak kireç aynı zamanda da şaraba garip ve hoş olmayan bir tat katardı. Bu tat uzun süre kalırdı ağızda. Hastalanmaya bile neden olurdu. Ama yine de çok kötü değildi. Ayrıca, çok da etkiliydi. Bu tür şarap elde etmeye adalarda da rastlanıyordu (DERNSCHWAM 102).

Dernschwam üzümleri iyi bulmasına karşın, üzüm bağlarının iyi bakılmadığı kanısındaydı. Üzüm yetiştirmenin değişik yolları vardı. Kimi yerde asmalar ağaçlara sarılıyordu. Toprağın düz olduğu yerlerde sırayla birbirlerinden ayrı ekiliyordu, aralarına köylüler girip toprağı sürüp, başka şey ekebilsinler diye. Dağlık bölgelerde rastgele, aralıklı ekiliyor ve araları tırmıkla eşeleniyordu.

Türkler şarap imal etmiyorlardı. Sonbaharda üzümleri ya kış için depoluyor ya da tatlı bir içecek elde etmek için kaynatıyor ya da üzüm suyuna bal ekleyerek şerbet yapıyorlardı. Kalitesiz şaraptan iyi sirke elde ediyorlardı. Rumlar ve Yahudiler geniş ölçüde şarap üretiyorlardı. Ancak presleri yetersizdi, şarabı saklamak için iyi fıçıları veya mahzenleri yoktu. Adalarda çok fazla şarap elde edildiğinde Yahudi ve Rum tacirler bunu kentlere getiremezlerdi; çünkü yeterli sayıda boş fıçı bulamazlardı. Köylerde, şarap bodrumda değil, zemin katında saklanırdı. Fıçılar dik tutulurdu. Böylece istedikleri zaman sürahileri ya da maşrapalarını daldırıp fıçıdan şarap alırlardı. Dernschwam şarabın üstüne koruma amacıyla, yağ bile döküldüğünü görmüş. Anadolu'da şarabı keçi derisinde saklarlarmış. Bu kötü depolama sonucunda şarap tadını ve kokusunu kaybeder ve sık sık da acılaşırmış (DERNSCHWAM 105-106; 103).

Busbecq, İstanbul'da geçen yıllar süresince Sultan Süleyman'ın dinsel görevlerini yerine getirmekte gittikçe daha titiz davrandığını gözlemiş. Daha önce gümüş kaplar kullanırken toprak kaplar kullanmaya başlamış. Daha önceleri oğlanlardan oluşan bir korodan şarkılar dinlemeyi çok severken, bundan da vazgeçmiş. Bunun günah olduğuna inanmış. Tüm müzik aletleri kırılıp, yakılmış. Oysa bu aletler hem iyi zanaatkârların elinden çıkmış, hem de altın ve değerli taşlarla bezenmişler.

Bu sıralarda, Sultan İstanbul'da şarap içimiyle çok ilgileniyordu. Muhammed'in koyduğu kuralların aksine, Yahudilere ve Hıristiyanlara bile olsa kente şarap sokmak yasaktı. Yasaklama kararı Busbecq ve adamlarını rahatsız etmişti. Durumlarının belirsizliğinden dolayı sağlıkları bozulmuş olan Busbecq ve adamları yalnızca su içmek zorunda olduklarından dolayı iyice umutsuzluğa düşmüşlerdi. Busbecq tercümanlarından bir an önce paşaların toplandığı Divan'a başvurmalarını istemiş. Divan'a elçilerin eski haklarının iadesini, kente istediklerini getirmelerinin

yine serbest bırakılmasını istiyordu. Ancak tepkiler hemen geldi. Bu yabancılar niye suyla yetinmiyorlardı? Yabancıların evlerine şarap götürdüğünü gören halk ne düşünürdü? Hıristiyanların şaraplarıyla kenti kirletmelerine izin verilmeli miydi? Hatta Müslümanların elçilikleri ziyaretten dönerken nefeslerinin yasak içki koktuğu gibi suçlamalar da vardı.

Ancak paşalar yabancıların isteklerini dikkate almışlar. Böyle bir yasaklama sonucunda yabancıların alışkanlıklarında böylesine köklü bir değişiklik olduğunda, üstelik hayatlarında da kısıtlamalar bulunduğu bir sırada çok büyük, hatta öldürücü etkileri olabilirdi. Çok büyük bir şarap stoğunun bir gece limana gelmesine izin verildi. Atlar ve arabalar hazır bekliyordu. Olabildiğince sessiz ve gizli bir biçimde elçiliğe taşındı.

Kent dışında, Rumlar Sultan'a fikrini değiştirmesi için baskı yapmaya çalıştılar. Sultanın üzüm bağlarının çok olduğu bir bölgeden geçeceğini duyduklarında Rumlar bağları söküp asma yapraklarını arabalara doldurmaya, yollara yığmaya başladılar. Düşündükleri gibi oradan geçen sultan bunun nedenini sordu. Artık şarap yapmada kullanamayacakları için yakacaklarını söylemişler. Ama Süleyman bağların bozulmasının durdurulmasını emretmiş, çünkü üzümlerin ya da sularının tüketilmesi yasaklanmamış. Yalnızca tahammür edilmesi yasaklanmıştı. Üstelik de üzüm Tanrı'nın insana bahşettiği armağanların en güzeliydi. İnsanlar şarap yapamadıkları için elma ağacı dikmiyorlar mıydı (BUSBECQ 180-182)?

Sonbaharda, yeni mevsimin meyveleri olmadan sıcak havalarda yemek üzere üzümleri saklamak için, Türkler önce çekilmiş hardal tohumu yayarlardı tahta ya da toprak bir kaba. Sonra bunun üzerine çok miktarda üzüm yaprağı, ve yine çekilmiş hardal tohumu, tekrar bir sıra üzüm yaprağı. Bu işlem tüm kap doluncaya kadar yapılırdı. Sonra fermente olmamış, mümkün olabildiğince taze şarap dökülür ve kabın ağzı sıkıca kapatılırdı. Bir sonraki yılın en sıcak günlerine dek açılmazdı. Bu sıcak günlerde Türkler hem meyveyi yer, hem de meyve suyunu severek içerlerdi. Busbecq, hardalın tadını sevmediğini yazıyor. Ancak ü-zümler iyice yıkandığında hem yemesi hoşmuş, hem de susuzluğu gideriyormuş (BUSBECQ 54).

Türkler darının tahammürüyle elde ettikleri bozayı çok içerdi. Kimisi buna bal, zengin olanlar da şeker karıştırırlardı. Söylendiğine göre bu içecek Polonya ya da Rusya'dan getirilmişti. Bira da mayalanır ve balla sulandırılırdı (DERNSCHWAM 147).

Türkler'in bir de *Arap Şerbeti* diye adlandırdıkları içecekleri vardı. Bunu yapmak için, tahta bir tekne içine dövülmüş kuru üzüm konurdu. Belli bir ölçüde sıcak su eklenir, tekne kapanır, iki gün tahammür olması

için beklenirdi. Tahammür süreci çok yavaş olursa şarap tortusu eklenirdi. Tahammür ilk başladığında sıvı çok tatlı olurdu. Daha sonra asitleşir, üçüncü, dördüncü günlerdeyse, özellikle buzlu olduğunda, harikulade lezzetli olurdu. Ancak uzun süre saklanamazdı, çünkü çok çabuk ekşirdi. Ayrıca, son aşamada şarap gibi olurdu (BUSBECQ 53).

Şarap içmek Müslümanlıkta günah sayılmasına karşın, rakı bol bol içilirdi. Moryson, şarap içen Müslümanların sadece yeniçeriler olmayıp, din adamlarının da sık sık içtiğini söyler (MORYSON 129).

Şarap üzerine çok bilgi verilmiş. Rakıya ya hiç ya da kısaca değiniliyor. Örneğin, Pedro rakıdan LimniAdası bağlamında söz ediyor. Yine de Pedro, Türkler'in yemekten önce bir kaç kadeh rakı ve biraz da beyaz şarap içtiklerini yazıyor. Ev sahibi kendisine üşüdüğünde rakı ikram etmiş. Yunanlıların çok rakı içtiklerini anlatıyor; sofrada bir lokma yemek bir yudum rakı alırlarmış (VIAJE 152).

Dernschwam, Türkler arasında uyuşturucu madde kullanımının yaygın olduğunu gözlemlemiş. Bunun nedenini şarap içilmesinin yasak olmasına bağlıyor. Şarap içmek, en azından, açıkça yasaktı. Sarhoş olmanın cezası büyüktü. Ancak su onları neşelendiremediğinden uyuşturuculara başvuruyorlardı.

Neşelenmek ve çakır keyif olmak için Türkler *Maslak* denilen kurutulmuş yabani kenevir yapraklarından yapılan yeşil bir toz içerlerdi. Bu İstanbul'da açıkça satılıyordu. Özellikle gürültücü ve kaba türden erkekler buna çok düşkündüler.

Afyon da İstanbul'a Anadolu'dan ve Arabistan'dan geliyordu. Kentin her yerinde rahatlıkla bulunuyordu. Sıradan insanlar zihinlerini bulandıran, renklerini solduran ve alışkanlık yaratan afyon içiyordu. Dernschwam'a söylediğine göre çok afyon alıp da uykuya dalınırsa uyandırılmak için burnuna afyon serpmek gerekirdi.

Bir başka tür uyuşturucu da tatula ya da şeytan otuydu. Bu mercimek büyüklüğünde, İspanyol biberine benzeyen sarı bir tohumdu. Ne kadar alınırsa alınsın çok tehlikeli bir uyuşturucuydu. Eczacılardan alınırdı genellikle. Eczacılar ancak tanıdıklarına satarlardı. Ama kente Yahudi kaçakçılarca sokulurdu. Afyon ve tatula karışımı en tehlikeli olanıydı (DERNSCHWAM 52-53&105).

İranlılar ve diğer doğulular gibi Türkler de afyon içiyorlardı. Afyonun insana dertlerini unutturduğuna ve savaşta cesaret verdiğine inanılıyordu. Ancak, çok az afyon aldıktan sonra çoğu kendini kaybediyor ve sokaklarda olmadık şeyler yapıp, oraya buraya tükürüyor ya da uluyorlardı. Bu durumdayken ellerine geçirdikleri Yahudileri ve Hıristiyanları

dövüyorlardı. En tehlikeli ve kavgacıları acemioğlanlar ve dönme Hıristiyanlardı (NICHOLAY 92a).

İçki sofrasında güzel sesli yakışıklı genç oğlanların varlığı normal olduğu kadar gereklidir de. Balık, yengeç, ıstakoz, karides, midye, istiridye gibi deniz ürünleri içkiyle en iyi giden mezelerdir. Yağlı yemekler, börek ve diğer hamur işleri gitmez. Sofrada et, pilav, işkembe çorbası bulunabilir. İçkinin yanında balık yumurtası, havyar, isli balık ve etler, pastırma, bol kuru yemiş, çeşit çeşit fıstık, mevsim meyvelerinden bolca olmalıdır. Masada vazoların içinde başta gül olmak üzere, rengarenk çiçekler bulundurulmalıdır. İçkiyi fazla kaçırıp gereğinden fazla gevezelik ederek ya da uyuklayarak ev sahibine ve diğer konuklara rahatsızlık vermek çok ayıptır. İçki sohbetinde dikkatsizce sarfedilebilecek sözleri başkalarına aktarmamaları için hizmet edenlere de biraz içki vermek bazı durumlarda gerekebilir (ÂLİ 162-164). Gelibolulu âli'nin içki mezesi olarak salık verdiği deniz ürünleri üzerine dönemin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'nin bir fetvası var. Burada âli'nin tam tersine Ebussuud Efendi ıstakoz, kerevit, midye, istiridye gibi deniz ürünlerinin mekrûh, bir başka deyişle yenmemesinin iyi ve sevap olacağını hükme bağlıyor (EBUSSUUD 189).

Sıcak havalarda üst sınıftan Türkler içeceklerini buzlu severlerdi. Tüm yaza yetecek buzu sağlayabilmek amacıyla kışın kar yağdığında, kar toprakta açılan derin kuyulara depolanırdı. Burada kar donardı. Bu buz kuyularından bazıları Galata yakınlarındaydı. Kuyuların ağzında tahta kapaklar vardı. Yaz geldiğinde buz kalıplar haline getirilir, keçeye sarılır ve kente at üzerinde nakledilirdi. Atların her biri iki yanlarında birer buz kalıbı taşırdı. Bu işlem genellikle Bulgarlar ve Hıristiyanlarca gerçekleştirilirdi. Bunlar buzları meyve satıcılarına satarlardı. Buz oldukça pahalıydı. Bir ev, bir günde buz için yarım *thaler* öderdi. Bu fiyat konuk geldiğinde 2 *thaler*'e çıkardı (SCHWEIGGER 116).

Pedro, sayısız kasap dükkânı kadar buz satan dükkânın da olduğunu yazıyor. Kar ve buz Sultan'a ait dağlardaki mağaralarda saklanırdı. Deniz yoluyla taşındığı ve çabuk eridiği için fiyatları düşüktü. Eylüle kadar; daha sonra da karla aynı fiyattan büyük buz parçaları satılıyordu. Bıçaklarla kesilen buz parçaları şerbete konurdu. Sultanın stokları bitene dek kimsenin buz veya kar satmasına izin verilmezdi. Bu da sultana yılda 30 000 dükalık bir gelir sağlıyordu. Kimi yıllarda İstanbullular kendileri kar bulabiliyorlardı, kimi yıllarda da hiç kar yağmıyordu (VIAJE 272).

Saray'da kullanılacak buzun Edirne'den ya da Bursa'dan getirtilmesi de yine Divan kararıyla saptanmıştı (AR 4-5).

Giyim-kuşam

Kadın ve erkekler plisesiz, düz, yere kadar elbiseler giyerdi. Bu elbiseler bedenlerine sıkı sıkıya otururdu. Öylesine ki yürüdüklerinde bedenlerinin biçimi ve kadınların göğüsleri belli olurdu. Üst ve orta sınıftan olanların giysileri altın ve gümüş brokardan, satenden, damaskodan veya ipektendi. Hanımların saçları ve kaşları siyahtı. Siyah değilse de siyaha boyar ve kaşlarını boyayla birleştirirlerdi. El ve ayak tırnaklarının uçlarına kına yakarlardı. Çocukların da ellerine, ayaklarına ve saçlarına kına yakılırdı. Hanımlar başlarına örtü örterler, üzerine öne doğru, 12-13 santim yüksekliğinde gümüş ve altın işlemeli şapka, bunun üzerine uzun bir örtü daha takarlardı. Bu eşarba, siyah ipek ve bütün yüzü kapayan bir peçe iliştirilirdi. Kimse onların yüzünü göremez, ancak onlar dışarıyı rahatça görürlerdi. Hanımlar kentte dolaşırken tüm bedenlerini beyaz bir örtüyle örterlerdi. Yakın arkadaşları bile onları beyaz çarşaf içindeyken tanıyamazlardı. Kadın ve erkekler maden ökçeli küçük çizme kullanırlardı. Çamaşır olarak, kadınlar pantolon biçiminde külot, renkli pamuklu ya da tafta kombinezon (iç gömleği) giyerlerdi. Bunlar sabunla yıkanırdı. Çamaşırları çok temiz yıkanır, kokular içinde saklanırdı (POSTEL 13-14).

Zaman zaman kadınlar sokağa çıkardı. Peçe takarlardı. Grup halinde ya birini ziyarete ya da hamama giderlerdi. Başlarına yuvarlak bir başlık takarlardı. Bu ipekten ve altın süslemeliydi. Önünde küçük bir düğme olurdu. Bunun üstüne beyaz, iyi cins muslinden ya da basmadan beyaz bir eşarp örterlerdi. Bu eşarpla sırtlarını da örterlerdi. bu eşarbın ön yüzüne bir karış uzunluğunda ve genişliğinde, tüm yüzü örtecek biçimde, ancak görmeyi de önlemeyecek ince siyah ipek bir tül iliştirilirdi. Kadın giysisinin üstü erkeklerinkinin benzeriydi. Çok zarif ve şık, yakasız ve düğmesiz ceketler giyerlerdi. Bunlar bağcıklarla bağlanırdı. Yoksulların-

ki dışında bu ceketler ya ipekten ya da kadifeden olurdu. Ceketin altına kadınlar torba biçiminde bol, genellikle taftadan, pantalon giyerdi. Ayaklarında deriden, kırmızı, sarı, kahverengi ya da mavi, topukları çivili terlikler bulunurdu. Bu terliklerin ucu Avrupalılarınkine göre daha dardı ve kolaylıkla giyilip çıkarılabilirdi (DERNSCHWAM 147).

Kadınlar bol ve saydam ipekten ya da başka tür iyi cins bir kumaştan bol şalvar giyerlerdi. Bunun üzerine aynı incelikte iyi cins kırmızı, sarı ya da mavi bol bir elbise geçirirlerdi. Başlarına altın sikkelerle süslü ufak bir ipek şapka takarlardı. Saçlarını tek bir örgü halinde örer, bunu yine sikkelerle ve değerli taşlarla süslü bir fileyle toplarlardı. Nalınları boyalı tahtadan, kimi zaman da gümüş süslü olurdu. Bol elbisenin üzerine, üstlerine tam oturan ve dizlere kadar uzanan bir manto giyerlerdi. Bu manto işli ve ipekten olurdu. Siyah, ipek bir kurdele şapkayı çevrelerdi. Botları hafif, büyük ve boldu. Kısa manto üzerine bir de damasko ipeğinden uzun manto giyerlerdi. Küçük şapkanın üzerinde, üzerinden inciler sarkan altın bir rozet olurdu. Ayakkabılar düşük kalitedendi. Pahalıya mal olamazdı. Ancak paltoları pahalı İngiliz kumaşındandı. Ayrıca mücevher takılırdı gerdanlık, küpe, altın ve değerli taşlı yüzükler. Belden bir mendil sarkardı. Kadınlar yarı saydam bir peçe takarak yüzlerini saklarlardı. Dolayısıyla soyluların hanımları hep peçeli gezerdi. Arabaları kumaşla kaplı olduğundan gezintiye çıkan hanımları kimse göremezdi.

İstanbul'dan iki erkek (BREMEN)

Erkeklerin giysileri de kadınlarınki gibi görkemli ve pahalıydı. Aşağı yukarı benzer şeyleri giyerlerdi. En önemli fark başlıklarındaydı. Çocuk-

lar da ipek giysiler giyer, altın süslemeler takarlardı. Kıyafet sergilemesi Türklerin en büyük zevkiydi. Güzel giyinmek, bol ve iyi yemekten daha önemliydi (SCHWEIGGER 203-204).

Türkler, genellikle saçlarını kökünden traş eder, sadece başlarının en tepesinde bir tutam saç bırakırlardı. Önceleri iyice traş olup sadece bıyık bırakmalarına karşın, son günlerde ağızları çevresinde sakal bırakmaya başlamışlardı. Başlarına kırmızı çuhadan dar bir fes giyerler, bunun üzerine de, 10-15 metre uzunluğunda beyaz bir kumaşı, kendi dillerinde *tülbent*, İngilizce'de *türban* denen yarım daire biçiminde sararlardı. Türbana küçük çemberler destek olurdu. Batı'da giyilen herhangi bir şapkadan daha hafif olan bu kalın ama hafif sarık, başı hem güneş ışınlarından korur, hem de serin tutardı. Türkler, birini selamlarken sarıklarını çıkartmaz, sadece başlarını eğip sol ellerini sağ göğüslerine koyarak selam verirlerdi. Değişik sarık çeşitleri rütbeleri gösterir, bunlara bakarak giyenin rütbesi ve toplumdaki yeri saptanabilirdi (MORYSON 223).

Ev dışında kadınlar kemersiz ince, yere kadar uzanan, arkadan, kalçalarından torba biçiminde dökülen ince elbiseler giyerlerdi. Bu elbise onları şişman ve çirkin gösterirdi. Kadın hizmetkârlar ve esirler yalnızca gözlerini açıkta bırakan, çarşaf gibi beyaz bir kumaşa sarınırlardı (DERNSCHWAM 132).

Osmanlılarda kadınların giysileri de erkeklerin giysilerine çok benzer. Onlar da giysilerinin altına incecik ketenden, ipekle iğne oyası işlenmiş uzun iç çamaşırı ve üzerinde dore veya gümüş işlemeli süsler bulunan pabuç veya fotin giyerlerdi. Bunlar da sadece dışarda giyilir; kadınlar evde yalınayak veya terlikle dolaşırlardı. Genellikle topuz yapılan saçlara, değerli taşlar, iğne oyasından yapılmış çiçekler, inci, sedef, altın, fildişi, kemik saç tokaları takılırdı. Moryson, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaptığı gezi süresince nereye giderse gitsin hiçbir Türk kadınını evinin dışında başı açık görmediğini, hepsinin başını ve alnını en azından beyaz bir tülbentle örttüğünü, yüz, boyun ve ağız kısmının peçeyle saklandığını, ellerin bile çarşafın altında gizlendiğini, tüm kadınların sokağa çıkarken, ne kadar zengin olursa olsun, elbiselerinin üzerine tek tip koyu renk kumaştan yapılmış bir giysi giydiklerini, böylece hiçbirinin güzel mi çirkin mi, varlıklı mı fakir mi olduğunun pek belirlenemediğini söyler (MORYSON 226-227).

Bellerine ipek ya da ketenden yapılmış geniş bir bağı iki üç kere dolarlar, bazen de altın veya gümüş tokalı ince deriden bir kemerle bellerini sıkarlardı. Pantolon yerine uzun yünlü bir entari giyerler, gömleklerini bunun üzerine çıkarırlardı.

İç çamaşırı olarak çok ince keten veya pamukludan yapılmış koyu bej rengi, ama tertemiz uzun don giyerler, çorapları için diz bağı kullanmazlardı. Giysiler, genellikle İngiltere veya Venedik'ten gelen satenden veya jorjet gibi ince kumaşlardan, Şam'dan gelen damaskdan yapılır, paltolar, İngiltere'den getirtilen, dar giysilerde soğuğu, bol giysilerde de

Sokakta iki kadın (BREMEN)

ısıyı geçirmediği için çok tutulan, siyah tavşan kürküyle astarlanırdı (MORYSON 225).

Yeşil renkten sonra en revaçta renk olan gök mavisi ipekten dar kollu uzun elbiseler giyen çeşitli tarikatlara mensup din adamları vardı. Bunların taktığı türban başkalarının türbanlarından daha geniş ve daha yas-

sıydı. Bu din adamlarının en başta geleni, padişahın çok saydığı ve savaş sırasında birçok konuyu danıştığı Müftü'ydü. Müftü'den sonra en saygın kişi, İslâm kanunlarının uygulanmasından sorumlu olan Kadı'ydı (MORYSON 225).

Müslümanlar, Hıristiyanlar tarafından çok giyildiği için, siyah rengi hiç sevmezlerdi (MORYSON 225).

Sivri uçlu erkek ayakkabıları bordo veya tahin renginde ince deriden yapılır, 2-3 santim yükseklikteki topuklarının altına küçük demirler çakılırdı. Erkekler ince deriden yapılmış fotin de giyerlerdi. Yalnızca sokakta giyilen pabuç veya fotinler eve girerken çıkartılır, evde terlikle ya da terliksiz dolaşılırdı (MORYSON 225).

Kışlık giysileriyle iki Türk erkeği (BREMEN)

Moryson, Türk erkeklerinin genellikle hiç yüzük takmadıklarını; ancak, atlarını süslediklerini, bunların süslerinin hakiki taşlardan olmayıp, değersiz taşların kullanıldığını söyler (MORYSON 226).

Pedro, Türkler'in giyimiyle giydikleri kürk çeşitleri konusunda bilgi verir. Örneğin, *zeplin (cebellinas)* ile *samur (martas)*, kuzu kürkünden daha çok giyilir. Hem çok çeşitli, hem de ucuz olduğundan, ister Hıristiyan, Yahudi, ister Türk olsun, herkes kışın kürk giyer. Bu arada zeplinin en iyisi 100-150 riyale, samuru andıran *köstebek (turones)* 7 riyale, tavşan, gri fare *(rata)* 4 riyale, erkek tilki 3 riyale, kuzu 2 riyale, erkek tilkiyi andıran çakal da yalnızca 1 dükaya alınabilir. Pedro, Türklerin, özellikle gezilerde zeplini andıran, 10 riyale satılan kurt kürkünü yeğlediklerini söyler (VIAJE 241).

İstanbul'da Rumlar, İtalyanlar, Portekizliler, İspanyollar, Almanlar, Macarlar, Bohemyalılar, Polonyalılar gibi Müslüman olmayan çeşitli yabancılar kendi dillerini konuştukları gibi, ülkelerine özgü giysiler de giyerlerdi (DERNSCHWAM 114).

Müslümanlar'ın Yahudilerle Rumlardan ayırdedilmesi için Yahudiler safran sarısı, Rumlar da lacivert başlık giymek zorundaydılar (VIAJE 243).

Rumlar, başka Hıristiyanlar ve yabancılar genellikle mavi-beyaz çizgili entari giyer, *şase* denen küçük bir takke takarlardı. Fynes Moryson da, böyle bir takkeye 15 meidin (1 *meidin* 3 akçe ediyordu) ödediğini söyler (MORYSON 224).

Türk kadınları gibi Ermeni kadınları da bol pantolon üzerine etek giyerler ama yüzlerine siyah bezden peçe yerine güzel, beyaz tül takarlardı (GERLACH 322).

Nicholay'ın dediğine göre daha önce hiç Peralı Rum ya da Frenk kadını görmemiş olanlar onların gösterişli giysileri karşısında hayrete düşerlerdi. Kentli ya da tüccar hanımı kadınlar kadife pelerin, altın ya da gümüş düğmeli dantelli giysiler giyerlerdi. Hatta parasal durumu çok iyi olmayan kadınların bile ipek ve taftadan giysileri vardı. Güzel ve pahalı giysilerin yanı sıra bir dolu altın zincir, bilezik, yüzük ve genellikle değerli taşlarla bezenmiş takıları taşırlardı. Kızlar ve yeni evliler kızıl saten şapka takar ya da başlarına 5 santim eninde ipek kumaştan altın süslemeli, inci ve yarı değerli taşlarla bezenmiş atkılar dolarlardı. Görkemli giyinmeye öylesine çok önem veriyorlardı ki kocaları pahalı isteklerini yerine getiremezse ihtiyaçlarını karşılayacak arkadaşlar bulurlardı. Bundan utanmazlardı. Ancak daha yaşlı kadınlar, aynı biçimde giyinseler de, daha ağır başlı davranırlardı. Dul kadınlar da keten kumaşlara sarınırlardı. Dul kadınlar da buna benzer keten kumaş kullanırlardı, ama onlarınki safranla sarıya boyanmış olurdu (NICHOLAY 66b).

İstanbul'un gençleri (VİYANA I)

Pedro, kumaş ve terzi fiyatlarının İspanya'dakilere kıyasla çok daha ucuz olduğundan, bir elbiselik kumaşın yirmi ile kırk düka arasında satılıp, dikiş parasının bir dükayı aşmadığından, terzilerin bir elbiseyi en çok iki günde diktiğinden söz eder (VIAJE 239).

Aile içi yaşam

Osmanlılarda doğumdan ölüme kadar aile içinde çeşitli görenekler vardır. Bu döngünün önemli bir halkası evlenme ve düğündür. Önemi gözönünde bulundurularak bunlar ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

Öteki uluslarla karşılaştırıldığında, Türkler hanımlarının namusuna çok önem verirlermiş. İnanılırdı ki bir kadın bir erkeğin isteklerinin uyanmasına neden olduğunda, göründüğünün farkında olmasa bile, erkeğin düşünceleriyle kirletilmiş olurdu. Bu nedenle, kadınların evlerinin dışına çıkmasına nadiren izin verilirdi. Böyle zamanlarda da kadınlar öylesine sarıp sarmalanırdı ki hiçbir yerleri hiçbir erkekçe görülemezdi. Busbecq'e göre üst sınıflardan bir erkek evlendiğinde eşlerinin evlerinden asla çıkmayacağını, kadın ya da erkek konuk kabul etmeyeceğini, hatta kadının yakın akrabalarının bile eve gelemeyeceğini şart koşuyorlardı. Analar, babalar kızlarını ancak dinî bayram günlerinde ziyaret edebilirlerdi. Kadın üst sınıftan ise, ya da büyük bir çeyiz getirmişse, erkek bir kadın alacağına ve hiç odalık almayacağına söz verebilirdi.

Bir odalığın efendisinden çocuğu olursa onun nikahlı karısı olamazdı, ancak özgürlüğüne kavuşurdu. Nikahlı hanım ile odalık arasındaki tek fark çeyiz sahibi olma, ya da evlilikte mal üzerinde belli bir hakka sahip olma konusundaydı. Hiçbir esirin böyle bir hakkı yoktu. Bunlar kadına evde erkeğin eşi olma ve evdeki diğer kadınlar üzerinde söz sahibi olma hakkını sağlıyordu. Erkek gece kiminle yatacağını seçerdi. Arzularını karısına bildirirdi. Kadın ona seçtiği esiri yollardı. Ancak cuma geceleri evin hanımına aitti. Bu gece de ihmal edilirse, kadın o zaman şikayet etme hakkına sahip olurdu (BUSBECQ 117-118).

Türk kadınları, Fransız kadınlarının tersine çocuklarını süt annelere vermez, kendileri emzirirmiş. Çocuklara kendi annelerinin bakmasının en iyisi olduğuna inanırlarmış. Sultanın saraylarını koruyan hadım ağa-

larından kimisi çok iyi eğitim görmüştü. Genç prenslere ilk eğitimlerini bu hadım ağaları verirdi. Daha ciddi eğitim görecek yaşa geldiklerinde, genç prensler yaşlı bir bilgine ya da hocaya teslim edilirdi. Bu yaşlı bilgin onlara Türkçe ve Arapça öğretirdi. Çünkü her iki dilde de basılmış öğretici kitap yoktu. Zor Arap alfabesi söküldüğü zaman öğrenciler kutsal Kuran'ı, İslâm dininin yasalarını ve dualarını iyice öğrenip ezberlerdi. Postel'in yazdığına göre kendi ulusunun Türklerden ve Yahudilerden öğreneceği çok şey vardı. Bunların başında, kutsal metinleri, dinlerinin temel ilkesini, tüm yaşamları boyunca unutamayacakları biçimde çocukların zihinlerine yerleştirmek geliyordu. Sonra, öğrenciler öteki konuları öğrenirlerdi. Ancak retorik ve tarihe çok önem verilmezdi, çünkü Türkler tarih kitaplarına pek yer vermezlerdi. Gerekçeleri ise tarih yazarlarının doğruyu yazmadıkları, hükümdarların yaşamı sırasında onları pohpohlamaktan başka bir şey yapmadıkları, hükümdarlar öldükten sonra da olayların unutulduğuydu. Retorikte hiç bir yarar görmüyorlar-

Okul çocukları Kuran taşırken sokaktan geçenlerden bahşiş topluyorlar. (VİYANA I)

dı. Türklere göre konuşma basit ve anlaşılır olmalı, birkaç sözcük içinde her şey ifade edilmeliydi (POSTEL 30-31; 34-35).

Orta ve üst sınıfa mensup ailelerin çocukları da benzer biçimde eğitilirlerdi. Ancak bu çocuklar ya hadım edilmiş ya da yıllar içinde yetkinliğini kanıtlamış ve gençleri ahlaken yıkıma uğratmayacağı kesin olan hocaların bulunduğu okullara gönderilirlerdi. Yoksul ailelerin çocukları Sultan'ın Tanrı adına açtığı okullarda eğitim görebilirdi. Bu çocuklar bu okullarda her tür bilginin yanında iyilikseverliği de öğrenirlerdi. Kızlar kesinlikle evden dışarı çıkamazdı. Kızlar evlerinde dikiş dikmeyi, nakış

Evinde oturan bir Türk kadını (BREMEN)

işlemeyi ve kadınların bilmesi gereken işleri öğrenirlerdi (POSTEL 34-35).

Çocuklar sınıflarda sıralara değil, yerlere otururlardı. Bassano çocukların okurken neden başlarını salladıklarını sorduğunda, öğretmen Allah'ın adı geçtikçe saygıdan başlarını salladıklarını söylemiş. Türkler, saygısızlık olmasın diye Allah'ın adını herhangi bir kâğıt parçasına yazmazlardı. Böyle bir kâğıt parçası Kadı'nın eline geçtiğinde, bunun Hıris-

tiyan ya da Musevi tarafından yazıldığını bilen kadı onu para ya da hapis cezasına çarptırırdı. Okula giden çocuklar (okulda Allah'ın adı geçen bir şey okuyabilecekleri için), kız olsun oğlan olsun, iyice yıkanırlar ve okulda da kullanmak üzere yanlarına su alırlardı. Bassano'ya göre, Türkçe'nin karmaşık dilbilgisi kuralları yoktu. Bu nedenle çocuk okuma yazmayı öğrenir öğrenmez ailesi onu okuldan alırdı. Okuldan ayrılan çocuk arkadaşlarıyla sokaklarda yürür, arkadaşları onu öven şarkılar söylerdi. Böylece diğer erkek çocukları da çabuk öğrenmeye teşvik edilirdi (BASSANO 37a-37b).

Bir grup kadın (VİYANA I)

Biriçocuklu iki Türk kadını (BREMEN)

Sıradan insanlar bir tabaktan yerdi. Bu tabak alçak tahta bir sofra üzerine konurdu. Bu sofra aynı zamanda sandık olarak da kullanılırdı. Bunun üzerine madeni bir tepsi, onun üzerine de çevresine ince kösele şerit dikilmiş bir deri parçası konurdu. Bu kese gibi de kullanılırdı (POSTEL 25).

Giysilerine düşkünlüklerinin tersine, Türkler'in evlerinde yok denecek kadar az mobilya ve mutfak gereci vardı. Sandık yerine kırmızı deriden örtüsü olan sepet kullanıyorlardı. Karyola yerine alçak sedirlerde yatıyorlardı. Yatak örtüleri ipek ya da diğer pahalı kumaşlardandı. Bu örtüler yorgan gibi dikilir, altın ipliklerle işlenirdi. Yastık yüzleri de aynı biçimde işlemeli olurdu. Camlar Batı Avrupa'da olduğu gibi kurşun çerçeveye oturmazdı. Bunlar mozaik düzenlemelerle bezenmiş sevimli alçı çerçevelere takılırdı (SCHWEIGGER 211).

Türkler kuş tüyü yatakta değil, pamuk ya da yün doldurulmuş şiltelerde yatarlardı. Bu şilteler, yere konulan tahtalar üzerine yerleştirilirdi. Sabahları ise hepsi yüklüğe kaldırılır, üstlerine de ince işli yastıklar konurdu. Kentlerde yalnız çok yoksulların yorganları kadife, brokar, saten veya taftadan değildi. Çarşaflar pamuktan dokunurdu. Alt sınıflarda çarşaflardan biri yorgana öteki ise şiltenin üzerine konur, ayda bir ya da iki ayda bir değiştirilirdi (POSTEL 28). Türkler kilim ya da şilte üzerinde, üzerlerine yorgan alarak uyurlardı (MORYSON 130).

Genellikle 14 ilâ 24-25 yaşları arasındaki Müslümanlar da Yahudiler gibi sünnet edilirdi. Sünnet daha küçük yaşlarda, Tanrı'ya saygının bir göstergesi olarak bir adağın yerine getirilmesi için ya da çocuğun ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalması halinde gerçekleşebilirdi. Kararlaştırılan günde, sünnet edilecek çocuk camiye at sırtında ya da yürüyen bir kalabalığın eşliğinde götürülürdü. Camide imam çocuğa Müslüman olup olmadığını, Muhammed'in Tanrı'nın peygamberi olduğuna ve Muhammed'in Tanrı'nın kendisine gönderdiği ayetleri yazdığına inanıp inanmadığını sorar, daha sonra çocuk gerçek inancı koruyup gözeteceğine, inananların dostu, inanmayanların düşmanı olacağına yemin ederdi. Çocuk sünnet edildikten sonra, ailesi törene katılanların mevki ve zenginliğine göre üç güne kadar ağırlardı. Bir prensin sünneti hükümdarlık ailesi içindeki bir düğünden de görkemli olurdu. Her tür eğlenti düzenlendiği gibi turnuvalar da yapılırdı (POSTEL 41-42).

Yakında cami olmadığı zaman, sünnet töreni evde gerçekleşirdi. Postel, aynı zamanda, sünnetin Yahudilerde olduğu gibi doğumdan sonraki sekizinci günde de yapıldığını duyduğunu yazıyor. Müslümanlar bu âdeti Yuhadilerden almışlardı.

Zengin ya da zenginin kölesi olan bir Hıristiyan, Müslüman olduğun-

da camiye tıpkı bir Müslüman'ın götürüldüğü gibi götürülürmüş. Ancak, fakirse ya da Müslüman olmaya zorlanmış bir zavallıysa birinin ona kılavuzluk etmesi gerekirmiş. Kılavuz, Müslüman olacak olanın eline dik tutacağı bir ok verir ve camiye kadar adam elinde okla yürürken kılavuz da *"Yeni Müslüman'a yol verin, selamlayın"*, *"Tanrıy'a şükrolsun"* diye bağırırmış. Gelip geçen birkaç akçe verirmiş. 300 akçe toplandığında sünnet gerçekleşir ve bu para daha sonra verilecek şölende kullanılırmış. Postel, kime sorarsa sorsun, okun kesin olarak neyi simgelediğini öğrenememiş. Kimi bunun tek bir Tanrı olduğunu, kimi ise dinini değiştirenin yeni inancını koruma arzusunu gösterdiğini söylemiş (POSTEL 42-43).

Türk erkek çocukları genellikle dört, beş ya da yedi yaşındayken sünnet edilirdi. Sünnet olacak çocuğa değerli taşlarla süslü bir giysi giydirilir ve en büyük sokaklarda gezdirilirdi. Bundan sonra aile konukları eğlenceye davet eder ve çocuğa armağanlar verilirdi. Operasyon sırasında din adamları dualar okur ve konuklar çocuğu onu eğlendirerek oyalamaya çalışırdı. Önemli bir kimsenin çocuğu sünnet edilirken büyük eğlenceler düzenlenir ve insanlar ellerinde meşalelerle müzik eşliğinde yürürler, şölenler verilirdi. Gerlach, böylesi bir olayı anlatırken bir düğündeki gibi kendisine hizmet edildiğini yazıyor. Ahmed Paşa'nın iki oğlu 15 Kasım 1576'da sünnet edilirken Gerlach bu görkemli kutlamaları izlemiş (GERLACH 270 & 410).

Türk çoçukları önceleri oniki-onüç yaşında sünnet edilirken, salgın hastalık yüzünden pek çok çocuk ölünce sünnet daha erken bir yaşta yapılmaya başlandı. Sünnet günü gelince, çocuğu yüreklendirmek amacıyla, özel giysiler giydirilir ve at üstünde, davul zurna eşliğinde kentte dolaştırılırdı. Babalar çocuklarının sünnetini adeta bir düğün olarak benimserlerdi. Dernschwam'ın komşusu olan bir berberin oğlu sünnet olduğunda kadın erkek birlikte at sırtında düğün alayı yaparlar (DERNSCHWAM 139).

Türklerin tersine Yahudiler erkek çocuklarını doğumdan sonraki sekizinci günde sünnet ederlerdi. Türkler sünnet derisini hafifçe keserken, Yahudiler tüm sünnet derisini mümkün olduğunca arkaya çekiyorlardı. 12 Eylül 1577'de Gerlach bir Yahudi sünnet törenine tanık oldu. Yahudiler evin dışında ve içinde toplandılar. Operasyonun Tanrı'nın isteği üzerine yapıldığını söylüyorlardı ve bebek ağlamaya başladığında haham bebeğe adını verdi. Tören sırasında çalınan Yahudi müziği Yunan müziğinden daha çok hoşuna gitmiş Gerlach'ın (GERLACH 385).

Rum çocuklar iki ya da üç yaşına gelinceye kadar vaftiz edilmezlerdi. Tören sırasında, evde ya da kilisede, çocuklar mum taşırlardı ve üzerlerine su dökülürdü. Rum kızları genellikle 12 ya da 13 yaşında evlenirlerdi

Bir kadın veya erkek öldüğünde Türk törelerine göre ölü ılık suda yıkanır, beyaz bir kefene sarılır ve tahta bir tabuta konurdu. Akrabalar geceleyin sokakta *"hu, hu, hu"* diye bağıran ağlayıcılar tutarlardı. Tüm mezarlıklar kent dışındaydı. Mezarlıkların çevresinde duvar veya çit olmazdı. Cenaze törenlerine yalnızca erkekler katılırdı. İmamlar tabutun önünde, cemaat ardında yürürdü. Yol uzun olduğundan, tabutu taşıyanlar, bir cami ya da türbeye rastgelindiğinde tabutu yere bırakır ve ölünün ruhuna dua ederlerdi. Tabut yeşil ya da kırmızı çuhayla örtülür, bunun üzerine gümüş ve altın işlemeli mavi kumaşlar serpiştirilirdi.

Bir Türk cenazesi (SCHWEIGGER)

Kabristanda dua edilir ve genellikle tabutun kapağı tabut mezara konmadan açılırdı. Bir mezara birden fazla ölü gömülmezdi. Daha sonraki günlerde kadınlar mezarı ziyaret ederler, ağıtlar söylerlerdi. Ölene, ona öyle iyi hizmet eden ve onu o denli çok seven karısını bırakıp gittiği için sitem edilir, hayatından hoşnut olmadığından mı dünyayı terkettiği sorulurdu. Daha sonra mezara yumurta, peynir ve et bırakılırdı. Ne kadınlar ne de erkekler yas giysisi giymezdi. Ancak erkekler siyah, kahvere-

gi, koyu eflatun gibi koyu renk bir cübbe giyerlerdi. Üst sınıftan bazı kişiler enli, siyah kurdele takarlardı. Her bir mezarın başına yaklaşık 50 cm. yüksekliğinde silindir biçiminde ya da kesilmemiş bir taş dikilirdi. Önemli insanlar bazen dikdörtgen biçiminde mermer mezarlara gömülürdü. Başucunda da bir insan boyunda, ucu sarık biçiminde bir taş dikilirdi. Bu sarık ölenin rütbesini, sınıfını belirlerdi. Kimi kez bu taşa Arapça Kuran'dan ayetler kazınırdı. Bazen böyle bir taş yerine bir karış eninde, bir insan boyunda üzerine yine ayetler kazınmış plaka biçiminde bir taş dikilirdi. Hıristiyan mezar taşlarında sıkça rastlandığı gibi ölenin ha-

Önemli bir paşanın cenazesi (VİYANA I) ***(karşı sayfada).*** *Bir Türk cenazesi (KASSEL)* ***(yanda).***

yatta yaptıkları, armaları ya da insan portreleri asla mezar taşlarına geçirilmezdi. Büyük devlet adamları, paşalar ve benzer yüksek mevki sahipleri bazen ölmeden önce mezarlarını yaptırırdı. Bu türbeler cami bahçesinde, mescitlerde olabildiği gibi büyük bahçeler içine kurulmuş, havuzlu ve yoksullara yemek veren imaretli görkemli camiler de olurdu (SCHWEIGGER 199-200).

Gerlach'ın tanık olduğu bir cenaze merasiminde dua eden bir imam tabutun önünde yürüyordu. Kortej mezarlığa ulaştığında tabut bir taşın

Önden gidenler -mehter-nahıl-Kuran taşıyıcı- at üstünde, bir cibinlikle örtülü gelin, çevresinde harem ağaları, arkadan at üstünde kadınlar (GENADIUS&BREMEN)

üç ya da dördünü kapatma tutabilirdi. Üstelik hemen hemen her Türk'ün karısına ev işlerinde yardımcı olan bir cariyesi vardı. Evlenmeden önce, damat geline mehir denilen bir miktar para için söz verirdi. Gelin *kâbin* denilen bir miktar daha isterdi. Nikahı kıyan din görevlisi miktarları kaydederdi. Gelin kocasının kendisine verdiği evden memnun kalmazsa kocasını bırakıp bir başkasını arama hakkına sahipti. Evlilikte cinsel ilişki olmamışsa ya da kocanın sapık eğilimleri varsa, erkek çocuklarla ilişki kuruyorsa, isteği dışında karısını şarap içmeye zorluyorsa boşanma için tüm koşullar hazır demekti. Böyle durumlarda hatalı koca karısına, ona söz verdiği miktar parayı vermek zorundaydı. Öte yandan, kadın kısırsa koca karısını boşayabilirdi. Ancak *mehr*'i vermek zorundaydı. Boşanmadan sonra, kadın da erkek de tekrar evlenebilirdi. Ancak koca yine boşandığı karısıyla evlenmeyi arzu ederse kadının bu arada başka bir erkekle evlenmiş olması gerekiyordu. İlk kocası kadına ikinci bir *mehr* vermeyi kabul etmeliydi. Bir Türk kadını Hıristiyan bir erkekle evlenemezdi, ama bir Türk erkeği Hıristiyan bir kadınla evlenebilirdi. Ancak onun kiliseye gitmesine izin vermek zorundaydı. Bassano, Müslüman kocalarının ölümünden sonra anneleriyle yaşayan Hıristiyan kadınlara raslamıştı. Hıristiyanlar kendi aralarında evlenebilirler ama, Müslüman ya da Hıristiyan, cariye sahibi olamazlardı. Cariyeyle beraber olan bir Hıristiyan'ı, kadı evlenmeye zorlardı. Bassano, Rumların Latinleri hiç sevmediklerini yazmış. Rumlar kızlarının Latinlerle evleneceklerine Türklerle evlenmesini yeğlediklerini söylüyor. Kimi Türkler oğlancıydı. Bunlar arasında paşalar, beylerbeyleri, amiraller, kadılar, imamlar ve başkaca önemli kişiler vardı. Sultan da oğlanların arkadaşlığından hoşlanırdı ancak daha sonraları bu hastalıklı ilişkilere karşı çıkmıştı. Birçok Rum ve denizci de aynı günahı işliyordu (BASSANO 21b-22b).

Sultan sefere çıktığında emrindeki tüm yeniçeriler, askerler ve subaylar sefer süresince evlerine dönemezdi. Bu süre kimi kez üç yıla varırdı. Karılarının kötü yola düştüğü de olurdu. Bunlar her gün hamama giderler, adı çıkmış meyhanelerde sık sık görünürler, şehvet düşkünüyseler geceyi dışarda geçirirdi. Bu tip fahişelerin sayısı kabarıktı. Fahişe oldukları anlaşıldığında yakalanıp cezalandırılırlardı. Ancak yüzleri peçeli olduğundan kendi kocaları bile onları güçlükle tanıyabilirdi. Dernschwam'a göre İstanbul öylesine büyük bir ahlakî çöküntü içindeydi ki Sodom ve Gomore'ye taş çıkartırdı. Bunun nedeni de erkeklerin kadınlarını kilit altında tutmalarıydı.

Bir erkeğin iki ya da üç karısı varsa bunlar ev işlerine yardım ederdi ya da erkek bir ya da iki kadın esir alırdı ve hoşnut kaldığı sürece bunla-

rı evde tutardı. Bıktığındaysa satardı. İsterse bir esirle evlenebilirdi. Ancak evliyken bıkarsa satamaz, çeyizini de ödemek zorunda kalırdı. Bu zavallı kadın esirler, kaderlerinin değişmesine dua ederek susuzluk ve açlığa, uzun saatler boyunca çalışmaya ve acıya katlanmak zorundaydılar. Ateşli genç bir erkek üç kadın esir alabilirdi. Eğer evliyse esirlere kötü davranırdı. Parasını çarçur eder de meteliksiz kalırsa esirleri satardı. Şehvet düşkünü erkekler üç ya da dört kadınla evlenirdi. Ancak günlük geliri beş ya da altı akçeyi aşmayan bu aileler sefalet içinde yaşarlardı. kapılarını kimseye açmazlardı (DERNSCHWAM 134).

Bir erkek bir kadını başka bir ülkeden kaçırabilir ya da esir pazarından satın alabilirdi. Sonra da onunla yatardı. Kadından hoşnut kalırsa, onunla evlenirdi. Ancak evlenirse kadının huzurunda ona çeyiz olarak belli tutarda bir para ödeyeceğine yemin ederdi. Bu tutar resmi nikah kaydına da yazılırdı (DERNSCHWAM 133).

Evlilik törenleri camide yapılmaz, hiç bir imam çiftleri birleştirip kutsamazdı. Boşanma durumuna kadı karar verirdi. Geleneklere göre, boşanma halinde erkek, erkek çocuklarını, kadın da, kız çocuklarını alırdı.

Schweigger çok kadınla evlenmenin olağan olmadığını, Türklerin Yahudilerle ve Hıristiyanlarla birlikte olmalarının sonucunda bir kadınla evlenmeyi yeğlediklerini, böylece erkeklerin evlerinde daha çok huzur sağlandığını, daha az sorumluluk aldığını yazıyor (SCHWEIGGER 211).

Gerlach'a göre Rum kadınlar Türk erkekleriyle evlenebilirdi. Çiftin çocukları olduğunda oğlan çocukları sünnet olur, kız çocukları vaftiz edilirdi (GERLACH 153).

Eskiden yeniçerilerin birden çok kadınla evlenmelerine izin verilmezdi. Ancak bu kural Sultan Süleyman'ın zamanında değiştirildi. Dernschwam, gündeliği yalnızca altı, yedi ya da sekiz akçe olan bir yeniçerinin iki kadını nasıl geçindirdiğine şaşırmış (DERNSCHWAM 133).

Türklerin dinî yasalarına göre cinsel birleşmeden hemen sonra kadın yataktan kalkmalı ve tüm bedenini iyice yıkayıp temizlemeydi. Bir gecede kaç kez olursa olsun her birleşmeden sonra yıkanmalıydı. Sonra ertesi sabah akrabaları ve esirleriyle hamama gitmeli ve tekrar yıkanmalıydı. Arada hamama gitmediğinde kocasıyla iki gece üstüste yatamazdı. Gebe olduğunu anlar anlamaz kocası onunla yatmazdı. Ancak istediği takdirde erkek esirlerle avunabilirdi. Ya da *kâbin* yaptırıp kendine geçici bir eş bulabilirdi. Kadının çocuğu olmadığı durumda, koca onu kısır olduğu için boşayabilirdi. Ancak önce bir hakim ya da hekim suçun kocada olmadığını kesinlikle kavuşturmalıydı. Kadını boşamanın diğer nedenleri arasında zina ve davranış bozukluğu vardı. Rumlar ve Ermeniler

için de bu üçü boşanma nedeniydi. Ancak Rumların ve Ermenilerin tersine Müslüman erkekler kadın da razı olursa aynı kadınla tekrar evlenebiliyorlardı (POSTEL 27).

Bazen erkeğin savaşa giderken silah ve teçhizat almak için karısını ve çocuklarını sattığına rastlanırdı. Bu alçaklar için iki kadın bir oğlandan daha değerliydi. Ancak hiç bir erkek karısını dövmezdi. Ancak karı-koca birbirlerine bağırıp çağırırdı. Koca karısını dövdüğünde kadının kadıya gitmeye hakkı vardı. Erkek bu durumda para ya da 100 sopalık falaka cezasına çarptırılırdı. Ancak erkek karısını pencereden bakarken ya da içki içerken yakalarsa onu boşayabilirdi. Bu durumda kadının çehyiz parası ve evlenirken getirdiği her şey kocaya kalırdı (DERNSCHWAM 147).

Türkler arasında boşanmak için bir çok neden gerekliydi. Ancak kadına göre erkeğin boşanmak istemesi daha kolaydı. Hata kadında olmadığı zaman çeyizini geri alabilirdi. Kadın kocasıyla yaşamaya tahammül edemiyorsa kocasının kendisine gerekli koşulları sağlayamadığı ya da doğal olmayan davranışlarda bulunduğu savıyla boşanmayı isteyebilirdi. Bir yargıcın karşısına çıkmak zorundaydı. Dava açmasının nedeni sorulduğunda, konuşmaz, ayakkabısının birini çıkarıp ters çevirirdi. Bu yoldan kocasından gördüğü muameleyi anlatmış olurdu (BUSBECQ 119).

Bir erkek savaşa gittiğinde, her şeyini bir at alabilmek ve birkaç ay yaşatabilmek için para sağlamak üzere satar ve karısını yalnız başına, güvencesiz ortada bırakırdı. Uzun yıllar boyunca geri dönmezse genelde kadın başkasıyla evlenirdi. Eski koca geri döndüğünde kadın kadıya gider ve kocalarından hangisini istediğini söylerdi. Kadı da kadının bu isteğine göre karar verirdi. İstenmeyen koca kendisinden olan çocuklarını alırdı (DERNSCHWAM 135).

Erkek karısıyla geçinemiyorsa, yalnızca üç kez *"Seni boşuyorum, git."* demesi yeterliydi. Bunun üzerine kadın evini terketmek ve üç gün geri dönmemek zorunda kalırdı. Bu üç gün içinde kadın cinsel ilişki kurmak zorunda olmadığı bir erkekle beraber olmalıydı. Bundan sonra, kocası istediğinde evine dönebilirdi. Her şey kocasına kalmıştı. Dernschwam bu geleneği kötü ve ahlak dışı bulduğunu yazıyor (DERNSCHWAM 135).

Kadınlardan biri ötekiyle yaşamak istemediğini kadıya söylerse boşanma hakkına sahip olabilirdi. Bu durumda koca çeyiz parasını ödemek zorunda kalırdı. Ancak şikayet eden koca olduğunda, ya da kadın kocasının onurunu lekelemişse erkek kadını para ödemeden boşayabilirdi. Bu durumda çocuklar babalarının yanında kalırdı (DERNSCHWAM 133).

Pedro, Türk düğünleri konusunda da oldukça etraflı bilgi verir. Ancak, verdiği bilgilerin çoğu başka görgü tanıklarının anlattıklarına ben-

zediğinden, burada anılarına kısaca değineceğiz. Örneğin, Pedro kına gecesinden söz eder. Kalabalık bir kadınlar grubu, düğünden birkaç gün önce davul zurna eşliğinde gelinin evine gider, damattan gelecek hediyeleri burada bekler. Ertesi gün de yine gelinin evine gelip, gelini hamama götürür, hep birlikte yıkanır, yer içer, eğlenirler. Burada gelinin saçı-

Gelin alayı (KASSEL)

na, ayaklarına, kendi başparmaklarına ve bileklerine kına yakılır. Bir saat sonra yıkanıp çıkarılan kına ellerde ve bileklerde sarı lekeler bırakır. Kalabalık grup, yine gelinle birlikte, davul zurna eşliğinde, türküler söyleyerek gelinin evine dönerler. Ertesi gün damadın evinde, damadın ailesiyle başka yakınları toplanarak, atlarla gelini almaya giderler. Bu atlardan en güzeli, gelin için, başka birkaç at da gelinin eşyalarını getir-

mek için süslenir. Damadın, gelinin evlerinin dışında bekleyenlere bahşiş vermeden gelinin evine girilemez. Damadın en yakın dostu sağdıç olur. Damat geline en azından büyük bir tepsi sunmadan sağdıcı da içeri almazlar. Gelin böylece, yine davul zurna eşliğinde, damadın evine götürülür. Pedro, izlediği düğünde gelinin elbisesinin ve başının pembe bir ince tülle kapatıldığını söyler. Gelinle damadın ilk evlilik gecesinde damadın soyunmasına sağdıç, gelinin soyunmasına da başka kadınlar yardımcı olur. Damat, gelinin belindeki kuşağın düğümlerini çözmek için çeşitli armağanlar vermek zorundadır. Birlikte geçirilen bu ilk gecenin sabahı gelinle damat yine ayrı gruplarca hamamlara götürülürler. Düğünden sonra damadın bazı törenlere de katılması gerekir. Örneğin bunlardan birisi sağdıçın, uzun bir sopanın üzerine içi gümüş para dolu bir kese yerleştirmesi, sopayı devirmeyi başaran kişinin keseyi almasıdır. Ayrıca, düğünden sonra yapılan koşu, at yarışı gibi yarışmalarda damat para dağıtır (VIAJE 211-213).

Damat evlenme iznini veren kadıya evlenmek için başvururdu. Bu izinle, damat bir imama giderdi. İmam gelin olmaksızın evlenme törenini yerine getirir, nikahı kıyardı. Tanık olarak törende bir imam daha hazır bulunurdu. Bu imam nikahı yazılı olarak belirlerdi. Törenden sonra, damadın belirlediği bir günde düğün yapılırdı.

Düğünden önce damat geline armağanlar yollardı. Bunlar zurna ve davul çalanlar eşliğinde at ya da eşek sırtında taşınırdı. Ayrıca damat geline çeyizine ek olarak para da verirdi. Gelin ayrıca istediklerini satın alabilirdi. Düğün kutlamalarının son gününde bir grup kadın, yüzleri peçeli, at sırtında gelini yeni evine getirirdi. Düğünde kadın ve erkekler ayrı bölümlerde otururdu. Düğünde büyük kazanlar içinde pilav ve koyun eti pişirilirdi. Alkolsüz, tatlı bir içecek olan şerbet içilirdi. Kadın ve erkeklerin ayrı ayrı kutladığı bu düğünlerde herkes çok eğlenirdi. Ancak Avrupa'da âdet olduğu gibi kadınlarla erkekler birlikte dans etmezlerdi (DERNSCHWAM 133).

Erkeğin teklifi kabul edildiğinde düğün günü saptanırdı. Düğünde iki tarafın da aileleri damadın evinde bir araya gelirdi. Erkekler düğüne at üzerinde, kadınlar kapalı arabalarla gelirlerdi. Hem erkekler hem de kadınlar pırıl pırıl, altın sırmalı muhteşem giysiler giyerlerdi. Tüm konuklar geldiğinde damadın ailesi gelinin evine gelinin giysilerini, mobilyalarını ve diğer eşyalarını getirtmek için yirmi, otuz, hatta kırk merkep gönderirdi. Merkeplerin koşum takımları süslü olurdu. Boyunlarına ziller takılırdı. On merkep gelinin çeyizini taşımaya yetecekken, yirmi merkep sırf gösteriş için gönderilirdi. Bu arada damadın evindeki konuklara

bir odada kadınlar, bir başkasında erkekler olmak üzere, çeşit çeşit şekerlemeler ikram edilirdi. Damadın bekârlık arkadaşları bunlardan, evinde bekleyen geline hediye götürürlerdi. Kimi zaman daha gösterişli olsun, hakiki şekerlerin miktarı çok görünsün diye mumdan şekerler de eklenirdi. Daha sonra, damat ve arkadaşları en iyi giysileri içinde atlarına binerler ve gelini almaya giderlerdi. Ağır bir peçe altındaki gelin, üstünde kırmızı bir tente olan bir atla getirilirdi. Daha sonra düğün şöleni başlardı. Esas yemek koyun etli pilavdı. bunun yanında fırında güvercin de olabilirdi. Tatlı olarak şekerlemeler, taze meyve verilirdi ve şerbet içilirdi. Şölenden sonra konuklar için, müzikli, danslı eğlenceler düzenlenirdi. Konuklar dansa katılmazdı. Çünkü dans etmek dinlerince iyi karşılanmıyordu ve kadınlarla erkeklerin birlikte dans etmeleri yasaktı. Tüm tören boyunca birbirleriyle asla bir araya gelmezlerdi. Gelin kadınlarla, damat erkeklerle otururdu.

Akşam geç vakit, konuklar izin isterler ve giderlerdi. Daha sonra damat iyi cins halı ve yastıklarla bezenmiş yatak odasına çekilirdi. Bu kadınlara verilen bir işaretti. Kadınlar gelini çevreler, kahkaha ve şakalarla gelini kocasının yanına yollarlardı. Böylece ilk kez olarak genç çift başbaşa kalırdı.

Schweigger'e göre, bir Türk gelini kocasına bir armağan vermezdi. Gelinin giysilerini ve mücevherlerini kayınpederinin isteği üzerine damat yapardı. Boşandığında kadın, getirdiği her türlü değerli eşyayı ve mücevheri geri götürme hakkına sahipti. Ama erkek harcamalarının karşılığını isteyemezdi (SCHWEIGGER 206-211).

1576 Nisan ayında Gerlach damadın birinin geline yolladığı düğün armağanları alayına tanık oldu. Otuz, kırk atlının altın, gümüş yaldızlı yükleri taşıdıklarını görmüştü. Bunların arkasında ateş yutanlar, müzisyenler, sonra da ipek kumaşlara sarılı gümüş yemek takımları taşıyanlar vardı. Daha sonra en az elli tane şekerleme heykelcik taşınıyordu. Bunlar arasında altı-yedi fil, iki arslan, üç at, dört deniz yaratığı, birçok kuş çeşidi, bazı kaplar, testi ve şamdanlar vardı. En sonda da eşekler, ev eşyaları, halı ve şilteleri taşıyordu. Gelinin arkadaşlarına şekerlemelerden hediyeler vermesi âdetti (GERLACH 180).

Wratislaw'ın anlattığı acıklı bir öykü Bassano'nun gözlemlerini desteklemekte ve aynı zamanda evlilik âdetlerini ve törenlerini daha iyi açıklamakta. Bu öykü kısaca bir Rum delikanlısının güzel bir Rum kızına aşık olmasını ve iki gencin babalarının bu evliliği onaylaması üzerinedir. Ancak delikanlı uzaktayken, kızı sokakta sultanın sarayından yüksek mevki sahibi bir adam görür. Seksen yaşında olmasına karşın,

kızın güzelliğiyle öylesine büyülenmiştir ki, bir Hıristiyan kızıyla evlenme izni alır ve kızın babasını kızı kendisine vermesi için zorlar. Öykü trajik sonla biter (WRATISLAW 205-223).

Düğün günü yapılanlar bir görkemin yansımasıydı. Önce, damat gelinin evine, kıza verdiği muhteşem çeyizi yeni evlerine taşımak üzere deve ve katır gönderdi. Daha sonra, damadın arkadaşlarından birinin evindeki erkeklere ve damadın evinde toplanmış kadınlara düğün kahvaltısı verildi.

Kahvaltıdan sonra, tüm konuklar gelini almak üzere yola çıktılar. Erkekler at üstünde, kadınlar kapalı arabalardaydılar. Gelini taşıyacak olan güzel, beyaz bir atı bir hizmetkâr götürüyordu. Atın yelesi altınlarla süslenmişti. Eyeri ve gemi birinci kalitedeydi. Dört adam (varsıl evlerde bu iş için ancak hadımlar görevlendirilirdi) pahalı işlemelerle süslü bir cibinlik taşıyordu. Renkli alayın başında borucular, davulcular ve başka müzisyenler vardı. Damat tüm konuklarla birlikte gelinin evine girdi. Şerbet ve şekerleme ikram edildikten sonra, gelinin babası kızının sağ elini damadın eline verdi. Kızına iyi bakmasını söyledi.

Alay yine yola çıktı. Yine, müzisyenler öndeydi. Daha sonra ellerinde altın yaldızlı, boyalı ve çiçeklerle süslü büyük mumlar taşıyan altı adam geliyordu. Bunların arkasında, bir hizmetkârın yularından tuttuğu beyaz atın üzerine binmiş, cibinlik içindeki peçeli gelin vardı. Hemen ardından yine at üzerinde yaşlı dadısı geliyordu. Dadının üstünde ne cibinlik vardı, ne de atını tutan bir hizmetkâr. Damat ve her iki ailenin erkekleri kadınların yanlarında ve arkalarındaydılar. Sevinçlerini göstermek amacıyla atlarını şaha kaldırıp zıplatıyorlardı. Daha sonra, arabalar içinde kadın konuklar geliyordu; en sonda da, gelinin çeyizini pahalı halılarla örtülü kırmızı sandıkları taşıyan develer katırlar.

Alay damadın evine vardığında, damat gelinin inmesine yardım etti ve onu eve götürdü. Daha sonra onu kadın konuklarla orada bırakarak erkek konuklarla eğlenmeye gitti. Dendiğine göre gelin müslümanlığı kabul etmiş, başka eşleri olan kavas da ona çok rahat yaşayabileceği bir ev açmış (WRATISLAW 202-205).

Yalnızca sağdıçlar ve az sayıda insan gelin ile damada kiliseye kadar eşlik ederdi. Önce din adamlarına, Patriğe (18 akçeden az olmamak koşulu ile), rahibe (birkaç akçe) ya da başkasına (1 düka) para armağanları verilirdi. Ellerinde birer mum, gelin ile damat rahibin önünde diz çökerlerdi. Sağdıçları yanıbaşlarında dururdu. Dua okunduktan sonra çift elele tutuşur, yüzüklerini değişir ve evlilik yemini ederlerdi. Daha sonra rahip her ikisinin üzerine bir örtü örterdi. Bu örtünün üzerinde altından,

üzerinde Tanrı'nın, İsa'nın ve Kutsal Ruh'un evlenen çift için rahmetini isteyen bir yazı bulunan bir taç yer alırdı. Bu arada, kilisenin dışındaki kalabalık dans edip içki içiyordu. Bir tanesi, daha sonra yeni evli çiftin evine asılacak olan küçük bir bayrak sallıyordu. Çift, kiliseden ayrılırken örtü üzerlerinde olurdu. İlk gece gelin ile damat birbirlerini görmezdi. Kentte, düğünler bir gün, kent dışındaysa iki ya da üç gün sürerdi. Bu tür törenlerin İtalyan ve İsviçre âdetlerinden etkilendiği söyleniyordu (GERLACH 151).

Canaye, Peralı zengin bir Rum tüccarıyla aynı yerden bir kızın düğününe davet edilmişti. Konukların hepsi aynı odada ağırlanıyordu ama kadınlar bir yanda, erkekler bir yandaydı. Gelin kadınların ortasındaydı ve üstü kapalı bir taht içindeydi. Başında bir taç vardı. Altın saçlı, açık tenli, çok hoş bir kızdı. Pırıl pırıl parlayan mücevherle süslü, koyu kırmızı bir giysi içindeydi. Kadınlar garip bir biçimde sustular. Etraflarına bakmadıkları gibi hiç konuşmuyorlardı, Fransızların tersine. Yunan arpı eşliğinde söylenen acıklı şarkıları dinliyorlardı. Şarkılar düğün havasından çok, cenaze müziğine benziyordu. Şarap ve şekerlemeler ikram edilmeye başlandığında damat gelinin yanına oturdu. Aniden üzerlerine kızıl bir örtü atıldı. Çift görünmez olmuştu. Bir ya da iki dakika sonra damat tahttan indi ve erkeklere katıldı. Sonra damadın babası gelinle dansı açtı. Ötekiler de arkadaşları veya akrabalarıyla dansetmeye başladılar. Gelinin annesi konukların armağanlarını büyük, gümüş bir kap içine toplamaya başladı (CANAYE 113-115).

Gerlach, bir Rum düğününe davet edilmişti. Evin holü çok sayıda kalın mumlarla aydınlatılmıştı ve üzerinde yiyecek ve şarap bardakları bulunan bir masa vardı. Erkekler bir odada toplanmışlardı. Herkes oturunca bir adam bir torbadan 100 *crown* çıkardı ve herkesin önünde saydı. Gelinin babası damada bu paranın yeterli olup olmadığını sordu, damat yeterli bulunca gelinin babası kızının giysileri için 40 000 akçe vermeye söz verdi. Daha sonra gelinin çeyizi sergilendi. Damat bir makbuz yazdı ve orada bulunanlar imzaladılar. Daha sonra herkes kadınlar kısmına geçti. Burada, gelin kenarı altın yaldızlarla süslü bir tente altında, üstünde halılar bulunan bir sıranın üzerinde oturuyordu (GERLACH 155-156).

Gerlach, bir çingene düğününe tanık olmuş. Yüzü Türk âdetlerine göre peçeli olan gelin iki kadın tarafından taşınıyordu. Üç kadın da boyunlarına ve kollarına gümüş takılar takmışlardı (GERLACH 322).

İstanbul'un kadınları

Pedro, Müslüman kadınların camiye pek gitmediğini, camilere yalnızca kızların ya da kocası en az altı ay önce ölmüş dul kadınların girebildiğini söyler (VIAJE 201). Ancak, dinin koyduğu yasaklardan dolayı toplumun böylesine tutucu olmasına karşın, Müslüman kadınların sokakta kendilerine söz atan, yanlarına yaklaşan erkeklere hiç de olumsuz davranmadıklarından, yabancı erkeklerle, verilen adreslerde buluştukların-

dan da söz eder. Pedro'nun dediğine göre kadınlar buluşma öneren erkeklere önce kendi evi olup olmadığını sorar, erkek buluşabilecek bir ev adresi veremezse kızarlardı. Bu çeşit buluşmalarda kadınlar çoğunlukla kimliklerini açıklamaktan çekinirler, kimi kez de hem adlarını verir, hem de buluşmalar yinelenirdi (VIAJE 237-38).

Kadınların gruplar halinde, halılar ve yiyeceklerin yükü altında ezilmiş halayıklarıyla hamama gitmeleri çok ilginçti. Kadınlar baştan aşağı siyaha boyanmış deve tüyü bir kumaşa bürünürdü. Yalnızca metal topuklu, mavi, sarı ya da kırmızı potinleri görünürdü. Kimi zaman da kumaşın kıvrımları arasında gizledikleri elleri görünürdü, çünkü eldiven kullanmıyorlardı. Yalnızca elleri, sesleri ve tavırları yaşlarını belli ederdi. Sokak giysileri incelikten uzaktı. Ancak eve gelir gelmez üzerlerindeki o biçimsiz şeyi çıkarırlardı. Ev giysileri ipekten, altın işlemeliydi. Gözleri siyahtı. Kaşlarını boyayla birleştirirlerdi. Saçları ya siyahtı ya da siyaha boyarlardı. Yanaklarına zülüfleri dökülen saçlarını toplarlardı. Ayak ve el parmaklarına kına yakarlardı. Ayakları çok yıkamaktan bembeyazdı. Kadınlar yere bağdaş kurup otururken kimi zaman bacakları ve tenleri görünürdü, çünkü çorap giymezlerdi. Ayak bileklerini değerli halhallar süslerdi. Kollarına da değerli bilezikler takarlardı. Başlarına taktıkları altın ve tüy, işlemeliydi. Giysilerinin yakaları açıktı. Fransız kadınları gibi bellerini bağlamaz, Venedik kadınları gibi elbiselerini kabartacak şeyler giymez ya da takmazlardı. Olduklarından farklı görünmek için değil, örtünmek için giyiniyorlardı.

Kadınlar (BODEIAN)

Bu Türk hanımları ince, zevkli ve becerikliydiler. Şarkı söyler, ud çalarlardı. Şarkı söylerken öylesine duyarak söylerler, öylesine içten duyguları yansıtırlardı ki onları dinleyen bir âşık, aşktan sarhoş olup rahatlıkla kendisini bıçaklayabilirdi. Yaraları sevgilinin öpücükleriyle iyileşirdi.

Rum kadınlar çok güzel giyinirdi. Tüm paralarını ipek ve altın iş-

lemeli kumaşlara yatırırlardı. Peçe takmazlardı, ancak insan içinde çekingendiler ve farkedilmemeye çalışırlardı. Az konuşurlardı. Yüzlerini boyarlardı. Genç Rum kızları evlerinden nadiren çıkar, pencereden sokağı seyretmekten sıkılmazlardı. Birinin kendilerine baktığını farkettiklerinde geri kaçarlardı (CANAYE 76-79).

Üç kadın (SCHWEIGGER)

Hanımların ev işlerini yapacak birçok kadın esirleri vardı. Evli kadınlar yemek pişirmez, çamaşır yıkamazdı. Bütün gün tembel tembel otururlar ve dikiş nakış, örgü, dokuma ve benzeri işleri yapacak kadınlar tutarlardı. Bu tür Türk kadınları evi çevirmekten hiç anlamazlardı ve evlerinde düzensizlik hakimdi (DERNSCHWAM 130).

Schweigger, evli Türk hanımlarının Avrupalılar'ın düşündüğü gibi evlerinden dışarı çıkmadıklarının doğru olmadığını yazıyor. Schweigger'e göre, tüm dünya Türk'ün gücünden korkarken, Türk erkeği karısından korkardı. Kadın evinin mutlak hakimiydi. Sayısız hizmetkârları vardı. Orta sınıftan kadınların bile dört beş hizmetkârı olurdu. Dolayısıyla kadınlar bütün işi hizmetkârlara bırakırdı. İş işlemez ya da örgü örmezlerdi. Kendi evlerinde konuk gibiydiler. İyi havalarda grup halinde yürüyüşlere veya hamama giderlerdi. Dedikodu yaparak eğlenceli saatler geçirirlerdi. Erkek eve geç geldiğinde sofra kaldırılmış olurdu. İşte o zaman korkudan titretecek kadar kötü muameleyle karşılaşırdı. Kadınların en büyük zevki iyi giysiler giymek ve sokakta gösterişli görünmekti. Bunlar için kocalarından gündelik para isterlerdi. Yalnızca çok yoksul kadınlar baştan aşağı ipeklere bürünemezdi (SCHWEIGGER 202).

Kadınlar genellikle camiye gitmez, evlerinde ibadet ederlerdi. Kimi yaşlı kadınların camiye gittiği olurdu, ancak bunların erkeklerle birlikte oturmalarına izin verilmezdi. Erkeklerin arkasında, olabildiğince uzakta otururlardı (DERNSCHWAM 131).

Wratislaw'ın edindiği izlenime göre Türk kadınları geleneklerin öngördüğü gibi kapalı değillerdi. Örneğin, geleneklere göre bir erkek evlenmeden önce karısını ne görebilir, ne de onunla konuşabilirdi. Dolayısıyla da evleneceği kız hakkındaki tüm bilgiyi kadın akrabalarından alırdı. Ama elçilikteki yeniçeri muhafızlara göre bu geleneğe artık uyulmuyordu ve bir kızın gelecekteki kocası tarafından görülmesi günah kabul edilmiyordu. Kızlar kendileriyle evlenmek isteyen erkeğe yüzlerini göstermenin bir yolunu buluyorlardı. Türk evlerinin genellikle bahçelerine bakan balkonları vardı. Kadınlar buraya çamaşır asarlardı. Kız ne zaman çamaşır asacağını genç adama bildirirdi. Sonra en güzel giysisi içinde balkonda belirir, kayıtsız bir edayla çamaşır asmaya koyulurdu. Kızın evinde balkon yoksa, bir arkadaşının evine giderdi. Genç adama rastla-

yacağını bilmiyormuş gibi davranırdı. Genç adamın kendisini görmekten mutlu olduğunu duyarsa bu kez erkeği baştan çıkarmak için elinden geleni yapardı. Erkek kızla evlenmeye karar verirse, annesi-babası ve arkadaşları evlilik anlaşması için bir araya gelirlerdi (WRATISLAW 184-85; 201-202).

Wratislaw ve elçilikteki genç arkadaşları Türk kadınlarını peçesiz görmek istiyorlardı. Bu nedenle yeniçerilerden birinden bu işi tehlikesizce ayarlamasını istediler. Bu yeniçerinin adı Mustafa'ydı, Bohemyalı'ydı. Bu yüzden de yurttaşı Wratislaw'la kolaylıkla dostluk kurdu. Birkaç gün

sonra Mustafa kayıkla bir bahçeye gitmelerini önerdi. Onlarla başka yeniçeriler de geldi. Bahçeye geldiklerinde, yeniçeriler onları hizmetkârlarla yalnız bırakıp ikinci bahçeye gittiler. Uzun bir süre sonra döndüler ve Wratislaw ile üç arkadaşına tanıdıkları bazı hanımların öbür bahçede olduğunu söylediler. Hepsi diğer bahçeye girdiğinde, Wratislaw bir grup peçeli Türk kadınının biraz ileride yürüdüğünü gördü. Mustafa kavalını çıkarıp bir melodi çalmaya başlayınca kadınların telaşlandığı görüldü. Dönüp kimin kaval çaldığına baktılar. Mustafa onlara doğru gitti, yerlere kadar eğilerek onları selamladı, hepsinin elini öptü ve bahçeye birkaç Hıristiyan arkadaşını getirdiğini, bunu hakaret olarak almamalarını rica etti. Biraz konuştuktan sonra, Wratislaw ve arkadaşlarını yanına çağırdı. Onlar da kadınların ellerini öptüler ve rahatsız ettikleri için özür dilediler . Daha sonra bahçedeki çardağa girdiler ve hep beraber oturdular ve Mustafa'nın tercümanlığıyla konuşmaya başladılar. Kadınlar meyve getirterek yabancı konuklarına ikram ettiler. Gençler peçelerini çıkarmalarında ısrar edince biri dışında hepsi çıkardı. Batılılar için hiç de güzel değildiler. Tenleri esmer, gözleri siyah, saçları ve kaşları boyalıydı (WRATISLAW 224-226).

Bir kadın (KASSEL) ***(yanda).***
At üstünde bir kadın (KASSEL) ***(karşı sayfada).***

Mustafa'nın, yaşlı bir adamla evli genç ve çekici bir kadınla ilişkisi vardı. Kadının kocası kuşkulanıyordu. Bir gün Mustafa kadını o gün öğleden sonra evine çağırdığını söyledi. Wratislaw eğlencelerine katkıda bulunmak amacıyla ona şarap ve şekerleme yolladı. Randevu, Mustafa'nın çavuşunun ibadette olacağı bir saatte, öğleden sonra geç vakitteydi. Buluşma gününden önce, bu kadın hamama giderken, elçilik binasının önünden geçtiğinde kocası arkasında olmasına karşın buluşmaya geleceğini işaretle belirtti. Hamama giderken âdet olduğu üzere kadının yanında iki esir hizmetçi vardı. Kadının havlularını ve giysilerini başlarının üzerlerindeki halılar içinde ve bakır kovalarda taşıyorlardı. Kuşkulanan koca hamamın kapısının karşısında karısını bekledi. Hamama giderken kadının üzerinde yeşil bir giysi vardı. Âdet olduğu için de peçeliydi. Hamama girdikten kısa bir süre sonra kırmızı bir giysi ile dışarı çıktı. Kocası farketmemişti. Yakındaki bir eve girdi. Mus-

tafa'yla buluşup eğlendikten sonra kırmızı giysisiyle geri döndü. Sonra da yeşil giysisi ile hamamdan çıkıp yumuşak başlılıkla eve döndü. Wratislaw ve Mustafa kadının kocasına yaptığı oyunu anımsadıkça gülüyorlardı (WRATISLAW 227-229).

Kadın düşkünü erkekler dört kadın alırlar, ya hepsiyle aynı yerde otururlar ya da dördüne ayrı ev açarlardı. Zenginse, sağlıklı ve güçlü bir esir satın alırlar ve onu günde 7 ilâ 12 akçe arasında değişen bir ücretle kiralarlardı. Böylelikle para kazanırlardı. Bazı kurnaz esir sahipleri esirlerini camiye dilenmeye gönderirler ve bunların kazandığı paraları kadınlara harcarlardı. Ahlaksız kadınlarsa genç erkekler hesabına aracı olarak çalışarak birbirlerinin para kazanmalarını sağlarlar, sonra da kazandıkları parayı içkiye yatırırlardı. Evinde herkese şarap parası bulan bir erkeğin sırtına giyecek gömleği kalmazdı. Yine de, para olsun olmasın herkes iyi bir kaftana sahip olmak isterdi. Günde bir bardak ballı ya da armut suyundan yapılmış şerbet içebilen varsıl ve saygın sayılırdı.

Evinde bir Türk kadını (BREMEN)

Özellikle savaş zamanında, kadınlar, hamama gider ve evlerinden uzakta yiyip içerlerdi. Hangilerinin fahişe olduğunu anlamak zordu; çünkü tüm kadınlar peçe takıyordu. Aslında kadınların hiçbiri iyi ev hanımı değildi. İstanbul kötülükler kentiydi. Her taraf fahişe kaynıyordu. Macar kadınlarının söylediği doğruydu: Erkek çocuklardan çok, kız çocuklar iyi denetlenmeliydi (DERNSCHWAM 104).

İnanışlar ve boş inançlar

Pedro, cami avlularında, camilerin önündeki büyük meydanlarda aldatmacalı oyunlar yapan şaklabanlardan, bakla falı bakan kadınlardan, çeşitli bitki ve ağaç kökleriyle kızarmış et satan satıcılardan söz eder. Hem Rumların, hem Türklerin fala ve kehanete çok inandıklarını belirtir (VIAJE 272). Lubenau'nun söylediğine göre Beyazıt Camisi yakınında bulunanTahtakale'deki alan yakınlarında çok sayıda falcı vardı. Bunlar, küçük kağıt parçacıklarının iliştirildiği madeni tekerlekler kullanıyorlardı. Tekerlek dönerken, döndürenin özelliklerini gösterdiği söyleniyordu. Kimi kâhin-ler zar kullanırlardı. Kimisi de Arap astrologlardı. Bunlara akıl danışıldığında olayın gününü saat saat, dakika dakika araştırırlar ve ortaya çıkan şekilleri astronomik gereçlerle ölçer ve bir horoskop haritası çizerlerdi. Örneğin, soyulmuş biri ve savaşa giden bir adam kâhine gelerek başına ne geleceğini ya da seferde şanslı olup olmayacağını sorardı. Kâhinin dediği gibi hareket etmeye niyetli olsa bile sonuçta hep bildiğini okurdu. Çünkü her şeyin Tanrı yazgısı olduğuna inanılırdı (LUBENAU 185-186).

Dernschwam'a göre Türkler, masal ve hurafelerden çok hoşlanırlar. Avratpazarıyla ilgili bir hurafe de şöyle: Bir zamanlar burada büyük bir kule vardır. Bir gün, kimse bir şey yapmadığı halde, bu kuleden bir sürü dev yılan denize doğru fırlar; arkalarında koskocaman dev bulutlar bırakarak hızla kaybolurlar. Üstelik bunları gören binlerce kişi çıkar (DERNSCHWAM 97-98).

Betzek, Yılanlı Sütun üzerine bir söylence anlatıyor. Buna göre bu sütun bir başka yere yerleştirilmiş, yılan sürüleri belirmiş, sütun eski yerine konunca yılanlar yok olmuş (BETZEK 24).

Çemberlitaş yakınındaki Ali Paşa Camisi'nin yanında, altı tane sepet vardı. Bunlar, St. John'un kitabında sözü edilen, bir mucize olarak beş somun ekmekle dolan altı sepetin aynısıydı (DERNSCHWAM 144).

Gerlach, Türklerin kağıtlara Kuran'dan sözler ve ayetler yazarak muskalar yaptıklarını yazıyor. Böylesi kağıtları boyunlarında taşırlarsa yüksek ateş, böcek ısırma ve sokmalarından korunacaklarına inanılıyormuş. Ayrıca, Kuran'dan belirli bir parça okununca onun bir ay içinde öleceğine de inanılırmış. Sultan bu türlü etkinlikler için yüzün üzerinde adam kullanırmış (GERLACH 384).

Benzer bir biçimde, Türkler sahibi oldukları kölelerin ufak bir giysisini saklarlardı. Köle kaçarsa büyüyle onu geri getireceklerine inanırlardı. Kaçak köleyi geri getirmenin başka bir yolu da bir mektup yazıp onu eve asmaktı. Köle kaçmayı planladığında mektup sallanacak ve köle geri gelene dek sallanmaya devam edecekti. Ya da köle sahibi iki ya da üç imamı çağırır, uzun bir ipe düğüm attırır ve her bir düğüm için dua okuturdu. Bu ipi dama koyarak esiri geri döndüreceklerine inanırlardı (GERLACH 481).

Gerlach başka batıl itikatlardan da söz ediyor. Kadınlar, Hıristiyan birini görmenin şans ve mutluluk getireceğine inanırlarmış (GERLACH 103). Gerlach'ın yazdığına göre 1575 yılındaki ciddi kuraklıkta Türkler yağmur ve bolluk duasına çıkmışlar (GERLACH 91).

Gelinin evlendiği gün kişniş, sütten yapılmış yiyecekler, yeşil ve ham elma, sirke ve gebe kalmayı önleyen şeyler yemesi yasaktı. Damat gelini zifaf odasına götürdüğünde gelin damadın ayaklarını yıkar, sonra evin dört bir köşesine Tanrı'nın rahmeti için su serperdi. Damat gelini yatağa götürdüğünde Kuran'dan bir sure okumalıydı. Karısına her dokunuşundan önce Tanrı'ya dua etmeliydi.

Müslümanlar arasında evliliğe dair birçok batıl inanış vardı. Eğer erkek bir kadınla yatarken bir başkasını arzularsa doğacak çocuk sakat olurdu. Meyveli bir ağaç altında ana rahmine düşen çocuğun tepkileri zayıf olurdu. Koca, karısına isteği dışında sahip olursa doğacak çocuk huysuz olurdu. Ayın ilk gecesinde ya da on beşinde veya son gecesinde ana rahmine düşen çocuğunsa iblisçe eğilimleri olurdu (POSTEL 25-26).

Her sabah Türkler fal kitaplarını açarlar ve orada yazılanlara göre işlerini yürütürlerdi. Kötü bir şey yazılıysa ne kadar önemli olursa olsun işlerini ertelerlerdi (GERLACH 48).

Birçok Türk mart ayının ilk gününde cinlerin çocuk görünümüne girdiklerine inanırdı. Bunlar doğmadan ölmüş çocukların ya da doğumdan hemen sonra günah işlemeden ölmüş çocukların hayaletleriydi. Bu nedenle yardımseverlerdi. Zarar vermezlerdi. Gerlach, iki bilgin üzerine duyduğu bir öyküyü aktarıyor. Bunlardan biri cinlere inanırmış, öteki inanmazmış. İkisi de düşüncelerini kitaba döküyormuş. Birbirlerine ki-

taplarını gösterdiklerinde inanmayan şaşırmış, çünkü ikisinin kitaplarının içeriği neredeyse aynıymış. İnanan, her akşam cinlerin ötekinin gündüz yazdıklarını kendisine bildirdiklerini, böylece de doğaüstü varlıkların varoluşunun kanıtlandığını söylemiş (GERLACH 82).

İstanbul'da pek çok ayazma vardı. Bu ayazmalar birçok yarayı iyileştirirdi. İnsanlar minnettarlıklarını göstermek için ya oluğuna ya da civardaki ağaçlara bezler asardı. Gerlach, Galata'da içinde canlı balıklar olan kutsal bir çeşmeden sözediyor. Ancak bu tanım İstanbul yakınındaki Balıklı diye anılan ayazmaya uyuyor. Türkler, Rumlar ve Ermeniler, bunun suyundan içen ya da suyuyla yıkanan yüksek ateşli herkesin iyileşeceğine inanırlardı. İbrahim adında bir yeniçeri Gerlach'a bu sudan içerek üç yıl boyunca çektiği yüksek ateşten kurtulduğunu, bir kadın da kızının iyileştiğini söylemiş. Pınarın başında bir Türk nöbetçi vardı. Su çekmek için iki akçe alıyordu. Gerlach, balıkları görmemiş. Ancak kendisine iki yanda bulunan kubbelerin altında oldukları ve bir oltayla tutulabilecekleri söylenmiş. Efsaneye göre imparator Konstantin bu pınar başında yemek yemek ve dinlenmek için durmuş ve pınara kızarmış bir balık attığında balık canlanmış. Hem Türkler, hem de Hıristiyanlar arasında burayı 17 Nisan'da ziyaret etmek alışkanlık olmuştu. Eskiden burada şarap ikram edilirdi. Ancak bu daha sonra tedirgin edici olaylara yol açtığı için yasaklandı (GERLACH 185-186).

Viaje'nin yazarı Pedro, Sinan Paşa'nın sarayında doktorken, Sinan Paşa hastalanır. Ne Pedro, ne de başka doktorlar Sinan Paşa'yı iyileştiremezler. Sinan Paşa gittikçe kötüleşir. Üfürükçüler, büyücüler ortaya çıkarlar ve hasta adamı dua ve kurbanlarla birkaç gün içinde iyileştirebileceklerini ileri sürerler. Paşanın hastalığı su toplamasıydı. Durumu değişiyordu. Bazen iyiye gidiyordu, bazen kötüye. Pedro'nun artık diğer doktorlarla arası düzelmişti. Ancak bu kez de paşanın hastalığını bir kaç gün içinde dua ve adaklarla, kurbanlarla iyileştirebileceklerini iddia eden üfürükçüler çıkmıştı ortaya. Bu şarlatanlar paşaya 7 000 dükaya mal olmuşlardı.

Bahçede çadırlar kurdular. Kimileri bütün gece ağlıyor, kimileri aşık kemikleri atıyor, kimileri büyülü işaretler ve muska yazıyor, kimileri de su dolu bir tasa kağıt parçacıkları koyup paşanın içmesini istiyordu. Bunların eşyaları arasında bir Yahudi tabutundan çiviler, bir Müslüman tabutunun tutamağı, bir Hıristiyan tabutundan bir odun parçası ve ufak tefek ıvır zıvır vardı. Bu sahte hekimler arasında bir de çok tanınmış bir kadın üfürükçü vardı. Bu kadın paşanın önce bir siyah keçiye bakmasını, daha sonra kimi sözler söyleyerek ve kimi işaretlerde bulunarak dişi

bir eşeğin altından geçmesini tavsiye etti. İri yarı olduğu için zor da olsa paşa söylenenleri yaptı. Daha sonra, kadın, paşaya, insanın barsaklarını da sökecek kadar kuvvetli bir müshil verdi. Sonra, dört koyun ve bir pala getirilmesini istedi. Gözlerini gökyüzüne çevirip, bazı dualar okudu. Daha sonra kasaba dönüp koyunların başlarını pala ile kesmesini istedi. Koyunların başsız cesetlerini dışarıda beklemekte olan kızına yolladı. Kadın, en son olarak da kurbanların kanının aktığı yerde, bir ekmek fırınının yapılmasını emretti. Bir gün bir gece içinde istediği yerine getirildi. Dokuz gün boyunca paşanın, siyah keçiye bakmakla başlayan ve bu fırından ekmek yemekle son bulan bu ritüeli gerçekleştirdiğinde iyileşeceğini anlattı. Ancak paşanın kisti büyüdü, acısı arttı ve yüzünün rengi sarardı (VIAJE).

Türkler sevap için kuş alıp salıveriyorlar (VİYANA I)

Türklerde başta su, sonra da kağıt, neredeyse kutsal sayılırdı. Kutsal kitapları kağıda yazıldığından, kağıdın onların gözünde ayrı bir saygınlığı vardı. Bu yüzden yerde atılmış boş, ya da yazılı bir kağıt görürlerse hemen kaldırır, temiz bir yere koyarlardı (DERNSCHWAM 71).

Busbecq, sık sık taş duvarlardaki çatlaklar arasında sıkıştırılmış kağıt parçacıklarına rastladığını yazıyor. Merakından bu kağıtlardan kimine bakmış ve çevirttirmiş. Ancak ne yazılanlar saklamaya değermiş, ne de Türkler açıklamaya kalkışmışlar. Yine de daha sonra öğrenmiş ki, Türklerin küçücük bir kağıt parçasına bile, üzerinde Allah'ın adı yazılı olabilir diye, saygısı varmış. Bu yüzden yerde bir kağıt parçası bulduklarında üzerine basılmasın diye hemen bir çatlağa sokuverirlermiş. İnançlarına göre, kıyamet gününde, Muhammed müminleri günahlarından dolayı cezalandırıldıkları A'râf'tan Cennet'e çağırdığında, sonsuz mutluluğa ulaşmak için yalınayak korlaşmış ateşin üzerinden geçmek zorundaydılar. İşte o zaman üzerine yazılmayı önlemiş oldukları tüm kağıtları ayaklarının altına yapışacak ve cennet yolundayken acılarını hafifletecektir. Kağıda gösterilen bu saygı Busbecq'in rehberlerinin, hizmetkârlarını ağır suçlamalarına yol açmış. Çünkü rehberler onları kağıdı pis bir işte kullanırken görmüşler (BUSBECQ 26-27).

Busbecq'e göre Türkler, genellikle hayvanlara iyi davranıyorlardı. Özellikle de yararlı kuşlara. Örneğin, çöpleri yiyerek kentlerin temizliğine katılan çaylaklara. Bu nedenle, çaylaklar insandan korkmazdı. Bunlara evcil bile denebilirdi. Islık çalındığında alçalır, kendilerine atılan yiyecek parçalarını kaparlardı. Bu nedenle Busbecq, koyun kestirdiğinde çaylakları hayvanın iç organlarını yemeğe çağırırdı. Birkaç dakika içinde büyük bir kuş sürüsü evin üzerinde daireler çizmeye başlar, sonra da bahçeye inerlerdi. Galeriyi ayakta tutan sütunlardan birisinin arkasına saklanan Busbecq, kimi kez birkaç kuş avlamayı başarırdı. Ancak Busbecq bu sporla yalnızca kapılar sıkıca kapandığında uğraşırdı. Yoksa bu, Türkleri kızdırabilirdi.

Türklerin kızmasının nedenini, hayvan ya da kuş eti yememeleri olarak açıklamıyor Busbecq. Türkler hayvanlara acı çektirmeye karşılarmış. Öyleki kimi ötücü kuşları bile, özgürlüklerini ellerinden almaya hakları olmadığına inanarak, kafese bile koymazlardı. Ancak, pek çok Türk de kafeste bülbül beslerdi. Busbecq, saka kuşlarının sokaktaki evlerden birinin penceresinden gösterilen madeni bir parayı almak için uzun mesafeler uçmaya eğitildiğine tanık olduğunu yazıyor. Parayı tutan, bunu kuşa vermezse, kuş onun elinin üzerine tüner, eğer pencereden çekilirse, kuş parayı almak için uğraşırdı. Kuş, ödülünü gagasına alır almaz, kendisini

zil çalarak çağıran sahibine geri uçarmış. Parayı veren kuşa ödül olarak biraz kenevir tohumu verilirmiş.

Elçinin ikametgâhı yakınlarında bol yapraklı bir çınar ağacı vardı. Kimi kuş avcıları ellerinde küçük kuşlar için yapılmış kafeslerle, kuş satıcıları dururdu. Yoldan geçenlerse biraz para vererek bu kuşları serbest bıraktırırlardı. Kuşlarsa hemen çınar ağacının dallarına çıkar, tüylerini temizlemeye koyulurlardı. Kendilerini kurtaranlar onların cıvıldamalarını duyduğunda birbirlerine dönüp, *"kuşu dinle, bana iyi talihi için teşekkürlerini sunuyor"* derdi (BUSBECQ 102-103).

Wratislaw, Türklerin hayvanlara karşı tutumları karşısında hayrete düşmüş. Türkler hayvanlara çok iyi davranıyorlardı. İnanışlarına göre tüm canlı varlıkları beslemekle Tanrı'nın koruyuculuğunu kazanacaklardı. Wratislaw, bunun alay edilmesi gereken barbarca bir boş inanç olduğuna inanıyor. Bir keresinde bir Rum sokak satıcısından küçük kuşlar satın alan bir Türk'e rastlamış. Adam kuşları teker teker serbest bırakmış. Bu arada da Tanrı ve Muhammed adına serbest bıraktığını belirten dualar okuyormuş. Bu dünyada ve öte dünyada bu eylemi için ödüllendirileceğine inanıyormuş.

"Köpeğe et!", *"Kediye et!"* diye bağıran adamlara rastlamak olasıydı. Kadın ya da erkek, zengin ya da fakir, herkes bunlardan yiyecek satın alıp, sokaklarda gezen sayısız hayvanı besliyordu. Hayvanlar yemek saatlerini hiç kaçırmazlardı. Sabah ve akşamları hayvanlar belli noktalarda toplanırdı; köpekler yol üzerinde, kediler uygun bir duvar üzerinde. Kimi Türk kadınlarının şiş ucunda et getirdikleri bile olurdu. Böylelikle kediler oturdukları yerden rahatça yemeklerini yiyebilirlerdi. İnsanlar kent üzerinde duran çaylaklar için de et getirirlerdi. Bunlar

Türkler sevap için kuş alıp salıveriyorlar (KASSEL) ***(karşı sayfada)****. Sevap için sokaktaki köpek ve kedilere et veriliyor (KASSEL)* ***(altta)***

da yere inip yiyeceklerini kapıp götürürlerdi. Çaylaklar kutsal sayıldığından kimse bunları öldüremez ya da yaralayamazdı. Yaygın inanışa göre Muhammed, Mekke'nin merkezinde bir tapınak yapmaya başladığında inşaat malzemesi bulamamış çaylaklar ona kum, taş ve kireç getirmişler çok uzaklardan ve tapınak bitene kadar peygambere sadakatle hizmet etmişler (WRATISLAW 161-162; 173-178).

Saka (ALL SOULS)

28 Ağustos 1553'te Sultan Süleyman'ın İran seferine çıkışının ertesi gününe rastlayan 29 Ağustos'ta Dernschwam, sürülerle akbabanın sabah-tan akşama kadar akın akın sultanın gittiği yöne doğru uçtuğunu görür. Bütün yıl boyunca kentin her yanı akbabalarla dolar. 11 Temmuz 1554'te önünden geçtiği bir caminin avlusunda yüzlerce akbabanın kendileri için havalara atılan etleri kapıp uçuştuklarından söz eder Dernschwam. Kendisine bunun Tanrı aşkına, kutsal bir görev olarak yapıldığı, bir süre önce ölen ve Sultan Selim adına yaptırılan caminin avlusuna gömülen varlıklı bir Türk'ün ruhunun huzur içinde olması dileğiyle etlerin kuşlara atıldığı söylenir. Elçiliğin çevresinde bile koyun ciğeri, işkembesi ve diğer iç organları her gün atılırdı (DERNSCHWAM 90-91).

Pedro, Türklerin çok yardımsever kişiler olup, hem insanların, hem de hayvanların konaklaması için yol üzerinde kervansaraylar yaptırdıklarını, öldükten sonra da iyi anılmak için yardım kurumları, çeşmeler, sebiller bıraktıklarını yazar. Pedro'ya göre, İstanbul kıyılarında balıkları beslemek için denize yiyecek atan, kentte kuşlara yem veren kimselere çok rastlanır.

Hayvanları öldürmek günah sayıldığından sultanın sarayı çevresinde bile yüzlerce sahipsiz, üstelik çoğu da uyuz, kedi köpek vardır. Bunlar hayırsever kimselerce beslenir, bakılır; bu yüzden de hızla ürerler. Türkler, yakın çevrelerinden birisi hastalandığında ya da önemli bir hastalıktan kalktığında, inançları gereği kedi köpeklere yiyecek verirler, kafesteki kuşları salarlar (VIAJE 210).

Gerlach, Türklerin üzerlerine giydikleri giysilerin kollarının çok geniş olduğunu ve ancak dirseklerine ulaştığını gördü. Bunun nedeni Muhammed'e olan saygılarındandı. Çünkü bir defasında Muhammed uyurken bir kedi gelmiş giysisinin uzun koluna yatmış. Peygamber uyandığında uyuyan kediyi rahatsız etmek istememiş ve elbisesinin kolunu dirseğinden kesmiş. Aynı nedenden ötürü, kedi ve köpeklere saygı gösterir, onları pişmiş etle besler, sık sık bir akçe değerinde et alıp bunun bir kısmını sokaklara, kalanı da kuşlar için damlara bırakırlardı (GERLACH 399-400).

Gerlach, 20-30 atlının, Allah'ı hoşnut etmek için, kentte dolaşıp sokak

ortalarında yatan köpekleri topladığını, kuşları azat ettiğini, balıkları suya attığını yazıyor (GERLACH 400).

Ev ev gezip para dilenen çok sayıda kör ya da yarı kör vardı. Arkalarında da sıra halinde kümes hayvanları olurdu. Kimse bunları geri çevirmezdi, çünkü bunların Mekke'ye, hacca gittiklerine inanılıyordu. Daha sonra, bu dünyanın boş şeylerini görmemek için gözlerini dağlayıp, üzerine özel bir toz dökerek gözün tamamen eriyip kaybolmasını sağladıklarına inanılıyordu. Bu kimseler onlara Muhammed'in sevgisini kazandırıyor ve başkalarının ruhları için de aracı oluyorlardı (WRATISLAW 180).

Türklerce hayırseverlik kabul edilen ve Tanrı'nın rahmetini sağlayacağına inanılan bir başka hareket de su dağıtmaktı. Kent içinde erkekler muslukları olan deri torbalar içinde taze memba suyu taşırlar, isteyenlere teneke kaplarda verirlerdi. Su içmek isteyen kim olursa olsun (Müslüman, Hıristiyan ya da Yahudi), sadece istemesi yeterliydi. Pek çok kimse su taşıyanları isteklendirmek için bağışlarda bulunuyordu (WRATISLAW 178).

Yüzlerce saka sabahtan akşama kadar, paşa konaklarından küçük evlere kadar kentin her yanına, su dağıtırdı. Su, atın iki yanına asılan özel olarak yapılmış büyük deri tulumlarda

taşınırdı. Çok miktarda su alan bu tulumların ikisini bile bir beygir zor çekerdi. Tulumun ağzı suyun rahatça doldurulabilmesi için oldukça geniş tutulurdu. Diğer yanıysa biraz daha dar ve uzun, baca biçimindeydi. Sakalar, bu kapların yanında bir de küçük kap bulundurur, evlerin önünde beygirlerini durdurur, beygirin eğerine bağlı olan büyük tulumu, yerinden çıkarmadan küçük kabı altına tutarak musluktan doldurur gibi küçük kaba su doldurur, evden getirilen kaba boşaltırlardı. Sakaların taşıdıkları tertemiz berrak su yetkililerce sürekli olarak denetlenirdi. Yoldan geçenlerden su isteyen olursa sakalar hemen verir; bunun için de yanlarında ayrı bir kap taşırlardı. Sakalar, çoğunlukla yetkililerden belirli bir ücret alırlar, oysa, sattıkları suyun karşılığında kesinlikle su dağıttıkları kimselerden para almazlardı. Bazıları bu işi Tanrı aşkına yapardı (DERNSCHWAM 49&106).

Çok sayıda su taşıyıcısı kent sokaklarında ve varoşlarında gün boyunca memba veya sarnıç sularını işlemeli örtülerle örtülü deri tulumlarda taşırdı. Bir ellerinde iyi altın yaldızlı Şam işi madeni bir maşrapa taşırlardı. Su daha güzel görünsün diye maşrapanın dibine yeşim benzeri veya mercan benzeri taşlar koyarlardı. Öbür ellerinde bir ayna taşırlardı. Su içmeye gelenlere aynayı tutarlar ve kendisine aynada bakmasını ve ölümü düşünmesini söylerlerdi. Su için para almazlardı, ama verildiğinde de hoşnutlukla alırlardı. Hoşnutluklarını parayı verenin yüzüne ve sakalına kuşaklarından sallanan küçük şişeden kokulu su serperek belirtirlerdi. Bu sakalerin çoğu hacıydı. Bu işi iyilik olsun diye yapıyorlardı. Diğerleri ise vakıflardan veya hayırsever birinden belli bir para alırlardı. Aynı yardımseverlikle birçok evin dışında büyük mermer çeşmelerde su bulunduruluyordu. Bunlar kilit altında tutulurdu. Ancak, altta, bakır bir musluk ve demir bir zincire bağlı bir maşrapa olurdu. Dolayısıyla yoldan geçenler su içebilir veya ellerini yıkayabilirlerdi. Bunun gibi önünde çeşmesi olmayan dükkân sayısı çok azdı.

Bir kez Nicholay elli saka görmüş. Hepsi de su taşıyorlar ve kentte yeni yıl armağanları isteyerek dolaşıyorlarmış. Hepsi, onuruna o günü kutladıkları aziz için bir araya gelmişler. İnsanları gönüllendirmek amacıyla orada duranlardan birine elma, bir ötekine portakal, bir başkasına kokulu su veriyorlarmış (NICHOLAY 112b-113a).

Tavır ve görgü kuralları

16. yüzyılda önemli yapıtlardan bildiğimiz Gelibolulu Âli'den o dönemin toplumunda benimsenen ya da hoş karşılanmayan davranışlarla ilgili çok değerli bilgiler elde ediyoruz. Örneğin: Birinin sözünü kesmek, ya da bir konu bitmeden, bir başka konuya girmek ayıptır. Bu durumda sözü kesilen kişi özellikle durur bekler, dinleyenler de yapılan kabalığı onaylamadıklarını gösteren tavır takınırlarsa söz kesen kişi büsbütün utanmalıdır. Başka bir yanlış davranış, konuşan sözünü bitirmeden onun ne söyleyeceğini önceden anlamışcasına sabırsızlanarak, sözü onun yerine tamamlamak ya da başkası sözünü bitirmeden yeni bir konuyu açmaktır. Şiir okuyan bir kimse şiirini tamamlamadan daha güzel bir şiir var diye başka bir şiire başlamak da ayıptır. Her ne kadar yaşlı ve bilge kimselerin sözleri dikkat ve saygıyla dinlenmeliyse de, güleryüzlü, yakışıklı gençlerin söyleyeceklerini de yabana atmamak gerekir (ÂLİ 47-50).

Kişi söze başlamadan önce bilgisinin sınırlarını iyice saptamalı; örneğin Sufilik ve diğer dinsel konularda yeterli bilgisi yoksa konuşmaktan kaçınmalıdır. Şiir okuma yeteneği yoksa ve şairleri tanımıyorsa şiir okumamalıdır.

İyi eğitilmiş kişiler toplulukta çok dikkatli konuşur, sözlerini titizlikle kullanır. Karşılarındakini sözle iğnelemekten, birisini överken arkasından kaş göz işareti yaparak hiç de ciddi olmadıklarını belirten bir takım uygunsuz davranışlardan kaçınmalıdır. Toplulukta olmayan birinin ardından söz etmek de ayıptır. Sözler içtenlikle söylenmeli, davranışlar da sözlere uymalıdır (ÂLİ 65-68; 141-142).

Yabancı bir evde konuk olan kişinin, hizmet edenlere ayrılmış bölümlerde dolaşması, hizmet eden birine yüksek sesle seslenmesi hoş karşılanmaz. Başkasının odasına girmeden önce, hafifçe öksürerek geldiğini

belli etmek, onu özel bir durumda yakalamamak açısından yerinde bir davranış olur. Günlerden bir gün, kadı efendinin evinde konuk olan bir kişi, kadı'nın odasına habersiz girdiğinde onu genç bir oğlanla uygunsuz durumda bulur. Ağzını sıkı tutması için verilen büyük paraya karşın yine de birçok kimsenin kadı efendinin cinsel eğiliminden bilgisi o-lur (ÂLİ 171-172).

Soğanla sarmısak konusunda Gelibolulu Âli, Hz. Peygamber'in bile soğan ve sarmısak yeyip camiye gidenleri kınadığından söz eder. Bunun mekruh olmamakla birlikte, soğan ve sarmısak yemeyenlere adeta bir işkence olduğunu, ancak, soğan ve sarmısağın uzun hac yolculuklarında, deniz yolculuklarında, fırtınalı havalarda, salgın hastalıkların yaygın olduğu dönemlerde yenebileceğini söyler (ÂLİ 109-110).

Yemeğe ev sahibinden önce başlamak, uzakta bulunan bir yemeğe veya tabağa uzanmak ayıptır. Sofrada, belirli bir yemeği başka konuklara bırakmadan yemek de olmaz. Oysa, sunulan şerbet artığının hizmet edenlere bırakılması ayıp karşılanacağından, tümüyle içilebilir (ÂLİ 245-248).

Yemekte, ağzındakini tükürerek çıkarmak, geğirmek, gaz çıkartmak, sümkürmek, hatta ıslık çalmak son derece ayıptır. Yemek sırasında, tuvalet alışkanlıkları, idrar, kusmuk, kan, cerahat, gebelik, kadınlarda âdet kanaması gibi konulara asla değinilmez. Dişini karıştırmak, kaşınmak gibi davranışlar da çok ayıptır. Konuklar, sofraya çağrılmadan oturmamalı, diz çökmeli, sofrada yemek yerken ellerindeki yüzük, mendil vb. nesnelerle oynamamalıdır. Konuşurken ellerle işaret yapmaktan, sözcüklerini rastgele kullanmaktan kaçınmalıdır (ÂLİ 169-170).

Gerlach, önemli bir şahsiyet kalabalığa girdiğinde orada bulunanların ayağa kalkıp onu selamladığını ve sonra da saygılı bir biçimde oturduğunu farketmiş. Kadılar ve ulemaya böyle davranılırmış (GERLACH 325).

İki yüzlü kimseler, arkadan konuşanlar, haylazlar, iftiracılar, yalanları ve tuzaklarıyla mert ve dürüst kimseleri üzen şeytanlardır. İki dostun arasını açan ikiyüzlü kişiler ise bunlardan da kötüdür. Böyle kimseler nerede olursa olsun, babayla oğul, kardeşle kardeş arasına girerek tüm ülkeyi saran bir hastalık gibi kötü tohumlarını ortalığa yayarlar (ÂLİ 85-86).

Kadınlarla ilgilenilmezse, cinsel gereksinimlerini başka erkeklerle karşılarlar ki, bu da onların toplum içinde düşmesine yol açar. Bu yüzden kadınlar tatmin edilmelidir. Şefkat ve sevgiyle davranılması gerekenlerin başında, ana babadan yoksun oldukları için mutsuz büyümekte olan yetim ve öksüzler; ikinci olarak, ailelerinden, ülkelerinden uzakta, yanlarına sığındıkları sahiplerinden başka kimseleri olmayan, güzel odalıklar; üçüncü olarak da erkeklere kıyasla daha kısıtlı bir yaşamı olan tüm

kadınlar gelir. Kadınlar dört kadına ve haremlerinde çeşitli odalığa sahip olan erkeğin yanında çoğunlukla cinsel doyuma ulaşamazlar; ayrıca, onların mesleği ve başka bir ciddi uğraşı da olmadığından, harem yaşamı hapis yaşamı gibidir. Çıkıp dışarda dolaşamaz, diledikleri gibi gezemezler. Kadının yaşamında kocasının dışında kimse yoktur.

Dinimizin erkeğe dört kadın alma hakkı tanımasına karşın çoğu kadın bunu pek benimsemeyip yakınırlar. Oysa, yaşlı ve kısır kadınlar, daha mantıklı olduklarından, yatakta yalnız yatmaktansa, bu durumu çaresiz benimsemekten, öteki kadınlara iyi davranmaktan başka çıkar yol olmadığını bilirler (ÂLİ 189-91; 227-230).

Hamamlar ve temizlik

Belon, kitabında, Türklerin dünyanın en temiz insanları olduğunu söyler. Çocuk bakımında, onların temizlik ve beslenmesinde Avrupalılardan çok üstün olduklarını, ana ve babalarının özenle baktığı Türk bebeklerinin Avrupalı bebekler gibi pis kokmadıklarını, onları temiz tutmak için beşiklerin altında bırakılan deliklerde oturak bulundurmak ve pis suyu akıtmak gibi sağlığa yararlı sistemleri de kitabında açıklar. Belon, Batı'da hiçbir benzerine rastlayamadığı Türk hamamından ve onun insan sağlığına yararından övgüyle söz eder (BELON 395).

Richer de, Türklerin tüm günlük yaşamlarında temizliklerine son derece düşkün olduklarını, sık sık yıkandıklarını, pabuçlarını evlere ve camilere girmeden çıkardıklarını, köpek, tavuk ve başka hayvanları yemek yedikleri yerlere sokmadıklarını anlatır (RICHER 7).

16. yüzyıldaki gerek saray hamamı gerekse erkek ve kadın hamamları üzerine en doyurucu bilgiyi, bu yüzyılın ilk yarısında sarayda görevlendirilmiş Bassano da Zara'nın kitabında buluyoruz. Sarayda çalıştığı yıllarda Türkiye'nin çeşitli yerlerine yolculuklar yapmış ve çeşitli hamamları görmüştür. Bu hamamlardan büyük bir tanesini Roma'da Diokletien çağı hamamlarına *(Thermae)* benzeterek anlatıyor. Hamamda önce yuvarlak, kubbeli geniş bir yere girildiğini, bunun ortasında mermer bir havuz ve dört fıskiyesi olduğunu, tuğladan örme oturma yerleri bulunduğunu, bu oturacak yerlerde de kol koymak için taştan, üstü tahta kaplı çıkıntılar bulunduğunu, bu kesimin tonozlarının tümünün kesme mermer dilimlerinden oluştuğunu, oturulacak yerlerin yeterince geniş olup, yıkanacak kimselerin burada soyunduklarını söylüyor. Hamamı ve buradaki görgü kurallarını şöyle anlatıyor:

Bir hamam ve hamama giden kadınlar ve çocuklar. (DRESDEN)

Hamama giren, önce, hamamın bakıcısıyla konuşur, sonra da yüksekçe bir yerde oturan, giriş parasını alan görevliye uğrar. Bundan sonra so-

yunulur. Ancak, soyunurken her yerini göstermemeye, peştamalsız ortaya çıkmamaya dikkat edilmelidir; yoksa müşteri hamamdan dışarı atılır. Soyunduktan sonra müşteri üstünden çıkardıklarını katlayıp koyar. Üzerine de sarığını, başlığını bırakır. Bunlara bakmak için birini peylemek gerekmektedir. Gömleğini çıkartmadan önce hamamdan müşteriye büyük bir peştamal verilir, müşteri bununla örtünür. Bundan sonra hamamın birinci kesimine girilir. Burada hamamın büyüklüğüne göre on beş kadar görevli vardır. Bunlar traş eden, masaj yapan, yıkayan görevlilerdir. Bundan sonra çeşitli odalara gelinir, her biri bir öncekinden daha sıcaktır. Bunların her yeri güzel mermerle döşenmiştir ve her birinde iki su borusu vardır, birisinden sıcak, ötekinden soğuk su mermer kurnalara akar; taşan sular yerdeki deliklerden gider. Buradan hamamın ana kesimine gelinir. Çok geniş olan bu kesimin yerleri, üzerinde kaymadan durmanın zor olacağı kadar cilalı mermerle kaplıdır. Burası da öteki odalar gibi kubbelidir ve camdan ufak pencereler vardır, sıkıca kurşunla çerçevelenmiştir. Orta kubbe çok yüksektir. Kışın hamamlar gece yarısı ısıtılır, (yazın herkes soğuk su dökünür) böylece çok odun yakılmaktadır. Odun olarak insanın beli kalınlığında çam kütükleri ve az sayıda meşe kullanılır. Odanın ortasında (ki buna hamamın kalbi de denebilir) mermerden dört köşe bir taş vardır. Bu, damarlı bir somaki taştır ve dört parmak kalınlığında, bir insan boyu uzunluğunda ve yer-

Bir hamam ve hamama giden kadınlar ve çocuklar. (DRESDEN)

den bir karış yüksekliktedir, dört mermer top üzerine oturtulmuştur. İçeri girenler bunun üzerinde boylu boyunca yatarlar. Bir masajcı müşterinin kollarını bir 'Herkül' gücüyle çeker. Buradan kalkınca müşteri istediği bir bölüme geçer. Odaların sıcaklığı değişik olduğundan herkes kendisine uygun sıcaklığı seçebilir. Merkezdeki yerin çevresinde süslü güzel hücreler vardır, bunların her birinde de bir kurna ve buna akan biri sıcak, öteki soğuk iki musluk bulunur. Müşteri istediği kadar su kullanabilir, iki musluğun sıcaklığını ayar ettikten sonra açık bırakır. Bundan sonra kurnanın bitişiğindeki yere uzanır, buradaki görevli ona tasla su döker, bir başkası da yıkar. Eğer yeterince görevli yoksa bir görevli hem su döker, hem yıkar. Parası olmayanlar kendileri yıkanır. Genellikle görevliler bahşiş koparmak için paralı kimselerin hizmetlerine koşarlar ve koyu renkli, kalınca bezden yapılmış bir keseyle keselerler. Eğer müşteri sabun getirmemişse hamam sabun vermez. Traş olmak ya da kıllarını aldırmak isteyenler için hamamın özel görevlisi vardır. Kıl kalmasını istemezler. Kadınlar bu konuda daha titizdirler. Bu iş de bittikten sonra, daha önce giyilen peştamal çıkarılıp *futa* denilen bir başka peştamal giyilir, bir görevli leğenle müşterinin arkasından giderek onun ayaklarını yıkar. Bundan sonra müşteri eşyalarını bıraktığı ilk odaya gider. Nemli olduğu için burada ateş karşısında eşyaları kurutulmaktadır. Orada otururken gene görevliler müşterinin ayaklarını yıkarlar, bunu yapana

müşteri, teşekkür anlamında sağ elini başına koyar ve sonra ağzına götürür. Bundan sonra hizmet edenlere bahşişleri verilir. Belli bir ücret yoktur; kimi bir, iki, üç, akçe verir, fakat çoğunlukla dört akçe verilir (BASSANO 2-4).

Bassano da Zara, kadın hamamları üzerine de aşağıdaki bilgiyi vermektedir: Evlerinde hamamı olan erkekler kendileri yıkanmazlar, onları kadınlar, köleler yıkarlar. Kadınlarsa yirmi kişilik topluluklarla hamama gidip birbirlerini, bir komşu ötekini, ya da kızkardeşler birbirini yıkarlar. Ancak, hamamdaki bu içli dışlılık sonucu kadınlar arasında birbirlerini başka gözle görenler de olur. Birbirlerini yıkayıp masaj yapan kadınlardan birbirine aşık olanlara da rastlanır. Rum ve Türk kadınlarından kimisi güzelce bir kızı çıplak görmek, onu yıkamak, dokunmak isteğini duyarlar. Çoğu kez kimi kadınlar da daha özgür olmak için kendi mahallelerinden uzak hamamlara giderler. Ama genellikle herkes kendi mahallesinin hamamına gider. Birçok yakışıksız durumlar hep kadınların birbirlerini yıkamasından kaynaklanır. Kadınlar topluca gittikleri hamamda sabahın erken saatlerinden akşam yemeğine kadar kalırlar. Daha geç gidenler geceye kalırlar. Oysa kibar ailelerin kadınları kendi konaklarında hamam olduğu için halk hamamlarına gitmezler. Halktan, orta sınıftan kadınlar hamama haftada dört, kimi üç, kimi de bir kez giderler. Gidemezse kadın kirli ve kaba olmaktan çekinir. Ama bundan daha önemli iki neden vardır. Önce namaz kılmak için temiz olmaları gerekir, sonra da hamam, evlerinden ayrılıp dışarı çıkmak için bir bahanedir. Kimi kadınlar da hamama gidiyorum diye başka yerlere giderler. Bu kadınların halayıklarından biri başının üzerinde, yüksek fakat büyük olmayan leğen biçiminde bir kap taşır, bunun içine uzun pamuklu bir gömlek koyarlar. Bunların değeri dokunuşuna göre değişir. Yıkandıktan sonra nemi alan ve bedeni kurutan bu gömlekleri erkekler bile giyerler. Ayrıca beyaz gömlekler, temiz çoraplar, bol sayıda havlular da aynı kabın içine konur. Bu kabın üzeri ipek ve sırma yapraklar işlenmiş bir örtüyle örtülür. Ayrıca yanlarına kilim ve yastık da alırlar. Hamama gelince kilimi yere sererler, bakır kap yere konur, hanım buna oturur, hizmetçiler onun iki yanında durarak onu yıkarlar, yıkanması bitince orta sıcaklıkta bir odada dinlenir. Kimi kadınlar yanlarında yemek de götürürler, hamamın iştah açıcı havası içinde yerler (BASSANO 5-6).

Hamama giden kadın (KASSEL)

Her sınıftan kadın hamama gitmekten büyük zevk alırdı. Özel banyosu olan zengin evlerde kadınlar haftada iki ya da üç kez banyo yaparlardı. Genel hamamlara gidenler haftada en az bir kez giderlerdi. Bunun nedenlerinden biri dinlerinin beden temizliğini şart koşmasıydı. Bir ikinci neden hamama gitmek ve sokağa çıkmak için bulunan bahanelerin en iyisiydi. Kocalarının kıskançlıkları hamam duvarlarının arkasında kalıyordu. Kimi hamama diye evden çıkıp başka yerlere gidiyordu. Akşam hamamdan geliyormuş gibi eve dönüyorlardı. Kocalar ne kadar akıllı olurlarsa olsunlar hamamda kim var, kim yok asla öğrenemezlerdi. Kadınlar, genellikle on-onikişer gruplarla hamama giderdi. Sabahın kör ünde evden çıkıp akşam karanlığında dönerlerdi (NICHOLAY 59a-59b).

Kadınlar ve çocuklar hamama gidiyorlar. (KASSEL)

Zengin kadınlar genellikle iki kadın köleyle hamama giderdi. Esirlerden biri başının üzerinde içinde temiz çamaşırların, hanımın tuvalet eşyalarının bulunduğu pirinç bir kap tutardı. Kabın üstü altın ve gümüş sırmayla süslenmiş, oyalanmış saten ya da kadife bir örtüyle örtülü olurdu. Öteki köle güzel bir örtüyle ince ince nakışlanmış bir yastık taşırdı. Esirler hanımın arkasından yürürdü. Hanımın giysileri tüm Müslüman

kadınlarının sokakta giydiği siyah çarşafla gizlenirdi. Hamamda, örtü hanımın giysilerini üzerine koyması için yayılırdı. Sonra kabın içindekiler boşaltılır ve bu kap ters çevrilerek tabure işlevi görecek biçimde yere konurdu. Hanım bu tabureye oturur ve esirleri onu yıkardı. Daha sonra hanım dinlenirken köleler de sırayla birbirlerini yıkarlardı.

Nicholay, hamamda kadınlar arasındaki bu yakınlığın ve hamamların göz alıcı lüksünün kadınların birbirlerine aşık olmasına neden olduğunu ve Sappho'nun çok eskiden yaptığı gibi kadınların lezbiyen ilişkilere girdiklerini ileri sürüyor (NICHOLAY 61a).

Pedro'nun dedğine göre gerek Galata yöresinde, gerek diğer yörelerdeki camilerin, hamamların sayısı birkaç bine ulaşır. Bunların tümü de sarayları andıran yüksek kemerli, kubbeli, görkemli yapılardır. Kubbeleri kurşun kaplı, içleri mermer ve çiniyle bezelidir. Bir hamamın günlük geliri, en azından elli *escudo*'dur. Hamamlara giriş ücretiyse, kişinin toplumdaki düzeyine göre değişir. Parası az olanlar bir akçeye yıkanabilir, bazıları için bu ücret bir ya da iki riyaldir. En küçüğünde seksen kişinin rahatça yıkanabileceği bu hamamlar altı *escudo*'ya kapatılabilir. Pablo, tüm yaşamı boyunca ancak bir ya da iki kez yıkanabilen İspanyollara kıyasla Türklerin çok daha temiz olduğunu, örneğin varlıklı kimselerin haftada bir hamama gidip yıkandıklarını, tüm bir hamam töreni için yalnızca bir *escudo* ödendiğini de söyler (VIAJE 266-57).

Her cami külliyesinde yer alan bir başka asal yapı da halka açık olan hamamlardı. Bunların da ayakta kalmaları camiler gibi düzenli olarak yapılan bağışlarla mümkün oluyordu (SCHWEIGGER 112).

Schweigger, ısıtılmış taşa terlemek için nasıl yatıldığını anlatıyor. Daha sonra hamamda çalışanlardan biri taşa yatanı baştan ayağa vücudunun her noktasına ulaşmak için bir o tarafa bir bu tarafa çevirerek ovalarmış. Sonra kollar, eller, baldırlar ve eller sanki güreşirmişcesine çekilirmiş. En son olarak, yıkanan mermer yüzeyin üzerine yatırılırmış, yıkayan da onun üzerine çıkıp yürürmüş. Yaklaşık onbeş dakika süren bu işlemden sonra yıkanan istediği bir bölmeye tekrar yıkanmak için geçermiş. Schweigger'in yazdığına göre bu masaj öylesine etkiliymiş ki, yıkanan kendini hafiflemiş ve yumuşamış bulurmuş. Öte yandan, hamamda çalışanların uyguladığı kanatma yöntemi çok acı veren bir işlemdi. Kullanılan bıçak keskin olmazdı. Ateşte bir tür sıvı ısıtılırdı. Bu vantuz şişelerine aktarılırdı. Bu kaynar sıvı yaranın üzerine uygulanırken tedavi gören dişlerini sıkardı (SCHWEIGGER 114). Kimi kez hamamdan sonra Türk kadınları özellikle aralarında genç bir gelin olduğunda, avuçlarının içine ve ayaklarına kına yakarlardı (SCHWEIGGER 116).

Hamama giden iki kadın (BREMEN) ***(karşı sayfada).*** *Hamamda natır kız (BREMEN)* ***(üstte).***

Postel'e göre halka açık hamamlar Türkiye'deki yapıların en iyileri arasında yer alıyordu. Öyle ki camilerden sonra en iyisiydi. Hıristiyanlar, Yahudiler ve herkes bunlara gidebilir ve eşit biçimde karşılanırdı. Türkler hamama çok sık gittiklerinden hamamlar çok büyük para kazanıyordu.

Tellak, yıkananları eldiven biçiminde bir parça bezle kiri çıkarana kadar keselerdi. Ayak topukları sünger taşıyla ovuşturulur, sakal, saç ve koltuk

Bir hamam içi. Burada bir tellak bir müşteriye güçlüce masaj yapıyor. ***(yanda)*** *ve hamamın dışı* ***(karşı sayfada).*** (KASSEL)

altları iyice temizlenir, cinsel organı çevreleyen tüyler ya ustura ya da kıl döken ilaçla temizlenir ve bu işlemin ardından da cildin yanmasını önleyici merhemler sürülürdü.

Postel, hamamları tanıtmasını bitirirken Türk hamamlarının benzerlerinin büyük Hıristiyan kentlerinde yapılmasını arzuladığını belirtiyor; çünkü bunlar hem sağlığa yararlı, hem de rahatlatıcı yerler. Antik Yunan ve

Roma zamanında bir çok hastalığa iyi geldiğine inanılıyormuş (POSTEL 28-30).

Hamamlarda epilasyon için özel preparatlar hazırlanırdı. Anadolu'da arsenik içeren bir cins toprak vardı. Bu, tanesi sekiz akçe olan küçük tuğlalar biçiminde satılırdı. Topraktan bir ölçü, kireçten iki ölçü koyulurdu. Sonra bir cins çamur elde etmek için su eklenirdi. Bu çamur ihtiyaç olduğu miktarda hazırlanırdı. Çünkü bu karışımın sert, ekşi bir tadı vardı. Yıkanan iyi-

ce terlediğinde, tüyleri almak için derinin üzerine iyice yayılırdı. Bir anda tüyler yok olurdu. Çok dikkat etmek gerekirdi. Daha sonra iyice yıkanmalıydı. Eğer çok fazla çamur sürülmüşse, ya da derinin üstünde çok kalmışsa, hemen yıkanılmamışsa deri yanabilir ya da zarar görebilirdi. Yanma hissi yağ sürerek giderilebilirdi (DERNSCHWAM 54-55&136).

Adalet ve cezalar

Pedro, Osmanlı adaletinden kendi ülkesiyle kıyaslayarak, övgüyle söz eder, bazı örnekler verir. Çevre temizliği ve düzenine çok önem veren Sadrazam Sinan Paşa, kimliğini gizleyecek biçimde giysilerini değiştirerek sık sık halkın arasında gezinir, evlerinin önünü, sokaklarını temiz tutmayanları, ister ev kadını olsun, ister köle olsun dayakla cezalandırır. Paşa bu gezmelerinden birisinde üstü başı kirli, yırtık bir adam görür, adamı saraya getirtir. Adama evine, çoluk çocuğuna bakıp bakmadığını sorar, sonra da karısını getirtir, ona da aynı soruyu sorar. Kadın adamın evine çok güzel baktığını, hiçbir şeyi eksik etmediğini söyleyince bu kez

Evinin önündeki sokağı temizlemesi için Subaşı'nın emrine uymayan bir erkek falaka ile cezalandırılıyor (VİYANA II) ***(karşı sayfada)***. *Kadı'nın huzurunda bir kadın falakaya yatırılmış* (KASSEL) ***(üstte)***, (VİYANA I) ***(yanda)***.

ce bu kez onu falakaya yatırır. Çoluğuna çocuğuna gül gibi bakan bu adamı ortalıkta kirli giysilerle dolaştıran kadına yüz sopa atarlar. Pedro, Osmanlı hukuk uygulamalarını kendi ülkesindeki uygulamalarla kıyaslayarak övgüyle söz eder. Osmanlılarda hukuksal kararların hiç uzatılmadan, çoğu kez bir tek celsede alındığını, kendi ülkesindeki gibi yüksek paralar karşılığında uzatılmadığını anlatır (VIAJE 215-16).

Genç bir adam, Rüstem Paşa'ya, iki adamı yargıç önünde kendisi aleyhine yalancı şahitlik yaptıkları iddiasıyla şikayet etti. Konu kendisine miras yoluyla kalan malla ilgiliydi. Paşa adamların gerçekten yalan söylediklerini anladığında ikisinin de eşeklere ters bindirilip, başlarına hayvan bağırsakları bağlanarak tüm kent boyunca dolaştırılmalarını buyurdu. Daha sonra ayaklarından zincirlenip kadırgalara yollandılar. Genç adam ise zengin olmuştu. Dernschwam, diğer yalancı tanıkların da aynı biçimde cezalandırıldıklarına tanık olmuş. Kiminin sakallarına kına yakıldığı da oluyormuş (DERNSCHWAM 77).

Hafif suçlar, falakayla ya da sırta veya karına vurularak dayakla cezalandırılırdı. Hırsızlığın cezasıysa asılarak ölümdü. Dinine ihanet eden bir Müslümanla Müslümanlık aleyhine konuşan bir Hıristiyan'ın cezası yakılarak öldürülmekti. Hainler çeşitli işkencelerle cezalandırılır, devlet adamlarıysa boğularak öldürülürdü.

Bunların yanı sıra, kazığa geçirilmek gibi başka dehşet verici cezalar da vardı. Bu durumda, iki buçuk metre boyunda bir ucu sivriltilmiş kazık, geçirileceği yere kadar suçlunun sırtında kendisine taşıttırılır, burada sivri yerinden adamın içinden geçirilerek yere çakılır, adam bu biçimde ölmeden önce bazen kazığa çakılı kalarak, bazen da günlerce acı çekerdi. Bir başka ölüm cezası da, suçluyu belinden bir halat veya zincire bağlayarak, yüksek bir yerden demirden bir kancanın üzerine doğru rastgele atmaktı. Adamın şansı varsa, yüksekten fırlatılınca kancaya takılmadan düşüp bir an önce ölür; yoksa, kancaya takılarak orada günler-

ce ölümü beklerdi. Bu durumda, bunlara yiyecek ve su vermek, yardım etmek, kurtarmak da aynı biçimde cezalandırılacağı için kimse bunlara yanaşmaya cesaret edemezdi. Adam öldürenler bu şiddetli cezalarla cezalandırıldığı gibi, bazı valiler de bu çeşit cezalara çarptırılabilirdi. Başka bir ölüm cezası da derisi yüzülerek öldürülmekti. Magosa (Famagusta) kentinin Venedikli valisi Bragadino, kenti, kendisine ve askerlerine dokunulmayacağına dair söz verilmesine karşın, teslim ettiğinde bu biçimde cezalandırılmıştı.

Zina için verilen cezaysa kadına ve erkeğe ayrı biçimde uygulanır: Erkek birkaç ay hapis yattıktan sonra para cezası ödeyerek çıkar, kadın ise,

Zina suçu işlemiş bir kadın bir eşeğe ters oturtuluyor, eşeğin kuyruğunu tutuyor, başına da işkembe sarılıyor, sokaklarda gezdiriliyor (KASSEL) ***(karşı sayfada)****. Zina suçu işlemiş bir erkek bir eşeğe ters bindirilmiş, başına işkembe sarılmış olarak ve eşeğin kuyruğunu tuttuğu halde sokaktan geçiriliyor (VİYANA I)* ***(yanda)****.*

başına bir öküzün iç organları dolandıktan sonra at sırtında sokak sokak dolaştırılarak, çevredekiler tarafından taşlanır, kırbaçlanırdı. Müslüman kadın, Hıristiyan erkekle zina yaparsa, her ikisinin de cezası ölümdü. Bu durumda, erkeği ancak Müslümanlığı kabul etmek kurtarabilirdi. Ama yine de bu çeşit bir suç olağandışı sayılmazdı.

Oysa, Müslüman bir erkek Hıristiyan kadınla yakalanırsa ona ölüm cezası verilmezdi. Bu durumda, başına bir öküzün iç organları dolanarak bir eşeğe ters bindirilip sokaklarda dolaştırılırdı. Hıristiyan bir er-

kekle Hıristiyan bir kadın uygunsuz durumda yakalanırsa bunun cezası yalnızca para cezasıydı. Adları kadıda ya da *Sobassa*'da (Subaşı)kayıtlı bulunan hayat kadınlarıysa, dinsel bayramlar dışında yeniçerilere ve isteyen erkeklere hizmet ederlerdi. Moryson, bayramlara rastlayan günlerde cinsel temasta bulundukları için, pek çok hayat kadınının diri diri çuvallara kapatılıp çuvalın ağzı dikildikten sonra Boğaz'ın sularına atılarak boğulduğunu yazar (MORYSON II, 67-69).

Pedro, Osmanlı mahkemelerinde verilen cezalardan da söz eder. Örneğin, yalancı tanıklık yapanlar, yüzleri çeşitli renklerle boyandıktan

Zina suçu işlemiş bir erkek bir eşeğe ters bindirilmiş ve başına işkembe sarılmış halde eşeğin kuyruğunu tutarak sokaklardan geçiriliyor. (KASSEL)

sonra eşeğe ters bindirilir, eşeğin kuyruğunu tutarak sokaklarda gezdirilir. Sokaktakiler, yumurta, portakal kabuğu vb. atarak onunla eğlenir, aşağılarlar. Yalancı tanık bundan sonra cezaevine konur, burada bedeninde yaşam boyu kalacak dövmeler yapılır, bundan sonra da bir kez daha tanıklık yapamaz. Borcunu ödemeyenler ise borçlarını ödeyinceye kadar boyunlarına demirden halka takılarak cezalandırılırdı (VIAJE 213-14). Hile yapan, sattıkları malı bilerek eksik tartan satıcılar önce falakaya yatırılarak dövülür, sonra da başına tilki kuyruğu geçirilerek sokaklarda gezdirilirdi (VIAJE 215-216).

Tüm Türkler cezalara olağanüstü bir cesaretle katlanıyorlardı. Kimi

kez baldır, kalça ve ayaklara sopa vurulurken kalın sopaların kırıldığı bile olurdu. Bu dayak işlemi sonucunda dövülenin etleri öylesine ezilirdi ki tedaviye başlamadan önce kesilmesi gerekirdi. Daha sonra dayak yiyen, kendisini dövdüren görevlinin elini öperek teşekkür ederdi ve sopa sayısı kadar belirlenmiş bir para öderdi. Türklerin inanışına göre bedenin dövülen bu kısımları öteki dünyada acı çekmeyecekti (BUSBECQ 155-156).

Dernschwam falakaya tanık olmuş: Dayak yiyecek olanın ayakları uzun bir tahtaya ayrı ayrı bağlanırdı. Sonra bu tahta yukarı kaldırılırdı. Daha sonra iki adam sopanın iki ucuna geçer, adamın ayaklarına yüz, ki-

Falakaya yatırılmış bir erkek (VİYANA I)

mi üç yüz sopa vururlardı. Bu çok ağır bir cezaydı. Böylesine dayak yiyenler tüm yaşamları boyunca sakat kalabilirlerdi. Türkler için dayak yemek, ekmek yemek kadar doğaldı. Bu nedenle Türkler herhangi bir otoriteye karşı söz dinlerler ve korkarlardı.

13 Mart 1554'te Sinan Paşa bir Macar (ya da Hırvat'ın) çarmıha gerilmesini emretmişti. Adam ellerinden çivilendi, ayakları da bir tahtaya bağlandı. Olay Galata'da oldu. Adam orada tüm gün asılı kaldı. 24 Şubat'ta, bu esir diğerleriyle, kayıkla sultanın yaptırdığı camiye taş taşıyordu. Denizde esirler Türk gardiyanları öldürüp kaçmayı denediler, ancak daha sonra yakalandılar.

Aynı Sinan Paşa zorla sünnet ettirilip Müslüman yapılan bir Rum esiri yakılmaya mahkum etmiş. Suçu, Müslümanlığı kabul etmesine karşın vaftiz edildiği Hıristiyan dinini savunmasıydı. Cezanın infaz edileceği gün Paşa, Rum esire 200 florin vermeyi önerdi. Karşılığında esir İslâm dinini kendi rızasıyla kabul edecekti, ama esir Hıristiyan kalmakta direndi (DERNSCHWAM 69).

Satıcılar yanlış tartı kullandıklarında başlarında suçlarını belirten bir yazı ile kent içinde dolaştırılırlardı. Boyunlarında da küçük zillerden oluşan ağır bir halka asılırdı. Ayrıca ceza verilen suçunu da bağırarak itiraf ederdi (CANAYE 98).

Sanderson, cezalar üzerine şöyle yazıyor: Yalan yere yemin edenler başlarında ve üstlerinde öküz bağırsakları olduğu halde, eşeğe ters bindirilirler ve bu halde kent sokaklarında dolaştırılırlardı. Ancak oruç ayı Ramazan'da içkili bulunanlara verilen ceza daha büyüktü. Bir kepçe kurşun eritilir, suçlunun boğazından aşağıya dökülürdü. Sultanın evinde Bostancıbaşı'nın önemli bir yeri vardı. Emrinde binlerce acemi oğlan olurdu. Birçok görevinin (ki cellatlık bunlara dahildi), yanı sıra sultanın saltanat kayığından da sorumluydu. Sultan gezerken dümeni o kullanırdı (SANDERSON 88-89).

Bir satıcı eksik tartı veya eksik ölçü kullanırsa, başı ağır bir tahtaya geçirilir, tahtadan ufak çanlar sarkar ya da boynuna ağır, büyük boyda bir çan takılarak sokktan geçirilir. Her ikisinde de başında tilki kuyrukları takılmış bir serpuş vardır. (VİYANA I)

Hırsızlık suçundan yakalananlar göbeğine, arkasına, tabanlarına üç yüz sopaya varan cezayla cezalandırılıyorlardı. Cezalandırılan zengin biri Yahudi, Rum ya da Türkse her bir sopa için de 1 akçe ödemek zorundaydı (GERLACH 85).

Gerlach'ın yazdığına göre 1575 Mart ayında tüm Türklerin şarap içmeleri yasaklandı. Kadı, içerken yakalananları 60-70 sopaya mahkum ediyordu. Şarap satan da cezalandırılıyordu. Ramazan sırasında içki içmek kesinlikle yasaktı. Ocak 1576'da, Ramazan'dan sonra, Ulefeger Ağa adında bir genç Yedikule'ye hapsedildimişti. İçki içip sarhoş olduktan sonra bir yeniçeriyi yaralamıştı (GERLACH 85&151).

Gerlach'a göre verilen cezalar çok ağırdı. Hırsızlık yapan ya da cinayet işleyenin dövülmenin yanı sıra tırnaklarına, büyük madeni çiviler sokuluyordu. Bir başka ceza da suçlunun bedeninin muslin bir kumaşla sıkıca sarılması, sonra üzerine su dökülüp kan akıncaya kadar kumaşın sıkılmasıydı (GERLACH 121).

Gerlach'ın tarif ettiği cezaların kimine inanmak çok zordu. Örneğin, bir kadın ceza olarak çıplak olarak bir çuvala konmuş, çuvalın içine aç bir fare atılmış ve çuvalın ağzı sıkıca kapatılmış ve aç fare de kadını yiyip bitirmişti (GERLACH 153).

Bayramlar, yortular, şenlikler

Ramazan ayının bitimini gösteren bayram üç gün sürerdi. Sultan, bir bayramda İstanbul'da olursa birçok eğlence düzenlenirdi. Jonglörler, kılıç dansçıları, akrobatlar, ip cambazları ve öteki hüner sahibi göstericiler gösterimler düzenlerlerdi. Ancak bu yıl Sultan sefere çıktığından İstanbul'-da bulunmuyordu. Dernschwam'a göre, bu geleneksel bayramlar Hıristiyanların yeni yıl kutlamalarından çok farklı değildi. Karşılıklı ziyaretler yapılır, önemli insanlara saygılar sunulur, değerli armağanlar verilirdi. Müzisyenler ev ev dolaşır, para toplarlardı. Zurna çalan iki adam önde yürürdü. Sonra iki adam davul çalardı, arkalarından daha da büyük davul çalan iki adam gelirdi. Bu davulları bir yandan ince bir sopayla, öte yandan tahta, kalın bir sopayla çalarlardı. Ayrıca, tabak büyüklüğünde pirinç zil ve boru çalan iki adam olurdu. Daire olduklarında, boru çalanlar önce yavaş, sonra hızlı ve olabildiğince yüksek çalmaya başlarlardı (DERNSCHWAM 86).

17 Kasım'da ikinci bir bayram kutlandı. Bu bayramda önce oruç tutulmadı. Pazara çok sayıda koyun getirildi. Çünkü maddi gücü yeten koyun kestirip, zekât olarak fakirlere dağıtıdı. Böylece tüm yıl boyunca çorbadan başka bir şey bulamayanlar bayram boyunca koyun eti yerlerdi. Üç gün süren bayram neşeli geçerdi. Bu sürede sefahat ve ahlak dışı davranışlar serbestti. Bu bayrama Küçük Bayram ya da Kurban Bayramı adı verilirdi. Bundan öncekine Büyük Bayram denirdi. Ancak Dernschwam, bunların ne anlama geldiğini anlayamamış (DERNSCHWAM 56).

O yıl bayram neşeli kutlanmadı, çünkü İran'a giden ordudan iyi haberler gelmemişti. Sonra Sultan'ın zafer için dua edilmesini istediği haberi yayıldı. Bu nedenle bir alay, İstanbul'un küçük-büyük bütün camilerini dolaştı. Önde kalabalık bir imam ve hoca grubu, düzensiz bir biçimde, beşli gruplardan başlayarak otuzlu gruplara kadar yürüyordu.

Bir bayram gününde Tavukpazarı. Geni planda Çemberlitaş, Atik Ali Camii ve Elçi Hanı'nın bir bölümü görülmektedir (VİYANA I) ***(karşı sayfada).*** *Salıncak (KASSEL) ve Dönme dolap. Bu arada para karşılığı isteyen koku sıkanlar (KASSEL)* ***(arka sayfalarda).***

Arkalarından iki yanda iki seçkin hoca arasında şeyhülislâm gelirdi. Üçü de at sırtında olurdu. Bu, Dernschwam'a göre bir matem alayına benziyordu. Dua okunuyor gibi değildi. Sayıları 300-400'e varan imamlar birbirleriyle konuşuyorlardı. Günlük giysiler içindeydiler. Uzun, ipek ya da ketenden, parlak kaftanlar giyiyorlardı. Bellerinde yün ya da ipekli kuşak bağlıydı. Bunların üzerine yakasız, uzun kollu ceketler giyerlerdi. Türkler çocuk gibi karışık renkli ve desenli giysiler giymeye bayılırlardı (DERNSCHWAM 87).

Bayram, oruç ayı Ramazan'ın hemen ardından başlar ve üç gün sürerdi. O yıl, Mehmed Paşa Hıristiyanların Türklere şarap satmasını yasaklamıştı. Türklerin genellikle yaptıkları gibi sarhoş olmaları istenmiyordu. Bayramın ilk günü sabah erkenden saraydaki tüm paşalar ve subaylar saraya giderlerdi. Sultan onları ana kapıda yüksek, altın bir taht üstünde karşılardı. Hepsi bağlılıklarını ve kulluklarını göstermek üzere sultanın elini öperlerdi. Sonra paşalar evlerine dönerdi. Herkes onların elini öperdi ve ziyarete gelenlere yiyecek dağıtırlardı. Herkese yemek verilene dek sofradan kalkmazlardı. Canaye, bunun iyi bir âdet olduğu düşüncesinde. Çünkü böylelikle hükümdarla halk arasındaki bağ kuvvetleniyordu. Günün ortasında, saraydaki, Tophane'deki ve Kağıthane'deki toplar tepeden tepeye yankılanan atışlar yaparlardı. Sonra, sultan sarayın deniz duvarından amiralin denize yirmi dört kadırga indirişini izlerdi. Bu kadırgalar Beşiktaş'a kadar gidip geri dönerdi.

Salıncak (HEBERER)

Şehirde her yerde müzik ve şarkı vardı. Hemen hemen her sokakta bir salıncak kurulurdu. Sallananlar, sallayan gençlere birkaç akçe verirdi. Gençler de ona gülsuyu veya portakal çiçeği suyu ikram ederdi (CANAYE 116-117).

Gerlach, Ramazan'ın 23 Ocak 1574'de bittiğini yazıyor. Minareleri aydınlatan tüm kandiller kaldırılmış. Tüm gece boyunca insanlar sokaklarda dolaşıp alışveriş yapmışlar. Ertesi gün Şeker Bayramı'ydı. Bayram üç gün sürdü. Bu süre içinde herkes en iyi giysilerini giydi; yürüyerek ya da arabalarla gezintiye çıktılar. Herkes birbirine, sokaklarda, elma ve ekmek sundu. En sevilen eğlenceler salıncakta sallanmak ve dönme dolaba binmekti. Birçok sokakta ve meydanda dört ayaklı çerçevelere salıncaklar kuruldu. Bu çerçeveler yeşilliklerle, portakal ve narla süslenmişti. Salıncağa binmenin ücreti 1 akçeydi. Müzisyenler davul ve zurna çalarken, iki kişi de müşteriyi sallıyor, müşteri de bu arada en yükseğe vardığında meyveleri koparmaya çalışıyordu. Dönme dolaplar dev tekerleklerdi ve dikey olarak döndürülüyordu. Bunları insanlar döndürüyordu. Kenarlardan sarkan oturaklardaki insanlar bunlarla sokaklarda yuvarlanıyorlardı. 1 akçe karşılığında, isteyene koku sıkanlara da rastlamak olasıydı. Bayramın ikinci gününde Gerlach İsviçreli ve İspanyol kölelerin sokaklarda kargılarla neşeli danslar yaptıklarını gördü (GERLACH 45&77).

Ramazan sırasında bir yaz Busbecq akşam namazından dönenlerin, yakındaki bir handa buzlu su içmek için durduğunu farketmiş. Dinleri ayakta su içmeyi yasakladığı için sularını bağdaş kurup içmişler. Öğrendiğine göre, iştahlarını ve boğazlarını saatler süren bir oruçtan sonra açmak için böylesine çok miktarda soğuk su içmek âdetmiş. Yoksa kuru-

muş boğazlarından yiyecekler geçmiyormuş. Ramazan'da Müslümanlar her zaman yediklerini yer, özel bir perhiz uygulamazlardı. Ancak dinleri yasakladığı halde şarap içenler bu ay süresince şarap içmemeye dikkat ederlerdi.

Hastalananlar iyileştiklerinde kaçırdıkları gün sayısınca oruç tutabilirlerdi. Savaşa giden askerler oruçtan bağışıktı. Bu yüzden sultan herhangi bir kuşkuya neden olmamak için Ramazan'daki seferlerinde çok yiyecek alırdı (BUSBECQ 153).

Müslümanlar otuz gün, ya da bir ay oruç tuttuktan sonra, iki günlük bir bayram yaparlardı. Sayısız koyun kesilir, et fakirlere dağıtılırdı. Ayrıca ekmek ve para da dağıtılırdı. Hastalar ziyaret edilir, öksüzlere yardım edilir, ölmüşlerin ruhuna dua okunur, mezarlıklara gidilir, ölmüş yakınların mezarı başında yemek yenirdi. Bayramın ilk gününde bayramlaşılır ve herkes için Tanrı'nın yardımı istenirdi. Geçmişteki kırgınlıkların unutulması istendiğinde barışılırdı. En çok önem verilen de buydu. Bu geleneği yerine getirmeyenle selam sabah kesilirdi (POSTEL 63).

Türklerin din dışı şenlikleri de vardı. Sultanın seferden dönmesi, çocuğunun olması veya oğullarının sünnet edilmesi kutlanırdı. Böyle günlerde, tüm dükkânlar kapanır ve herkes kendince eğlenirdi (POSTEL 67).

Türkler 23 Nisan'ı (yeni takvimde 6 Mayıs)yazın ilk günü olarak kutluyorlardı. Bundan önceki sekiz gün boyunca çeşitli çiçekler toplarlardı. Aynı gün Rumlarca Aziz George günü olarak kutlanırdı. Türkler de Aziz George'a saygı duyarlardı. Gerlach'a göre 23 Nisan 1576'da Galata'da bir Türk, Aziz George için bir koyun kurban etmiş ve etini fakirlere dağıtmış (GERLACH 88&185).

Pedro, Türklerin, Hıristiyan azizlerine saygılı olmakla birlikte, Hıristiyanlar gibi kutsal günlerinin çok olmadığını, ancak, Aya Yorgi'nin aslında bir Türk kahramanı olup, sonradan Hıristiyanlarca benimsendiğine inandıklarından yalnız onun gününü kutladıklarını yazar. Bunu da Türklerin Hıristiyanlarda olduğu gibi 23 Nisan'da Hıdrellez adıyla andıklarını (Pedro'nun deyimi ile *Hedrelez*) söyler. Pek çok kadın bu günde dinî inançaları gereği kan verdiği için Pedro, bu günün çok hareketli geçtiğinden söz eder (VIAJE 244).

Sultan savaşta zafer kazandığında ya da bir ülkeyi fethettiğinde İstanbul'a dönüşünde kentte üç gün üç gece büyük kutlamalar yapılırdı. Tüm esnaf tüm gün ve gece boyunca dükkânlarını açık tutmak zorundaydılar. En iyi mallarını sergilerlerdi. Böyle zamanlarda insanlar açıkça içki içerlerdi. Ancak Dernschwam'a göre Türkler içki içmesini bilmiyorlardı. Yabancılarla kıyaslandığında, çok çabuk içiyorlardı. Akıllı adamlar bile al-

kolü garip davranışları için bahane olarak görüyorlardı (DERNSCHWAM 94).

Süleyman'ın zafer kutlamalarının ilki 1526'daki Mohaç Savaşı'ndan sonraydı. Dernschwam, Süleyman'ın İran Şahı'na karşı kazandığı zafer kutlamalarına tanık olmuş. Bu kutlamalar 27 Ekim ile 29 Ekim 1553 yılları arasında yapılmış. Dernschwam'ın yazdığına göre ilk gün tüm meydanlar kutlamaya gelen atlılarla hınca hınç doluymuş. Saraylar, pazarlar ve dükkânlar süslenmişti. Esnaf da bu gösterilerde hazır bulunurdu. Geceleyin dinî bayramlarda olduğu gibi tüm minareler ışıklandırılırdı. Sokaklar ve dükkânlar öylesine ışıklandırılırdı ki her yer gündüz gibi aydınlık olurdu. Lambaların içine, yağın altına renkli su konurdu. Kırmızı, mavi, sarı ya da beyaz renklerle ışıl ışıl parlardı. Sultanın beslettiği kaplanlar, aslanlar, leoparlar ve başka nadir hayvanlar sokaklarda dolaştırılır, başka eğlenceler düzenlenirdi. Dansçı ya da şarkıcı olarak genç erkekler görev alırken kadınlara asla rastlanmazdı (DERNSCHWAM 93-95).

Sultan tercümanlarından biri olan bir Polonyalı ile Venedik elçisine kazandığı zaferi iletti. Bunun üzerine elçi hemen İbrahim Paşa'ya tebriklerini sunmaya gitti.

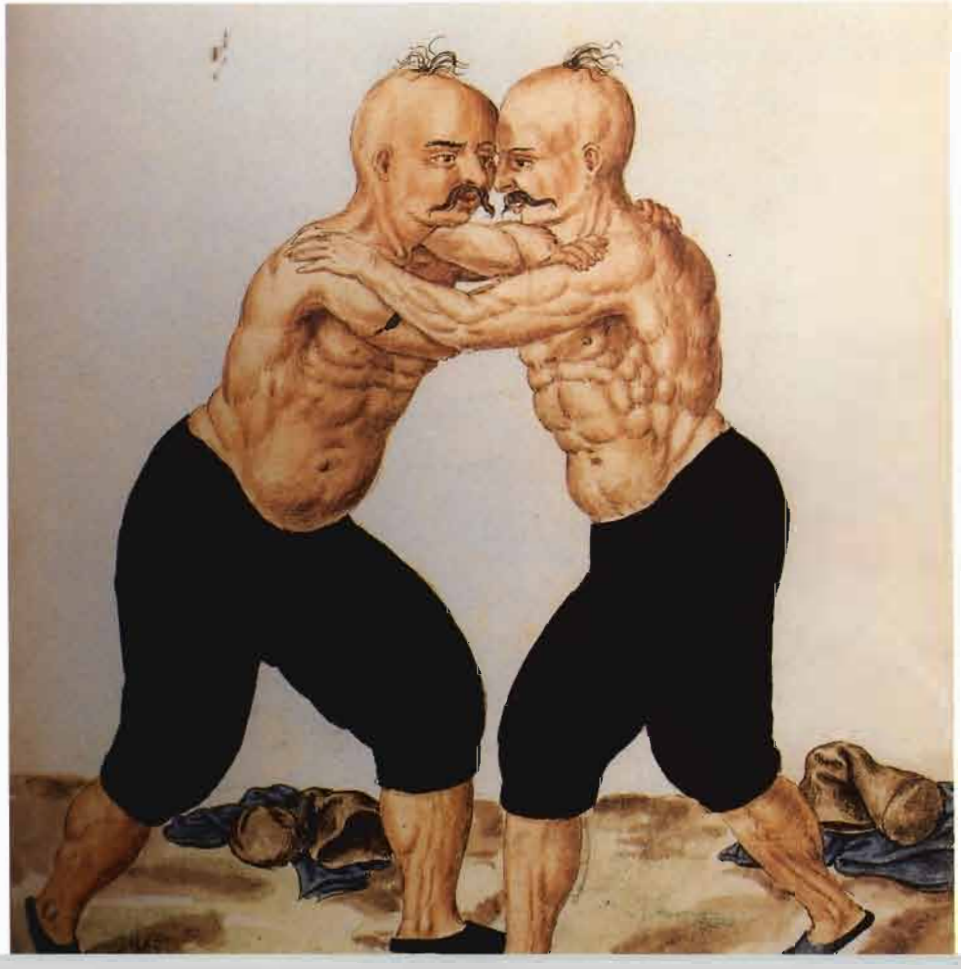
Bu olay 7 Kasım 1554'te oldu. Kutlama törenleri kapsamında Venedik elçisi Galata ile İstanbul arasında bir kayık yarışı düzenledi. Yarışa Venedikli tüccarlar yarışmacı olarak katıldılar. Elçinin evinin önündeki yüzüğe ya da haça ilk varana değerli bir hediye verildi. Diğer eğlenceler arasında çocuk oyunları vardı. Halı dokumacılarından biri başında renkli bir halı ve halının üstünde koni biçiminde bir şapkayla dolaşırdı. Bir başkası bir kılıç darbesiyle şapkayı keserdi. Bu, düşmanın mağlubiyetini simgeliyordu. Diğer elçilikler Venedikliler gibi yapmadılar. Ama sevseler de sevmeseler de İmparatorluk elçiliği zafer dolayısıyla yeniçeriler rahatça otursunlar diye minder ve halı dağıtmak zorunda kaldı. Avusturyalı diplomatlar Türklerce on üç ay boyunca gözetim altında tutuldu; bu süre içinde Türkler başka yerleri işgal ettiler (DERNSCHWAM 95).

26 Ekim 1577 Demetrios Rum yortusuydu. Gerçek Rumlar bu yortuyu eğlenerek kutlarlardı. Rumlar ibadetlerinde liberaldiler. İbadet gece geç vakit yapılmazdı. Her yıl on ikiyi bulan önemli yortularında kadınlar ve erkekler geceyarısı beraberce kiliseye giderlerdi. II. Sultan Mehmed Rumların bu uygulamalarını sağlıcakla sürdürebilmeleri için özel izin çıkarttırmıştı. Gerlach, ayrıca Rum kadın ve çocuklarına en ufak bir zarar getirene büyük cezalar verildiğini yazıyor (GERLACH 297).

Spor ve oyunlar

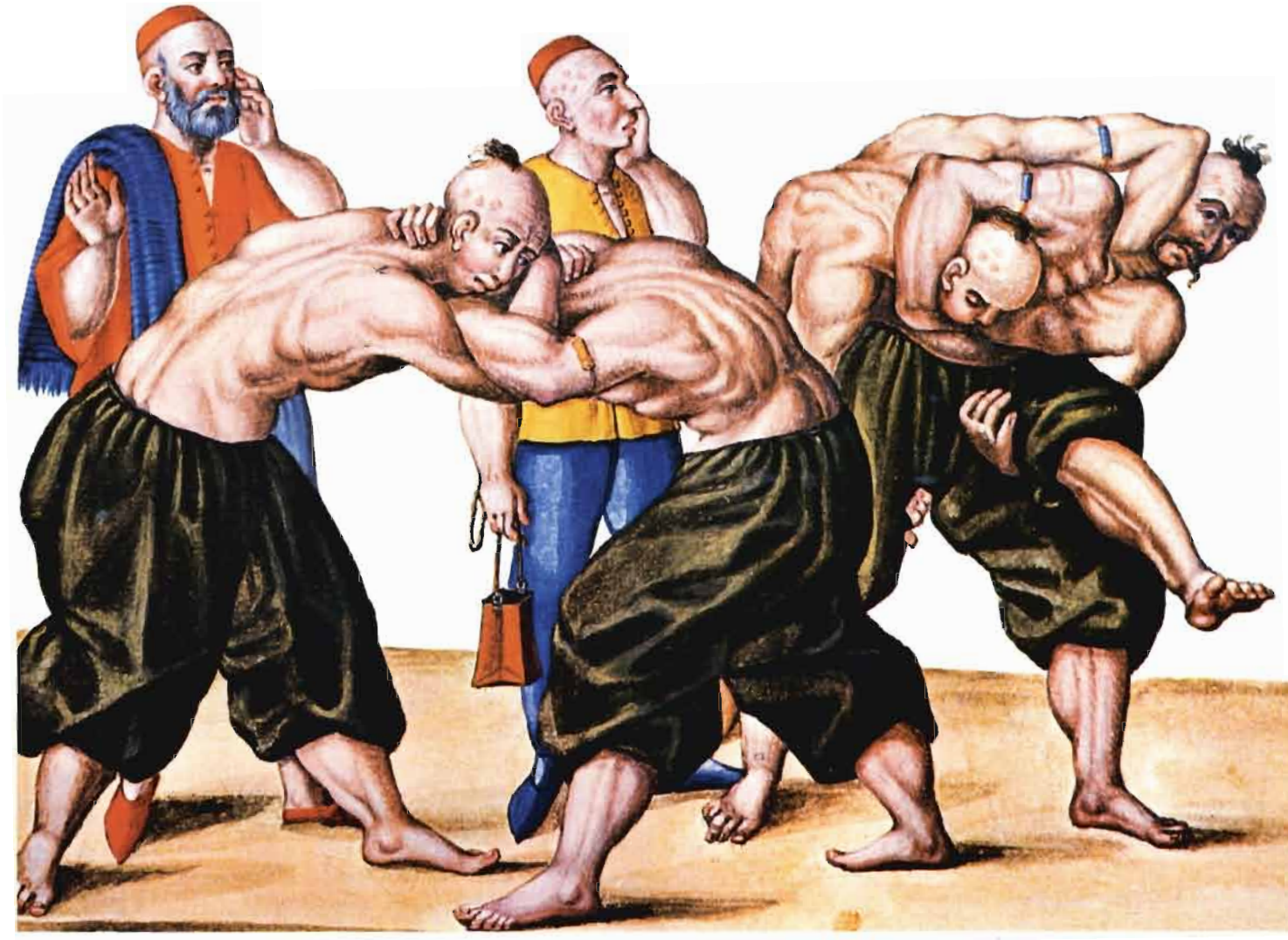
Pedro Türklerin, bir iki kart oyunuyla dama dışında pek oyun bilmediklerini söyler; bunun nedenlerini de, aslında Müslümanlığın, bir tarafın kazancının öbür tarafın kaybı olduğu gerekçesiyle bu gibi oyunları yasaklaması, ayrıca kişinin hoşça süre geçirme gibi duygularını yenmesi kuralına uyarak Türklerin oyunla geçirecekleri süreyi Tanrı'ya tapınarak geçirmeyi yeğledikleri biçiminde yorumlar (VIAJE 244-45).

İki güreşçi (BREMEN) ***(yanda).*** *Yağlı güreşçiler (VİYANA I)* ***(karşı sayfada).***

Türklerce At Meydanı denilen Hipodrom'da her gün çeşitli eğlenceler ve oyunlar oluyordu. Atlarla, eşeklerle ve diğer hayvanlarla hokkabazlıklar yapılıyordu. Şenliklerde güreşçiler, okçular ve kılıççılar yer alıyordu. Güreşçilerin üzerinde iyi yağlanmış deri kispetleri vardı. Seyredenlerden biri kazanana bir kaç akçe vereceğine söz verirse güreşçiler güreş tutarlardı (WRATISLAW 160-161).

Türklerce yapılan güreş sporu eski Yunanlılarca yapılan güreşlere çok benziyordu. Sultan Süleyman güreş seyretmekten çok hoşlanırdı ve kendi güreşçileri vardı. Bunlar özgür insanlardı ve güreşmeleri için günde on ya da on iki akçe ücret alırlardı. Bu adamlar iri yapılı, adaleli, güçlü kuvvetliydiler. Çoğu Faslı, Hintli ya da Tatar'dı. Güreşirken yalnızca deri bir pantolon olan kispet giyerlerdi. Bu pantolon dizin altına kadardı. Tüm bedenlerine ve pantolonlarına bol bol yağ sürerlerdi. Böylece rakiplerin birbirlerini tutmaları çok zorlaşırdı. Bu yüzden, köpeklerin ayılara saldırdığı gibi, birbirlerinin burunlarını ya da kulaklarını ısırmaya

çalışırlardı. Her oyundan sonra, güreşçiler terli bedenlerini mavi çizgili pamuklu bir kumaşla sararlardı. Ama güreş alanının dışında uzun, ipek kuşaklı, kukuletalı giysiler giyerlerdi. Bu giysiler siyah kadife veya astragandandı. Kukuletalar, Polonya veya Gürcü beylerininkine benzerdi. Güreşçiler cinsel ilişkiye girmemekle güçlerini koruduklarına inanırlardı (NICHOLAY 86b; 81a).

Lubenau'nun yazdığına göre Hipodrom'un yakınında duvarlarla çevrili bir oyun alanı vardı. Buraya *Sipahi Alanı* deniyordu. Burada atlılar cuma günü öğleden sonraları, tatillerde ve yazları her gün bir araya gelirlerdi. İki takıma ayrılırlardı. Takımlar birbirini kovalar ve rakiplerini yakalamaya çalışırlardı. Ancak savaş ciritlerinin yerine, uzun, beyaz sopalarla oynarlardı. Birçoğu bu sopaları çok uzağa fırlatabiliyorlardı, kimiyse kendilerine atılanları tutabiliyorlardı. Bu, çok tehlikeliydi. Sopasını atan hızla yakalanmamak için kaçardı. Kimisi takım arkadaşlarını bırakır rakiplerini kovalar sonra da hızla geri çekilir ve gözden kaybolurdu. Oyun iki takım arasındaki gerçek bir kavgaya dönüşür ve takımlardan birinin öteki takımca esir alınmasıyla sona ererdi. Cirit'in öğretildiği okullar bile vardı (LUBENAU 152-154).

Baron Wratislaw genç bir adamdı. At Meydanı'nda gördüğü bir spor ona kentte gördüğü eski şeylerden daha ilginç gelmişti. Hava güzel olduğundan, cuma günleri sultanın sarayından olan 800-900 genç adam at sırtında At Meydanı'na gelirdi. En iyi giysilerini giyerlerdi, ayak bileklerinde daralan geniş pantolonlar üzerine parlak renkli giysiler giyerlerdi. Hepsi safkan olan atlarının eyerleri ve gemleri bulunabilen en iyi cinstendi. Bazılarının yanında yedek atları getiren seyisleri vardı. Her gencin elinde 2 metreden uzun, çapı 2 santimetreyi geçmeyen sopalar olurdu. Eyer kayışından ise ucu çengelli kısa, daha kısa, daha kalın bir sopa asılı olurdu. Gençler iki gruba ayrılır ve atlarını birbirlerinin üzerine sürerken sopaları da mızrak gibi fırlatırlardı. Biri atını dikkatsizce sürerse karşı tarafın oyuncuları onu tutsak alır ve oyun dışı bırakılırdı. Bu oyunda amaç, hasmın oyuncusunu dört nala izlerken onu sopayla vurmaktı. Sopaları yere düştüğünde, hızlarını kesmeden ya eyerlerinden sarkıp doğrularak ya da çengelli sopalarıyla uzanarak onu yerden büyük bir çeviklikle alırlardı. Kimi kez, sopaları havada yakalarlardı ve paldır küldür karşı saldırıya geçerlerdi. Atlar yorulduğunda at değiştirirlerdi. Bu oyunun amacı genç adamları savaş alanında ustaca mızrak kullanmaları için eğitmekti. Kentin tüm paşaları ve üst sınıf erkekleri at sırtında izlemeye gelirlerdi. Yanlarında adamları da olurdu. Atlarının üzerinde süslü koşum takımları ve örtüleri vardı. Halk ise yürüyerek gelir ve ayakta seyrederlerdi. Ha-

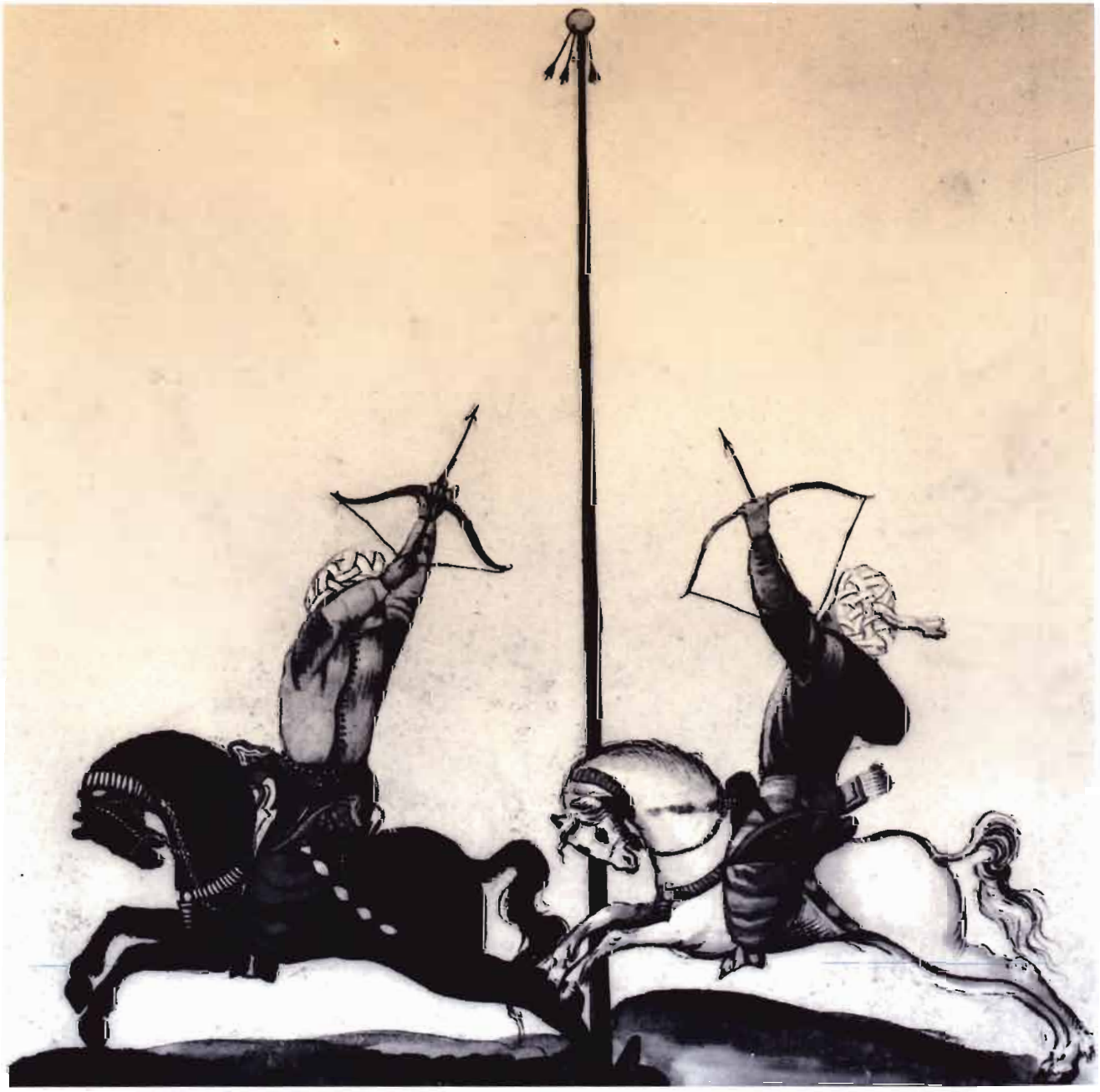
At Meydanı'nın yakınında Cündi Meydanı'nda cirit (VİYANA I)

nımlar civar evlerin pencerelerinin kafeslerinden izlerlerdi. Bu oyun iki ilâ üç saat ya da atlar yoruluncaya kadar sürerdi (WRATISLAW 164-168).

Busbecq'in öğrendiğine göre tüm Türk ulusu okçulukta çok becerikliydi. Çünkü erkek çocukları yedi ya da sekiz yaşlarında ok kullanmaya başlıyorlardı. Bundan sonraki 10-12 yıl boyunca yılmadan çalışıyorlardı.

Atlı okçular (VİYANA II) ***(altta)***
ve at üstünde iki okçu (BREMEN)
(karşı sayfada)

Böylece hedefi şaşmamayı öğreniyorlar ve kolları güçleniyordu. Türk yayları Macar yaylarından daha kalın ve daha kısaydı. Macar yayları gibi yekpare değildi. Tutkal ve ketenle birleştirilmiş olan öküz boynuzu ve tahta kirişlerinden yapılıyordu. Kısa oluşları, tutmakta kolaylık sağlıyorsa da öylesine sert oluyordu ki alışık olmayan birinin bu yayları germesi zordu. Ancak deneyimli bir Türk okçusu bu yayları kolaylıkla kulağına kadar gerip, savaşta düşmanı tam gözünden vurabiliyordu. Türk okçuluk okullarında hedef üzerindeki beyaz daire genellikle Avusturya *thaler*'inden bile, küçük olurdu. Ancak Türk okçuları arka arkaya beş ya da altı oku daire biçiminde bu beyaz yuvarlağı çepeçevre saracak biçimde atarlardı. Bu oklar beyaz yuvarlağın çizgisinin tam üzerinde olur, hiç biri dairenin içine isabet etmezdi. Hedef yerden yaklaşık 120 santim yükseklikte, tahtalar üzerinde duran içi kum dolu bir fıçıya çizilirdi. Okçu yaklaşık 9 metre uzakta dururdu. Sağ elin başparmağına geçirdiği kemik yüzükle yayı gerer, sol eliyle de yayı tutardı. Sağ ve sol el aynı hizada dururdu. Bu Avrupalıların yayı kullanmasından farklıydı.

Paşalar ve büyük konakların beyleri esirlerinin okçulukla ilgilenmesini sağlardı. Bu esirlerin içinde yetenekli olanlar öğretmenlik yapardı. Bayramda erkekler Ok Meydanı'nda toplanırdı. Önce, yarışmacılar bağdaş kurup yanyana otururlar ve yarışmaya dua okuyarak başlarlardı. Daha sonra yarışma son derece düzenli ve sessizlik içinde yapılırdı, seyircilerde çıt çıkmazdı. Özel yaylar kullanılırdı. Bu yaylar çok kısa ve çok sertti. Öyle ki ancak çok iyi okçular gerebilirdi bunları. Oklar da özeldi. Yarışmada önemli olan, oku en uzağa atabilmekti. Ödül, işli bir yüz peşkiriydi. Ancak zaferdi önemli olan. Her yıl ulaşılan en uzak mesafe bir taşla belirlenirdi. Busbecq tanık olduğu mesafelere şaşırmış. Ancak geçmişten kalan taşlar gününden çok ilerdeymiş. Türkler kendileri de atalarının beceri ve kuvvetiyle boy ölçüşemeyeceklerini söylemişler.

Okçuluğa duyulan büyük ilginin diğer bir kanıtı da bir çok sokakta bulunan hedef tahtalarıydı. Her yaştan erkek bunlara ok atıyorlardı. Her hedef tahtasının bir sorumlusu vardı, görevi tahtayı her gün suyla nemlendirmekti. Aksi takdirde kum kurur ve sertleşir, oklar da tahtaya saplanmazdı. Bu fıçılarda yalnızca kör uçlu oklar kullanılırdı. Görevli okları fıçıdan söker, temizler, ok atana teslim ederdi. Ok başına belirlenmiş bir ücret alırdı; hayatını böyle kazanıyordu. Hedef tahtalarının ön yüzü ufak bir kapıyı andırırdı. Busbecq böylesine bir hedef tahtasının Rum özdeyişi "tahtaya vurmak"la ilgili olup olmadığını merak etmiş. "tahtaya vurmak" burada hedefi kaçırmak/bulamamak anlamındaymış (BUSBECQ 133-135).

Müzik, dans ve eğlendiriciler

Şölen sırasında müzik olurdu. Kadınlar kendilerine ayrılan bölmede, kafes arkasında görülmeden hem müziği duyabilir, hem de şöleni izleyebilirlerdi. Çalgılar genellikle vurmalı çalgılar, ziller ve bir tür obuaydı. Hıristiyan şenliklerinin tersine Türk kadın ve erkekleri beraber dans etmezdi. Ayrıca yüksek mevki sahibi erkekler de dans etmezdi. Dans yalnızca kadınlara uygun görülürdü. Türk erkeği için en büyük erdem

Kadın çalgıcılar dansçılara eşlik ediyorlar (VİYANA II)

askerî başarıydı. Eğlence, çengi diye bilinen kızlardan oluşan kiralanmış topluluklarca sağlanırdı. Kızlardan biri bir tür arp çalarken, bir başkası def, bir üçüncüsü küçük tahta çubuklarla kastanyet çalardı. İki ya da üç genç kız inanılmaz bir incelikle bedenlerini ustalıkla kullanarak dans ederlerdi. Daha sonra eğlenceye bir çeşni katmak amacıyla en uzun boylu ve en güzel olanı başörtüsünü çıkarır, başına bir erkek sarığı bağlar ve hareketleriyle öylesine ateşli aşk sahneleri çağrıştırırdı ki, seyredenler cinsel arzularının coşmasına gem vuramazlardı. Daima müziğe uygun hareketleriyle birisine dans etme çağrısını mimle canlandırıp, olumlu yanıt alamadığında güzel bir mendili ip haline getirip, hayal kırıklığı içinde canına kıymayı canlandırırdı (POSTEL 17-19).

Schweigger, Türklerin çalgı müziğinden zevk almamış. Türk müziğini ahenksiz seslerin bir kakafonisi olarak betimliyor. Üstelik de Türkler müzisyenlerin mümkün olduğu kadar yüksek perdeden çalmalarından hoşlandığı için çıkan sesler kulak tırmalayıcı olurmuş. Schweigger, Türk müziğini aynı zamanın Alman müziğinin kabul edilmiş kurallarına uymadığı için de eleştiriyor. Ona göre, en kaba Alman köylüsü bile daha ahenkli sesler çıkarabilirmiş (SCHWEIGGER 207).

Kadınlar bir yandan neşeli, edepsiz şarkılar söylerken, bir taraftan da def çalıp oynarlardı. İki ya da üçü dans ederken kollarını iki yana açıp birbirlerine bakarlar ve iki ellerinde tuttukları bıçak büyüklüğündeki bir

*Bir çengi (KASSEL) **(yanda)**. Çengiler (DRESDEN) **(altta)**.*

çift tahtanın, bir tür kastanyetin tartımına uygun hareket ederlerdi. Erkeklerin çaldıkları tipik aletler arasında pirinç boru, tahta flüt, üzerinde kırmızı kumaş gerili olan, davul, kardinal şapkası büyüklüğünde, tabak biçiminde, üzerinde parmak için halkaları olan bir çift pirinç zil vardı. Bu enstrümanlardan çıkan ses iki ordunun çarpışmasından çıkan sese benziyordu. Türkler, bu sazları askerî ve hükümdar bandolarında, bayramlarda ve eğlencelerde de kullanıyorlardı. Ayrıca, şapka büyüklüğünde iki tek taraflı davullar da vardı. Bu sazların hepsi bir arada çalındığında sonuç savaşımsı ve vahşi bir gürültüydü.

Alt sınıftan insanlar arasında, genç erkekler eğlenmek için mızrapla kitara çalardı. Kimisi de uzun saplı, küçük, yuvarlak karınlı, telli bir saz çalardı. Ancak Schweigger, Yahudilerin müziğini de garip bulduğunu yazıyor. Türk şarkıcılarından da hoşnut kalmamış. Şarkıcılar bir melodiyi, seslerini modüle etmeden söylüyorlarmış. Ancak, Schweigger, Türklerin çok sayıda kahramanlara, savaşlara ve zaferlere ait şarkılarının bulunduğunu da belirtiyor (SCHWEIGGER 207-208).

Düğün şöleninde eğlentiler sırasında üç Yahudi müzisyen keman, küçük bir davul ve Türk sazı çalıyordu. Üçü de Türkçe şarkılar söylüyorlardı. Dans edenlerin tümü kadındı. Bir ellerinde mendil vardı. Bir kadın dansa katılmak istediğinde bu mendilden tutardı, dolayısıyla kadınlar birbirlerine değmiyorlardı. Genç kızlar çok dans etmediler. Adımlar ya-

Müzikli eğlenti (VİYANA II) ***(altta)****. Bir çengi çenk eşliğinde dansediyor (BREMEN)* ***(karşı sayfada)****.*

vaş ve zarifti. Zıplayıp sıçramadan bir adım ileri, bir adım geri dans tüm gece boyunca sürdü. Ara sıra kaba olaylarla bölündüğü oluyordu ki bunlardan biri Venedikli bir soylu gibi giyinmiş birinin iki fahişeyle pazarlık yapmasıydı. Kadınlardan biri çok para istedi. Daha sonra soylu sıkılıp bayıldı ve bir doktor kendisiyle ilgilendi. Bir başka oyundaysa oğlanla cinsel ilişki gösterildi. Bu olay kadınların gözleri önünde oynandı. Zengin Rumlar arasında bu tür düğün eğlenceleri günlerce sürerdi (GERLACH 157).

Türklerin tahta borulardan oluşan bir müzik aleti vardı. Bunların kimi 24, kimi de 18 borudan oluşuyordu. Bu çubuklarla Alman flütüne eşdeğer armonide sesler çıkarabiliyorlardı. Ancak görünüş olarak bu çalgı Fransız köylülerinin kaba ve basit kavallarına benziyordu (BELON 133b).

Tahtakale'de Beyazıt Camisi yakınındaki açıklık bir alanda her tür oyuncu izleyenleri eğlendirirdi. Bunlar arasında profesyonel şarlatanlar, hikaye anlatanlar, pantomimciler, sihirbazlar, ip cambazları, ata binenler ve maymun, at ve keçi eğiticileri vardı. Çeşitli ülkelerin yerel giysileri içindeki komedyenler garip oyunlar sunarlardı. Ellerinde kastanyete benzer kısa çubuklar tutan kadın ve erkek dansçılar dans ederdi. Şarkı-

Köçekler (VİYANA I) ***(yanda üstte).***
Çengiler (VİYANA I) ***(yanda altta).***
Çengiler. Soldan ikisi porselen tabakları parmaklarının ucunda çeviriyor (VİYANA II) ***(kaşı sayfada)***

cılar, güreşçiler ve eskrimciler de vardı. Kısacası her tür gösteriye rastlanıyordu. Bu alan çevresinde erkek çocuklarının takla atmayı, elleri üzerinde yürümeyi, kılıç, ok-yay kullanmayı, mızrak ve gülle atmayı ve hokkabazlık yapmayı ve her tür oyun ve beceriyi öğrendikleri evler vardı. Lubenau ok atmayı öğrenen bir çocuğu izlediğini ve çocuğun bir çanı ortasından deldiğini gördüğünü yazıyor (LUBENAU 183-185).

Diğer bir sevilen eğlence türü erkek akrobatların gösterisiydi. Bunların güç sergileme numaraları soluk kesiciydi. Bir akrobat bir eliyle bir sopaya bağlı yüz kilo ağırlığı, ya da bir zincire bağlı on top mermisini veya küçük bir topu kaldırabilirdi. Bu akrobatların saçları tam tepelerinde, bir tutam saç dışında usturayla tıraş edilmişti. Bir başka numara, bu

Çengiler ve bir pantomim gösterisi. Kimi kadınlar erkek kılığında (VİYANA II) ***(karşı sayfada).*** *Acemioğlanları çalgı çalıyorlar (VİYANA I)* ***(altta).***

bir tutam saça bağlanan ağırlıkları kaldırmaktı. Ağır tahta parçalarıyla jonglörlük yapar, bunları bir omuzlarından ötekine atar, ya da başlarının, alınlarının, çenelerinin, hatta dişlerinin üzerinde dengede tutarlardı. Kimi bu numarayı tahtanın üzerine ağır taşlar koyarak ve hiç düşürmeden dengeleyerek zorlaştırırdı. Becerilerini sınarken, adamlardan biri

Mehter müziği (KASSEL) ***(yanda altta ve karşı sayfada)***, (SCHWEIGGER) ***(yanda üstte)***.

kalın bir bronz levha tutar ve bir başkası da kolu kalınlığında bir Türk yayını alıp, inanılmaz bir güçle çeker ve bu metal levhayı okuyla delerdi. Postel en iyi Fransız akrobatının bile Türkiye'de gördüğü akrobatların hiç biriyle yarışamayacağını yazıyor (POSTEL 20).

Monsieur d'Aramon elçilik evinde bir gösteri yapan Türk akrobat ve

jonglörlerinin kuvvet ve becerileri karşısında hayrete düşmüş. Bunlardan biri şaşı bir cüceymiş. Bir elinde iki yay tutuyormuş, ötekiyle de her iki yayı kulağının hizasına kadar çekmiş. Ancak bu yaylar öylesine gerginmiş ki elçinin maiyetinden hiç kimse bunları birkaç santim bile geremezmiş. Sonra bu usta cüce dört palanın keskin tarafları üzerinde yalınayak durmuş. Aynı zamanda, önce oklardan birini beş santim kalınlığında bronz bir plakanın arasından geçecek biçimde, sonra ötekini her biri bir iki santim kalınlığında olan üç bronz plakanın arasında geçecek biçimde atmış. Bundan sonra, ucu demir olmayan tahta bir oku kalın bir

tahta içinden geçecek biçimde fırlatmış. Daha sonra yine oklarla devekuşu yumurtalarını, cam topları ve cam vazoları kırmadan delmiş. Son numarası bir saban demirini okla delmek olmuş.

Ertesi gün elçi kuvvet gösterimiyle eğlendirilmiş. Gösterilerin birinde bir başka adam yine yalınayak palaların üzerinde dururken, aynı za-

manda başına demir zincirle bir koyun kafası bağlıymış. Zincirin öteki ucu ise ayaklarının altındaymış. Daha sonra koyunun kafasına öyle kuvvetli vurmuş ki ikiye ayırmış. Aynı gösteriyi bir ata ayağıyla ve bir öküze uyluk kemiğiyle yinelemiş. Bunları kırmak için dirseklerini, omuzlarını, ayak bileklerini ve alnını kullanmış. En son olarak, yalnızca yumruklarını kullanarak dört vuruşta bronz bir havan tokmağını ikiye ayırmış. Bir sonraki numarası yüz ya da iki yüz elli kilo ağırlığındaki kadırga seren cundası ile jonglörlük yapmak olmuş. Ellerini hiç sürmeden bunu omuzunda dimdik tutmuş sonra bir omuzundan ötekine aktarmış, sonra alnına ve sonra da dişlerine. Fransız konuklar, aynı numarayı 30

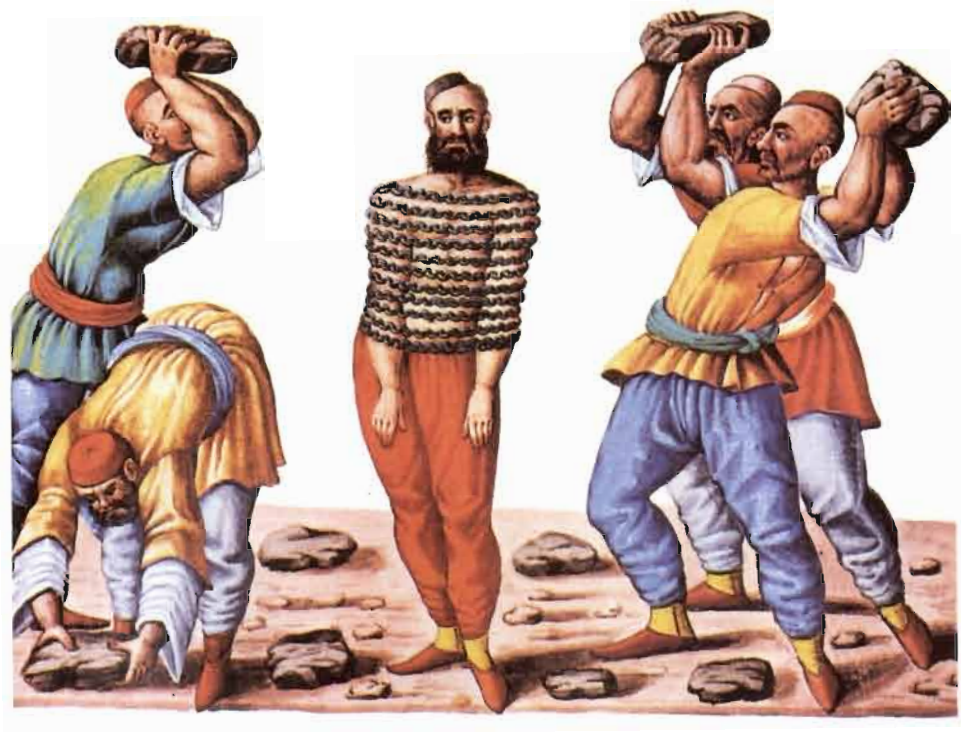

Zorbazların gösterileri: Yarı çıplak birinin karnına çekiçle vuruluyor, bir başkası yılan dolu bir fıçı içinde, bir üçüncüsünün bedeni zincirlerle bağlı iken bedenine kayalarla vuruluyor. (VİYANA I) ***(yanda ve karşı sayfada).***

santim uzunluğunda bir direkle yaptığında, iyice şaşırmış. Adam direği asla düşürmeden hep dik tutarak, kâh kulağının kâh karnının üzerinde dengede tutuyormuş. Son olarak, jonglörün yardığı üç yüz kilo ağırlığındaki bir taş parçasını saçıyla kaldırmış. Daha sonra bir at nalına yumruğuyla çiviler çakarak delikler açmış.

Ertesi gün, Türk göstericiler elçinin evine yine gelmişler. Bu kez yan-

larında İranlı bir sihirbaz varmış. Bu İranlı sihirbaz bir oku kafasından sokup, bedeninden geçirip ayağından çıkarmış, sonra yine ayağına sokmuş, vücudundan geçirmiş ve kafasından çıkarmış. Daha sonra, kendisinden daha uzun ve daha ağır iki adam İranlı'nın üzerine çıkmışlar ve İranlı sihirbaz ellerini kullanmadan birçok kez çömelip kalkmış. Türklerin yaptığı gibi birçok eşyayı kırmasının yanı sıra, iki parmağını çatal biçiminde kullanarak bir koyun bacağını kırmış. Birbuçuk metre uzunluğundaki bir odun parçasıyla jonglörlük yapmış. Daha sonra kendini saçlarından başaşağı asmış. Bu durumdayken kalın bir bronz plakayı okuyla delmiş, kalın ve sağlam bir halatı yine okuyla kesmiş. Daha önceden

seren cundasıyla jonglörlük yapmış olan Türk yine bir seren cundasıyla aynı numarayı tekrarlamış. Ancak bu seferki bir ağaç büyüklüğünde ve üç yüz elli kilo ağırlığındaymış. Daha sonra aynı Türk altı adam ve dört çocuğu aynı anda kaldırmış ve dolaştırmış. Elçi daha sonra uşaklarından birine 10 santim kalınlığında bronz bir havan tokmağı getirmesini emretmiş. Türk bunu yüz üç vuruşta ikiye ayırmış (CHESNEAU 49-53).

Dervişler ve din adamları

Dilenci kılığındaki yarı meczup fakirler ülkenin her yerinde görülebilirdi. Türkler, tüm yarı meczup kimselerin Tanrı'ya daha yakın olduğuna inanırlardı. Hemen hemen her köşe başında dilenen fakirler, yalınayak, belden yukarıları çırılçıplak dolaşırlar, sadece alt kısımlarına tüyleri dışarı doğru gelecek biçimde koyun postu sararlardı. Bunlar, şiş ve iğneleri kendi bedenlerine batırırlar, kendi kendilerine Tanrı aşkına işkence ederlerdi. Gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da bol rastlanan bu garip insanlar genellikle sığındıkları tekkelerde yer, içer, yatarlardı.

Bunlardan bir tanesi, o dönemde İmparatorluk elçiliğinin bulunduğu sokağın köşesinde gördüğü ağzına kadar darı dolu bir sandığa dalar ve günlerce burayı kendisine konut beller, burada uyur, çıplak bedenini burada ısıtır. Yoldan geçenler kendisine yiyecek getirir, onu gören başka fakirler de sandığın çevresinde onunla sohbete ve burada konaklamaya başlarlar.

Dernschwam, bu yarım akıllı kimselerin çoğunun, onun bunun acıyıp getirdiği yemekleri

Şeyhülislâm. Resmin yapıldığı yıllarda şeyhülislâm, Ebussuud Efendi idi. (BREMEN)

yemekten bazen bir domuz gibi semirdiklerini, bazılarının da, kendinden geçinceye kadar şarap içtiğini söyler.

Aşık da denen bu garip insanların çoğu, bağlı oldukları tarikatları, üzerlerine sardıkları postlara bağladıkları ipek, keten paçavralarla, ay yıldız biçimi altın, gümüş nesnelerle, metal parçalarıyla vb. belirtirlerdi. Bunlar, özellikle kasım ayında, tek sıra halinde sokaklarda dolaşır, başlarındaki adam yüksek sesle dualar okuyarak ötekiler de koro gibi onun söylediklerini tekrarlayarak dört-beş gün böylece gezinirlerdi.

Dernschwam'a bu yürüyüşün, Hz. İshak'a karşı bir bağlılık gösterisi olduğunu ve buna da, Berberilerde kutsal çorba anlamına gelen *aşure* dendiği söylenir. Bu tek sıra halindeki dualı yürüyüşün bir amacı da, sadaka toplayarak kış aylarında aç kalmamak içindi. Bir derviş öldüğü zaman mezarına imamlar bakar, başında sürekli olarak bir mum yanardı (DERNSCHWAM 117-120).

Müslümanlar dört ayrı gruba ayrılıyordu.

At üstünde bir Nakibü'l eşraf ***(yanda).*** *İki şerif* (BREMEN) *ve iki molla* (BREMEN) ***(üstte).***

Türkçe'de bunlara Geomalers (?), Kalenderler, Dervişler ve Torlak deniyordu. Geomalers gezici hacılardı. Nicholay bunları zengin ailelerden gelen çok yakışıklı genç erkekler olarak tanımlıyor. Bunlar dinsel görünüşleri altında başkalarının paralarını seyahatlerde harcayan mutlu insanlardı. Kolsuz, eflatun, diz altına uzanan giysiden başka bir şey giymez, bellerine uzun, enli ipek bir kuşak bağlarlardı. Nicholay bunların ahlaksızlıklarıydı ünlü olduklarını söylüyor (NICHOLAY 99b).

Kalenderler, Geomalers'den farklıydı. Çünkü bunlar yoksulluk ve iffet üzerinde duruyorlardı. Tekke denen küçük manastırlarda yaşıyor, buralarda Nerzimi'nin (Nesimî) yazdığı şarkı ve şiirleri okuyorlardı. Nerzimi (Nesimî), kendi mezheplerinin ilk aziz ve şehidi idi. Muhammed'in yasaklarına karşı çıktığı için canlı canlı derisi yüzülmüştü. Kalenderler kolsuz yün ve at kılından yapılmış bir giysi giyerlerdi. Geomalers gibi saçlarını uzatmaz, aksine kısacık keser ve geniş alınlarında bir karış uzunluğunda at kılından yapılmış iplikler sarkardı. Boyunlarına, kollarına kulaklarına ağır demir halkalar takarlardı. Tahriklere kapılmamak için penislerini deldirdip demir veya gümüş halka takarlardı (NICHOLAY 101b).

Peygamber'in soyundan geldikleri ileri sürülen seyyid ya da şerifler (VİYANA I)

Dervişler garip ve yabansıydı. Aldatmaca, hırsızlık ve cinayetle ün salmışlardı. Kafaları usturaya vurulmuştu. Şakakları dağlanmıştı. Kulakları delinmişti. Kulaklarına çok güzel, yeşile benzer taştan halkalar takarlardı. Kış ve yaz keçi veya kuzu postunun altında çıplak gezerlerdi. Bu deriler yalnızca önlerini ve arkalarını kapamaya yarıyordu. Kentler dışında küçük kasaba ve köylerde yaşar, yaz boyunca kutsal olduklarını söyleyerek ordan oraya gezerler ve her tür kötülüğü de ederlerdi ki bunlardan biri de oğlancılıktı. Kemerlerinde gizledikleri ufak balta ile savunmasız gezginlere saldırır, onların mallarını ellerinden alır hatta onları öldürürlerdi. Tanrısal olduklarını göstermek için *matlah* denilen bir tür ot yerlerdi. Bu ot onların delirmesine neden olur, bu haldeyken kendi boyunlarını, karınlarını ve kalçalarını bıçak ya da ustura ile keserlerdi. Yaraları iyileşene dek korkunç acılara inanılmaz bir güçle katlanırlardı. Bu dervişler büyük yalancıydılar. Ama sıra-

Hocalar bir cenazede dua ediyorlar (VİYANA I) ***(yanda)***. *İki Arap din adamı* (BREMEN) ***(üstte).***

dan insanlar onlara saygı duyuyordu. Ali adına topladıkları para ile yaşarlardı. Diğer bir azizleri de Seyyid Battal'dı.

Nicholay, bu dervişlerin İstanbul'da hoş karşılanmadıklarını yazıyor. Çünkü çok değil bir süre önce bunlardan biri II. Sultan Mehmed'i öldürmeye kalkışmıştı. Ama Türkler yardımseverliğe öylesine önem veriyorlardı ki bunlara para vermeden edemiyorlardı (NICHOLAY 102b; 102a).

Torlaklar, denildiğine göre dervişler gibi çıplaklıklarını keçi ya da koyun postuyla kaparlardı. Ama bunların üzerine de büyük bir ayının postunu pelerin gibi giyerler, ayının pençelerini de omuzlarından birbirine bağlarlardı. Onlar da şakaklarını dağlarlardı. Kolları ve bacakları çıplak-

Bektaşi dervişleri (VİYANA I)

tı ama başlarına yüksek, silindir biçiminde beyaz keçeden plili şapka takıyorlardı. Okuma, yazma bilmezlerdi. Yaptıkları yararlı bir iş de yoktu. Bahşişle yaşarlar, sık sık hamamlara meyhanelere ve insanların toplandıkları yerlere giderlerdi. Genellikle kalabalık olarak dolaşırlar ve dervişler gibi yolculara saldırıp onları soyarlardı. Halk, Torlaklar'ın kehanet gücü olduğuna inanırdı. Özellikle sıradan kadınlar bunlara büyük miktarlarda ekmek, yumurta, peynir ve yiyecek getirirlerdi. Sırayla el fallarına baktırıp, geleceklerini dinlerlerdi. Torlaklar köylülerin saflığından yararlanırlardı. Yaşlı bir adamla bir topluluğa girerler ve ona tanrı gibi taparlardı. Gittikleri yerdeki en iyi eve yerleştikten sonra yöre halkı onlara saygılarını sunmaya gelir ve bu yaşlı adam da transa girmiş numarası yapardı. Sonra da müritlerinin kendisini taşıyıp götürmesini isterdi, çünkü güya orada kötü bir şey olacağını ilahi güç ona söylemiş olurdu. Müritleri ona Tanrı'yla kendi aralarında aracılık yapması ve böylece kendilerine büyük konukseverlik göstermiş olan köy halkı üzerindeki kötülüğün kaldırılması için yalvarırlardı. Köy halkına acıyan yaşlı

Gezici dervişler (VİYANA I) ***(yanda)****.*
İki hacı (BREMEN) ***(üstte).***

adam Tanrı'nın merhameti için dua eder ve burada köylüler ona ellerinde avuçlarında ne varsa verirlerdi. Sonra, Torlaklar bu insanların aptallık ve saflığıyla alay ederek oradan uzaklaşırlardı. Dolayısıyla dini sömürmüş, kutsallıkla oynamış olurlardı. Nicholay bunları cinsel sapıklıkla da suçlamakta (NICHOLAY 104b-105b).

Kasaba ve köylerde yaşayan bir mezhep daha vardı. Odalarının duvarlarını öküz, keçi, karaca, ayı ve kurt postlarıyla kaplarlar bu hayvanların boynuzlarına çok sayıda yağlı mum dikerlerdi. Bir tarafta Ali'nin

anısına bir kılıç asılı dururdu. Efsaneye göre Ali dağları kılıcıyla delmişti. Yerde, tam ortada bir tabure olurdu. Bunun üzerinde de yeşil bir örtü. Örtünün üstünde madeni bir şamdan bulunurdu. Şamdanda mum yoktu. Müritlerine görkemli görünmek için kurt, ayı, karaca, kartal ve kuzgun gibi vahşi hayvanları ehlileştirip bunları da odalarında beslerlerdi.

Nicholay bu adamları yalancılıkla suçluyor, çünkü bunlar inzivaya çekildiklerini söyledikleri halde hep kalabalık yerlerde yaşıyorlardı, ormandaki vahşi hayvanlar arasından geldiklerini söylemelerine karşın, beraber yaşadıkları hayvanlar ehlileşmiş hayvanlardı. Güya dindar olan öteki mezhep mensupları gibi bunlar da bağışla yaşıyorlardı. Yeterli bağış bulamayınca boynunda bir çan asılı bir ayı veya karacayla sokaklara

İki Bektaşi dervişi (BREMEN) ***(karşı sayfada solda).*** *Torlak derviş (BREMEN)* ***(karşı sayfada sağda).*** *Kalender derviş (BREMEN)* ***(yanda solda).*** *Bir gezici derviş (BREMEN)* ***(yanda sağda).***

çıkıp dileniyorlardı. Nicholay, böyle adamlara hem İstanbul, hem de Edirne sokaklarında rastlamış (NICHOLAY 106b-107a).

Pedro'nun sözünü ettiği dört ayrı derviş tarikatı, Kalenderler *(=calender)*, Torlaklar *(torlach)*, Dervişler *(derbis)* ile İskatçılar'dır *(isachi)*. İskatçılar karınlarını doyurmak için cenazelerde dua eder ya da dilenirler-

di. Kalenderler, başlarına ve ayaklarına hiçbir şey giymez, omuzlarından aşağıya yalnızca bir koyun postu asarak yarı çıplak gezerlerdi. Saçları, yağ içinde bellerine kadar uzundu. kollarında demir bilezik vardı. Delik kulaklarına da küpe takarlardı. Saflıklarının simgesi olarak kasıklarını bir bezle sıkıca bağlarlardı. Sokaklarda dilenen dervişler de koyun postu giyerler, kulaklarına küçük taşlardan küpeler takarlar, başlarına kelle şekeri biçiminde, konik, beyaz keçe takke giyerler, üzerinde yumrular bulunan sopalarına dayanarak dolaşırlardı. Bunlar her yıl Seyyid Battal'ın mezarında bir araya gelerek, yedi gün süren yıllık toplantılarında pirleri Azam Baba'ya çevrelerindeki olayları ve izlenimlerini aktarmakla yükümlüdürler. Toplantının cuma gününe rastlayan son günü, hep birlikte yer içer, Hint kenevirinden yapılan uyuşturucu ilaçlarla sarhoş olurlar, yaktıkları ateşin çevresinde kendilerinden geçerlerdi. Sonra da sivri uçlu bıçak ve jiletlerle kollarında, göğüslerinde derin yaralar açarlar, ya da

Bir derviş geyik gezdiriyor. (KASSEL)

kızgın iğnelerle etlerini dağlayarak dövme yaparlardı. Ayıldıkları zaman bu yaraları kızdırılmış pamuklarla dağlayarak geçirmeye bakarlardı. Dervişler de kalenderler gibi çıplak tenlerine koyun postu giyerler, ancak, bunlar saçlarını kökünden kazırlar, başlarının üşümesini önlemek için yağlarlar, kör olmamak için de şakaklarını dağlarlardı. Eğitim görmemiş, üstelik de aç olan bu kimseler meyhanelerde dilenir, boğaz tokluğuna türkü söyler, çoğu kez de başıboş dolaşır, hırsızlık yaparlardı. Kırsal kesimlerdeyse karınlarını, dilenerek ya da fal bakarak doyururlardı. Köylerde barınabilmek için sık uyguladıkları bir yöntem vardı. Bir ihtiyarı köy meydanına oturtur, önceden hazırlanan bir takım oyunlarla bu ihtiyara ermiş süsü verirlerdi. Bir takım düzmecelerle köy halkını ihtiyarın ermişliğine iyice inandırdıktan sonra da bol yiyecek ve giyecek kendiliğinden gelirdi. Bunları anlatan Pedro, dervişlerin çocuklara musallat sapık kimseler olduğunu da vurgular. Üzerlerine uzun keten giysiler giyen, başlarına da küçük türbanlar saran İskatçılar da ellerine bir bayrak alır, türküler söyleyerek dilenirlerdi (VIAJE 205-207).

Giysilerde yeşil, kutsal renk sayılmakla birlikte, peygamber yeşil takke takmış olduğu için din görevlileri dışındaki kimselerin yeşil takke takması yasaktı. Hele giysilerde belden aşağı bir yerde yeşil giymek de, bulundurmak da günahtı. Bu inanç, bir gün şöyle bir olaya yol açar: 30 Haziran 1555 günü, kenti gezmek isteyen Avusturya Elçiliği'nde görevli birkaç diplomat, sabahın erken saatlerinde at üstünde elçilikten çıkarlar. Bunların arasında bulunan bir Macar görevlinin dizliklerinin altından yeşil çorapları yoldan geçmekte olan bir yeşil takkelinin gözüne çarpar; koşarak başkalarını da getirir ve büyük bir kalabalıkla Macar diplomatı atından alaşağı ederek önce çoraplarını çekip yırtar, sonra da öteki diplomatların şaşkın bakışları önünde kıyasıya döverler (DERNSCHWAM 76).

Hocalar, yani imamlar okuma yazma bilmezdi. Kuran'ı kulaktan dolma ezberledikleri için sadece bunu ezberden okurlardı (DERNSCHWAM 58).

İstanbul'da, başlarına taktıkları yeşil takkelerle hoca oldukları izlenimini vermeye çalışan pek çok kişi sokaklarda dolaşarak dilenirdi. Hatta bunlardan bazıları peygamberin soyundan geldiğini bile savunurdu. Bazıları da peygamberin doğduğu yer olan Mekke'den geldikleri için yeşil takke taktıklarını savunur, kendilerine "emir" ya da "şerif" denmesini isterlerdi (DERNSCHWAM 74-75).

Adlarının anlamı "Hz. Peygamber'in soyundan" demek olan "seyyid"ler için de Gelibolulu Âli şöyle der: *"Yeşil cüppe giyenlerin çoğu yalancı ve düzenbazdır. Bunların soyağacı, gövdesinin içi boşalmış, yaprak ve meyveleri çürümüş bir ağaca benzer"* (ÂLİ 97-99).

İstanbul'un Yahudi ve Rumları

Yahudiler her tür ticaret işinin erbabıydılar. İşlerini açıkça yürütebiliyor ve çok para kazanabiliyorlardı. Çünkü Türkiye'de büyük bir özgürlük vardı. İsteyen işini, iyi ya da kötü, istediği yerde yapabiliyordu; evde, dükkânda ya da sokak ortasında. Karşılığında da az ya da çok bir para alıyordu. Dükkânın kirasını ve sultana vergisini ödedikten sonra kimse esnafa karışmıyordu.

Yahudilerin İstanbul'da kendilerine ait basımevleri vardı. Yahudiler ayrıca, faizci, oyma/kabartma sanatçısı, sanatkâr, terzi, kasap, camcı,

Yahudiler (VİYANA I)

boyacı, yün ve ipek dokumacısı, mücevherlere değer biçen, mücevher işleyicisi, kuyumcu, eczacı, doktor ve cerrah olarak da etkindiler. Yün dokuma zanaatı İtalyanlardan öğrenilmişti ve kentte yalnızca Rum ve Yahudilerce yapılıyordu.

Biri dul, öteki evli iki Yahudi kadını (BREMEN) ***(solda)****. İki Yahudi hekim (BREMEN)* ***(sağda).***

Yahudiler, ayrıca ticaretin her dalında da söz sahibiydiler. Bedesten'in tümünde Türklere, Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere ait dükkânlar vardı; ancak alışverişin büyük bir bölümü Yahudilerce gerçekleştiriliyordu. Türkler savaşmayı beceriyorlardı ancak Rumlardan ve Cenovalılardan da yavaş yavaş ticareti öğreniyorlardı.

Bazı Yahudiler, özellikle sultanın saray çevresinden olanlar debdebe içindeydiler, ama bunların çoğu eğitimsizdi ve esir olmaktan kurtulma ümitleri asla yoktu. Doktor, cerrah veya eczacı olmaları söz konusu değildi, çünkü Türkler ne Latince ne de eski Yunanca biliyorlardı. Dernschwam'ın rastladığı tanıdığı Türk doktorları biraz Arapça ve İbranice biliyorlardı. Biraz da Kalinos'un düşüncelerinden çalmışlardı. Yazdıkları reçeteler ya İtalyan eczacılardan ya da atalarının boş inançlarından alınmıştı. Bu sözde doktorlardan birisi elçilik konutuna sık sık gelirdi. İyi Latince bildiğini söylerdi, ama tüm bidiği İtalyancaydı. Hiçbir hastaya da en ufak bir yararı dokunmazdı.

Sultan'ın doktoru Mose Hamon adlı bir Yahudi'ydi. Mose Hamon'un babası olan Joseph Hamon I. Selim'in doktoruydu. Mose Hamon Sultan'ın sağlığıyla yakından ilgilenirdi. Sultan ise Mose Hamon'un çabasını karşılıksız bırakmazdı. Hamon için kentin Yahudi bölgesinde taştan iyi bir ev yaptırmıştı. Dernschwam İstanbul'dayken Hamon öldü. Sultan'ın doktorluğunu Hamon'un oğlu devraldı. Sultan'ın gerçekten iyi doktorlara ihtiyacı vardı, çünkü ayağında akut ağrısı vardı. Kendisine bakan doktorlar ise ona yalnızca müshil ilaçları veriyorlardı.

Bunlar Latince ya da Yunanca bilmiyorlardı. Bütün bildikleri yalnızca

kocakarı ilaçları veya sıradan eczacıların hazırladıkları tertiplerdi. Dernschwam'a göre paşalar en azından sultana doktor seçmede titiz davranmıyorlardı. Çünkü bu paşalar Türklerce kaçırılıp saraya getirilmeden ve yüksek makamlara ulaşmadan önce cahil domuz çobanlarıydı. Dernschwam ayrıca, aşağılayıcı biçimde, Yahudi eczacılarından söz ediyor. İstanbul'da kendi ülkesinin tersine büyük ve yeterli eczaneler yoktu (DERNSCHWAM 113).

Türklerin gözünde pek saygınlığı olmayan Museviler, oturdukları binaları, evleri, dükkânları satın almayıp, kiralamayı yeğlerler, varlıklarını da nakit olarak evlerinde saklarlardı. Bunların çoğu, kentin denize inen bir semtinde, dar, kalabalık, pis kokulu sokaklarda, kovuk gibi evlerde

Rum Ortodoks din adamları (VİYANA I)

yaşardı. Bunun sonucu olarak da buralarda sık sık salgın hastalıklar baş-gösterirdi.Türklere güvenmeyen Yahudiler onlara borç para vermezler, sadece ticaret yaparlardı.

Yahudilerin hangi ülkeden kovulursa kovulsun, doğruca Türkiye'ye

gelmeleri de Türkler arasında alay konusuydu. Bunlar, İbranice'nin yanı sıra konakladıkları ülkelerin dillerini de çabuk öğrendiklerinden her ülkeye ayak uydururlardı. Çoğu, Türkler ya da Rumlar gibi, beli kuşaklı uzun bir kaftan, üzerine de ipek ya da ince yünlüden bir ceket giyerlerdi. Ancak, giydikleri sarı sarık, onları, sarıkları beyaz olan Müslümanlardan ayırırdı.

Yahudi doktorlar başlarına huni biçiminde, ucu sivri, uzun, kırmızı başlık takarlardı. Bazı Yahudiler de, geldikleri ülkeye özgü giysiler giyerlerdi; örneğin İtalya'dan gelen Yahudiler başlarına sarık yerine siyah bere geçirirlerdi.

Yahudiler yılda sekiz gün oruç tutarlardı. O günlerde, etten değişik

*Rum Ortodoks din adamları (VİYANA I) **(yanda)**. Bir Rum papazı (BREMEN) **(üstte)**.*

bir tadı olduğundan bazı hahamların yenmesine izin verdikleri tavuk eti dışında, et yemezlerdi. Nedense, bir zamanlar oruç günlerinde sirkede bekletilmiş etin yenmesine izin verilirdi. Yahudilerin, Levi'nin soyundan geldiklerini savunan hahamları, Hıristiyanlardaki papazlar gibiydi. Bun-

Karamanlı köylü kadın (BREMEN) ***(üstte)****. Rum kadınlar (VİYANA I)* ***(altta ve karşı sayfada altta)****. Karamanlı (BREMEN)* ***(karşı sayfada üstte)***

lar çoğu kez, tavuğun ya da yenecek başka hayvanların belirli biçimlerde kesilerek öldürülmesi gibi birtakım yalan yanlış bilgiler de verirlerdi.

İstanbul'da her ülkeden Yahudi çocuğunun gittiği kırkı aşkın Musevi okulu vardı.

İstanbul'da sözü edilen Yahudilerden başka bir de Kiev'den gelmiş, başka ülkelerde pek rastlanmayan Karait Yahudileri yaşardı. Bunlar da sadece elli ilâ yüz aile kadardı. Topluca iki yüz kişiyi geçmezlerdi. Karaitler öteki Yahudilerle görüşmez, onlarla yiyip içmez, onlarla evlenmez, güzel, büyük taş evlerde otururlardı. Bunlar da, kendi hayvanlarını besler, kendi yiyeceklerini, kendi şaraplarını üretir, özel günlerde oruç tutarlardı. Başka Musevilerden çok daha varlıklı olan Karait Musevilerinin bazılarının varlığı 100-150 bin florin bile ederdi. Bunlar dinlerinin yasaklamasına karşın, ipotek karşılığı faizle borç para verirlerdi. Bu faiz, 1 altın florin karşılığında ayda 1 akçe idi. Bu varlıklı Musevilerin kadın ve

erkekleri has ipek Şam kumaşından giysiler giyer, kadınları değerli altın takılar takardı. Bunların çocukları da kendi özel okullarında eğitilirdi (DERNSCHWAM 106-109).

Evlenecek olan Yahudi'nin önce zabıtadan yazılı bir izin alması gerekirdi. Bunun için de, sonuçta Sultan'ın hazinesine girecek olan 80 akçe ödemek zorundaydı.

Türklerin bayramında Yahudiler çıkmaya korkar, üç dört gün evlerinde kalırlardı; çünkü sokakta bir Yahudi gören Türk onun yakasına bayram bahşişi için yapışır, para almadan bırakmazdı.

Kadın ya da erkek bir köle bir Yahudi ailesinin yanında yedi yılını doldurursa, kendisini salar; istediği başka bir yerde para karşılığı çalışmasına izin verirlerdi (DERNSCHWAM 114).

Türkiye'de, özellikle İstanbul'da, hekimlerin çoğu Yahudi'ydi. Bunun nedenlerinden biri Yahudilerin iyi Yunanca, Arapça, Acemce ve İbranice

bilmeleriydi. Hekimlik, doğa felsefesi ve astronomi konusundaki büyük otoriteler bu dillerde eser vermişlerdi. Türk veya Yahudi, ünlü hekimler sultanın koruması altındaydı. Bunlara iyi para veriliyordu. Nicholay İstanbul'dayken en saygın hekim Amon adındaki bir Yahudi'ydi. 60 yaşlarındaydı. Bilgisiyle ün yapmıştı. Yaşlı hekimlerden başka sarayda görevli sıradan hekimler de vardı. Bunlara günde 10 akçe, yiyecek ve yatacak yer veriliyordu. Bunların görevleri arasında, Sultan'a sorduktan sonra hastalara bakmak geliyordu. Sultan'a sormadan böyle bir şeye kalkışmaya cüret edemezlerdi. Sultanın izni üzerine hasta, sarayda hastalara ayrılmış bölüme götürülürdü. Hasta, iyileşene dek hekim onu günde dört

Rum Ortodok patrikhanesi
(SCHWEIGGER)

kez ı. Hasta herhangi bir gelişme göstermezse öteki hekimlerden yardım istenirdi. Hekimlerin giysilerindeki en ayırdedici özellik, sarık yerine yüksek, kırmızı bir fes giymeleriydi (NICHOLAY 93b-94a).

Schweigger, Rum Patriği'nin konutunun ayrıntılı bir biçimini veriyor. Söz konusu konut oldukça büyük, ama kötü inşa edilmiş. Burada yirmi din adamı ve patrik konut dışına çıktığında ona gorillik yapan bir yeniçeri yaşıyordu. Bahçe duvarları boyunca anlaşmaları yazan arzuhalcinin bürosu, rahiplerin odaları ve uzaktan gelen rahipler için ayrılmış konuk

odalarının bulunduğu, üstü kapalı kemer yapılar yer alıyordu. Ahır dört beş at ya da katır barındırıyordu. Yüksek ve dar olan kilise binasında Azizlerin resimleri ve Bizans İmparatoru Aleksis Comnenus'un gösterişsiz kabri bulunuyordu. Duvarda binanın ilk sahibinin Mikhael adında biri olduğunu gösteren bir yazı vardı. Kilisedeki sütunlardan birinin hastaları iyileştirdiği söyleniyordu. Bahçede mezarlık vardı. Bizans kilisesi ve manastırının yanında Ermeni Patriği'nin konutu yer alıyordu. İki ya da üç rahiple yaşadığı bu konut kış aylarında uzun bir bacası olan, dolayısıyla evin içine dumanın kaçmadığı bir sobayla çok güzel ısıtılıyordu (SCHWEIGGER 118-122).

İstanbul'un Rum Ortodoks Patriği (BREMEN) ***(solda)*** *ve bir Rum Ortodoks keşiş (BREMEN)* ***(sağda)***

Canaye ve arkadaşları saygılarını sunmak üzere patriğe giderler. Patrik küçük bir manastırda yaşıyordu. Onun fakir bir keşiş gibi giyinmiş olduğunu görürler. Çok mütevazı bir odada oturuyordu. Gittiklerinde onu bir grup Rum'un derdini dinlerken bulmuşlar. Rumlar patriklerini aynı zamanda hem dinî, hem de din dışı konularda yargıç olarak görürlerdi. Patriğin elini öptükten ve duasını aldıktan sonra, Fransızlar kiliseyi gezdiler. Kilise küçüktü. Çok güzel mozaiklerle süslüydü. Keşişler onlara kutsal emanetleri de gösterdi, ama Fransızlara eşlik eden yeniçeri gittikten sonra. eski Yunan elyazmalarının olduğu kütüphaneyi de gördüler. Bunların çoğu yazmaydı. Ünlü bilginler John ve Theodosius Zygomalas'la tanışıp konuştular.

Canaye'ın yazdığına göre patrik çeşitli vesilelerle halkın karşısına çıktığında mavi damasko ile üç sıra çizgi çekilmiş siyah bir giysi giyerdi. Başına mavi damaskodan bir başlık geçirirdi. Bu başlığın önünde siyah kadifeden bir haç olurdu. Patrik sultana yılda 40 000 düka ödemek zorundaydı. Ancak ne kiliseye, ne de herhangi bir inşaata para harcayamıyordu, çünkü Türkler aynısını bir cami için isterlerdi. Bu daha önce de olmuştu (CANAYE 107-109).

Rum patriği keşişlerin barındığı bir manastırda oturuyordu. Her yıl sultana 300 düka takdim ediyordu. Ayrıca çeşitli Rum kilisesi ve evlenmelerine izin verilmiş rahipler vardı. Bunların kiliselerinde tasvirler ve rölyefler yoktu. Yalnızca resimler vardı (CHESNEAU 32).

Dernschwam, *Karamanlılar* olarak bilinen bir grup insanın Yedi-

kule'ye pek uzak olmayan boş bir toprak parçasında yaşadığını, Hristiyan oldukları için ayinlerini Rumca yapmalarına karşın, bu insanların hiç Rumca bilmediklerini, kullandıkları dilin yıllardan beri Türkçe olduğunu söyler. Karamanlı kadınlar başlarına, Papa'nın tacını andıran yüksek sivri, beyaz ya da renkli bir başlık giyer, sokağa çıktıklarında bu başlığın üzerine göğüslerini kapatacak uzunlukta tülden bir örtü koyarlar.

Karamanlıların yaşadığı bu topraklarda şimdi yıkıntıları kalan güzel

Rum Ortodoks kilisesi'nin büyük ayin yürüyüşü (BREMEN)

bir kilise ve manastır bulunurmuş. Oysa, Karamanlılar dualarını şimdi küçük bir kilisede yaparlar. Bu kilisede, eski giysileri içinde Bizans İmparatoru Konstantin ile İmparatoriçe Helen soyundan gelen kralların, adam boyunda, hepsinin altında adları kazınmış çok değerli resimleri vardır. Bir başka resim Hz. İsa'yı son yemeğinde gösterir. Karamanlıların bunlar gibi daha başka değerli varlıkları da vardır (DERNSCHWAM 52-53).

Köleler ve esir pazarı

Türkler için köleleri, sahip oldukları zenginliklerin başında gelirdi. Kölelerin büyük çoğunluğunu Hıristiyan Çerkezler oluştururdu. Diğerleri Gürcistan'dan, Eflak'tan, Sırbistan'dan, Bosna'dan, Transilvanya'dan, Slavya'dan, Macaristan'dan, Sicilya'dan, İtalya'dan ve Ege Adaları'ndan, kısaca Türklerin egemenliğindeki bütün Hıristiyan ülkelerinden toplanmıştı (POSTEL 34).

Ağır yük kaldıran taşıyıcılar (VİYANA I)

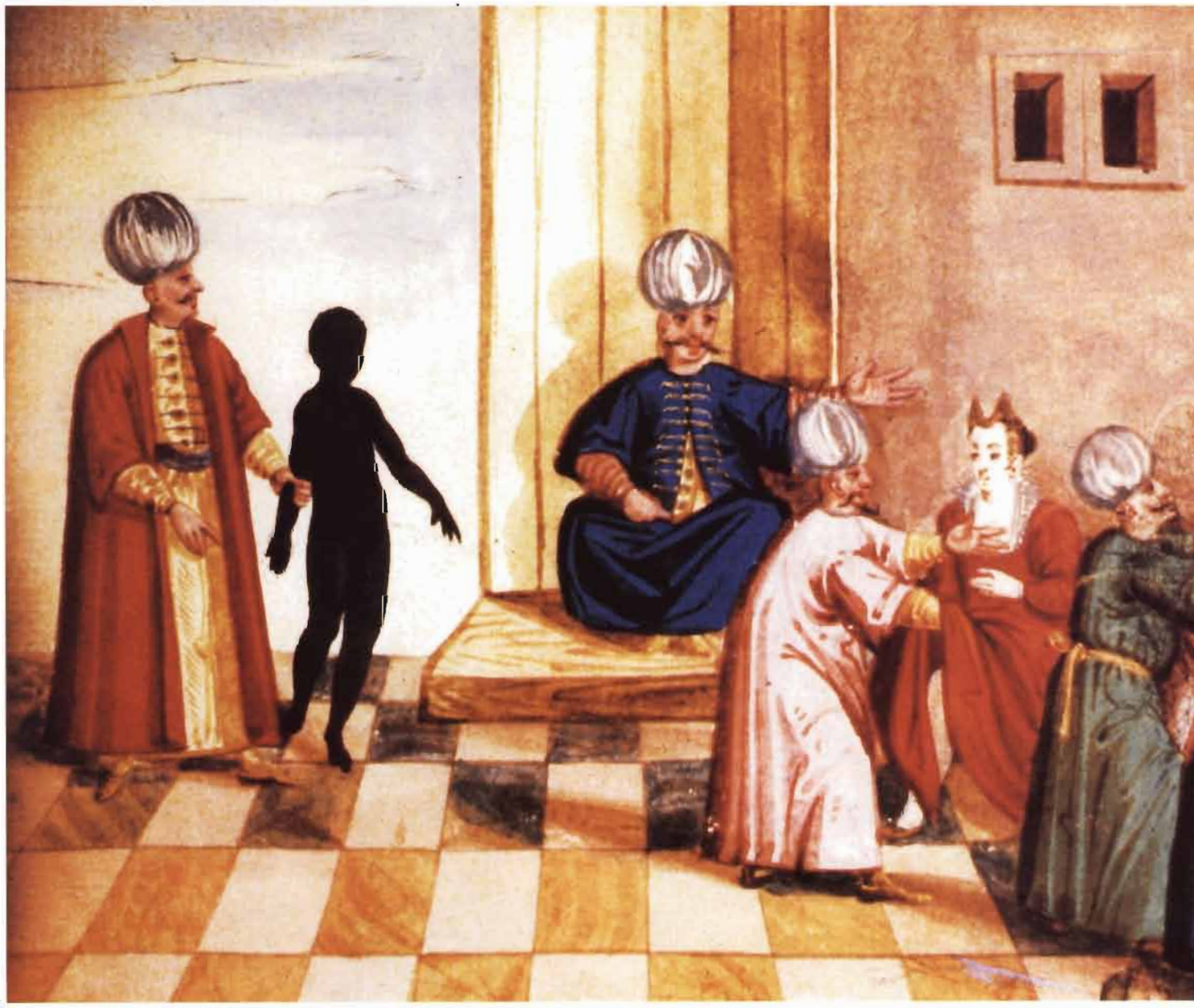

Türk gemilerinde kürek çeken esirler (VİYANA I) ***(üstte)***. *Ağır işlerde çalıştırılan Hıristiyan esirler* (VİYANA I) ***(altta)***

Türkler, genellikle kendilerine uzun süre çalışmış kölelerini, özgür bırakırlardı. Ancak, bunun için kadıdan izin gerekirdi. Salınan köle belirli bir iş sahibi ise, ülkenin neresinde olursa olsun iş yapabilirdi. Oysa, Müslümanlığı kabul etmiş ise, bunların kendi ülkesine dönmesi çok zordu. Çünkü yakalanırsa tekrar köle olarak satılabilirdi.

Köleler oradan oraya satılır, el değiştirirken birçok dil öğrendiklerinden bunlardan tercüman ya da danışman olarak yararlanılırdı. Dern-

schwam, bunların dürüst, güvenilir ve sadık olmadıklarını söyler (DERNSCHWAM 66).

Bunların kaçmasına engel olmak için sünnet edildikleri söylenir. Oysa, hepsi de sünnet edilmezdi; çünkü bazı köle sahipleri bunlara bağımsızlıklarını vermek için, örneğin 1000 akçe gibi belirli bir fiyat koyarlar; köle de bu parayı kendisi kazanarak ya da arkadaşlarından sağlamaya çalışırdı. Ancak, bu süre içinde efendisi kendisine yiyecek içecek vermediği için, köle yaşamak için çok zorlanırdı (DERNSCHWAM 140).

Esir pazarı: (solda) Alıcılar Avrupalı kadınları yokluyorlar, (sağda) satışa çıkarılmış kadınlar. (KASSEL)

Hıristiyan kölelere o kadar kötü davranılıyordu ki, bunlardan bazıları, yakalanınca öldürülmek pahasına bile yine de kaçmayı göze alıyorlardı. Bunların çoğu, nehirlerde, derelerde, dağlık yollarda kaçmaya yeltenir, yakalanırlarsa cezaları çok şiddetli olurdu (DERNSCHWAM 68-69).

Heberer, bir kez Macaristan'dan Galata'ya getirilen birçok Alman esirden yedisinin 120 dükadan satıldığından söz ediyor (HEBERER 305).

Bazı açıkgözler esir pazarlarında satışa çıkarılan kadın ya da erkek köleleri almadan önce sınamak bahanesiyle köleyi bir kenara götürüp bazan akşama kadar alıkoyar, onları çirkin bir biçimde kullandıktan sonra satınalmadan geri verirlerdi. Bazen de köle sahipleri ellerindeki kadın köleleri satmak için açık arttırmaya koyar, arttırma sona ermeden saptanan fiyatın çok altında satıverirlerdi., Bu gibi aldatıcı davranışlar da bir takım kararlarla önlenmeye çalışılmıştı. Örneğin, kural dışı davranan köle sahibinin köle satışı ömür boyu yasaklanacaktı (AR 42). Müslüman olmayan birisi köle satın aldığında aldığı kölelerin sayısını bildirmezse köleler kendisinden geri alınacaktı (AR 43).

Bir kez, Müslüman olmayan bir kişiden yeni satın aldığı 32 köleyle yeni salıverdiği 51 köle, kayıt edilmedikleri gerekçesiyle geri alınmış, tümü Müslüman alıcılara satılmıştı (AR 44).

Kaynakça notları

16. yüzyılda İstanbul da, neredeyse Roma kadar sanatsal ilgi merkeziydi. Sultanların başkenti Batı Avrupalıları çekiyordu. Barış zamanlarında gezginler akın akın İstanbul'a geliyordu. 15. yüzyılın son on yılıyla 16. yüzyılın sonu arasında kalan zaman diliminde İstanbul'a gelen Batı Avrupalı'nın sayısı yüz seksenin üstündeydi. Bunların çoğu yolculuklarını kendileri resmetmiş, kimisi de yerli ya da yabancı ressamlar tutmuşlardır.

1480'de II. Mehmed'in sarayında olan Gentile Bellini'nin İstanbul çizimleri bu artistik etkinliğin başlamasını belirler. Daha sonra 1533'de Arşidük Ferdinand'ın sultana gönderdiği ilk elçilerden olan Cornelius de Schepper, İstanbul'a Hollandalı ressam Pierre de Coeck'i getirdi. Böylelikle uzun sürecek bir geleneği başlatmış oldu. İstanbul'a gelen sanatçıların Hıristiyan elçiliklerinden biriyle bağlantısı olurdu.

Türkiye gezilerini anlattığı kitaplarını Türk giysilerini gösterir resimlerle süsleyen Nicolas de Nicholay, 1551'de Türkiye'ye ikinci gelişinde Gabriel d'Aramon'un elçiliğiyle ilişki içindeydi.

Bibliothèque de Carpentras'da Peiresc Collection'daki f. 178-216'yı oluşturan *İtinéraire*'in Jerome Maurand, 1544'de, I. François'in büyükelçisi olarak Polini de la Garde'a eşlik ederek Türkiye'ye geldi. Rahip olan Maurand Marsilya'dan 23 Mayıs 1544'de gemiyle hareket eden elçilik görevlileriyle birlikte yola çıktı. Elçilikte papaz olarak görevlendirilmişti. Ufak çaptaki Fransız deniz birliği, kışın Tulon'da konaklamış olan Amiral Barbaros'un komutasındaki Türk filosunun koruması altındaydı. Fransızlar İstanbul'a 10 Ağustos'ta vardılar. Osmanlı başkentinde bir ay kaldıktan sonra Fransa'ya geri döndüler. 5 Ekim'de Marsilya'ya ulaştılar. Maurand bu yolculuğu anlatırken gördükleri limanları da resimlemeye çalışmış. Çalakalem çizilmiş olan İstanbul resimleri arasında yer alan, Pera'nın resimleri buranın ilk çizimleridir. Vavossore tarafından yayımlanan, İstan

bul'un çağdaş haritasındaki tahta dalgakıran bu resimler arasında da vardır. Altyazısı *"La Vigna"* olan Fransız Saray'ı bölgesindeki yapı, Fransız büyükelçilerinin ilk yazlık konutu olabilir.

Zamanın matbaacıları olan sanatçıların incelikli çizimlerinin ya da renklerinin basımını yapamadıklarından albümlerdeki resimler yalnızca ilgili araştırmacılar veya ünlü, seçkin kişilerle sınırlanmıştır. Kuşkusuz diplomatların, asal görevlerinden biri de Türkiye hakkında toplayabildikleri tüm bilgileri hükümdarlarına götürebilmek için sanatçılar tutmaktı.

Sayıca en fazla sanatçıyı görevlendiren, Avusturya İmparatorluğu'nun büyükelçileriydi. Avusturya İmparatorluğu hükümeti Osmanlı'nın işleriyle çok yakından ilgiliydi. Elçiler, sanatçıları ya Avusturya'dan getirtmişler ya da İstanbul'da çalışanları bulmuşlardı. Aynı diplomatik nedenlerle bu koleksiyonların hemen tümü sultanın sarayındaki ve başkentteki yaşamı yansıtmakla kısıtlanmıştı. İmparatorun en azından beş elçiliği (Augier Ghislain de Busbecq 1555-1562, David Ungnad 1572 ve 1573-78, Heinrich von Lichtenstein 1584-1585 ve Bartholomaeus *Pezzen*'ın 1587-1592 elçilikleri) çok sayıda değerli resimler üretirler.

16. yüzyıldan beri Leiden Üniversitesi kütüphanesinde duran, 1559 tarihli en önemli İstanbul panoraması, Ghislain de Busbecq'in elçiliği için çalışmış olan Melchior Lorichs tarafından yapıldı. Lorichs, 1559'da Viyana'ya döndükten sonra Türkiye konulu çok sayıda resim çizdi. Orijinallerden hiçbiri günümüze ulaşmadı. Ancak 28 adet resmi elimize geçti. 1570-1583 yılları arasında yapılmış olan bu resimlerde halkın beğenisi doğrultusunda hayali ayrıntılara rastlanmaktadır. Dolayısıyla belgesel niteliği zedelenmiştir.

En fazla resim imparatorluk büyükelçisi David Ungnad, Baron von Sonneck zamanında yapıldı. David Ungnad, olağanüstü büyükelçi olarak 1572'de İstanbul'a geldi. Daha sonra 1573-1578 yılları arasında büyükelçi olarak görev yaptı. II. Selim'in hükümdarlığının son zamanlarıyla III. Murad'ın tahta geçişi sırasında İstanbul'daydı. Ungnad'ın 1572'de İstanbul'da bulunmasının nedeni Osmanlılarca imparatordan alınmış Macar topraklarının vergisini vermekle görevlendirilmiş olmasıydı. Beraberindeki heyette Lambert Wyts da vardı. Wyts daha sonraki iki yüzyılda hazırlanacak Türk kostümlerini gösteriri birçok albüme prototip oluşturacak bir albüm derledi. Wyts'ın albümündeki resimlerin birçoğu üç albümde daha küçük değişikliklerle yeniden yapıldı. Kudüs'teki Mayer Memorial Collection'daki albümün tarihi 1587. Coburg'dakinin tarihi yaklaşık 1580. Bibliothèque Nationale (Paris)deki Wyts'ınki ile aynı tarihi

taşıyor. Ancak bunun başlığı Petit Album de Costumes 1600. Paris Albümünde II. Selim'in de portresi varken, öteki ikisinde III. Murad'ınkine yer verilmiş. Wyts'ın albümündeki sahnelere başka kolleksiyonlarda da rastlanıyor.

Genelde denilebilir ki, 16. yüzyılda yapılan albümler Avrupalı sanatçıların elinden çıkmadır. Wyts'ın albümünde en azından üç sanatçının eserlerine rastlanmaktadır. Ancak 17. yüzyıldan başlayarak yerli sanatçılar (Türk veya Rum) yabancıların yerini almıştır.

İstanbul'a 1573'de geri döner dönmez, Ungnad bir grup sanatçıyı elçilikte çalışmak üzere örgütler. 1575 Ocak ayında Viyana'ya, İstanbul'un en önemli görüntülerini resimleyen yirmi çizim göndermeyi başarır. Bu, günümüzde Cambridge, Trinity College kütüphanesindeki Freshfield MS. koleksiyonunu oluşturmaktadır. Bu resimler arasında, 1574 tarihli, yazılarıyla birlikte görünen Mermer Sütun, Hipodrom'dan bir görünüm, Yılanlı Sütun ve Hipodrom'daki Dikilitaş, Dikilitaş'ın dört cepheden görünümü, Arcadius Sütunu'nun üç cephesi, Ayasofya'nın içinden üç resim, Süleymaniye Camisi ve Süleyman'ın türbesindeki mezarı, Boğaz'ın Karadeniz ucundaki fener ve yakınlarındaki klasik sütun, 1574'de Habeşistan'dan İstanbul'a getirilmiş bir gergedan ve bir başka gergedan resmi vardır.

Büyükelçinin rakibi olan Stephan Gerlach, 1576, 1577 yıllarında Ungnad için çalışan Hollandalı bir ressamdan söz etmektedir. 1578'de Ungnad'ın Viyana'ya götürdüğü birden fazla elden çıkma olan koleksiyonun hazırlanmasından bu ressam sorumlu olmuş olabilir. Ungnad'ın hazırlattığı çizimlerin orijinalleri kaybolmuştur. Ancak söz konusu çizimler günümüze ulaşan iki albüme kaynaklık etmiştir. Ungnad 1582'de koleksiyonunu Saksonyalı Augustus verir. Augustus resimleri Zacharias Wehme'ye kopye ettirir (Dresden, Sächsische Landes bibliothek, 12a). Bu albüm incelendiğinde yaklaşık 1586 yılında JohannLewenklau'ın yaptığı albümün büyük bir bölümüne bunun kaynaklık ettiği kolayca anlaşılır. JohannLewenklau'nun albümü günümüzde 8615 numarayla Viyana Devlet Kitaplığı'ndadır.

Türkler üzerine uzun eserler veren ve Türk tarihini bir Avrupa diline ilk çevirenLewenklau, İstanbul'a 1584'de Heinrich von Lichtenstein'in elçilik heyetiyle gider ve ertesi yıl Viyana'ya döner. Albümünde kimi Türk mimari planlarına rastlanmaktadır. Bunlar 16. yüzyıldan elimize kalmış tek örneklerdir. Burada aynısı basılmış olan yapı çift hamamdır. Yapıya ait açıklamalar Türkçe'dir.Lewenklau toplantıları ve geçit alaylarını iki üç kişilik küçük gruplara bölerek birbirini izleyen sayfalar içinde ver-

mişse de albümünde yer alan resimlerin neredeyse tümünü Ungnad'ın kaybolmuş çizimlerinden kopya etmiştir. Bir başka deyişle kendi gözlerinin resimlerini yapmak yerine başka tanıklarınkini kullanmış olduğu söylenebilir. Dresden albümündeki benzerlik taşımayan birkaç resmin de Ungnad'dan mı alındığını, Lewenklau'un mu eklediğini, ya da Wehme' ce mi kopya edildiğini bilemeyiz.

16. yüzyılın son on yılı Osmanlı başkentindeki yaşamı yansıtan bu tür belgeler açısından bir artış gösterdi. Sözü edilen Mayer Vakfı'ndaki albüm dışında Oxford'daki Bodleian kütüphanesindeki albüm 1588, Oxford'da All Souls College'daki ve Leningrad'da Hermitage Kütüphanesi'ndeki albümler 1590 tarihlerini taşımakta. Bu dönemi yansıtan en zengin albüm 172 yapraktan oluşan, Viyana Ulusal Kütüphanesi'ndeki 8626 numaralı albümdür. Kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ancak resimlerden birinden yola çıkarak albümün tarihini 1590 olarak saptayabiliriz. Yani, 1587'den 1592 yıllarının başlarına kadar Osmanlı Devleti'ne imparatorluğun büyükelçiliğini yapmış Bartholomaeus Pezzen'le bağlantısı olmalı.

Pezzen'in beraberindeki heyette yer alan Reinhold Lubenau, 1587-1588 yılları arasında elçilikle ilişkisi olan Heinrich Hendrofski adında bir ressamdan söz etmekte, Ancak, Hendrofski'nin bu albümün ressamı olduğunu ancak tahmin edebiliriz.

Metinlerin kaynakları ve kısaltmalar

* ile işaretli olanlarda resim vardır. 16. yüzyıl seyyahatnameleri için en geniş ve kapsamlı kaynakça için bkz. **Stephane Yerasimos,** *Les Voyages dans l'Empire Ottoman (XIV'eXVI'e siècles) Bibliographie, Itinéraire et Inventaire des Lieux Habités*, Ankara 1991.

ALBERTI **Eugenio Alberti,** *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, 3. seri 3 cilt+ek cilt, Floransa 1840-1863.

Venedik Bailo'larının ve olağanüstü temsilcilerin Venedik Senatosu'na gönderdikleri raporların derlemesi.

Yazar	Yılı	Cilt	Sayfa
Gritti, Andrea	1503	iii	1
Giustiniani, Antonio	1514	"	45
Mocenigo, Alvise	1518	"	53
Contarini, Bartolomeo	1519	"	56
Minio, Marco	1522	"	69
Zen, Pietro	1524	"	93
Bragadino, Pietro	1526	"	99
Minio, Marco	1527	"	113
Zen, Pietro	1530	"	119
Ludovisi, Daniello	1534	i	1
Navagero, Bernardo	1533	"	33
Anonimo	"	"	193
Trevisano, Domenico	1554	"	111
Erizzo, Antonio	1557	iii	123
Barbarigo, Antonio	1558	"	145
Cavalli, Marino	1560	i	271
Dandolo, Andrea	1562	iii	161
Donini, Marcantonio	"	"	173
Barbarigo, Danicle	1564	ii	1
Bonrizzo, Luigi	1565	"	61
Ragazzoni, Jacopo	1571	"	77
Barbaro, Marcantonio	1573	i	299
Barbaro, Marcantonio	"	ek cilt	387
Badoaro, Andrea	"	i	347

Garzoni, Costantino	"	"	369
Alessandri, Vincenzo	1574	ii	103
Anonimo	1575	"	309
Tiepolo, Antonio	1576	"	129
Soranzo, Giacomo	"	"	193
Venier, Maffeo	1579	i	437
Anonimo	1582	ii	209
Anonimo	"	"	427
Contarini, Paolo	1583	iii	209
Morosini, Gianfrancesco	1585	"	251
Michiel, Giovanni	1587	ii	255
Venier, Maffeo	"	"	295
Moro, Giovanni	1590	iii	323
Bernardo, Lorenzo	1592	ii	321
Zane, Matteo	1594	iii	381

ÂLİ **Gelibolulu Mustafa Âli Çelebi,** *Mevâidü'n Nefâis fî Kavâ-idi'l Mecâlis (Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları),* Tıpkı basım yy. hz. Cavid Baysun, İstanbul 1956.

Mustafa Âli Gelibolulu (1541-1600), çağının ünlü bir şairi, tarihçisi,yazarı ve ahlakçısıdır. Yukarıda adı verilen eseri, zamanın günlük yaşamını, davranışlarını, yemeklerini, müziğini, eğlencelerini, kötülüklerini vb. anlatan değerli bir eserdir. Eseri daha bir eşsiz kılan yazarın yansız ve eleştirisel yaklaşımıdır.

L'ALLEGREZZE *L'allegrezze fatte in Constantinopoli per il Ritaglio di Sultan Mehemeth figlio di Sultan Amorath Imperatore de Turchi l'anno 1582,* MS. London, British Library, Royal 14 A. XIII, f, 44-56.

1582'de III. Murad'ın oğlu III. Mehmet'in sünnet düğününü anlatıyor.

AR **Ahmet Refik,** *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591),* İstanbul 1935

Tanınmış tarihçi Ahmet Refik'in seçip yayınladığı, avlanmadan esir pazarındaki alışverişe kadar İstanbul'daki günlük yaşamı düzenleyen Divan'dan çıkmış kararlar.

AUSTELL **Henry Austell,** *"The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa overland, and so to Constantinople..."* bkz. Richard Hakluyt, *The second volume of the principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation made by sea or overland, to the South and Southeast parts of the World...,* London 1599, ss. 194-198.

İngiliz Henry Austell, 1585'te Türkiye'ye yaptığı yolculuğu kısaca anlatmaktadır.

BASSANO **Luigi Bassano,** *I Costumi et I Modi Particolari della vita de'Turchi,* Roma 1545 (tıpkı basım München 1963, yy. hz. Franz Babinger).

Bassano da Zara hakkında çok az bilgi vardır. Babası Bassano del Grappa, Veneto bölgesinde doğmuş ve daha sonra Zara (Zadar)'ya yerleşmiştir. Oğlu 1510 civarındaı doğmuş ve kitabında yazılanlara dayanarak denebilir ki 1537 ilâ 1540 yılları arasında Türkiye'de yaşamıştır. 1541'de İtalya'ya dönmüş ve Roma'da Kardinal Rudolfo Pio di Carpi'nin hizmetine girmiştir. Kitabı, Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki İstanbul'da günlük yaşam üzerine ilginç bilgiler içermektedir. Sözkonusu kitap ilk olarak 1545'de *Costumi ed i modi particolari della vita de' Turchi* adıyla Roma'da yayımlanmıştır. Biz burada Franz Babinger tarafından yayıma hazırlanan 1963 tıpkıbasımını kullandık.

BELON **Pierre Belon,** *Les Observations de plusieurs singulariez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Iudée, Egypte, Arabie et autres pays estranges tedigées en trois livres,* Paris 1553.

Doğa bilimci olan Mans'lı Pierre Belon Fransız elçisi d'Aramon'la İstanbul'a gelmiş. Yalnız bilimsel araştırmalarla yetinmemiştir. Kitabında yer alangözlemleri ve verdiği bilgiler İstanbul yaşamının tanınması bakımından çok değerlidir.

BESOLT **Melchior Besolt,** *"Dess Wolgebornen Herrn heinrich Herrn von Lichtenstein... auff Constantinopel, im 1584 Jar, beschrieben durch Melchior Besolt"* in Lewenklau pp. 515-531.

Besolt İstanbul'a 1584'te Heinrich elçiliğine katıldı.

BETZEK **Jacob von Betzek,** *Gesandtschaftsreise nach Ungarn und die Türkei 1564-156,5* yy. hz. Karl Nehring, München 1979.

Betzek üzerine bilgimiz azdır. Osmanlı sultanı ile konuşmalarda bulunmak için Akos Csaby ile 22 Aralık 1564'te İstanbul'a geldi, sultanın huzuruna çıkması ancak 3 Şubat 1565'te gerçekleşti. Viyana'ya geri döndü. İstanbul'a biri 1572, ikincisi 1573'te olmak üzere iki kez daha geldi. Eserinin tam metni Viyana Devlet Kitaplığı'ndadır (Codex Vindobonensis 9026).

BUSBECQ *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq (1554-1562),* çeviri Edward Seymour Forster, Oxford 1927.

Flaman kökenli olan Ogier Ghislain de Busbecq 1522'de doğmuştur. İstanbul'da iki kez bulunmuştur: 1554'den 1555'e ve 1555'den 1562 arasında. Kitabının ilk özgün baskısı Latince'dir, birçok dile çevrilmiştir. Bu arada üç tane de Türkçe çevirisi bulunmaktadır.

CANAYE **Philippe du Fresne-Canaye,** *Le voyage du Levant (1573),* yy. hz. H. Hauser (Paris 1897).

Zengin bir protestan olan genç Philippe du Fresne-Canaye, Almanya ve İtalya'da dolaştıktan sonra İstanbul'daki Fransız Elçisi François de Noailles'ın yanına girdi, şubat sonundan haziran başlarına kadar 1573 yılında İstanbul'da bulundu. *Voyage en Levant* adlı kitabında özellikle kervansaraylar ve vakıflar üzerine ayrıntılı bilgi vardır.

CHESNEAU **Jean Chesneau,** *Le voyage de Monsieur d'Aramon...,* yy. hz. Ch. Schefer, Paris 1887.

Jean Chesneau, İstanbul'da 1547'den 1554 yılına dek Fransız elçiliği yapan Gabriel d'Aramon'un yazmanıydı. Onun Türkiye üzerine yazdığı kitap önce yazma olarak dolaşmış, çok daha sonra Charles Schafer 1887'de *Le Voyage de M. d'Aramon* adıyle yayınlamıştır. Yazmanın beş nüshası Bibliothèque Nationale'de, biri ise Bibliothèque de l'Arsenal'de bulunmaktadır.

DALLAM "The Diary of Master Thomas Dallam 1599-1600", *Early Voyages and Travels in the Levant,* yy. hz. T. Bent, London 1903.

III. Mehmed'in tahta çıkışında, Kraliçe Elizabeth kapitülasyonları yenilemek amacıyla Sultan'a, içlerinde üzeri ince ince işlenmiş bir de org bulunan birçok armağan gönderir. Org yapımcısı, Thomas Dallam, orgu kendisi getirir ve İstanbul'a vardıktan sonra bir ay süreyle her gün orgun yerleştirilmesini denetler. Dallam'ın saray betimlemeleri en ayrıntılı olanlardan biridir.

DERNSCHWAM **Hans Dernschwam,** *Tagebuch einer Reise nach der Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555) nach der Urschrift in Fugger-Archiv,* yy. hz. Franz Babinger, München-Leipzig 1923.

Hans von Hradiczin Dernschwam, yabancı ülkeler hakkında dikkatle bilgi toplayan ünlü Fugger ticarethanesinde muhasebeci olarak görev yapmaktaydı. 1553'de, 60 yaşındayken, İstanbul'u görmeye karar verdi ve İstanbul'a anlaşma/uzlaşma görüşmeleri ve yıllık ödemeyi yapmak üzere görevlendirilmiş Bishop of Pecs, Anton Wrancia ve Macar Prensi Franz Zay'ın maiyetine girdi. İstanbul'a vardıklarında Sultan Süleyman'ın Amasya'da olduğunu öğrendiler. Kral Ferdinand, van Busbeck'i, sultanın sarayına gidecek grubun başı olarak görevlendirdi. Dernschwam, Anadolu yolculuğunu kitabının ikinci bölümünde ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Biz burada, İstanbul hakkında ayrıntılı ve bilgilendirici bölümlerle ilgilenmekteyiz. Pugger Arşivi'nde bulunan, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* adlı kitabının el yazması 1553'den 1555'e Türkiye'de kalışını kapsamaktadır. Franz Babinger söz konusu el yazmasını, değerli notlar ve dizinlerle, 1923'de yayıma hazırlamış ve yayımlamıştır.

DISCOURS *Discours des Triomphes Magnificences et allegresses, qui ont esté faictes à la circoncision du Sultan Mehemet, fils sultan Amurath, grand Emperor des Turcs*, Paris 1583.
1582'de III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in sünnet düğününü anlatıyor.

EBUSSUUD **M. Ertuğrul Düzdağ,** yy. hz. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1972.
Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvalarından seçmeler.

FESTE *Feste Fatte in Constantinopoli per occasione delle nozze della figliuola primogenita di Sultan Amurat imperator de Turchii con Ibraim Bassa alli 15 di Maggio 1586*, Vicenza 1832.
III. Murad'ın kızının Sadrazam İbrahim Paşa ile düğününü anlatıyor.

FOX-CAVENDISH **Fox,** "Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox his servant" bkz. *Camden Miscellany*, cilt XVII (Camden Third Series, cilt. LXIV) London 1940.
Henry Cavendish İstanbul'a 1589'da arkadaşı Mallory'nin işleri için geldi. Cavendish'in uşağı Fox, efendisinin yolculuğunun notlarını yazdı. Bu arada bazı tarihi olaylara değindi.

FUGGER *Fugger+Zeitungen Ungedruckte Briefe an dans Heus Fugger aus den Jahren 1568-1605*, yy. hz. Wictor Klarwill, Viyana-Leipzig-München 1923.

GASSOT **Jacques Gassot,** *Le Discours du Voyage de Venise à Constantinople...*, Paris 1550.
Fransız Elçiliği'nde görevli bulunan Jacques Gassot ile Jean Chesneau da Türkiye'deki yaşamlarını yazan Fransızlardandır. Bunlardan Jacques Gassot'nun 1548 yılının ocak ve mayıs ayları arasında İstanbul'daki görevi Fransız elçiliğinde kuryeliktir. Bu görevinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Şahı'na karşı giriştiği savaşta, padişahı izleyen Fransız elçisi d'Aramon'a eşlik eden Fransız misyonunda bulunduğu sırada, Fransa'daki amcasına yazdığı mektuplarda Osmanlı yaşamını anlatır.

GEORGIEVITS **Bartholomaeus Georgievits,** *La Manière et cerémonies des Turcs...*, Paris 1544.
Macar asıllı olan Bartholomaeus Georgievits Türkiye'de onüç yıl esir yaşadı, yedi kez satıldı. Kitabı Avrupa'da 17. yüzyılda çok popülerdi ve sık sık yeni baskıları yapıldı.

GEUFFROY **Antoine Geuffroy,** *Estat de la Cour du Grand Turc l'ordre de sa gendarmerie et de ses finances: avec ung brief discours de leurs conquestes depues le premier de ceste race*, Anvers 1542.
St. Jean şövalyelerinden olan Antoine Geuffroy 1542'de hem Paris, hem Antwerp'de yayınlanan kitabında çok bilgi vermiştir. Geuffroy Spandugino'nun kitabındaki bazı bilgilerden, bir de Menavino ve Ramberti gibi kaynaklardan yararlanmıştır.

GERLACH **Stephan Gerlach,** *Tage-buch...*, Franckfurth am Mayn, 1674.
Tübingen'li teolog Stephan Gerlach, 1573'de Viyana'da David Ungnad ile karşılaşır. Tam bu sırada İmparator II. Maximilian, Ungnad'ı İstanbul'a büyükelçi olarak görevlendirmek üzeredir. Gerlach, Ungnad'a eşlik eder ve İstanbul'a gider. 1578'de Tübingen'e dönene dek Ungnad'ın elçiliğinde beş yıl boyunca din görevlisi olarak çalışır. Kitabı 1674'te torunu Samuel tarafından yayımlanır.

HARBORNE **William Harborne,** "The Voyage of the Susan of London to Constantinople, wherein the worshipfull M. William Haborne was sent first Ambassador unto Sultan Murad Khan, the great Turk, with whom he continued as her Majesties ligier almost six years", Richard Hakluyt, *The Second Volume of the Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation by Sea or Over Land, to the South and Southeast Parts of the World*, London 1599, pp. 165-184; "The Return of Master William Hareborne from Constantinople overland to London, 1588", *a.e.*, pp. 289-290.
William Haborne Türkiye'ye ilk kez 1578'de bir ajan olarak gizlice geldi. 1582'de Kraliçe Eli-

sabeth'in Türkiye'ye atadığı ilk elçi olur. Haborne'nun belgeleri sultanın saray ve devletin örgütlenmesi, saray törenleri ve bazı binalar üzerine önemli bilgi kaynağı oluşturmaktadır.

HAUNOLT (I) **Nicolaus Haunolt,** "Particular Verzeichnuss...", bkz. LEWENKLAU, ss. 468-514.

III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in sünnet düğünü için yapılan şenliği anlatıyor.

HAUNOLT (II) **Nicolaus Haunolt,** "Verzeichnuss der Hoczeitlichen Fest..., bkz. LEWENKLAU, ss. 432-535.

III. Murad'ın kızının Sadrazam İbrahim Paşa ile düğününü anlatıyor.

*HEBERER **Michael Heberer von Bretten,** *Aegypticus Servitus*, yy. hz. Karl Teply, Graz, 1967.

Bretten'li Michael Heberer bir Malta korsan gemisince esir alınır ve Türk kalyonunda 1588'e kadar kürek mahkumu olur. Aynı yıl İstanbul'a gelir, kitabında İstanbul'la ilgili az ilginç resimler de yapar. Bunlar arasında İstanbul'u kuş bakışı çizdiği resim de vardır.

LEBELSKI **Georges Lebelski,** "La declaration des jeux et magnifiques spectacles representez à Constantinople...", bkz. *Briefve Histoire de la guerre de Perse faite l'an mil cinq cens septante huit...*, 1583, ss. 46-62.

1582'de III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in sünnet düğününü anlatıyor.

LELLO **Henry Lello,** "A Brieff noate or Rembrance of sich Bassaes and Chieff vicereies that governed under the Greate Turkey..." bkz. Orhan Burian y. hz., *The Report of Lello third Englishd Ambassador to the Sublime Porte*, Ankara 1952. Özgün metin ve Türkçe çevirisi.

Henry Lello, Barton'a İstanbul yolculuğunda eşlik etmiş, Barton'un 1597'de ölümünden sonra onun yerine elçi olmuştu. Lello'nun el yazması British Library'dedir (merhum Profesör Orhan Burian bunu basıma hazırlamış ve yayınlamıştır) ve daha çok elçilik işlerine, sultanın sarayındaki onur sahibi kişiler ve bunların birbirleriyle ilişkilerine yer ayırmıştır.

LEWENKLAU **Johannes Leunclavius (Hans Lewenklau),** *Neuwe Chronica Türkischer nation...*, Frankfurt am Main 1590.

Lewenklau, Türkler üzerine kapsamlı kitaplar yazmıştır. Türkçe tarihleri bir Avrupa diline çeviren ilk tarihçidir. 1584' İstanbul'daki elçi Heinrich von Lichtenstein'ın yanına geldi ve ertesi yıl Viyana'ya döndü. Kitabında HAUNOLT (I), HAUNOLT (II) ve BESOLTun tam metinleri bulunur.

LUBENAU **Reinhold Lubenau,** *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Königsberg, Vol. 1 (1912), vol. 2 (1914), vol. 3 (1915), vol. 4 (1920) vol. 5 (1930) yy. hz. W. Sahm.

Reinhold Lubenau Bartolomeo dei Pezzen'in elçiliğinde eczacı idi. Elçi ile Viyana'dan İstanbul'a 1587'de geldi ve 1589'a kadar kaldı. Kitabının yazması Königsberg'te Devlet Kitaplığında bulunmaktadır. Kitap olan 191?-1915 yıllarında W. Sahm eliyle yayınlanmıştır. İstanbul üzerine çok değerli bilgiler bulunmaktadır.

* MAURAND **Jérôme Maurand,** *Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople (1544)*, yy. hz. ve çeviri Léon Dorez, Paris 1901.

Antibes'den bir din adamı olan Jérôme Maurand Ayasofya'yı görmek istemiş, 1544 yılında bir gemiye binerek önce Ege adalarını gezdikten sonra İstanbul'a gelmiş ve bir ay kalmıştır. Gördüklerini yazmakla kalmamış, resimler de yapmıştır.

MENAVINO **Giovanantonio Menavino,** *I costumi et la vita de Turchi di Gio. Antonio Menavino*, Firenze 1551.

Menavino yaklaşık 1501'de Türklere genç yaşta esir düştü, içoğlan olarak II. Bayezid'in sarayına alındı. 1524'te kaçtı ve yurduna döndü. Kitabının çeşitli dillerde baskıları bulunmaktadır: Latince, Fransızca, Felemenkçe, Almanca, İngilizce, Sırp-Hırvatça, Çekçe ve Polonezce.

MORYSON **Fynes Moryson,** *An itinerary written by Fynes+Moryson...*, Glascow 1907-1908;

Shakespeare's Europe. Unpublished chapters of Fynes Moryson's itinerary being a survey of the condition of Europe at the end of the XVI. century, y. hz. C. Hughes, Londra 1903.

Fynes Moryson,16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarının önde gelen gezginlerindendir. Latince olarak dört bölümde yazılmış olan kitabı, İngiltere, İrlanda ve Kıta Avrupası'nda yer alan birçok ülke ile İstanbul üzerine çok değerli bilgiler vermektedir. İstanbul, kitabının dördüncü bölümünde yer almaktadır. Bu kitabın bir bölümü de *Shakespeare Avrupası* adıyla günümüzde yayınlanmıştır.

* NICHOLAY *The Navigations, peregrinations and voyages, made into Turkie*, çeviri T. Washington,London 1585.

Nicholay'ı Fransız Kralı, d'Aramon ile birlikte Türkiye'ye gönderdi. 1551'de Marsilya'dan İstanbul'a gitti ve orada 1552'ye kadar kaldı. Nicolas de Nicholay'ın kitabının en ilginç yanı, kitaptaki resimleri kendisinin çizmiş olmasıdır. Nicholay'ın kitabı ancak 1567 yılında basılmıştır. Burada onun kitabının İngilizce çevirisi kullanılmıştır.

PALERNE **Jean Palerne,** *Peregrinations du S. Jean Palerne...*, Lyon 1626.

Jean Palerne, Anju dükü François de Valois'nın yazmanıydı. Çok iyi bir gözlemci olan Palerne Kudüs'e gitti, üç ay İstanbul'da kaldı. III. Murad'ın oğlu III. Mehmed için yapılan görkemli sünnet düğününü ayrıntılı olarak anlatıyor.

POSTEL **Guillaume Postel,** *De la Republique des Turcs: et lâ où l'occasion s'offrera, des meurs et loys de tous Muhamedistes...*, Poitiers 1552.

Türkiye'ye 16. yüzyılın birinci yarısında gelen Fransız gezginleri içinde Postel en bilginidir. Collège de France'ın ilk İbranice ve Arapça profesörü, ayrıca aynı yerde Yunanca ve matematik okuttu. Fransa'da yayınlanan ilk Arapça dilbilim kitabını yayınladı. Kral I. François onu 1535'te ilk Fransız elçisiyle İstanbul'a gönderdi. Saray kitaplığı için ondan klasik ve doğu yazmaları getirmesi istendi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ve İslam dini üzerine herşeyi öğrenmeye çalıştı. 1549'da İstanbul'a ikinci bir yolculuk yaptı.

RAMBERTI **Benedetto Ramberti,** *Libri tre delle cose de Turchi*, Vinegia 1539.

Lamberti olağanüstü Venedik elçisi Daniele de Ludovisi'nin yazmanıydı (1534). Kitaptaki göndermeler Ramberti'nin İtalyanca metnini yayınlayan A. H. Lybyer'in *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the magnificent* (Cambridge 1913) adlı kitabının sayfalarındadır.

RELAZIONI *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, XIII*, Torino, 1985.

RICHER **Christophe Richer,** *Des coutumes et manières de vivre des Turcs...*, Paris 1540.

Richer, Danimarka'ya ilk elçi olarak gitti, daha sonra Türkiye'ye bir çok kez tehlikeli görevlerle geldiği söylenirse de bunun doğruluğu kuşkuludur. Richer'in kitabında özgün bilgiler çok azdır. Türkçe sözcükleri Fransızca yazımı ile vermiştir.

SANDERSON **John Sanderson,** *The travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, yy. hz. Sir William Foster, London 1931.

John Sanderson Türkiye'ye birçok kez geldi. 1584 yılı dolaylarında iki veya üç kez Türkiye Şirketi'nin bir üyesi ve bir tacir olarak Türkiye'deydi. 1592'de Levant Şirketi kurulduğunda ve 1597'de yine Türkiye'deydi. Daha sonra, 1599-1602 yılları arasında elçilikte görev yaptı. Yazdıklarında kimi bilgiler kendisi için İstanbullu bir Yahudi tarafından yazılmış İtalyanca bir notlardan alınmıştır.

SANUTO **Marino Sanuto,** *Diarii*, 1496-1533 56 cilt: 50 cilt içinde, Venedik 1879-1903.

Venedik Bailo'larının raporlarının Marini Sanuto eliyle özetlenmiş derlemesi.

* SCHWEIGGER **Salomon Schweigger,** *Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel u. Jerusalem*,

Nürnberg 1608. Tıpkı basımı yayına hazırlayan Rudolf Neck, Graz 1966.

Salomon Schweigger İstanbul'da 1577 ile 1581 yıllarında Joachim Sinzendorf'un İmparatorluk elçiliğinde papaz olarak bulunuyordu. Kitabında İstanbul'daki yaşam ve binalarla ilgili tahta baskı ilginç resimler bulunmaktadır.

SEIDEL **Friedrich Seidel,** *Denckwürdige Gesandtschafft an die Ottomanischen Pforte,* Görlitz 1711.

Friedrich Seidel, İmparator II. Rudolf'un İstanbul'daki elçisi Friedrich von Kreckwitz'in yanında eczacı idi. 1591'de İstanbul'a gitti, 1593'te savaş sırasında elçi ve maiyetiyle cepheye gönderildi. Elçi Belgrad'da ölünce Seidel ve ötekiler küreğe mahkum oldular. Affedildiler fakat Seidel Rumelihisar'ına hapsedildi. Sinan Paşa'nın ölümünden sonra 1596'da arkadaşlarıyla özgürlüğüne kavuştu.

SENECA **Federico Seneca,** *Il Doge Leonardo Dona,* Padova 1959.

SPANDUGINO **Théodoro Spandugino Cantacusino,** *Petit traicté de Théodore Spandouyn...,* traduyt de l'Italien en français par de Raconis, Paris 1519.

İstanbul'daki yaşam üzerine en eski görgü tanıklarından biri Théodoro Spandugino'dur. İlk baskısı İtalyanca'dan çeviriydi, Paris'te 1519'da yayınlandı... Spandugino Türkiye'de esirlerin kurtulmasını konuşmak için 1465'te Gelibolu'ya giden babasına çocuk yaşta iken eşlik etti. Ağabeyi İstanbul'a yerleşmişti, Venedik'le 1499'dan 1502'ye kadar süren savaş sırasında mallarına el kondu. Théodoro ona yardım etmek için İstanbul'a gittiğinde kardeşinin ölmüş olduğunu, malları geri almak için umut kalmamış olduğunu öğrendi. Bunun üzerine kendi sorunlarını unutarak Osmanlı İmparatorluğu üzerine her şeyi öğrenmeyi kendine iş edindi.

STEINACH **Wolf Andreas von Steinach,** "Reisen von Steiermärkern" *Steiermärkische Geschichstablätter'*de, y. hz. J. von Zahn cilt II. 1881 ss. 193-234.

Wolf Andreas Steinach (Steiermark) İstanbul' a vergi ödemek üzere görevlendirilen olağanüstü elçi Baron Paul von Eytzingin'le birlikte İstanbul'a geldi. 1583-84'te elçi ile birlikte oldu. Eserin resimli yazması Viyana'da Nationalbibliothek'tedir. Bu yazmaya resimlerin kaynaklarında da değinilecektir.

THÉVET **André Thévet,** *Cosmographie de Levant,* Lyons, 1554.

Fransa Kralı II. Henri'nin sarayında kosmograf olan Andre Thevet 1549'da Venedik'ten Kudüs'e giderken İstanbul'a uğrayarak bir süre Fransız elçisi d'Aramon'un konuğu olur.

VIAJE *Viaje de Turquia (Cristobal de Villalon),* yy. hz. Antonio G. Solalinde, Madrid 1965.

Viaje de Turquia'nın yazarı tartışmalıdır. Manuel y Serrano Sanz (Madrid 1905) yayınladığı ilk baskı ve ondan sonraki çeşitli baskılarda yazarı, Cristobóal ve Villalón olarak gösterilmiştir. Ancak Marcel de Bataillon çeşitli incelemelerinde kitabın yazarının Andreas Laguna adında bir doktorun kaleminden çıktığını göstermiştir. 1980 baskısında ise yazarın Malta şövalyelerinden Juan de Ulloa Pereira olduğu ileri sürülmüştür. Kitap üç kişi arasında söyleşmeler biçiminde yazılmıştır. Bunlardan biri Matto, ikincisi Juan üçüncüsü ise kitabın yazarının tanığı olan Pedro de Urdemalas'dır. Kimi eleştirilerde yazarın Türkiye'de bulunmadığını, buradaki bilgilerin İtalyan ve İspanyol kaynaklarından yararlanarak yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Fakat kitap dikkatle okununca buradaki zengin ayrıntılardan yazarın Türkiye'de bulunmadığına inanmak çok güçtür.

WEBBE **Edward Webbe,** *The Rare and most wonderful things which Edward Webbe an Englishman borne, hath seene and passed in his troublesome travailes in the...,* London 1590.

Edward Webbe Türk kalyonlarında küreğe mahkum bir esirdi. Toplar üzerine deneyimini kanıtlayınca Türk ordusuna hizmet verdi, daha sonra hapse girdi. Anlattıklarında İstanbul'a çok az yer vermiştir.

WRAG-BARTON **Richard Wrag,** "A description of a voiage to Constantinople and Syria begun the 21 of March and ended the 9 of August 1595...", bkz. Richard Hakluyt, *The Second volume of the principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation made by sea or overland, to the South and Southeast parts of the world...*, London 1599.

Kraliçe Elisabeth'in ikinci büyükelçisi olan Edward Barton İstanbul'a 1588'de gelir. Richard Wrag tarafından tutulan ve Hakluyt'ca basılan yolculuk notları Barton'un İngiltere'den Sultan'a ve Sultan'ın annesi Valide Sultan'a getirdiği armağanları ve büyükelçinin Sultan'ın huzuruna kabul edilişini aktarmaktadır. Barton biraz Türkçe biliyordu. Bu nedenle kentin surlarını anlatırken kapıların adlarını yazmıştır. Barton aynı zamanda Süleymaniye ve Ayasofya camilerini, Boğaz'ın Karadeniz kıyısındaki son noktasında yer alan Pompeius Sütununu da anlatmaktadır.

WRATISLAW **Wenceslas Wratislaw von Mitrowitz,** *Das Freyherrn von Wratislaw merkwürdige Gesandschaftsreise von Wien nach Kanstantinopel,* Leipzig 1786.

Wratislaw von Mitrowitz, İmparator II. Rudolf'un büyükelçisi Friedrich von Kreckwitz'in emrinde çalışanlar içinde en genç olandı. Arkadaşı Seidel gibi, gemilere yollanmadan önce Galata'daki tersaneye hapsedilmişti. Daha sonra iki yıl Rumeli Hisarı'nda hapis yattı. Rumeli Hisarı mahkumlarca Kara Kule diye adlandırılırdı. Sinan Paşa'nın ölümünden sonra III. Mehmed tarafından affedilmiş ve serbest bırakılmıştı. İstanbul'da kalışı ve hapsedilişini anlatan kitap ilk olarak 1597'de Latince olarak yayımlandı.

Resimlerin kaynakları ve kısaltmalar

Aşağıdaki tek nüsha resim albümleridir. * işaretliler incelemek için sağlayamadıklarımızdır. Bu albümlerden bir düzine kadarı yokolmuştur.

ALL SOULS **All Souls College, Oxford Ms. 314 1590.**

57 resim. COBURG ve MAYER'in benzeri. bkz. F. Babinger, "Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata, Skutari aus dem Ende des 16. Jahrhunderts", *Österreichische Akademie der Wissenchaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften* 77, 3, Viyana 1959.

BODLEIAN **Oxford'da Bodleian Kitaplığında Or. 430, 1588.**

Albüm 192 varakta 62 suluboya resim vardır. Resimlerin tanımı Latince'dir.

BREMEN **Der Staats und Universitätsbibliothek, Bremen Ms. or. 9.**

1574 tarihli Lambert de Vos'un yaptığı resim albümü. İki büyük boy resim dışında resimlerin boyutları 40 x 27 cm. 124 varaklı albümde 104 resim bulunmaktadır. Resimler PARİS ve GENNADEIOS'un benzeridir.

* CAMBRIDGE **Cambridge, Trinity College Cat. James no. 896.**

16. yüzyıl sonu. COBURG, MAYER, ALL SOULS albümlerinin benzeri. Bkz. Montague Rhodes James, *The Western Manuscripts in the library of Trinity College, Camridge: a descriptive catalogue*, Cambridge 1901, II np. 896

COBURG **Kunstsammlungen der Veste Coburg 8630.**

Bu resim albümü III. Murad çağında yapılmıştır. İçinde 50 resim bulunmaktadır. MAYER ve ALL SOULS albümlerinin benzeridir. Bkz. K. L. Belkin, *The Costume Book. Corpus Rubenianum Ludwig Burchard* XXIV (1960) ss. 152-170. Resimler 180-225.

* CROCE **Benedetto Croce'nin (1866-1952) özel koleksiyonu.**

ALL SOULS, MAYER ve COBURG'un benzeri... Bkz. D. Marra, *Conversazioni con Benedetto Croce su alcuni libri della sua biblioteca*, 1952.

DRESDEN **Sächsische Landesbibliothek J. 2a yklş. 1582 Dresden**

Wehme Zacharias'ın orijinalinden kopya ettiği bu albümdeki resimler 8 büyük varak üzerinde resimlerin çok büyük olmalarından 21x15.5 cm. boyutlarında 71 kadar resme bölünmüştür. Albümün başlığı Ain Turggische Hochzeit'dır.

FRESHFIELD **Album. Trinity College, Cambridge Yzm O. 17.2 1574.**

36 varaktan oluşan bu yazmada 20 resim bulunmaktadır. Yazmanın ilk sahibi Edwin Hanson Freshfield'in Trinity College kitaplığına hibesidir.

GENNADEIOS **Gennadeios Kitaplığı, Atina AB 986.**

110 resim PARİS ve BREMEN'in benzeri. Bkz. Sotheby, Wilkinson&Hodge (London) *Catalogue*

of the valuable antiquarian library of the late Daniel Gurney Esq. F.S.A. of North Runcton Hall, Norfolk (1881) bo. 1339.

KASSEL Landesbibliothek und Murkardsche Bibliothek (Gesamthochschule Bibliothek) Kassel, 4° Ms. hist. 31.

Bu, 16. yüzyıl resim albümünde yedisi 30X74 cm., gerisi 19X15 cm. boyutunda 159 yaprak vardır. Hepsi suluboyadır. Bu resimler 16. yüzyılda İstanbul'daki günlük yaşam ve görenekler ve kentin insanları üzerine aydınlatıcı bilgi vermektedir. Bkz. G. Struck, "Handschriftenschatze der Landesbibliothek. Kassel", W. Hopf (yy. hz.) *Die Landes bibliothek Kassel 1580-1930*, Hamburg 1930.

* KRAKOW **Universytet Jagiellonski: Biblioteka Jagiellonska, Krakow**

VİYANA II'nin bir kopyası.

* LENINGRAD **Gosudarstvennyj Ermitaz (Ermitage), Naucnaja biblioteka, Leningrad.**

Bu resimler Ludolf von Stockheim'ın (ölümü 1596) için yalılmıştır. Bkz. M. F. Murjanov, *Stambuch Ludol'fa Stokgeima. Trudy Gosudarstvennogo ordena Lenina Ermitaza*, 16, 1975, pp. 66-72. (İngilizce özet).

* LONDON **British Museum, London.**

Peter Paul Rubens'in yaptığı resimler. COBURG, MAYER ve ALL SOULS'un benzeri. Bkz. K. L. Belkin, *The Costume book. Corpus Rubenianum Ludwig Burchard*, XXVI (1980) ss. 152-170, resimler 180-225.

MAYER **Resim albümü. L. A. Mayer Memorial müzesi, Jerusalem Inv. 7930 1587 yılında.**

İkisi büyük boy 46 resim. COBURG ve ALL SOULS'un benzeri.Bkz. Lathrop C. Harper Inc., *A Selection of fine and important rare books and manuscripts from the 15th to the 19th centuries*, Catalogue 197 (New York 1968) no. 3.

PARİS **Bibliothêque Nationale., Paris. Dép. des Estames Od. 2.**

Bu resim kitabının başlığı şöyledir: *Moeurs et Coutumes des Pays Orientaux et Habillements de differents états*. Yaklaşık tarihi 1599. BREMEN ve GENNADEIOS benzeri. Bkz. C. D. Rouillard, *The Turk in French history, thought and literature*, Paris 1940, p. 285.

* STEINACH **Wolf Andre Stainach,** *Tagebuch, 1583. Ms. Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser n. 3385. Viyana.*

27 yaprakta 21 resim bulunmaktadır. Bkz. O. Mazal-F. Unterkircher, *Katalog der abenlandischen Handschriften des Österreichischen Nationalbibliothek*, Series Nova III, Wienna 1967, p. 97.

VİYANA I **Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8626.**

172 varaklık bu albümde boyutları 40.5 x 27 cm. olan 159 resim bulunmaktadır. Ayrıca bu albüme ait olan 1.50 x 10.45 boyutlarında İstanbul panoraması albüm dışındadır.

VİYANA II **Österreichische Nationalbibliothek-Viyana Codex Vindobonensis 8615 yaklaşık 1586.**

Tarihçi Johannes Lewenklau'un Osmanlı tarihi için yaptığı resimler. Albüm 185 varak olup 535 x 380 boyutlarında renkli çok sayıda resim bulunmaktadır.

WYTS **Lamberts, Wyts,** *Iter factum e Belgico-Gallica. Voyages de Wyts en Turquie*, Yazma. Viyana, Österreicheische Nationalbibliothek, Codex Vindobonensis 3325 (1574) 221 varak.

Bu yazmada değişik üsluplarda 51 kadar resim vardır.